

04

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX) XX vol 66.

Број 4/2020

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику

ISSN 1451-4281

Број 4/2020 Год. (XXX) XX vol. 66 стр. 1-442

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Миролjub Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Констатинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Ситопринт, Житиште

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

КОРОНАВИРУС: КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКИ И МЕЂУНАРОДНИ АСПЕКТ

<i>Сања Стошић</i>	КРИЗА КОРОНАВИРУСА: УТИЦАЈ И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА (ПРЕ)ОБЛИКОВАЊЕ КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА СРБИЈЕ И КИНЕ I.....	11-38
--------------------	---	-------

<i>Зоран Пешић</i>	МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И COVID 19.....	39-67
--------------------	------------------------------------	-------

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Момчило Суботић</i>	О ПРАВУ НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ И ГЕОПОЛИТИЧКОЈ СУДБИНИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ КРАЈИНЕ.....	71-95
------------------------	--	-------

<i>Андреа Матијевић</i>	ЕКОНОМСКА НЕЈЕДНАКОСТ КАО ФАКТОР ОГРАНИЧЕЊА ЕКОНОМСКОГ РАСТА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА.....	97-120
-------------------------	---	--------

<i>Дарио Кршић</i>	УЛОГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА У ГЕНЕРИСАЊУ СРБОФОБИЈЕ.....	121-144
--------------------	--	---------

<i>Ана Славковић</i>	ПЕРЦЕПЦИЈА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА ОД СТРАНЕ БЕСКУЋНИКА У СРБИЈИ.....	145-170
----------------------	---	---------

О НАЦИЈИ И ДРЖАВИ

<i>Јелена Миљковић Матић</i>	О НАЦИЈИ СА СИМВОЛИЧКОГ СТАНОВИШТА.....	173-193
------------------------------	---	---------

<i>Викторија Кутјко, Никита Рудаков</i>	О ПИТАЊУ ДРЖАВНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ И НАЦИОНАЛНЕ ИДЕЈЕ.....	195-206
---	--	---------

ИЗ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

<i>Никола Лазић</i>	ПРЕДСТАВЉЕНОСТ НАЦИОНАЛНИХ МАЂИНА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ОД 2000. ДО 2020. ГОДИНЕ	209-233
---------------------	--	---------

<i>Дејан Бурсаћ</i>	ПАРТИЈСКИ СИСТЕМИ БАЛТИЧКИХ ДРЖАВА: ЛЕВИЦА ИЗМЕЂУ ЕТНИЧКЕ ПОДЕЛЕ И ИДЕОЛОШКОГ РАСЦЕПА.....	235-258
---------------------	--	---------

<i>Агатина Петровић</i>	ДРЖАВНА РЕВИЗОРСКА ИНСТИТУЦИЈА И ЊЕНА УЛОГА У КОНТРОЛИ ФИНАНСИЈА ЈЕДИНИЦА ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОБЛАСТ ЈАВНИХ НАБАВКИ.....	259-288
-------------------------	--	---------

<i>Душан Гујаничић</i>	ЧЛАН 16. УСТАВА ПЕТЕ РЕПУБЛИКЕ – „НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ“ ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ.....	289-311
------------------------	---	---------

ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ

<i>Ђуро Бодрожкић</i>	ЕКОНОМСКА И ДРУШТВЕНА ОСНОВА СТАРЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ.....	315-332
-----------------------	--	---------

<i>Бранко Надовеза</i>	КОМУНИСТИЧКА ПРАВНО-ПОЛИТИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ 1944-1990.....	333-347
------------------------	---	---------

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

<i>Владимир Сапунов</i>	ПООШТРАВАЊЕ МЕДИЈСКОГ МЕНАЏМЕНТА У САД И ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: НЕДАВНИ ДОГАЂАЈИ.....	351-362
-------------------------	--	---------

<i>Марко Мандић</i>	УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ УСЛОВЉАВАЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА СПОЉНУ ПОЛИТИКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ..	363-382
---------------------	---	---------

ЕТНОЛОШКИ ОСВРТ

<i>Миодраг Перић</i>	ФОЛКЛОР, МУЗИКА И ИГРЕ ВЛАХА СЕВЕРОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ.....	385-395
----------------------	---	---------

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Стојан Бербер</i>	ЈОВАН РАШКОВИЋ – КРАЈИШКИ МЕСИЈА.....	399-403
----------------------	---------------------------------------	---------

<i>Душан Достанић</i>	МИТ О НЕПРИЈАТЕЉУ: АНТИСЕМИТИЗАМ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА.....	405-418
-----------------------	---	---------

<i>Јован Пејин</i>	КРУГ ОКО НАЈНОВИЈЕГ ЗАХТЕВА ДЗВХ ЗА МЕСТА У ВЛАДИ И СКУПШТИНИ СРБИЈЕ.....	419-425
--------------------	--	---------

<i>Зоран Радоњић</i>	ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ 1989-1992. КЊИГА ДРУГА – ЉУДИ МРЖЊЕ, ЗЕМЉА СМРТИ.....	427-435
----------------------	---	---------

CONTENTS

CORONAVIRUS – CULTURAL-POLITICAL AND INTERNATIONAL ASPECT

<i>Sanja Stošić</i>	THE CORONAVIRUS CRISIS: IMPACT AND IMPLICATIONS ON RECONSTRUCTION OF SERBIAN AND CHINA'S POLITICAL AND CULTURAL IDENTITY.....	11-38
---------------------	---	-------

<i>Zoran Pešić</i>	INTERNATIONAL RELATIONS AND COVID – 19.....	39-67
--------------------	---	-------

ESSAYS AND STUDIES

<i>Momčilo Subotić</i>	ON THE RIGHT OF PEOPLES TO SELF-DETERMINATION AND GEOPOLITICAL DESTINY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA KRAJINA.....	71-95
------------------------	---	-------

<i>Andrea Matijević</i>	ECONOMIC INEQUALITY AS A FACTOR LIMITING THE ECONOMIC GROWTH OF THE UNITED STATES OF AMERICA	97-120
-------------------------	--	--------

<i>Dario Kršić</i>	THE ROLE OF CROATIAN MYTHOLOGEMS IN GENERATING SERBOPHOBIA.....	121-144
--------------------	--	---------

<i>Ana Slavković</i>	PERCEPTION OF THE QUALITY OF LIFE OF HOMELESS IN SERBIA.....	145-170
----------------------	---	---------

ABOUT NATION AND STATE

<i>Jelena Miljković-Matić</i>	ON NATION FROM THE SYMBOLIC PERSEPCTIVE.....	173-193
-------------------------------	--	---------

<i>Viktorija Kutjko, Nikita Rudakov</i>	TO THE QUESTION OF STATE IDEOLOGY AND NATIONAL IDEA.....	195-206
---	---	---------

FROM POLITICAL SYSTEM

<i>Nikola Lazić</i>	REPRESENTATION OF NATIONAL MINORITIES IN THE NATIONAL ASSEMBLY OF THE REPUBLIC OF SERBIA FROM 2000. TO 2020.	209-233
---------------------	---	---------

<i>Dejan Bursać</i>	PARTY SYSTEMS OF BALTIC STATES: THE LEFT BETWEEN ETHNIC DIVISIONS AND IDEOLOGICAL CLEAVAGES.....	235-258
---------------------	--	---------

<i>Agatina Petrović</i>	STATE AUDIT INSTITUTION AND ITS ROLE IN THE FINANCIAL CONTROL OF LOCAL SELF-GOVERNMENT UNITS WITH SPECIAL REFERENCE TO THE FIELD OF PUBLIC PROCUREMENT.....	259-288
-------------------------	---	---------

<i>Dušan Gujaničić</i>	THE ARTICLE 16 OF CONSTITUTION IN THE FIFTH FRENCH REPUBLIC - THE “NUCLEAR WEAPON” OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC.....	289-311
------------------------	--	---------

HISTORICAL ISSUES

<i>Đuro Bodrožić</i>	ECONOMIC AND SOCIAL BASIS OF THE OLD SERBIAN STATEHOOD.....	315-332
----------------------	---	---------

<i>Branko Nadoveza</i>	COMMUNIST LEGAL AND POLITICAL DESTRUCTION OF KOSOVO AND METOHIJA 1944-1990.	333-347
------------------------	--	---------

INTERNATIONAL ISSUES

<i>Vladimir Sapunov</i>	TOUGHENING OF MEDIA MANAGEMENT IN US AND EU: LATEST EVENTS.....	351-362
-------------------------	---	---------

<i>Marko Mandić</i>	THE IMPACT OF EU CONDITIONALITY ON SERBIAN FOREIGN POLICY.....	363-382
---------------------	--	---------

ETHNOLOGICAL REVIEW

<i>Miodrag Perić</i>	FOLKLORE-MUSIC AND DANCES OF THE VLACHS OF NORTHEASTERN SERBIA.....	385-395
----------------------	---	---------

REVIEWS

<i>Stojan Berber</i>	JOVAN RAŠKOVIĆ – THE MESSIA OF KRAJINA.....	399-403
----------------------	---	---------

<i>Dušan Dostanić</i>	THE MYTH OF THE ENEMY: ANTI-SEMITISM OF DIMITRIJE LJOTIĆ.....	405-418
-----------------------	---	---------

<i>Jovan Pejin</i>	CIRCLE AROUND NEW DACV REQUEST FOR SEATS IN THE GOVERNMENT AND ASSEMBLY OF SERBIA.....	419-425
--------------------	--	---------

<i>Zoran Radonjić</i>	YUGOSLAVIA, LAST DAYS 1989-1992 BOOK TWO - PEOPLE OF HATE, THE LAND OF DEATH.....	427-435
-----------------------	---	---------

УВОДНИК

Са задовољством можемо да констатујемо, да је четврти број Политичке ревије за 2020. годину заступљен бројним, разноврсним, веома садржајним и квалитетним, занимљивим радовима. Тему броја због своје актуелности одредила је пандемија корона вируса. Појава је глобалног карактера и има бројне, не само здравствене, него и геополитичке и културно-политичке, идентитетске, међународне и друге импликације. Отуда је наслов теме: *Коронавирус: културно-политички и међународни аспект*, а чине је два рада. У првом аутор анализира бројне контроверзе у вези са геополитичким преобликовањем културно-политичког идентитета Кине (С. Стошић), а у другом аутор, поводом пандемије Covid-19, указује на примат неореалистичке теоријске парадигме у међународним односима (З. Р. Пешић).

У рубрици *Огледи и студије* можете прочитати разноврсне, садржајне, и истраживачки подстицајне радове наших сарадника из области историје југословенске државе, српско-хрватских односа, права народа на самоопредељење, те рад који представља емпиријско истраживање о проблемима бескућника у Србији .

Радови у рубрици *О нацији и држави* расправљају о проблематици која обрађује теоријско-појмовно и актуелно поимање државе и нације, питање државне идеологије и националне идеје, као и осветљавање нације са симболичког становишта.

Скуп радова под насловом *Из политичког система*, представљају чланци који обрађују бројна питања из домена политичког система и политичке теорије, затим партијског система балтичких држава, потом представљеност националних мањина у Скупштини Србије, као и проблематику јавних набавки локалних самоуправа и нека кључна питања Устава француске Пете републике.

Рубрику *Историјске теме* чине два рада; у првом се расправља о утицају економије на развитак средњовековне српске државности, а у другом се обрађује питање комунистичке деструкције Косова и Метохије од 1944. до 1990. године.

Питање односа Србије и Европске уније обрађено је у рубрици *Међународне теме*, као и расправљање на тему медијског менаџмента у САД и неким државама Европске уније.

Као посебну рубрику *Етнолошки осврт* означили смо рад о фолклору и музици Влаха у североисточној Србији.

И *Осврти и прикази*, и овом приликом, обилују веома квалитетним прилозима. Посебну вредност у том смислу има текст о гласовитом српском крајишком интелектуалцу и трибуну Јовану Рашковићу.

Редакција Политичке ревије свим својим сарадницима и читаоцима честита Нову 2021. годину, желећи здравље, срећу и успешан наставак сарадње.

Радове за 1/2021 редакција Политичке ревије прима до 1. фебруара 2021. године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

**КОРОНАВИРУС: КУЛТУРНО-
ПОЛИТИЧКИ И МЕЂУНАРОДНИ АСПЕКТ**

11

Сања Стошић

КРИЗА КОРОНАВИРУСА: УТИЦАЈ И
ИМПЛИКАЦИЈЕ НА (ПРЕ)ОБЛИКОВАЊЕ
КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА
СРБИЈЕ И КИНЕ I

39

Зоран Пешић

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И COVID 19

УДК 616.98:578.834]:316.72(497.11)(510)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.1>

Оригинални научни рад

Сања Стошић

Институт за политичке студије, Београд

КРИЗА КОРОНАВИРУСА: УТИЦАЈ И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА (ПРЕ)ОБЛИКОВАЊЕ КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА СРБИЈЕ И КИНЕ

I

Сажетак

COVID-19 је суочио све нације са мноштвом ситуација и проблемима који имају не само краткотрајне, већ и дуготрајне импликације на питања везана за политичко-економски, али и културни идентитет земаља захваћених пандемијом. Суочен са константним изазовима кризе изазване коронавирусом, свет је постао неизвесно место у коме су једино извесне промене. На основама претпоставке о међузависности које су последица глобалне повезаности, а које су директно повезане са актуелним кризама, у раду се анализирају бројне контроверзе у вези са геополитичким преобликовањем културно-политичког идентитета Србије и Кине. Циљ рада је да се овом питању приступи холистички, односно по принципу циркуларне узрочности, тако да се свака криза сагледа и као претња и као прилика за тумачење савремених питања националне безбедности и социјалне психологије у процесу прилагођавања

и изградње стратегије отпорности како Србије тако и Кине. Ипак, због преопширности теме, одговори Србије на актуелну кризу биће представљени у другом делу рада који ће бити накнадно објављен.

Кључне речи: коронавирус, COVID-19, криза, Србија, Кина, политичка култура

УВОД

Патогени агенси (микроорганизми) представљају велики ризик по јавно здравље и безбедност и одговорни су за појаву великог броја болести. Крајем 2019. године на пијаци у кинеском граду Вухану, где је регистрован велики број случајева упале плућа с непознатим узроком,¹ веома брзо је откривено да се ради о до тада непознатом вирусу, тј. респираторном синдрому вируса корона 2 или SARS-CoV-2, а болест коју он изазива постала је позната као COVID-19.²

Светска здравствена организација (СЗО) истакла је да већина оболелих има само благе симптоме сличне прехлади, док око 80% оболелих оздрави без потребе за болничким лечењем, а само један од шест пацијената се озбиљно разболи и због респираторне инфекције и акутног респираторног

1 Од 20. јануара 2020. године, у Кини је потврђен 201 случај пацијената са упалом плућа. У том циљу, оформљен је тим професионалаца из Националне здравствене комисије и кинеског центра за контролу и превенцију болести (CDC) којим је започета епидемиолошка и етиолошка истрага. Закључци до којих се дошло су следећи: 2019-nCoVс имају типичне одлике породице коронавируса (укупно их је око 40) и припадају реду *Nidovirales*, тј. фамилији *Coronaviridae* која обухвата две подфамилије које се даље класификују на 4 рода. Конкретно, у родове *Alphacoronavirus* и *Betacoronavirus* спадају вируси патогени по људе, а претпоставља се да су на човека пренети са слепих мишева директно или преко преносиоца (bat-SL-CoVZC45). Приступни број: MG772933.1, (сличност 87.99%). Типичне круничне честице 2019-nCoVс могу да се уоче помоћу трансмисионог електронског микроскопа (ТЕМ) техником негативног бојења (www.gisaid.org) (према: Wenjie and Wu 2020, 61-62).

2 Коронавируси су опште име за групу вируса, позитивних ланаца РНК, добијено на основу изгледа који асоцира на круну (лат. *corona*) због присуства гликопротеина у опни. У сваком случају, COVID-19 и SARS-CoV-2 нису исто, јер се COVID-19 односи на саму болест („d” од *disease* - болест) која је узрокована новим коронавирусом, док се SARS-CoV-2 односи на назив самог вируса. Подфамилија ортокоронавирина (*Orthocoronavirinae*) из породице коронавирида (*Coronaviridae*), реда *Nidovirales*, класификује се на четири рода: *Alphacoronavirus* или *alphaCoV*, *Betacoronavirus* или *betaCoV*, *Deltacoronavirus* или *deltaCoV*, и *Gammacoronavirus*, тј. *gammaCoV*. Даље се *betaCoV* дели на пет подврста или рода (према: Fook-Woo Chan et al 2013, 544-555).

синдрома бива прикључен на респиратор.³ Пренос инфекције са човека на човека одвија се углавном респираторним путем или тзв. капљичним, када долази до контакта са телесном течностима зараженог (кијањем, додиривањем очију, уста, носа и сл.) (Lake 2020, 124-127). Ипак, крајем јануара 2020. године СЗО је прогласила међународну забринутост за јавно здравље поводом ширења вируса, а 11. марта 2020. године прогласила је глобалну епидемију коронавирусом.⁴

Иако је човечанство кроз историју преживело велики број епидемија и пандемија, попут куге, малих и великих богиња, еболе, туберкулозе, разних пандемија грипа и епидемије HIV-а које су однеле велики број живота, пандемија изазвана инфекцијом коронавируса (*Corona Virus Infectious 2019*) указала је на неодрживост постојећег глобалног друштвеног поретка, као и „сукоб грађана и државе”. Заправо, бројне реакције од марта 2020. као нпр. масовно отказивање летова од стране скоро свих авиокомпанија, јасно су најавиле слом глобалистичког система који је скоро половини светске популације континуирано омогућавао слободу кретања. Насупрот томе, маса људи је веома брзо мобилисана и транспортована у своје матичне државе, чиме је заправо стопа ширења вируса знатно увећана, као и степен пандемије. Истовремено, истакнута регионална и глобална представништва која су директно била усмерена ка сарадњи са матичним државама, нису налазила могућности да изађу у сусрет новонасталим потребама током кризе и помогну им у борби против вируса, већ су их чак и игнорисала.⁵

Са друге стране, наредбе и рестриктивне мере влада да грађани „буду одговорни и остану код куће”,⁶ затварање

3 Чак 90% грађана се лечи у кућном амбијенту, док је 10% на интензивној нези од чега само неких најтеже оболелих 5% пацијената мора да буде прикључено на респиратор. Уобичајени симптоми инфекције су: блага до висока температура (88%), сув кашаљ (68%), умор (38%), дијареја (4–30%), искашљавање (33%), губитак чула мириса (15–30%), бол у мишићима и костима (15%), главобоља и упала грла (14%), плитак дах (19%), дрхтавица (11%), запушен нос и мучнина (5%) (према: Марковић и др, 2020).

4 Тежи облик болести развијају особе старије од 55 година, мушког пола, са нарушеним имуним системом и већ постојећим медицинским проблемима, док су деца, млади и психофизиолошки здрави људи релативно имуни на инфекцију, односно најчешће је у питању асимптоматска инфекција чији су они даљи преносиоци.

5 Заправо, у јеку пандемије дошло је до глобалне борба за медицинску опрему и лекове. Осим највећих светских сила, и мале државе нашле су се у правој отимачини око набавке заштитне опреме.

6 За поједине социјалне категорије попут бескућника, миграната и здравствених радника

граница, увођење полицијског часа, ванредног стања и друге режимске мере попут обавезног карантина, држања одстојања, ношења маски, тестирања грађана и скраћивања радног времена разних објеката или потпуног укидања рада истих, само је истакло крхкост и нефункционалност друштвеног поретка у доба суочавања са кризом коронавируса, што је за последицу имало буђење неповерења великог дела грађана, па и бојкот одређених мера.

Чињеница је да се од самог почетка о самом вирусу није знало пуно, као ни да до данашњег дана извор вируса COVID-19 није са сигурношћу утврђен, због чега се још спроводе истраживања и трага за вакцинама и ефикасном терапијом. Наиме, од првог званичног случаја оболелог пацијента и идентификације епицентра заразе COVID-19, у јавности су актуелне разне претпоставке о пореклу и развоју вируса. Од класичне вирусолошке тезе да је вирус природно еволуирао, иако није познато које животињске врсте би могле да буду посредници у преношењу вируса SARS-CoV-2 са шишмиша на људе (He et al 2020, 719-725), до разних контроверзних научних студија и оптужби разних активистичких група широм света према којима је COVID експериментални вирус који је још 2019. у Америци однео знатан број жртава, али се то није истраживало, до тврдњи саме америчке администрације и Доналда Трампа да је у питању лабораторијски сценарио.⁷

Скорашње истраживање показало је да се SARS-CoV-2 везује за хем групе молекула хемоглобина који се налази унутар црвених крвних зрнаца (еритроцита) који су једини снабдевачи кисеоника свих ћелија у нашем телу. Свака од ових хем група чини молекуларни прстен или порфирин који садржи молекуле гвожђа које, у зависности од тога колико је организму потребно кисеоника, помаже у транспорту кисеоника кроз крвоток. Унутар људске ћелије, РНА генетички материјал коронавируса утиче на ћелију домаћина да ствара одређене протеине који нису део самог вируса, али нападају молекул хемоглобин у црвеним крвним ћелијама и одвајају гвожђе са последичном дисоцијацијом хем групе у порфирин који бива

потпуно је неодрживо.

7 Заправо први коронавирус откривен је још шездесетих година прошлог века, а епидемија SARS-а 2003. године, такође у Кини, а затим и MERS-а 2012. У Саудијској Арабији требало је да нас научи нечему.

заробљен протеинима вируса. Међутим, патогеност новог коронавируса још увек није у потпуности разјашњена, што је уједно и препрека ка развоју лекова који би омогућили лечење пацијената.

Наиме, напад оксидованог хемоглобина изазван протеинима вируса умањује количину хемоглобина који преноси кисеоник и угљен-диоксид. Осим тога, гликопротеин E2, протеин омотача, нуклеокапсидни фосфопротеин, ORF1ab, ORF7a, и ORF8 вируса имају способност да се вежу за порфирин, а вирусу је управо неопходна огромна количину профирина да би могао да опстане. Такође, ова студија је потврдила да неструктурни протеини вируса (ORF1ab, ORF10, and ORF3a) имају способност да истовремено поцепају 1-бета ланац, доводећи до разарања гвожђа из порфиринског прстена. Такав процес онемогућава уобичајени транспорт кисеоника, а ослобођено гвожђе у телу има веома токсичан ефекат, јер делује реактивно и доводи до оксидативних оштећења, упале ткива и коначно, отказивања органа. Како ослобођено гвожђе не може поново да се врати у хемоглобин и врши функцију преноса кисеоника, пацијент заправо умире због недостатка преносиоца кисеоника, тј. хемоглобина, а не директног отказивања плућа. Осим тога вирус напада ACE2 рецепторе плућног ткива, проузрокујући оштећења која доводе до упале, или тзв. цитокинске олује и развија се акутни респираторни дистрес синдром. Терапија на респираторима стога може још више да погорша стање пацијента, јер се у оштећено плућно ткиво упумпава кисеоник под притиском, а у самој крви једноставно нема довољно кисеоника, те се плућа пренапрежу и у покушају да дође до ваздуха пацијент умире као риба на сувом, те се оправдано може поставити питање исправности протокола везаног за COVID-19, односно лечења истог.⁸

8 Делови хем група везаних за Е протеин могу бити релевантни за проучавање високе инфективности, док хемови везани за Н протеин могу да буду повезани са репликацијом вируса. Резултати молекулског докинга показали су да су протеини orf1ab, ORF10, и ORF3a оријентисани ка нападу на 1-бета ланац хемоглобина, док неки структурни и неструктурни протеини могу да вежу порфирин. Деокихемоглобин (облик хемоглобина без везаног кисеоника) се показао као рањивији на вирус него оксидовани хемоглобин. Међутим, протеин ORF3a се показао као специфичан у смислу ненападања протеина крви обојеног у плаво, нормалног цитокрома Ц и пероксидазе. Ове информације послужиле су у истраживањима лекова са малим молекулима, односно лекова везаних за вирусне протеине молекуларним доковањем, те се дошло до закључка да неки антикнцерогени лекови могу да се повежу са хем групама гвожђа повезаним са протеинима ORF3a и Н. У односу на хидрохлорокин

Након прележане болести, мртви делови РНК и ДНК вируса нису заразни, те у периоду после 10–14 дана пацијент који је оздравио није заразан за околину и стога се и не тестира, јер се генетски материјал задржава у његовим дисајним путевима. У случају поновне инфекције пацијента који је раније оболео од вируса и оздравио, клиничка слика може значајно да варира, тј. да буде како лакша тако и тежа. Будући да још увек не постоји лек који би могао да спречи упалу плућа изазвану вирусом, епидемиолози и вирусолози константно раде бројна клиничка испитивања и испробавају велики број лекова не би ли открили противотров или комбинацију лекова која би била делотворна у сузбијању овог вируса. Осим стандардне процедуре и третмана лечења, једина нада за озбиљно оболеле јесте интензивна нега и повезивање пацијената на респираторе који одржавају ниво кисеоника у њиховим плућима све док се не опораве и буду у могућности да функционишу нормално. На основу идентификованих случајева оболелих из Вухана утврђено је да је време инкубације 3–7 дана, па до две недеље (Cascella et al, 2020).

У социолошком смислу, оваква ситуација створила је посебну атмосферу на глобалном нивоу која се неминовно очитује на формирање културно-политичких идентитета разних држава, па и самог светског поретка. Наиме, контрадикторна упутства СЗО, као и питање обавезне имунизације захтевају посебан аналитички приступ о чему ће свакако бити више речи у закључном делу рада. Истовремено, непобитна чињеница да је у читавој Европи највише особа преминуло управо у старачким домовима, те је култура страха од култа коронавируса и темељно неповерење у друштвене институције само природна и нормална реакција на енормни ниво стреса који карактерише глобално постмодерно друштво чији креатори, како се чини, ни сами нису баш били у стању да предвиде развој догађаја.

Између осталог, у свом говору на Институту за технологију Масачусетса (МИТ), 4. марта 2016. године, Кристин Лагард (*Christine Lagarde*), тадашња председница

и хлорокин, ремдесивир се показао као ефикаснији у погледу везивања протеина ORF3а, мада ниједан лек нема могућност повезивања гвожђа из порфиринског прстена са енvelop протеином Е. Стога, комбинована терапија поменутих лековима може спречити везивање протеина вируса, а како још увек нема довољно клиничких података, њихова употреба би тек требало да буде експериментално верификована (према: Wenzhong and Hualan, 2020).

Међународног монетарног фонда под насловом „Демографске промене и економска добробит: улога фискалне политике” је рекла да ће се, осим Јужне Азије и Подсахарске Африке, други делови света, укључујући најнапредније и растуће економије, доживети значајну промену старосне структуре становништва. Старење популације ће имати далекосежне последице за економије, финансијска тржишта, социјалну стабилност и геополитику. Стога, уколико се нешто не предузме, јавни пензиони и здравствени системи на дуги рок неће бити одрживи (Lagarde, 2020). У том смислу, појава болести која немилице односи животе пензионера, делује као део неког већег, добро скројеног плана.

Истовремено, криза коронавируса изнедрила је праву пандемију (дез)информација. Наиме, основни проблем такве ситуације повезан је са чињеницом да штампу и главне вести пласирају готово искључиво званични медији у служби власти, а општепознато је да се у данашњем постновинарству стварност често преправља и медији генерално нагињу процесу причања прича, тј. фабриковању вести.⁹ Стога, данас сваки разуман и друштвено одговоран грађанин има обавезу да и буде истраживач, односно скептик који тежи преиспитивању медијски пласираних садржаја кроз призму непристрасности и свеобухватну анализу датог историјског, културолошког, социолошко-политичког, власничког и ауторског контекста. Прилика за овакво критичко преиспитивање у потрази за истином дата је грађанима захваљујући другим комуникационим каналима нових медија и онлајн издањима попут (Јутјуба, Твитера и других друштвених мрежа), као и појединим информативним и приватним каналима или блоговима који нису мејнстрим оријентисани и као такви дају прилику да се путем њих чују и различита мишљења и информације, често радикално супротстављене „званичним”.¹⁰

9 Феномен глобализације обликовао је и медијску културу која утиче на доживљај стварности не само на глобалном, већ и на регионалном и националном нивоу.

10 Пример који илуструје поменути ситуацију јесте и случај књижевнице Кели Броган која је иако је студирала психијатрију и дипломирала на Институту за технологију у Масачусетсу, јасно говорила о завери око Ковида-19, одбацивши доказе о опасности од вируса у земљама попут Кине и Италије. Осим тога, чак су и неки светски лидери имали властито мишљење о епидемији, промовишући одређене лекове, због чега је уведена политика „заштите од дезинформација” на Твитеру и Фејсбуку која се очитује у могућности уклањања наводно неподобних постова везаних за „неодговорно ширење информација” које утичу на „исправно

Оваква ситуација наметнула је од самог почетка не само сумње о пореклу вируса, већ и главну дилему која се односи на то да ли је криза коронавируса лаж или истина. Заправо, до данас актуелно питање је да ли је COVID-19 лабораторијски модификован вирус, тј. биолошки агенс или оружје. Такође, један део струке поставља питање како је могуће да је коронавирус изузетно лако преносив и као такав великом брзином се шири на све делове светске популације, али истовремено није праћен високом стопом смртности, што је једна од главних одлика вируса који су природно еволуирали и почели неконтролисано да се шире.¹¹

Иако је већи део научне фактографије о SARS-CoV-2 вирусу одбацио хипотезе о томе да је реч о вештачки створеном вирусу, вести о томе да је COVID-19 у ствари лабораторијски произведен истовремено чине део јавног дискурса и свакако једног дела струке.¹² Контрoверзне вести према којима не може бити речи о природном настанку SARS-CoV-2 вируса долазе из најразличитијих извора, а како су праћене тврдњом да је вирус настао као резултат вештачких генетских модификација, идеја о неодрживости касног капитализма и стварању новог светског поретка све већем броју грађана постаје прихватљива не као теорија завере, већ као реалност данашњице, посебно када се постави питање о токовима новца на релацији COVID-19 – WHO – фармацеутска индустрија, златна милијарда Била Гејтса и актуелни рат вакцина и реформа школства.¹³

Иако је криза коронавируса дефинитивно наша нова реалност, постоји и друга страна медаље, или боље речено

расуђивање” и понашање грађана у време кризе коронавируса.

11 Три најпознатија коронавируса и обољења која исти изазивају код људи су: SARS-CoV - SARS (*Severe acute respiratory syndrome*) који одликује стопа смртности од 10%; MERS-CoV - MERS (*Middle East respiratory syndrome*) за који је типична стопа смртности 35%; SARS-CoV-2 - COVID19 (*Corona virus infectious disease-19*) са стопом смртности од 2% до 10% (према: Марковић и др, 2020).

12 Француски нобеловац и вирусолог Лик Монтање (*Luc Montagnier*), који је 2008. године добио Нобелову награду за истраживање вируса HIV, изјавио је како је сигуран да је коронавирус створен вештачким путем. Наиме, COVID-19 произведен је у лабораторији у Вухану, специјализованој за истраживање коронавируса још током претходне деценије. У медицинском часопису *Pourquoi Docteur* Монтање је изнео тврдњу да су у геному COVID-19 присутни елементи HIV-а, па чак и маларије. У потрази за вакцином научници су највероватније у вирус убацили РНА из ХИВ-а.

13 Банке преко берзи и медија врше притисак да се СЗО инструкције прихвате, а како је велики број земаља задужен, таква ситуација се намеће као неминовна.

позадина дате реалности, која је много сложенија и повезује се са питањем која је њена функција, односно какав утицај и последице има пандемија када је у питању преобликовање културно-политичког идентитета грађана, као и самих држава. Оно што је на првом месту сигурно, јесте чињеница да је појава пандемије утицала на све аспекте егзистенције, од економско-политичког до целокупног миљеа свакодневних животних навика и културних пракси. Такође, потребно је имати у виду временски период трајања кризе коронавируса и специфичности његовог развојног тока у различитим државама. Криза коронавируса свакако је глобални феномен неоспорно повезан са све очигледнијом неодрживошћу неолибералног модела касног капитализма, а у раду је фокус стављен првенствено на Србију и Кину. Таквој одлуци допринело је више разлога, али главни почива управо на изградњи изванредних стратешких односа и солидарности између влада поменутих држава у време првог таласа пандемије.¹⁴ Осим тога, компаративна анализа културно-политичке традиције обеју земаља веома је специфична и као таква у ванредним околностима још је важнија као тема за проучавање у преобликовању њихових идентитета.¹⁵

Од првог званично регистрованога случаја зараженог пацијента крајем претходне године у Вухану па до данас уследила су још два таласа пандемије COVID-19. Процењује се да од почетка избијања епидемије, на светком нивоу број заражених вирусом SARS-CoV-2 превазилази 61,5 милиона, док се број жртава приближава цифри од 1, 44 милиона, а опоравило више од 39,3 милиона људи (Walker 2020).

14 Први потпредседник Владе Републике Србије и министар спољних послова Ивица Дачић, посетио је 26. фебруара 2020. Народну Републику Кину изразивши захвалност министру спољних послова Кине на гостопримству, али и жаљење због тешке ситуације у којој се налази Пекинг. Овом посетом Дачић је потврдио пријатељство Србије и Кине и истовремено најавио учешће председника Александра Вучића на Самиту Кине и земаља Централне и Источне Европе. Такође, утврђен је договор о одржавању билатералних односа и подршка Кине по питању очувања суверенитета и територијалног интегритета Србије, везаног за проблем Косова и Метохије, али и подршка Србије политици једне земље - Кине и два система када је реч о Хонгконгу и Макау, и ставовима Кине по питању Тајвана, Тибета, Синђијанга, као и кључни став о значају поштовања националних и државних интереса за сваку државу као чиниоца у међународном поретку (према: Влада Републике Србије, 2020а).

15 Појам идентитет води порекло од лат. речи *idem* - што значи исто и *identidem* - што значи поновљено. Стога, етимологија овог појма налаже да се нешто исто понавља, али упркос том понављању оно остаје исто. Свест о себи, тј. сопственом идентитету градиво искључиво на основу свести о односима појединца са „другим” (према: Халперн 2009, 6).

Интензитет и дужина трајања пандемије сигурно ће имати за последицу рецесију на глобалном нивоу, док ће мале и неразвијене државе наставити у смеру економског назадовања.

КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКИ РАЗВОЈ КИНЕ И СУОЧАВАЊЕ СА КОНТЕКСТОМ ПАНДЕМИЈЕ КОВИД-19 И „НОВЕ ЕРЕ”

За Кину се верује да је постојбина најстарије цивилизације о којој сведоче писани извори, са традицијом дугом више од шест хиљада година, Према мишљењу многих аутора, Кинези су сматрани супериорнијим у односу на друге азијске народе не само по свом интелекту, уметности и укусу за филозофију, већ и политици о којој су још од давнина били кадри да полемишу са скоро свим европским лидерима. Наиме, у кинеској традицији фигура цара постоји већ четири хиљаде година, без неких битнијих промена у законима, традицији, језику, па чак ни у начину одевања, а сама организација царства је доведена до савршенства. Овакав став преовладао је и код неких научника и великана модернијег доба који су дивећи се древној Кини изјавили како је најсавршенији тип људског рода развијен управо у старој Кини која је заправо изнедрила највиши ниво онога што се данас подразумева под универзалном културом. Ипак, кинеској цивилизацији није била својствена свест о јединству Азије или припадности кинеске цивилизације Истоку.

Сматрајући себе најсавршенијим и најцивилизованијим народом, Кинези се нису либили да у званичним документима пре 1860. године странце, тј. остатак познатог света називају једноставно јужним варварима. Наиме, развој кинеске цивилизације олакшало је благонаклоно географско окружење захваљујући рекама попут *Chang Jiang* или *Yangtze* (Јангцекјанг) и *Hoangho* или *Жуте реке* које са тибетског платоа теку ка Жutom мору, затим мноштва плодних долина и климатска разноликост. Природно, такви услови омогућили су развој пољопривредне производње, па се у јужној Кини узгајао пиринач, а у северној Кини житарице. У том смислу, географско окружење Кине утицало је и на њен друштвено-историјски развој.

Због величине океана који је опкољава, највиших планина и једне од најдужих пустиња,¹⁶ Кина је уживала у природној изолацији која јој је пружила не само осећај безбедности и трајности, већ и непроменљивости и дуговечности, а самим тим и природну способност трпљења и способност да се поднесе жртва. Стога, Кина је себе сматрала центром сопствене цивилизације или светом за себе, а своје царство је још називала *Tian huа* или *Средишње цветно царство* и *Средишње цветно народно царство*, или једноставно *Средишње царство*. Уопштено, у својој историји Кина је прошла кроз периоде примитивних, робовласничких и феудалних друштвених уређења. Уопштено, читав период древне Кине може се интерпретирати као време изградње темеља за велику државу, онакву каква је сада.

Са почетком Првог опијумског рата или Првог англо-кинеског рата (1839–1842) између Велике Британије и Кине дошло је до консолидовања различитих народа који су живели на територији Кине, али и европске хегемоније над Кином. Током тог процеса истовремено је дошло и до културно-политичког преображаја традиционалне Кине кроз сукоб источне и западне цивилизације.¹⁷ Иако су се кинески родољуби херојски борили против Енглеза, влада је политиком компромиса изгубила рат и 1842. Године пристала на тзв. Кинеско-енглески или Нанђиншки пакт, што је нарушило територијални интегритет земље, јер је Кина била приморана да потпише споразум који је Британцима предао Хонг Конг, доводећи земљу у полу-колонијални и полу-феудални статус.¹⁸ Истовремено, и друге државе, укључујући САД и Француску,

16 Тако нпр. планински венац Хималаја одваја Кину од Индије и остатка јужне Азије, док велика пустиња Гоби спречава продор у Кину са западне стране.

17 Захваљујући технолошкој модернизацији Европе, која је током XIX века достигла способност да производи робу по најјефтинијим ценама у свету, те је била принуђена да своје раднике плаћа мање од пуне вредности њиховог рада и стога се окрене империјалистичком освајању иностраних тржишта, у овом периоду дошло је до неминовног сукоба културних образаца и политичких интереса између старих и већ исцрпљених цивилизација попут занатлијске Азије и младих и ојачалих цивилизација индустријске Европе.

18 Наиме, Нанђиншким пактом, у коме су Британци перфидно избегли свако помињање опијума, не само што је острво Хонг Конг уступљено Британцима, већ су и кинеске царине снижене на 5%, уговорено је отварање 5 лука за страну трговину (Кантона, Амоја, Фучоуа, Нингпоа и Шангаја), као и плаћање одштете коју је Кина морала да плати за покриће трошкова рата и уништени опијум. Осим тога, одлучено је да у случају кршења закона британским држављанима суде искључиво британски судови.

добиле су примену екстратериторијалних права на своје трговце и држављане у Кини. Оваквим расплетом догађаја кинеска влада је изгубила „образ” пред страним непријатељем, чиме је започет неминован процес дезинтеграције старог режима. Другим речима, овај пораз који су Кинези доживели од Европљана уздрмао је њихово концепт *Средишњег царства* као супериорног и самодовољног цивилизацијског миљеа. Истовремено, оваквим развојем догађаја многи мислиоци Кине почели су да се окрећу проучавању Европе тражећи у њој узор за преображај сопствене државе.

У периоду 1856–1860 разбуктава се Други опијумски рат, јер су 1854. године Британци захтевали да Нанкинг легализује увоз опијума и отвори све своје луке за трговину, а у немилосрдној борби за профитом Британцима и Французима придружиле су се и Америка и Русија које су приморале Кину да потпише Тјенђиншки пакт и Пекиншки пакт. На овај начин, још више је нарушен суверенитет Кине која је изгубила још својих територија. Истовремено, страни непријатељи проширили су своју моћ над свим приморским провинцијама и на доњи и средњи ток реке Јангцекјанг, скоро у потпуности колонизујући Кину. Стога, током друге половине XIX века владајући слој све више почиње да нагиње вестернизацији. Наиме, у периоду 1860–1890 јављају се замци капитализма и формира се слој кинеске националне буржоазије, док начин живљења све више бива подржан принципом „учи од странаца да би ојачао”, Излаз из вишевековне стагнације и сиромаштва у коме се нашао Кина која је несумњиво више векова пре Европе поседовала све техничке предуслове за настанак индустријализације (Perry 1979, 521-540) почео је да се тражи у искуству Европе и јасно израженом култу „учити од Европе” и „учити од Запада” (Jichuang 2009, 527). Међутим, кинеска национална буржоазија имала је амбивалентан став према агресивном капитализму Запада и док је са једне стране прижељкивала револуцију, истовремено је била веома попустљива према непријатељу.

У том смислу, иако је кинески пролетеријат настао још пре буржоазије, тачније око 1840. године, и имао снагу да постане носилац револуције, то се није десило, већ су процеси транзиције капитализма у империјализам и националне кризе продубљени због охрабрених европских сила које су поведене

овим лаким победама још жешће наставиле да распарчавају кинеску територију. Тако је 1860. године Русија присвојила територију северно од Амура и источно од реке Усури; 1883. године избио је кинеско-француски рат који је 1885. омогућио Французима да под изговором смрти једног мисионара присвоје Индокину; Јапан је изненада 1894. године напао суседну Кину, чиме је избио први кинеско-јапански рат који је окончан након годину дана. Јапанци су присвојили Формозу (Тајван), одузели Кореју од Кине и окупирали је 1910. године, свеједно намећући Кини ратну одштету. Поставивши услов да Кина плати одштету Јапану, Русија је онемогућила Јапану да заузме и острво Лиаотунг и тако успела да га након три године присвоји за себе. Са друге стране, убиство два мисионара послужило је Немачкој као повод да 1898. године заузме острво Шантунг. Ови ратови су јасно указали на поцепаност територијалног интегритета Кине која у том моменту није имала снаге да се одбрани од империјалистичких тежњи великих страних сила, чији циљ се сводио на добијање концесија и бескрупулозно распарчавање некада великог царства моћне владе на сопствене „сфере утицаја”, да би потом уживали у повластицама које ће им омогућити развој сопствене трговине и рударску експлоатацију. Вођен амбицијом да задржи сопствену интересну сферу неокрњеном, Јапан се удружио са Америком захтевајући „систем отворених врата”, што је подразумевало да док год се не признају одређене сфере интереса, свим државама би морало да се дозволи да тргују у Кини под једнаким условима, односно да царинске и транспортне таксе морају да буду исте за све.¹⁹

Прва кинеска буржоаска револуционарна група основана је 1894. године под називом Друштво за обнову Кине. Заправо, по завршетку кинеско-јапанског рата 1895. године, национална буржоазија Кине постала је нова политичка снага земље. Разни реформисти, у жељи да зауставе даље пропадање Кине, окренули су се развијању капитализма, покренувши 1898. године програм тзв. Реформе 100 дана.²⁰ Тадашња царица-

19 Амерички одговор био је куповина Филипина 1898. године, чиме је јасно осигурана њена позиција учешћа у трговини у Кини (према: Djurant 1995, 395).

20 Изненадна инвазија Јапана на Кину и непосредно пљачкање Европљана након победе Јапанаца пробудили су рађање покрета који је желео да осавремени Кину како би била у стању да се одупре Западу, због чега су припадници покрета подржавали јапанско окретање

мајка Циси, у историји позната као „Царица удова” или Стари Буда (Djurant 1995, 395), била је припадница старе феудалне струје и у циљу слома реформистичког покрета наредила је организовање војног пуча. Међутим, иако је овај покрет доживео неуспех, утицао је на националну свест Кинеза и њихов идеолошки преображај.

Међу одређеним Кинезима који су се декларисали као побуњеници, познати као „Песница у име правде и слоге” или „Боксери”, јавио се отпор према прозападним идејама и амбиција да свргну царицу и владајућу династију. Међутим, царица је успела да убеди вође побуњеника да свој бес и акцију преусмере ка страним непријатељима, те су они затражили избацивање свих странаца из Кине и вођени слепим бесом увијеним у обланду радикалног патриотизма, 1900. године организовали су тзв. Боксерски устанак током кога су убили велики број хришћана у многим деловима Кине. Овај устанак имао је за циљ супротстављање империјализму и подстицање родољубља код својих сународника. Истовремено, као такав, Боксерски устанак је ослабио планове империјалистичких непријатеља везане за распарчавање Кине, али је утицао и на пропадање реакционарне владавине династије Ђинг.

Испровоцирана Боксерским устанком, 1900. године војна алијанса осам земаља –Енглеске, Русије, Јапана, Француске, Немачке, Америке, Италије и Аустроугарске – напала је Кину, због чега је кинеска влада морала да потпише пакт са овим државама, као и са Белгијом, Холандијом и Шпанијом. Савезници су пораженој Кини одредили да плати одштету од 330.000.000 долара, а део тог износа су касније Кини слале САД, Велика Британија, Русија и Јапан, под условом да се добар део тих средстава употреби ради школовања кинеских студената на универзитетима држава финансијера. Ова, тзв. великодушност, испоставила се као најефикаснији механизам за отварање старе Кине. У том контексту, почетком XX века буржоазија све више прихвата идеје које долазе са Запада,

Западу, односно пут мирне вестернизације који је подразумевао увођење западњачких обичаја; реформу школства у коме би се уместо старих конфичијанских класика усвајала научна култура и технологија Запада; изградњу железница и фабрика, као и тежњу за стицањем индустријског богатства; реформу армије и морнарице у циљу њеног јачања и супротстављања свим суседима који настоје да експлоатишу и удруженим снагама униште Кину.

оснивају се револуционарне групе, а широм земље избијају устанци.

Уједно, тада почиње и доба модерне историје Кине која траје све до оснивања Народне Републике Кине 1. октобра 1949. године и почетка периода социјалистичке револуције и изградње земље. У том смислу, модерна историја Кине дели се на период старе (1840–1919) и нове демократске револуције (1919–1949). Наиме, републиканци су остали на власти све до 1949. године када власт преузима кинеска комунистичка партија која проглашава Народну Републику Кину. Националисти на Тајвану формирали су своју власт, прогласивши Републику Кину. Иако Тајван настоји да задржи своју независност, политички неспоразуми између Кине и Америке по том питању не јењавају, но тада је већ добар део кинеске интелектуалне елите доживео промену свести, схвативши да је културолошко разумевање непријатеља моћно оружје у његовом разоружавању. Најснажније осећање које и данас постоји у Кини је одбојност према странцима, али је и истовремено најснажнији процес у Кини данас имитирање странаца. Иако је Кина свесна тога да декадентни Запад не заслужује то улагивање, свесна је и да реалност модерног времена намеће избор између индустријализације и технолошког напретка или враћања у статус потчињеног. Другим речима, док је у прошлости Исток био оно што се не мења, у модерном добу једина константа на Истоку постала је промена. Историјски посматрано, најконзервативнија нација постала је најодлучнија и најефикаснија у преображају геополитичке реалности. Промовишући политичко јединство нације, Влада подсећа грађане на историјско наслеђе и агресивну колонијалну политику страних сила, а при томе креира нову реалност у којој је Кина центар новог глобалног светског поретка (Jinping 2017: 6, 17, 21-22, 51-54). Са друге стране, западне глобалистичке елите све више гледају у Кину као на средство за постизање својих циљева. Са њихове тачке гледишта САД губе значај и наслућује се трансфер финансијске моћи попут онога који се одиграо у првој половини XX века од Лондона ка Њујорку. Због тога наративи кинеског руководства и гласноговорника глобалистичких елита почињу да се подударaju.

ОДГОВОР КИНЕ НА ПОЈАВУ КОРОНАВИРУСА

Као никада раније у историји, слобода кретања доведена је до врхунца управо са развојем идеје о глобалистичком друштву и човеку као „грађанину света”. Међутим, управо такав начин живота потпомогао је екстремно брзом ширењу коронавируса целом планетом. Иако се Кина издвојила као колевка епидемије, веома брзо је дошла до изражаја њена спремност да се избори са новом пошашћу данашњице, а остатак света јасно је увидео зависност од ове „глобалне фабрике”.²¹ Наиме, Кина је не тако давно била погођена епидемијом вируса SARS, али у том периоду то није била Кина каву данас знамо.²² Свет се променио и сада се пандемија не посматра као једна од несрећа које периодично погађају човечанство, већ је праг осетљивости на исте порастао, тј. иако су људи мање отпорни, држава има више средстава него икад.

Након откривања више повезаних случајева упале плућа непознатог порекла у Вухану, Централни комитет Комунистичке партије Кине и Државни савет покренули су национални одговор на ванредну ситуацију. Основана је Централна руководећа група за одговор на епидемију и Заједнички механизам за превенцију и контролу Државног савета. Генерални секретар Си Ђинпинг (*Xi Jinping*) лично је усмерио и применио рад на превенцији и контроли и затражио да превенција и контрола избијања COVID-19 буде главни приоритет владе на свим нивоима. Премијер Ли Кекианг (*Li Zhixiang*) био је на челу Централне руководеће групе за епидемијски одговор и отишао је у Вухан да прегледа и координира превентивни и контролни рад релевантних одељења и провинција (аутономних регија и општина) широм земље. Потпредседник владе Сун Цхунлан (*Sun Chunlan*), који је радио на првим линијама борбе у Вухану, водио је и координирао превенцију и контролу ситуације на терену.

21 Епидемија и њене последице су јасно показале зависност света од Кине и тамошњих фабрика у чијим рукама лежи буквално целокупна фармацеутска индустрија. Наиме, када су лекови и фармацеутски материјал у питању, поједине велике западноевропске земље јасно су схватиле да не смеју себи да дозволе да зависе од Кине чак 80% до 85%.

22 САРС се појавио крајем 2002. године у Кини, а у раздобљу од осам месеци 33 државе су пријавиле више од 8.000 случајева заразе вирусом САРС-а. Тада је од САРС-а умрла у просеку једна од десет заражених особа (према: Рајковић 2020).

Мере превенције и контроле примењују се брзо, од раних фаза у Вухану и другим кључним областима провинције Хубеј, до тренутне објављивања свеукупне националне епидемије. Предузета је у три главне фазе, са два важна догађаја која дефинишу те фазе. Прво је COVID-19 уврштен у законски извештај заразних болести класе Б и прекограничних заразних болести за које се предвиђа карантин 20. јануара 2020. године, што је означило прелаз са почетног делимичног приступа контроли, на свеобухватно усвајање различитих мера контроле у складу са законом. Други догађај био је када је Државни савет, 8. фебруара 2020. Године обзнанио Обавештење о нормализовању производње и обнављању производње у предузећима, што је указивало на то да је кинески национални рад против епидемије ушао у фазу свеукупне превенције и контроле епидемије, заједно са нормализовањем друштвених и економских активности.

Током ране фазе избијања епидемије, главна стратегија била је усредсређена на спречавање извоза случајева заразе из Вухана и других приоритетних подручја провинције Хубеи и спречавање увоза случајева заразе из других провинција; општи циљ био је контрола извора заразе, блокирање преноса и спречавање даљег ширења. Механизам одговора покренут је мултисекторским укључивањем у заједничке мере превенције и контроле. Влажне пијаци су затворена и уложени су напори да се идентификује зооноски извор. Информације о епидемији су пријављене СЗО 3. јануара, а читаве секвенце генома вируса COVID-19 подељене су са СЗО 10. јануара. Формулисани су протоколи за дијагнозу и лечење COVID-19, надзор, епидемиолошка испитивања, управљање блиским контактима и лабораторијска испитивања, а спроведене су и релевантне надзорне активности и епидемиолошка испитивања. Развијени су комплети за дијагностичко тестирање, а тржнице дивљих животиња и живине стављене су под строге мере надзора и контроле.

Током друге фазе избијања, главна стратегија била је смањење интензитета епидемије и успоравање повећања броја заражених. У Вухану и другим приоритетним областима провинције Хубеи фокус је био на активном лечењу пацијената, смањењу броја смртних случајева и спречавању извоза заразе.

У другим провинцијама фокус је био на спречавању увоза, сузбијању ширења болести и спровођењу заједничких мера превенције и контроле. На националном нивоу су пијаце дивљих животиња и објекти за узгој дивљих животиња затворени. Дана 20. јануара, COVID-19 је класификован у категорију заразних болести као класа Б и успостављени су карантини на границама и саобраћајним чвориштима где се проверава температура, узимају изјаве о здравственом стању, итд. у складу са законом. Вухан је 23. јануара приступио строгој примени ограничења у саобраћају. Побољшани су протоколи за дијагнозу, лечење и превенцију и контролу епидемија, а појачана је и изолација заражених и лечење.

Предузете су мере како би се обезбедило лечење свих случајева, а блиски контакти су изоловани и стављени под медицинско посматрање. Остале спроведене мере су укључивале продужење празника Пролећног фестивала, контролу саобраћаја и контролу транспортних капацитета како би се смањило кретање људи; отказане су и активности масовног окупљања. Информације о епидемији и мерама превенције и сузбијања редовно су објављиване. Појачано је обавештавање о здравственим ризицима и здравствено образовање; координирана је расподела медицинских средстава, изграђене су нове болнице, коришћени резервни кревети и пренамењене одговарајуће просторије како би се обезбедило лечење свих случајева; уложени су напори да се одржи стабилна понуда роба и њихових цена како би се осигурало несметано функционисање друштва.

Трећа фаза борбе против кризе коронавируса била је усредсређена на смањење броја повезаних случајева, темељну контролу епидемије и успостављање равнотеже између превенције и контроле епидемија, одрживог економског и социјалног развоја, централизованог руковођења, стандардизованих смерница и спровођења политике засноване на научним доказима. За Вухан и друга приоритетна подручја провинције Хубеи, фокус је био на лечењу пацијената и прекиду преноса вируса, са нагласком на конкретне кораке за потпуно спровођење релевантних мера за тестирање, пријем и лечење свих пацијената. Усвојен је приступ превенције и контроле заснован на ризику са диференцираним мерама превенције

и контроле за различите регионе земље и провинције. Мере су појачане у епидемиолошки ризичним областима и на високоризичним јавним местима. Примењене су и нове технологије попут употребе „биг дата” модела и вештачке интелигенције (АИ) за лоцирање здравствено ризичних контаката и управљања здравствено ризичним групама. Све провинције пружиле су подршку Вухану и приоритетним областима провинције Хубеи у настојању да брзо зауставе ширење болести и обезбеде правовремени клинички третман. Побољшана је предшколска припрема, а рад је настављен у фазама и издато је шеснаест серија владиних обвезница укупне вредности од 1.000 милијарди јуана (што је око 144,76 милијарди америчких долара). Здравствене и социјалне услуге пружале су се радницима који се враћају на посао, циљано и све на једном месту. Нормалне социјалне операције обнављају се постепено; популарише се знање о превенцији болести ради побољшања јавно здравствене писмености и вештина; спроводи се свеобухватан програм хитних научних истраживања за развој дијагностике, терапије и вакцина, одређивање спектра болести и идентификовање извора вируса (World Health Organization 2020).

РЕЗУЛТАТИ ОДГОВОРА КИНЕ НА ПОЈАВУ КОРОНАВИРУСА

У Кини, где је идентификован нови вирус, живот се веома брзо, за мање од два месеца, вратио у нормалу, а власти су показале способност да брзо реагују на нове случајеве заразе и да уђу у траг свима путем разних метода. За успех Кине у борби против кризе коронавируса увелико је заслужан одговор на решавање ствари након прекида „локдауна” - конкретно, способност тамошњих власти да прати случајеве широм земље те благовремено информисање власти кад год постоји могућност појаве новог скупа зараза.

Једна од техника којом се служе власти јесте софистицирани систем кодова сортираних по бојама помоћу којим се прати кретање људи. За улазак у многе просторе потребно је да особа има зелени код и њему одговарајући QR код. То је омогућило регионалним властима да ставе

одређено подручје под кључ или по потреби спроведу масовно тестирање. То се недавно видело на примеру града Чингдао где је за око недељу дана тестирано више од десет милиона људи, а након што је пријављено 12 локалних трансмисија вируса.

Улазак у Кину из иностранства такође је строго ограничен, а осим строгих мера карантина за све путнике, задржавању вируса под контролом помогло је и придржавање хигијенских прописа које су власти строго надзирале и спроводиле масовне пропагандне кампање. Наиме, Кина је остала у стању високе приправности чак и након враћања у релативно нормално стање. Власти су у сваком тренутку показале способност да брзо реагују на нове случајеве заразе и да уђу у траг свима путем разних метода, а слични напори уложени су у Јужној Кореји, Јапану и другим деловима источне Азије.

Како се наводи у извештају СЗО, основа је проактивни надзор, врло брза дијагноза и изолација, ригорозно праћење и карантин блиских контаката и изузетно висок степен разумевања и прихватања тих мера од стране становништва. Резултат свега тога је да ја економија је у успону, нових епидемијских таласа нема, а нови случајеви су углавном „увезени”.

Кина је у забележила најбржи економски раст већ другом кварталу 2020. и истакла свој брзи опоравак од пандемије, а исти резултат је поновила и у трећем кварталу текуће године. Омогућена су масовна путовања унутар земље, па је тако за празник Дан Народне Републике Кине, који се прославља у периоду око 1. октобра, преко 600 милиона Кинеза било на путовању.²³

ОСТАЛЕ ЗЕМЉЕ

Овде ћемо показати колики је успех Кина постигла у борби против коронавируса у односу на друге земље. Природно је да упоредимо Кину са оним земљама које имају значајан економски потенцијал. Из тог разлога смо узели чланице групе Г20. У наредној табели ћемо видети да је број преминулих по милиону становника у Кини од неколико десетина до неколико

²³ Од укупног броја становника 1.439.323.776 и тестираних 160.000.000, регистрован је укупан број заражених случајева 86.512, од чега је број преминулих 4.634, што на милион становника своди број преминулих на 3 (према: Worldmeter 2020).

стотина пута мањи него у другим земљама (са изузетком Јапана и Јужне Кореје). Величину овог успеха треба да сагледамо и кроз призму чињенице да је Кина била прва на удару.

	Укупан број заражених	Укупан број преминулих	Број преминулих по милиону становника	Популација
Италија	1.564.532	54.363	900	60.424.985
Велика Британија	1.605.172	5.803	853	68.032.876
Аргентина	1.413.375	38.322	845	45.365.935
САД	13.610.357	272.254	821	331.801.570
Бразил	6.290.272	172.637	810	213.180.600
Мексико	1.090.675	104.873	810	129.487.827
Француска	2.208.699	52.127	798	65.333.164
Европска унија	11.274.036	256.654	578	443.868.263
Јужна Африка	785.139	21.439	360	59.614.459
Канада	36.481	11.976	316	37.877.982
Русија	2.242.633	39.068	268	145.960.348
Немачка	1.041.970	16.377	195	83.894.487
Саудијска Арабија	356.911	587	168	35.034.907
Турска	578.347	13.373	158	84.710.846
Индија	9.393.039	136.733	99	1.385.567.591
Индонезија	527.999	16.646	61	274.708.709
Аустралија	27.885	907	35	25.620.988
Јапан	142.068	2.074	16	126.315.793
Јужна Кореја	33.375	522	10	51.287.431
Кина	86.501	4.634	3	1.439.323.776

ПОМОЋ ДРУГИМ ДРЖАВАМА И ПРЕДЛОГ МЕРА ЗА ИЗЛАЗАК ИЗ КРИЗЕ

Важно је истаћи да је Кина по избијању епидемије у остатку света, пружила помоћ многим државама, укључујући ту и чланице ЕУ, у медицинској опреми и материјалу.²⁴ Поред материјалне помоћи, многим земљама је упућена и финансијска помоћ. Кинески лекари су обишли многе земље, помажући својим знањем и искуством везанима за епидемију коронавируса. Такође, током састанка Светске здравствене организације одржаног у мају ове године, кинески председник Си Ђинпинг изјавио је да ће Кина ставити на располагање своју вакцину као „глобално јавно добро”. Тиме је Пекинг јасно одвојио своју политичку агенду од Америке која се није прикључила резолуцији СЗО према којој би вакцину требало ставити на располагање „фер и праведно”.

Одељење државног фармацеутског дива *National Pharmaceutical Group (Sinopharm)* и *Sinovac Biotech* развијају три вакцине у склопу државног програма. Четврту вакцину развија *CanSino Biologics* и њена употреба у кинеској војсци одобрена је у јуну. Синофарм је рекао у јулу да би његова вакцина могла бити спремна за јавну употребу до краја године након завршетка треће фазе испитивања. У међувремену, упркос игнорисању руске вакцине *Спутњик 5* од стране Запада и пропаганде која се против Русије води, кинеске власти се нису либиле да затраже од Русије вакцину уколико иста прође све тестове и покаже се делотворном.

ЗАКЉУЧАК

Криза коронавируса 2019–2020. године изазвана је инфекцијом коронавирусом SARS-CoV-2 коју карактеришу пратећи симптоми респираторних инфекција и тежак облик

²⁴ Након што се ширење вируса успорило, у Кини је у 82 државе послала помоћ: тестове, респираторе, заштитну одећу. У почетку је Кина била тзв. жртвени јарац, тј. окривљена за ширење пандемије, па су Кинези оптуживани да су изазвали националну катастрофу у Италији. Међутим, испоставило се да се Кина појавила у Италији као спасилац, јер је послала 300 лекара и стручњака који су несеквично поделили своје искуство са италијанским здравственим радницима којима је оно било хитно потребно, а донирала је и тоне санитарског материјала, због чега је Италија званично заузела став да прижељкује сарадњу са кинеским стручњацима на међународном нивоу.

акутног респираторног синдрома, као и других болести које изазива овај вирус. Пандемија је започела као епидемија изазвана вирусом у Вухану, главном граду провинције Хубеи у Кини, у децембру 2019. године, а прерасла је у јавно здравствено стање од међународног значаја.

Сходно наведеном, COVID-19 се заправо може посматрати као метафора времена у коме живимо, где се обичан човек осећа као марионета у систему у коме се не зна ко вуче konce, али се јасно пропагира индивидуална одговорност и сав терет кризе сваљује на појединца. Заправо, оваква ситуација промовише културно-политички систем надржаве који би да влада светом, али ван националног контекста, што води ка процесу апсолутне дехуманизације која у крајњој линији може у потпуности да уруши постојећи светски поредак. Наиме, у индивидуалистичком свету савременог човека који уместо суперега има полицајца и безперспективну реалност, личности попут Била Гејтса (*Bill Gates*) које су уједно и највећи финансијери и промотери вакцина против новог вируса (Portal 021, 2020) нуде човечанству нов модел живљења заснован на виртуалном функционисању путем онлајн куповине, образовања на даљину и дружења и упознавања уз физичку дистанцу и помоћу друштвених мрежа.²⁵

У својој борби са новонасталом кризом коронавируса, Србија и Кина су дефинитивно сачувале идеју колективног идентитета, што се најбоље види из указане међусобне подршке и сарадње током првог таласа пандемије. Наиме, упркос потпуно различитим културним идентитетима, обе државе су сачувале изражену свест о друштвеној одговорности и усвојиле су нове модалитете живљења ради очувања система. Но, као што смо већ напоменули, дубља анализа и поређење културно-политичке праксе Кине и Србије у времену борбе са кризом коронавируса и утицајем исте на (пре)обликовање политичке културе Србије биће предмет анализе у другом делу рада накнадно објављеном.

25 Колико је заиста могуће говорити о дружењу и упознавању људи на овакав начин сматрамо крајње дискутабилним.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Влада Републике Србије. 2020а. „Солидарност и пуна подршка Србије НР Кини”, 26.02.2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/446835/solidarnost-i-puna-podrska-srbije-nr-kini.php>.
- Марковић, Снежана и др. 2020. „Коронавируси у интеракцији са хуманим геномом-микробиомом-виромом“, *Природно-математички факултет, Крагујевац*. https://www.pmf.kg.ac.rs/pub/3d2a030edec89653a09a351878e505a0_04282020_102958/koronaviromi.pdf 09/09/2020.
- Пешић, Милена и Сања Стошић. 2019. „Критичка анализа дискурса и политика”, *Српска политичка мисао*, бр. 3/2019, Београд: Институт за политичке студије
- Рајковић, Мирослав. 2020. „Дијалог људског мозга и компјутера“, *Планета*. <http://www.planeta.rs/48/06ТВ1.htm>.
- Халперн, Катрин. 2009. „Изградња идентитета” , у: *Идентитет(и): појединац, група, друштво*, ур. Халперн Катрин и Жан-Клод Руано-Борбалан. Београд: Клио
- Cascella, Marco et al. 2020. “Features, Evaluation and Treatment Coronavirus (COVID-19)”, Treasure Island: StatPearls Publishing. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK554776/>.
- Chan, Jasper Fuk-Woo et al. 2013. “Interspecies transmission and emergence of novel viruses: lessons from bats and birds”, *Trends in microbiology*, Vol. 21, No. 10, 2013: 544-555. doi:10.1016/j.tim.2013.05.005.
- Djurant, Vil. 1995. *Istorija civilizacije 1: Istočne civilizacije*. Београд: Народна knjiga-Alfa.
- Feng He, Yu Deng and Weina Li. 2020. “Coronavirus disease 2019: What we know?” *Journal of Medical Virology*, Vol. 92, No. 7: 719-725. doi: <https://doi.org/10.1002/jmv.25766>, pdf. 04/09/2020
- Hu, Jichuang. 2009. *A Concise History of Chinese Economic Thought*. Beijing: Foreign Languages Press.

- Jinping, Xi. 2017. “Secure a Decisive Victory in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects and Strive for the Great Success of Socialism with Chinese Characteristics for a New Era”, speech delivered at the 19th National Congress, 18 October 2017. http://www.xinhuanet.com/english/download/Xi_Jinping's_report_at_19th_CPC_National_Congress.pdf.
- Lagarde, Christine. 2020. “*Demographic Change and Economic Well-being: The Role of Fiscal Policy*”, *International Monetary Fund*. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/53/sp030416>
- Lake, Mary A. 2020. “What we know so far: COVID-19 current clinical knowledge and research”, *Clinical Medicine*, Vol. 20, No 2/2020.
- Perry, Anderson, 1979. *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso.
- Portal 021. 2020. „Bil Gejts: Život će se vratiti u normalu kada se ispune dva uslova“, 13.10.2020. <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/255725/Bil-Gejts-Zivot-ce-se-vratiti-u-normalu-kada-se-ispune-dva-uslova.html>.
- Wenjie, Tan and Wu Guizhen. 2020. “A Novel Coronavirus Genome Identified in a Cluster of Pneumonia Cases — Wuhan, China 2019–2020”, *China CDC Weekly*, Vol. 2 / No. 4, January 20, 2020, Chinese Center for Disease Control and Prevention.
- Wenzhong, Liu and Hualan Li. 2020. “Covid-19: attacks the 1-Beta Chain of Hemoglobin and Captures the Porphyrin to Inhibit Human Heme Metabolism”, *ChemRxiv*, China: Sichuan University of Science & Engineering. doi: <https://doi.org/10.26434/chemrxiv.11938173.v9> , pdf. 07/09/2020
- Worldmeter. 2020. “Covid-19 coronavirus pandemic”. <https://ipv6.worldometers.info/coronavirus>.
- World Health Organization. 2020. “Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)”, 16-24.02.2020. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf>.

Sanja Stošić

Institute for Political Studies, Belgrade

THE CORONAVIRUS CRISIS: IMPACT AND IMPLICATIONS ON RECONSTRUCTION OF SERBIAN AND CHINA'S POLITICAL AND CULTURAL IDENTITY

I

Resume

In this paper we discuss the impact and implications that the crisis caused by COVID-19 has on transformation of the Chinese political culture related to China's change and ambition to displace the United States as the leading world power, as well as on the Serbian political cultural identity related to its change in *policy* framework amidst the ongoing pandemic war. However, due to the *complexity of the topic*, the second part of the research related to the analysis of President Vučić's *response* to the *coronavirus* pandemic and the full results of the research that embody the Serbian political culture will be published shortly. Also, by the politics of prevention, we interpreted firstly the possibility of scientific prediction and the capacity for controlled government intervention in social life. In that sense, we recognised that a range of public health measures including physical distancing, isolation, quarantine, hand washing, wearing masks, the temporary closure of public spaces, testing and contact tracing is surely necessary to control the COVID-19 pandemic despite the possible collective orientation in a distinctive 'epidemic psychology' that can activate other crises like those of *mental health* conditions (such as *generalised anxiety and depression*) and is rooted in the fundamental properties of human interaction and especially within a 'fractured society' Additionally, in this part of

research we also addressed the questions related with “new era for socialism with Chinese characteristics” proclaimed by Xi Jinping in October 2017. It is clear that since Xi Jinping formally ascended to power in 2013, China has been entering the second, and current, stage of nation-promoting, with the goal of “building group cohesion and group loyalty for purposes of the well-known superior “China Model”. The idea of a China-centric, integrated global order whose interconnectedness is underpinned by China’s standards and “wisdom” is central to Xi Jinping’s vision of “Common Destiny” in the New Era. The initiative of building a community with a shared future is inspired by the traditional Chinese philosophy that reflects profound thinking on the future of mankind and embodies a spirit of humanity. In other words, countries may cooperate on mutual interests while preserving not only their diverse “social systems and development paths” but also, implicitly, a certain reserve and separation. The premises of a Community of “Common Destiny”, moreover, include a major departure from the past through “One Belt, One Road”, which seeks to build “policy, infrastructure, trade, financial, and people-to-people connectivity” linking China and maritime and continental Asia, Africa, Europe, Oceania, Latin America, and the Arctic. Today, mankind has become a close-knit community of common destiny shaped by the coronavirus disease 2019 (COVID-19). International interests are highly convergent and nations are all mutually dependent on one another in order to prevent or reduce transmission of COVID-19 infection. In our concluding remarks, we stress that actual questions evaluate China’s possibility to seek an alternative global order and its nature in comparison with the role of the United States today, as well as the impact of the Communist Party of China’s (CCP) ideology and its invocation of “Chinese culture” on China’s ambitions to displace the United States as the leading world power. Likewise we outlined that the most important change is, change in behaviour and attitude of China.

Evidently, China has moved away from its policy of self-restraint. Now, it does not shy to engage in “tit-for-tat” encounter. The new strategy is changing the rules of game and accelerating the process of change. The recent events suggest that China and USA will engage in a furious competition to secure their positions and interests at global level, which will affect the global order and individual countries. It will put pressure on countries to take a side; especially on the developing countries like Serbia which will be under more pressure to accept the newest version of Chinese, American or Russian vaccine. Thus, national identity will exert a significant impact on both the Chinese and Serbian domestic political trajectory and foreign relations.

Keywords: Corona virus, COVID-19, the crisis, Serbia, China, political culture

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 327:[616.98:578.834

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.2>

Прегледни рад

Зоран Р. Пешић*

*Факултет за послове студије и право,
Универзитет „Унион-Никола Тесла“ Београд*

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И COVID–19

Сажетак

Аутор за предмет овог рада узима анализу међународних односа изазваних пандемијом COVID–19 с циљем да укаже на виталност и примат неореалистичке теоријске парадигме у односу на неолибералну. У раду се након увода разматрају основна теоријска полазишта реалистичке и либералистичке теорије међународних односа и анализирају међународни односи из неореалистичке перспективе. У анализи су коришћена дескриптивна, аналитичка и синтетичка метода. У закључку је констатовано да је реалистичку визију међународних односа потврдила стварност изазвана кризом, а да је Србија у међународним односима била у различитим фокусима због појединих спољнополитичких потеза и да ће време показати колико ће то бити повољно или не по њен положај у међународним односима. Истовремено је проблематизован тренутан исход надметања ове две теоријске парадигме у контексту будућности њиховог значаја и егзистенције свих актера међународних односа, па сходно томе и најбољих могућих односа.

* zoran.pesic@fppsp.edu.rs

Кључне речи: међународни односи, COVID-19, неореализам, неолиберализам, међународни систем, држава, појединац, Србија

УВОД

Инфекција COVID-19 изазвана корона вирусом појавила се крајем 2019. године у Кини и не престаје да мења свет на глобалном нивоу и односе међу људима и државама. Пандемија је довела до промена на политичком, економском, психолошком, социјалном, националном и глобалном плану, односно до промене појединаца, друштвених група и институција доводећи у питање њихов карактер, интерактивност и будућност развоја. На индивидуалном плану довела је у питање саму суштину егзистенције човека утичући на слободу избора, кретања и друштвеност. Намеће се питање, не да ли ће, него колико ће вирус корона променити свет и међународне односе у XXI веку.

Међународни односи огољени су до сопствене природе на начин како је виде теоретичари међународних односа реалистичке провенијенције. За сада је непознаница у ком смеру ће се променити односи у свету, да ли ће ићи ка интеграцији или затварању у сопствене оквире и како ће процес глобализације даље тећи, мада су песимистички тонови све више изражени.

У раду су као полазне основе дата основна теоријска полазишта реалистичке и либералистичке теорије међународних односа да би се анализирали међународни односи из неореалистичке перспективе.

Предмет рада су сходно наслову међународни односи за време пандемије COVID-19, а примарни циљ је да покажемо да су међународни односи и понашање субјеката међународних односа пред глобалним изазовом првенствено према реалистичкој теоријској парадигми, супротно очекивањима промотера нелибералне теорије и праксе.

Научни допринос манифестује се у актуелности теме, методолошкој, критичкој и аналитичкој потврди на три нивоа виталности реалистичке парадигме кроз легитимисање државе

као најважнијег субјекта у борби против пандемије, па тиме и у међународним односима. Друштвени допринос огледа се у примени ових теоријских парадигми и приступа на конкретне државе, појединце, укључујући и нашу државу и закључцима који потврђују почетне премисе, дају препоруке и указују на извесну дозу предвидљивости развоја теорије међународних односа и конкретних политичких догађања.

Анализирани су односи са аспекта међународног система, држава као најважнијих актера и појединаца при чему је дат кратак осврт и на Србију и њену спољну политику. Истовремено је проблематизован тренутан исход надметања ове две теоријске парадигме у контексту будућности егзистенције свих актера међународних односа, па сходно томе и најбољих могућих односа и делотворност међународног система.

У раду су коришћена дескриптивна, аналитичка и синтетичка метода.

Према нашем мишљењу за будућност међународних односа у теорији и пракси веома су важна искуства настала у борби против пандемије и понашања најважнијих актера у међусобним односима.

РЕАЛИЗАМ И ЛИБЕРАЛИЗАМ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

У досадашњој историји међународних односа и данас два су доминантна парадигматска приступа у проучавању, објашњењу и предвиђању међународних односа, а то су реализам и либерализам (идеализам) са свим својим неодериватима.

Основу реалистичке теорије реалисти налазе у Тукидидовом схватању интереса као вечитих у међународним односима, у Хобсовом (*Thomas Hobbes*) схватању природе човека где је „човек човеку вук“, а природно стање, „стање рата свих против свих“ и Макијавелијевом (*Niccolò Machiavelli*) игнорисању моралности када су у питању интереси државе.

Појединац за реалисте може да опстане само у оквиру групе или заједнице због чега је усредсређен на државу као

најмоћнијег облика организовања. Реалисти сматрају да су државе једини релевантан субјект међународних односа и да несигурност која произилази из анархичности међународног система принуђује државе да се понашају егоистички и према националним интересима. С обзиром да „национални интерес није монолитан“ (Јанев, 2015, 17), приоритетни интерес државе је опстанак, што је „предуслов за постизање свих могућих циљева“ (Волц 2008, 103). То је и највећи национални интерес, а њега је могуће остварити једино путем моћи и силе, без обзира на моралност. Самопомоћ је основа опстанка. Државе и велике силе управљају се према структури међународног система јер их он „приморава да се укључе у интензивно безбедносно такмичење“ (Миршајмер 2019, 223). Критика либералиста је усмерена на чињеници да реалисти пренаглашавају улогу структуралних фактора, нарочито улогу државе у међународном систему и улогу моћи, првенствено војне.

Либерализам сматра да човеком доминирају његова друштвеност, међусобна солидарност и сарадња које се у политичком смислу манифестују као једнакост, братство, слобода и људска права, прокламовани у француској буржоаској револуцији. Основа либералних теорија су појединац и његова слобода који се аналогно транспонују и у међународним односима. На унутрашњем и спољашњем плану могуће је остварити слободу једино изградњом демократских политичких институција које ће обезбедити, међусобну солидарност и међу државама.

Међународни односи нису борба за моћ и престиж, него настојање да се постигне сагласност у колективним институцијама за колективне акције. Савремени неолиберализам сматра да због сложене међузависности у свету и бројних субјеката међународних односа, у међународним односима имају важнију улогу међународне институције и организације, него државе. Тржиште и демократија су основ глобалне стабилности светског система. То ће резултирати изградњом глобалног друштва у којем ће главну улогу имати транснационални актери, због чега ће изостати и сукоби. Либералне теорије су доминирале од краја XX века до данас, али су и биле подвргнуте оштрој критици реалиста због свог

утопијског карактера и политичке праксе у међународним односима у XXI веку.

Пандемија COVID-19 даје за право реалистима када критикују перспективу међународних односа либералиста указујући на тренутну реалност. Разоткривене су све слабости неолибералног поретка инкорпорираних на више начина: као међународног система и наднационалних институција; унутрашњег уређења држава и кроз последице према економији и друштвеним односима код најразвијенијих земаља и његове некритичке примене у појединим земљама; кроз улогу појединца и великих сила у међународним односима; и као теоријску парадигму на којој почивају многе конкретне политике држава које су више декларативне него стварне, чиме се у основи прогресивне идеје либерализма свде на утопијске. Зато не чуди констатација „...да када год дође до глобалне кризе, реализам нуди најбоље јединствено објашњење“ (Kliem, 2020, стр. 1), а у пракси очекивано затварање у националне оквире. Ипак, бар за сада, реализам не нуди и решење кризе.

Ми ћемо кроз реалистичку матрицу и перспективу размотрити тренутне односе који доминирају, у свету.

На спољно политичке одлуке држава утичу три фактора, због чега се и анализа мора вршити са три нивоа. Са нивоа међународног система где се испољавају спољашњи утицаји, са нивоа државе где преовлађују унутрашњи утицаји и са нивоа појединаца који у мањој или већој мери утичу, обликују и мењају спољну политику сходно својим преференцијама и недостацима (Кегли и Виткоф 2006, 123 и Waltz 2001).

Оснивач неореализма Волц (Kenneth N. Waltz), тврди да пресудну улогу на понашање држава, па тиме и њихову спољну политику има међународни систем, то јест њихово место и однос према расподели моћи у систему, а да државе и „расподеле способности између јединица“ (Волц, 2008, 113), одређују структуру система.

Мањкавост овог неореалистичког редуковања међународних односа само на системске и политичке утицаје, исправља неокласични реализам додајући структуралној анализи и утицаје са нивоа држава и појединаца у смислу

да спољну политику држава за које је систем непроменљива варијабла, одређују и променљиве варијабле унутар држава, условљене системом и унутрашњим утицајима.

МЕЂУНАРОДНИ СИСТЕМ

Међународни систем је како су сагласни реалисти и либералисти анархичан. Реалисти песимистички потенцирају изостанак хијерархије као вечну цикличну реалност, док либералисти, као оптимисти истичу све већу међузависност и потребу за сарадњом и солидарношћу.

Велике силе одређују структуру и карактер међународне заједнице и система, где под заједницом више подразумевамо друштвени карактер (сагласност око истих вредности и циљева човечанства), а под системом више политичко-институционалну структуру.

Природа међународног система је са појавом вируса налик Хобсовој, будући да су државе затварањем граница, забраном кретања и изостанком солидарности поништиле досадашње либералне вредности и донекле деконструисале систем. Очигледно се игноришу наднационалне институције и међународне организације. Све више се доводи у питање њихова релевантност, способност, спремност и стручност, а свакој активности се придаје политичка конотација. Без обзира на пролазност разлога за то, идеји заједништва је нанесена неповратна штета која ће у будуће довести до преиспитивања свих актера међународних односа и међународног система.

Опште обележје међународног система у кризи је изостанак колективне акције и сарадње, за многе неочекивано. Према нашем мишљењу то је последица претходног више декларативног, него истинског афирмативног односа према успостављеним заједничким институцијама. Јавили су се бројни скоро нерешиви проблеми система као што су: проблем ауторитета међународних организација (Уједињене нације); њихове стручности и одлука условљених политичким или финансијским ограничењима и подршци (Светска здравствена организација); покушаји политизације кризе, имена вируса, његовог порекла и одговорности (Велике силе и Савет

безбедности); економска дисфункционалност и сумарна предвиђања на глобалном нивоу и појединих организација (Опек, Међународни монетарни фонд) итд. Европска унија (ЕУ), за неке полазни модел како би био организован међународни систем, уздрмана је до темеља јер су доведена у питање основне вредности и релације на којима почива, а то је заједништво засновано на етици солидарности, на супрот етици суверенитета чланица. Очигледно је да главни проблеми заједништва настају када треба поднети трошкове за заједницу или за другог. Према Јаневу „релационистички приступ међународним односима пружа обједињавајући оквир за реалистичку и либералну доктрину“ јер „идентификује однос као најважнију целину међународног система“ (Јанев, 2013, 85). Такав приступ се „на нивоу међународног политичког система манифестује као креационизам који је мотивисан за искорењивање међународне аномије и нестабилности (или анархије) (Јанев, 2020, 467). Међутим, проблем је што су односи за време пандемије нарушени до тачке да могу урушити систем и што нешто ипак недостаје да би био делотворан. Реч је о сили која је „најтемељнија категорија која доводи до померања или промене било ког система, без обзира на његову природу или суштину“ (Јанев, 2020, 470). Примењено на међународни систем, додали бисмо, да до промене доводи и изостанак свести и силе, у нашем случају ауторитета који би се успешно носио са пандемијом и сличним кризама.

Дакле, проблем је у недостатку глобалног ауторитета и системског одговора, а разлоге за то треба тражити према нашем мишљењу у две чињенице. Прва је да доминантна сила на глобалном нивоу (САД) није вољна да преузме лидерску позицију и да својим примером подстакне да и други улажу у заједничка добра, (видети Busby 2020, 2). Друга је да су делегирана овлашћења међународним организацијама као што су УН, а у овом случају Светској здравственој организацији (СЗО), недовољна да би биле респектабилне у међународном систему и у одговору на овакве изазове. Зато су суочене са препрекама оперативне, бирократске, финансијске и политичке природе што их онемогућује да значајно утичу на државе међународног система, а на велике силе је то апсолутно немогуће.

ВЕЛИКЕ СИЛЕ И ОДНОСИ МЕЂУ ЊИМА

Без обзира на различите критеријуме у расподели моћи, доминантне силе на глобалном плану и у стратешком смислу су препознатљиве и њихов однос пресудно утиче на међународни систем. Реч је о САД, Кини и Русији, док ЕУ нема у истој мери стратешки капацитет. Пандемија је додатно појачала међусобни анимозитет, посебно између САД и Кине. Одговор Кине на пандемију је био веома делотворан, што је оставило по страни либералне вредности и слободе које већина са Запада инструментализује по потреби, а ЕУ сматра својим темељним вредностима. САД не гледају благонаклоно на успон Кине, због чега од самог почетка покушавају да дисквалификују Кину на различите начине, оптужујући је за ширење вируса, прикривање и злоупотребу пандемије у економске и политичке сврхе. За то по правилу имају безусловну подршку Велике Британије и неких земаља Запада, као што у односу са Русијом могу да рачунају на искључивост неких источноевропских земаља. Кристенсен (Christensen 2020, 1) сматра да је „политика [Кине и САД] у 2020. години довела до почетног лошег управљања кризом на обе стране... и да је лошим међусобним односима и односима с другим актерима као што је СЗО пропуштена историјска шанса за сарадњу пред заједничком претњом“, а због чега сви могу бити на губитку.

Сличан однос САД има и са Русијом због војне и енергетске моћи и њеног утицаја на традиционалне савезнике у Европи, али и због унутрашњих проблема и деловања тзв. „дубоке државе“. Због свог односа према Кини и Русији САД су нарушиле и своје односе са својим традиционалним савезником ЕУ, вршећи различите притиске и претње санкцијама по разним основама и оптужбама за неблаговремену забрану путовања из Кине. Истовремено су фаворизовале лидере који су националисти, ауторитарни а на страни САД, затим вршиле притисак да се именује вирус кинеским супротно методологији СЗО, као и лобирањем за стварање антикинеске коалиције у свету. Иако се таква политика може делом подвести под предизборни дискурс, ипак она изазива забринутост за будућност међународног система.

У анализи односа између Европе и Кине очљиво је да Кина неизбежан фактор расправе око COVID-19 у контексту односа који су до сада били само комерцијални, а сада и геополитички изазвани све већим амбицијама Кине у међународним односима и Европи. Кина је имала различите стратегије прилагођене свакој земљи чланици, што говори о напредованој и јасно осмишљеној дипломатији. Тако се „кључне поруке кинеског наступа могу сврстати у четири категорије и то: 1) истицање солидарности и помоћи; 2) позивање на међународно јединство; 3) промовисање борбе Кине против COVID-19 као приче о успеху и истицање кривице западне демократије за лоше управљање или чак одговорност за ширење пандемије (пример Француске); и 4) супротстављање наративима критичним према Кини, укључујући и сејање сумње у порекло COVID-19,“ (Seaman 2020, 8). Додали бисмо изван ЕУ и санкционисање сваког критичког преиспитивања улоге Кине у ширењу пандемије, пример према Аустралији.

Све то је доводило до унутрашњих подела и расправа у ЕУ око односа с Кином, посебно што се ти односи инструментализују у јачању антиевропског расположења и ка смањењу степена интеграције унутар ЕУ. У европској дилеми да ли је Кина партнер, такмичар или ривал, чини се да је све присутно у зависности од контекста и да ли је реч о локалној, регионалној или глобалној игри, што захтева од ЕУ кохерентнију политику, при чему ће бити оптерећена и додатним диктатом из САД. Због тога ће „како време одмиче Кина бити катализатор настајања геополитичке Европе“ (Seaman 2020, 9) као интегративније целине или ће потпомогнута Русијом и САД довести до деконструкције ЕУ.

Зато је разумљива оцена да је „COVID-19 додатно учврстио имиџ ауторитарне Кине која је способна да брзо мобилише ресурсе и намеће инвазивне методе управљања свакодневницом људи и предузећа“ (Herman, Renz и Settelen 2020, 72.), због чега се је успешно носила са вирусом. Али по свему судећи то још увек није довољно за глобалну моћ, јер су „две области прекинуте са COVID-19 а критичне су за њену моћ: реч је о домаћој економији и међународној дипломатији. Последице ће вероватно трајати и поткопати способност

Кине да још јача изађе из кризе“ (Julienne, 2020, стр.2), што ће умањити успешност одговора на пандемију.

На међународном плану проблем је што је Кина својим агресивнијим наступом у дипломатији изазвала додатну суревњивост многих и што осим економских веза, нема релевантне стратешке партнере да би као велика сила могла да предводи свет.

Насупрот дилемама ЕУ у односу с Кином, САД Кину види као супарника или противника кога треба што пре зауставити, јер својим поступцима и растом угрожава САД на глобалном плану. У том контексту САД су од својих савезника тражиле подршку, а од других земаља сврставање на своју страну уз различите видове притиска па и претњи.

Европска унија и Русија су у будућности обострано потребне једна другој. Русија као најслабија светска сила стешњена је између челичног загрљаја Кине и интереса да се одржи као глобалан играч и константног притиска Запада. И она има проблем стратешког партнерства и савезништва као и условљеност сопствене моћи искључиво ценом нафте и гаса, које прати и завидна војна моћ. Зато је неопходно да Русија развија боље односе са ЕУ налазећи првенствено енергетске, трговинске и безбедносне интересе, а ЕУ да боље разуме улогу Русије и да уважи њене легитимне интересе. ЕУ, уколико не жели да буде највећи губитник пандемије, мора да се трансформише у значајнијег фактора у међународним односима, још боље у велику силу која није само у вредносном смислу и велико тржиште, него и војно-политичка. То ће бити веома тешко, због чега ће најјаче чланице као што су Немачка и Француска имати доминантнију улогу у међународним односима, него ЕУ као целина.

Актуелна криза нам је указала на следеће: постојећи међународни систем је неодржив и неспособан да одговори на глобалне претње и да ће се нужно мењати као и односи између великих сила; САД су изгубиле водећу улогу и немају намеру да је преузму или не могу више, бар не са садашњом гарнитуром на власти; моћ Кине агресивније и ефектније расте; односи између великих сила одређују карактер међународног система али је велика је вероватноћа да ће америчко-кинеско ривалство

утицати на преобликовање међународног система током XXI века; питање је да ли је за изостанак глобалног одговора крив и мултилатерализам или због тога што су релевантне силе које чине мултилатерални поредак константно супротстављене једна другој или немоћне као ЕУ; ЕУ уколико жели да игра било какву значајну улогу у свету мора да се реформише и да вредности на којима се заснива, трансцедентира од жеље у ефикасне институције; неолиберални поредак какав јесте је неодржив на глобалном и унутрашњем плану, јер су уз компромитоване вредности отворена и питања прерасподеле средстава, деташирања производње стратешких производа, односа према социјалним давањима и улагање у здравство и друге мање профитне секторе. Ту је и стално присутан проблем неолибералног хегемонизма и ширења људских права насилним путем. Ипак сагласни смо с мишљењем да се у блиској будућности „равнотежа снага неће значајније променити, нити ће односи између великих сила бити срдачнији, осим ако се у Вашингтону и Пекингу не промени руководство“, (Biscop 2020, 3).

Из реалистичке перспективе будућност међународног система ће ићи ка слабљењу наднационалних институција и јачању националних, јер су се показале ефикаснијим. Уместо сарадње међу државама биће затварања у сопствене оквире, а међу великим силама трка за моћ. То је логично али да ли је реално и делотворно. Има и супротних неолибералних аргумената. „Мој главни аргумент је моћан колико и једноставан: за глобалне проблеме су потребни и глобални одговори. А то је немогуће без стварања политичке институције на глобалном нивоу“ (Coeckelbergh 2020, 1). Вудс (Woods 2020, 8) сматра да „после COVID-19 постоји ризик да би свет могао бити још подељенији, конфликтнији и националистички, али да је алтернативни сценарио надихват руке. У том сценарију, колективно деловање унутар заједница и тамо где је то потребно, на међународном нивоу, омогућиће бржи и мирнији излазак из кризе“.

У анализи о глобалним утицајима и променама у поређењу са претходним кризама закључено је да ће „мека димензија допринети даљој глобализацији, упркос потенцијалним ограничењима кретања људи...пре свега због

динамике промена у информатичком, технолошком и научном сектору“, што не доводи у питање и структуралне промене у међународном систему, јер мека димензија „све више обликује улоге различитих земаља и блокова (нпр. Кине, САД и Европе) на међународној сцени,“ (Olivie i Gracia 2020, 13). Да је тачан закључак потврђује и технолошки напредак Кине и нетрпељивост САД и земаља Запада због тога. Споразум после десетогодишњег преговарања о Регионалном економском партнерству (РСЕР) 15 земаља југоисточне Азије који уз Кину укључује и Јапан, Аустралију, Јужну Кореју и др. је према нашем мишљењу изнуђена и директна последица економских проблема изазваних пандемијом и он поред економске има и политичку конотацију. Упадљив је изостанак САД и Индије из сопствених и различитих разлога, као што и сам споразум на првом месту кроз интересе заједништва решава интересе сваке државе понаособ и на неки начин пројектује модел решења шире од регионалног.

И поред оптимистичких предвиђања склонији смо закључку да на међународни систем онакав какав је сада, највише утичу односи између великих сила и расподела моћи између њих, како их неореалисти и виде. Чињенице дају за право неореалистичкој парадигми, а вероватно ће и убудуће имати важну улогу. Главни проблеми садашњег система су институције, неолиберални поредак и глобализам у функцији неолиберализма. Проблем либерализма нису идеје, него њихова системска верификација и механизми примене, односно у томе што многе државе не желе њихово наметање. Тиме се у основи једна универзално прихватљива идеја слободе компромитује кроз идеолошки либерални хегемонизам наметнут и силом. Због тога се на реализам, тачније на неокласични реализам у теорији међународних односа, према мишљењу аутора, мора убудуће рачунати и то су консеквенције практичног одговора на пандемију у даљем теоријском промишљавању међународних односа. И ту лежи веза између садашње борбе против пандемије и будућих међународних односа.

ДРЖАВЕ КАО РАЦИОНАЛНЕ ЈЕДИНИЦЕ МЕЂУНАРОДНОГ СИСТЕМА

У актуелној кризи велике силе и мале државе се понашају исто, првенствено рационално, усредсређујући се на сопствене интересе науштрб заједништву и солидарности.

На почетку кризе државе су се понашале према реалној рационалној парадигми која за многе није била очекивана, али је разумљива. Државе се понашају налик егзистенцијално угроженим појединцима у свету Т. Хобса, где доминирају грабежљивост, себичност, злоупотреба сопствене надмоћи над малим, изостанак солидарности. Као што су појединци принуђени на социјално дистанцирање и државе то чине затварањем граница и присвајањем само за себе онога што би било ефикасно у борби против вируса.

Упркос важећој неореалистичкој парадигми да су државе у систему налик билијарским куглама и да ће се под истим условима и ситуацијама понашати исто, сличност се завршава у понашању према сопственим интересима и ради своје сигурности. Дакле, у рационалној себичности и мањку солидарности. Након тога, разликују се према спољној политици и међусобним односима на које поред међународног система утичу унутрашњи фактори и појединци, а што је неокласична реалистичка парадигма. Ако је међународни систем искључиво резултат истих интереса јединица/држава, а то је самоодржање или безбедност, онда је питање зашто се неке државе понашају ипак различито. Или систем не одговара намени, или је реч о кризи поверења и већој вери у сопствене снаге/државу. Склони смо овом потоњем.

Рецимо Кина је од почетног негирања и прикривања постојања вируса еволуирала, настојећи да буде спасилац, а не онај од кога је све почело. Природну потребу да се зна порекло и ефекти вируса, као и сваку критику на њен рачун агресивно је одбијала или прелазила у контранапад. У понашању Кине неки су видели само геостратешке и политичке циљеве, а не и искреност. Други су били захвални на помоћ, не питајући се превише.

У почетној фази ширења пандемије САД, Велика Британија и Холандија су игнорисањем опасности и фокусирањем на извор а не и последице, показивале ароганцију великих и колонијалних сила. Касније су се САД истицале у потреби да за себе и своју изузетност обезбеде све што је потребно без обзира на цену, па и по цену одузимања од малих или оних који имају. Штавише, САД су својим односом према ауторитету међународних организација додатно подривале међународни систем, да би у току епидемије ограничиле финансије СЗО и покушали да наметну своје виђење СЗО упркос отпору и својих савезника. САД су испољиле себичност на више начина покушајима да обезбеде будуће вакцине само за себе или откупом преко 90% лека који наводно доприноси лечењу против вируса и сл.

И на унутрашњем плану однос према становништву се разликовао сходно здравственом систему који је важио, а „имунитет крда,“ иако има медицинско оправдање, хобсовски је подразумевао да ће опстати само они најјачи и најздравији или са најбољим условима за излечење.

ЕУ је на самом почетку показала конфузност, егоизам и потребу да прво себи обезбеди неопходно, а затим другима. Због неадекватног и закаснелог одговора колективних институција ЕУ, њиховог ауторитета и одговорности, чланице су у почетку биле препуштене саме себи, због чега су затвориле сопствене границе а солидарност игнорисале. Суспендована су четири стуба на којима лежи суштина егзистенције ЕУ, а то су слобода кретања људи, робе, услуга и капитала. Било је и присвајања медицинске опреме једне чланице од друге. ЕУ се након почетног несналажења консолидовала, али је „дух изашао из боце“ са неизбежним захтевом да се преиспитају односи на којима се заснива. Компромисно решење око заједничког задуживања и новчане помоћи чланицама ЕУ је само донекле ублажило различите ставове и поделе унутар заједнице.

Помоћ Русије Италији шамар је НАТО-у и ЕУ и порука да је свет један и да солидарност треба показати када је најтеже. Ипак се не може пренебрегнути утисак да је уз алтруизам и реч о геополитичкој игри чији се пропратни ефекти могу видети одмах а суштински касније, када емоције замени рацио.

Слично значење имају и симболична помоћ САД и Турске Србији и пријатељске поруке размењене том приликом.

Очигледно је да државе које имају светске, геостратешке или регионалне интересе шаљу поруку у зонама истинског или жељеног утицаја дајући до знање земљама којима шаљу помоћ и осталима о томе. Дакле, криза изазвана корона вирусом тестира на првом месту заједницу, па онда солидарност међу нацијама, али и огољује геополитичке интересе.

Унутар ЕУ се политика појединих држава разликује према Кини.

Француска и Немачка желеле су да се заштите од превеликог утицаја Кине током кризе, сматрајући и раније да је „Појас и пут“ параван за хегемонизам Кине. Од почетне солидарност и помоћи дошло се до неповерења и отвореног оспоравања, подстакнуто САД, али и кинеском агресивношћу и нетранспарентношћу. Кинески утицај на СЗО, сумња у извештаје о малој смртности, порекло вируса и агресивна дипломатија довели су до промене односа према Кини. С друге стране кинеске критике борбе против пандемије нису упућене свим земљама ЕУ у истој мери, што је допринело поделама унутар ЕУ, где су на једној страни неповерљивост Француске, Немачке, Шведске, а на другој потребе земаља које су у центру пандемије, као што су Италија и Шпанија.

Гледано у целини, земље Запада су исказале извесну нервозу и очигледну жељу да задрже примат у међународном систему, не само сопствених вредности, него и сопствене истине, будући да су Кина и њена нарастајућа моћ све мање предвидљиви и представљају реалну опасност. Са друге стране они који су осетили двоструког стандарда, релативност истине и вредности Запада понуђених санкцијама и бомбама, у нарастању Кине виде начин да се стане на пут агресивном либералном хегемонизму. Међутим, нема гаранција да раст кинеске моћи неће довести до кинеског хегемонизма, чије лице је мање комунистичко, а више државно-капиталистичко и неолиберално у економији, а уз то и националистичко.

Опште обележје земаља Запада је да у борби против вируса има приоритет економија, па онда здравље, што је

у складу са неолибералном догмом о примату економије и профита, због које су и урушени здравствени системи, држава благостања и социјална правда. Испливали су националистички дискурси и подршке ауторитарном одговору, али и нереалне критике оних који људска права и слободе претпостављају свакој мери против пандемије, доводећи у питање здравље људи. Показало се да само ауторитаран одговор, јака воља и дисциплина у појединим државама имају успеха. Проблем је што то некритички промовише ауторитарне поретке наоштраб либералног схватања демократије. Међународни односи и спољна политика су уз ранија опредељења били у функцији оваквог полазишта.

У свему томе се не разликују ни земље Балкана, посебно бивше СФРЈ чије понашање је додатно зачињено међусобним несугласицама и нерешеним питањима.

Црна Гора је сходно текућим дешавањима око Закона о слободи вероисповести и односу према сопственом становништву које га не подржава, за све оптужила Србију, уз истовремени вапај НАТО-у за помоћ у борби против вируса. И затварање граница између бивших република СФРЈ имало је поред здравствене и политичку конотацију. Помоћ Србије није била увек добродошла у БиХ (федерацији), Црној Гори или на КиМ. Србија и Мађарска су наставиле и у кризи међусобно добре политичке односе, али и однос према демократији, дајући предност ауторитарном управљању.

На самом почетку кризе Србија је као мала држава у страху за сопствену безбедност и егзистенцију упутила вапај за помоћ, посебно према Кини, одакле је убрзано и дошла. То је довело до пренаглашене захвалности Кини и оштре критике ЕУ и западне несолидарности због ограничења испоруке медицинске опреме. Резултат тога је да се Србија ЕУ замерила, због чега је и била критикована од појединих земаља ЕУ и касније била принуђена да се јавно захвали и ЕУ како због економске помоћи раније, тако и током пандемије. Несумњиво је да је економска помоћ ЕУ много већа него других земаља, али се она пренебрегава због политичке некоректности ЕУ поводом КиМ или односа према економској сарадњи када је у питању Кина или војној, када је реч о Русији.

За време пандемије Србија и њени поступци и спољна политика били су предмет различитих критичких мишљења више страна. О „дипломатској раскрсници“ (Walker 2020, 13.4.) на којој се нашла Србија писао је британски Гардијан (Guardian, 2020), истичући „да су светске силе наставиле битку за њен ум и срце“. Суштина текста је да редослед помоћи коју је добијала Србија, Кина-Русија-ЕУ и на крају у мањој мери САД, указује на заинтересованост великих сила за њу, а одговор или захвалност и критика Србије, на евентуални спољнополитички заокрет ка Кини, што је према нашем мишљењу претерано. Примедбе са Запада нису уважавале чињеницу да су се у том тренутку интереси Србије и Кине поклапали, уосталом као и многих држава чланица ЕУ. Реч је о борби против пандемије. Прихватање рестриктивног кинеског модела борбе против вируса није само одлика Србије него и многих земљама, а које нису биле предмет критике. Србија је учинила и добар спољнополитички потез организацијом авио превоза за повратак грађана других земаља, што је донекле анулирало негативан став изазван претераним односом према кинеској помоћи.

Иако може да импонује заинтересованост великих сила, такво „отимање око Србије“ може да завара. Разлог је једноставан, реч је о сопственим интересима и геополитици великих. Због тога је рационално размишљати о приоритетима и сходно томе прилагођавати своју спољну политику.

Србија и њена спољна политика условљени су сопственим, регионалним и светским проблемима а који се одражавају и за време кризе. Ипак мора се имати у виду да је њено стратешко опредељење приступање ЕУ, што је и природно окружење. То не значи потпуну сагласност са ЕУ, али налаже опрезну еквилибристику у остварењу својих интереса са великим силама које су и међусобно супротстављене. Јасно је да због Србије ни једна велика сила неће заратити. Уосталом искуство из 1999. године указује да су сопствени интереси, територијална удаљеност и недостатак копнене везе непремостиви хендикеп у било каквој помоћи.

Србија може бити на двоструки начин у проблему. Један је да својим поступцима на спољнополитичком, економском

(превелико везивање за Кину) или војноекономском плану (Русија и Кина) може да делује иритантно и да због тога буде изложена спољнополитичким и економским притисцима или неким видовима санкција. Други начин је што су поменуте велике силе с којима има добре односе већ на неки начин изложене санкцијама Запада. Све агресивнији однос према њима посредно ће се одразити и на економску, па тиме и политичку моћ и стабилност Србије имајући у виду да Запад, посебно САД, све чешће посеже за различитим видовима санкционисања и оних који сарађују с њима.

Без обзира на све мањкавости, игнорисање морала, егоизам и ограничења слободе пандемија је показала да „у недостатку глобалног ауторитета који управља међународним односима, национална држава још једном доказује да је главни актер у глобалној политици“, (Kliem 2020, 1), сходно неореалистичкој парадигми. Овој оцени иде у прилог и то што свака држава за себе мора у борби против вируса да калкулише са социјалним и економским питањима, а што ће условити и њену спољну политику и међународне односе.

За Србију би било најбоље да буде што мање у фокусу међусобно супротстављених великих сила, без претензија на глобалном плану и ограничена на сопствене интересе у борби против пандемије и шире углавном на регионалном плану у мери властитих интереса.

ПОЈЕДИНЦИ КАО РАЦИОНАЛНИ ДОНОСИОЦИ ОДЛУКА

Једна од неореалистичких парадигми је и да ће се појединци који доносе кључне одлуке понашати рационално сходно ситуацији и у тренуцима избора између више опција. Колико су поступци држава резултат преференција њихових лидера је дискутабилно, али је у многим случајевима реално и видљиво. Неореалисти праве дистинкцију између процедуралне и инструменталне рационалности, (Кегли и Виткоф 2006, 157). Под првом посматрају одлучиоце као лица која врше здраворазумске калкулације и изборе, без емоција и са познавањем ситуација и исхода. Оваква рационалност је

у складу са схватањем да се државе у међународном систему понашају истоветно, опредељујући се искључиво рационално за своје интересе. Њен домен је ограничен на форму а не и на садржај интереса и превише се очекује од доносиоца одлука. Инструментална рационалност је реалнија, јер уводи ограничавајуће факторе који зависе и од преференција оних који одлучују, њиховог поимања ситуације и могућих решења.

У пандемији су на делу обе рационалности доносиоца одлука, што смо видели према интересном и егоистичком понашању држава. Одлуке и понашања неких државника су добар пример инструменталне рационалности, било да је она у крајњем резултирала успехом или не.

У одговору на COVID-19, председник САД Трамп (Donald Trump) употребио је уобичајену националистичку реторику са мало дипломатске и комуникативне вештине унутар земље и према споља, својим савезницима (ЕУ), ривалима или противницима (Кина и Русија). На почетку је борбу против болести ставио у контекст свог националистичког програма унутар земље и спољнополитичког којим је подржавао савезнике који имају сличну реторику. Суштима те реторике је да је узрок свих невоља изван, као што су мигранти опасност за америчко друштво и економију, тако је и вирус опасност изван за коју администрација не сноси одговорност. Чини се да није показао лидерство какво се очекује од лидера такве силе, нити је с појавом пандемије искористио све механизме на располагању. Уз то је оптужио своје савезнике из ЕУ за закаснелу реакцију на вирус и забрану кретања из Кине, што је по његовом мишљењу допринело ширење вируса унутар САД и одлуци да забрани путовања из ЕУ.

Резултат свега на међународном плану је да је погоршао своје односе са свима.

Трамп је својим неуобичајеним начином комуницирања и управљања државом, са изузетном улогом друштвених мрежа, са оштром реториком и радикализмом према многим проблемима у САД, уздрмао политички естаблишмент указујући да се испод њега крије лицемерје и псеудо елитизам. Због тога је и себи дао за право да релативизује истину и да се понаша мимо политичке коректности. Колико у одлукама

има нарцисоидности, потребе да се себи прида значај, да се креира паралелна реалност, у њој живи и према њој процењује, а колико рационалности да се постигне оно што се жели без обзира на начин и средства, ипак захтева много подробнију анализу од ове. Рецимо рационалан је захтев да чланице НАТО одвајају више средства за одбрану, као што је са његовог гледишта и циља (освојити други мандат) рационално окривити друге за све тренутне проблеме укључујући и пандемију. Ипак сагласни смо да „толики неуспех Трампове администрације да обједини свет и координира одговор на кризу у главном се може приписати веровањима и темпераменту самог председника,“ (Busby 2020, 9). Колико је његова политика конзистентна и наставак раније, резултат саветника или личности самог Трампа остаје отворено питање, али је очигледно да се САД не носе успешно с вирусом, што је велики предизборни минус.

Код других великих сила одлуке Си Ђинпинга и Путина су сличне, односно интересне и рационалне са аспекта интереса сопствених земаља и ситуације и на спољнополитичком плану несумњиво носе и лични печат изазван сопственом природом и дугогодишњом влашћу. Си Ђинпинг је концентracијом власти у сопственим рукама, ограничењима и ригидним односом према критичарима успео да се успешно избори са пандемијом, тако да је на спољнополитичком плану сва активност усмерена на поправљању негативног утиска насталог због порекла вируса из Кине. Прагматизам и рационална уздржаност је оно што карактерише изјаве и одлуке, посебно у односима са САД, где се баланс и сарадња све више замењују конфронтацијом. На унутрашњем плану дискредитовање евентуалних ривала и персонализовање процеса одлучивања и одговорности може довести до незадовољства, посебно ако се не сузбију економске последице пандемије. Уз то ће и амерички притисак убудуће одредити и спољну политику Кине и улогу у међународном систему и њеног лидера. Слично се може рећи и за председника Русије коме на спољнополитичком плану недостаје економска моћ Кине, али који настоји да својим одлукама буде важан геополитички играч у Европи и шире. У том контексту треба посматрати помоћ Италији, трку за израду вакцине итд. Ипак то није ни мало променило однос главних актера ЕУ према Русији. Помоћ Русији Србији је више начин да се покаже

континуитет спољнополитичког присуства, него истинске потребе и Србије за тим.

У ЕУ Макрон (*Emmanuel Macron*) као „последњи глобалиста“ како га именује париски Монд због глобалног оптимизма и захтева за глобалним одговором у борби против вируса и Меркелова (*Angela Merkel*) својим настојањем да одржи јединство ЕУ и интервенцијама у спољнополитичким споровима, указују да су државе које предводе и личности са највећим ауторитетом у ЕУ и да ће убудуће одређивати њену спољну и унутрашњу политику.

У Србији је појединац за време пандемије, уосталом и као пре ње, оличен у председнику државе А. Вучићу, много више од уставне функције на спољнополитичком и на унутрашњем плану имао пресудну улогу у одлучивању и односима с другим државама. Драматичан и патетичан однос према пандемији, вапај Кини за помоћ и озлојеђеност на ЕУ на почетку, изрази су карактера али и потребе да се пошаље порука споља и ка унутрашњем јавном мњењу. Порука је јасна: само рестриктивна политика, дисциплиновање и чврст и способан владар могу остварити успех у пандемији, али и на изборима, па сходно томе и бити релевантан саговорник на спољњем плану. Евентуални неуспех је кривица других, екстерних због несолидарности, интерних због недисциплине и ниске свести. Отворено је питање колико су примена кинеског модела и тренутно позиционирање Србије стратешки мудри и искрени и што је још важније, ако јесте, прихватљиви и корисни. Посебно што је оно у колизији са ЕУ опредељењем и што се у политици не иде за емоцијама него за интересима.

После одређених позитивних ефеката у борби против пандемије, одлука о помоћи Србије Италији више је личила на опонашање великих и тежњу за сопственом афирмацијом, него што је истински имало повољне ефекте. Било би рационалније да је помоћ остала на нивоу сопственог окружења. Добри односи и сусрети Орбана и Вучића, односи према Ердогану, мање су у функцији демократије, а више природан спој режима који се не могу похвалити сопственим поимањем демократске власти. Досадашњи покушаји да се односи са лидерима две најјаче земље у ЕУ прикажу делом и као персонализовани,

више су окренути унутрашњем јавном мњењу него што су истинити, будући да их демантују спољнополитичке одлуке код приступа ЕУ и према КиМ.

Када су у питању појединци у спољнополитичким дешавањима остаје дилема колико су одлуке актуелних политичких лидера рационалне и руковођене истинском бригом за безбедност државе и људи. Могуће је и да је реч о политичкој бризи да се бира оно што је најрационалније за остварење конкретних политичких циљева, било да су они државни или сопствени. Код сопствених циљева одлуке су одређене и политичком вољом, а „воља и њени ограничавајући фактори су резултат филогенетског (као врсте) и онтогенетског (као појединца) развоја човека, где треба додати околности или ситуационе факторе, због чега имамо иста или различита реаговања појединаца“, (Пешић 2019, 245). У оваквој недефинисаној и проблематичној пандемијској ситуацији присутна је и јака примеса воље индивидуалног и нагонског које сви хобсовски носимо, односно, где је све дозвољено у егзистенцијалној угрожености и страху пред непознатим. Због тога су и границе између рационалности и ирационалности скоро избрисане и зато не чуди изостанак солидарности и занемаривање основних вредности на којима почивају друштво и заједница.

С обзиром да пандемија није завршена, оцену значаја и улоге сваког од нивоа ће и убудуће одређивати ефикасност одговора на пандемију, што ће у великој мери одређивати и карактера међународног система, односе између великих сила, место и улогу појединих држава и редефинисати улогу неких организација или заједница, као и судбине појединих политичара. Према мишљењу аутора, успех власти на парламентарним изборима у Србији, неуспех избора на нови мандат актуелног председника САД, висок рејтинг извршне власти Новог Зеланда, рејтинг Ангеле Меркел, амбивалентан карактер доприноса Кине, трка за вакцином, неки економски потези, увелико су одређени резултатима борбе против вируса, али и потребом да се утиче на међународну сцену. Тиме је теорија нашла своју примену али и потврду у пракси.

ЗАКЉУЧАК

Ако бисмо се подсетили основних поставки реализма датих на почетку рада очигледно је да су међународни односи у доба пандемије онакви какви их реалисти виде. Интереси преовлађују и то истоветни а то је опстанак држава; међународни систем није у могућности да се носи с пандемијом на начин како га неолибералисти виде; самопомоћ је најважнији али не и једини начин борбе за опстанак; државе су реафирмисане као најважнији и још снажнији субјект међународних односа; људска природа је огољена и транспонована и на државе на начин да је солидарност много мање заступљена а себичност проглашена интересом; велике силе су продубиле неслагања, окренуте су јачању сопствене моћи како би одржале сопствени статус или у некој другој констелацији снага имале предност.

Зато је наша оцена да су се у досадашњем развоју и борби против епидемије, посебно на самом почетку, државе показале као најважнији субјект међународних односа и да су предузеле мере сходно својим сопственим интересима и потврдиле се као неизбежан и главни субјект међународних односа (реалистичка парадигма).

Начин како реализам решава боље проблем пандемије произилази из легитимисања приоритета за сваку државу понаособ, у брзини доношења одлука на националном нивоу државе, њиховој имплементацији и рестриктивности уз санкционисање за непримену мера. На другој страни наднационалне институције су се показале мање ефикасним (УН, СЗО, ЕУ и др.), посебно неке државе неолибералне идеолошке провенијенције које су демократију, рестриктивност и људска права претпоставиле пандемији, да би касније и саме примењивале рестриктивност. Тај приступ је као што смо видели у односу између великих сила имао и последице по међународни систем и међународне односе у целини, а имаће и будуће.

Дакле, неореализам као теорија у својим варијантама потврђује виталност захваљујући пракси, будући да су државе у пандемији препуштене саме себи, а да су се свет и међународни систем показали онаквим каквим јесте, првенствено хобсовски.

Штета је начињена међународном систему и институцијама а и оптимизму да је могуће изградити боље односе и свет. Садашња криза може и убудуће да изазове исти одговор, јер ауторитарни системи могу да имају већи утицај у међународном систему намећући сличне моделе и методе управљања, јер су се аргументовано спремније носили с кризом.

Међутим, COVID-19 може бити и катализатор многих промена и редефинисања улога политичара и политичких институција, првенствено конкретне извршне власти у појединим државама као и односа између држава и изградњи међународних механизма и институција. Као што вирус не познаје политичка или демократска одређења и подједнако захвата све земље и све грађане тако и одговор на њега треба да буде заједнички и лишен било какве политизације. Зато је неореалистичка победа ограниченог домета, јер међународни систем, државе и појединци могу опстати једино ако јачају интегративне процесе и свест о заједништву који нису само хипотетички циљ, него и потреба.

За Србију, није наодмет поново нагласити, било би најбоље да буде што мање у фокусу међусобно супротстављених великих сила, без глобалних претензија и ограничена на сопствене интересе на регионалном плану, имајући у виду да начин и употреба средстава у борби против пандемије има спољнополитичке импликације.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Волц, Кенет. Н. 2008. *Теорија међународне политике*. Београд: Центар за цивилно-војне односе, Alexandria press.
- Јанев, Игор. 2015. „Оквири савремене дипломатске доктрине и критеријум класификације дипломатске теорије“. *Политичка ревија* 46 (4):131-154 DOI: 10.22182/pr.4642015.8
- Кегли, Чарлс В., и Јудин Р. Виткоф. 2006. *Светска политика: тренд и трансформација*. Београд: Прометеј, ФПН Београд и др.
- Миршајмер, Џон. 2019. *Велика заблуда: либерални снови и*

међународна реалност. Београд: ЦИРСД.

- Пешић, Зоран Р. 2019. „Институционална употреба политичке воље у јавној политици“, *Српска политичка мисао* 62 (1): 241-261. doi: 10.22182/spm.6312019.13
- Biscop, Sven. 2020. “Coronavirus and Power: The Impact on International Politics”, *Egmont Royal Institute for International Relations*. <http://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2020/03/SPB126-sven-corona260320.pdf?type=pdf>. Последњи приступ: 1.9.2020.
- Busby, Joshua. 2020. “What International Relations Tells Us about COVID-19”, *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/pdf/83161>. Последњи приступ: 4.9.2020.
- Christensen, Thomas J. 2020. “A modern tragedy? COVID 19 and U.S.-CHINA Relations”. *Foreign Policy*. https://www.brookings.edu/wpcontent/uploads/2020/05/FP_20200511_covid_us_china_christensen_v3.pdf. Последњи приступ: 31.8.2020.
- Coeckelbergh, Mark. 2020. “Coronavirus and the Need for Global Governance”, *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2020/04/06/opinion-coronavirus-and-the-need-for-global-governance/>. Последњи приступ: 30.6.2020.
- Herrmann, Markus, Patrick Renz and Mishael Settelen, 2020. “Covid-19 has not altered limited China policy debate”, in: *Covid-19 and Europe-China Relations. A country level analysis*. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/etnc_special_report_covid19_china_europe_2020.pdf. Последњи приступ: 3.5.2020.
- Janev, Igor. 2013. “Relationist Approach to International Political Theory”, https://www.researchgate.net/publication/338824567_Igor_Janev_Relationist_Approach_to_International_Political_Theory_Mezdunarodne_naucnye_issledovania_No_1-2. Последњи приступ: 7.12.2020.

- Janev, Igor. 2020. "General Philosophy of Relationism and Its Application to the Political Theory of State and Society and Implications on Natural Sciences", *Philosophy Study*, August 2020, Vol. 10, No. 8, 455-471 doi: 10.17265/2159-5313/2020.08.0
- Kliem, Frederick. 2020. "Realism and the Coronavirus Crisis". *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2020/04/11/opinion-realism-and-the-coronavirus-crisis/>. Последњи приступ: 3.5.2020.
- Marc, Julienne. 2020. "Economy and Diplomacy: China's Two Challenges in the Post-COVID-19 World" *Lettre du Centre Asie*. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/julienne_china_post-covid_world_2020.pdf. Последњи приступ: 15.08.2020.
- Ngairé, Woods. 2020. "Global Governance: Planning for the World After COVID 19". *Challenges and Opportunities in the Post-COVID-19 World*, http://www3.weforum.org/docs/WEF_Challenges_and_Opportunities_Post_COVID_19.pdf. Последњи приступ: 15.08.2020.
- Olivíe Iliana & Manuel Gracia. 2020. "The end of globalisation? A reflection on the effects of the COVID-19 crisis using the Elcano Global Presence Index". *Elcano Royal Institute*. http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/ri/elcano_en/contenido?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/elcano_in/zonas_in/ari60-2020-olivie-gracia-end-of-globalisation-reflection-on-effects-of-covid-19-crisis-using-elcano-global-presence-index. Последњи приступ: 01.08.2020.
- Seaman, Jonh. 2020. "Introduction: China as partner, competitor and rival amid Covid-19". in: *Covid-19 and Europe-China Relations. A country-level analysis*. https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/etnc_special_report_covid19_china_europe_2020.pdf. Последњи приступ: 5.08.2020
- Waltz, Kenneth. N. 2001. *Man, the State, and War*. New York: Columbia University Press.

Walker, Shaun. 2020. "Coronavirus diplomacy: how Russia, China and EU vie to win over Serbia". *Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/coronavirus-diplomacy-how-russia-china-and-eu-vie-to-win-over-serbia>. Последњи приступ: 15.04.2020.

Zoran R. Pešić*

*Faculty for business studies and law, University
„Union-Nikola Tesla”, Belgrade*

INTERNATIONAL RELATIONS AND COVID – 19

Resume

The author of this paper chooses the theme of international relations caused by the pandemic COVID - 19 with the aim to point out the vitality and primacy of the neorealist theoretical paradigm in relation to the neoliberal one. After the introduction, the paper discusses the theoretical foundations of the realistic and liberal theory of international relations and analyses international relations from a neorealist perspective. International relations were analysed from the aspect of the international system, individuals and states which are considered to be an integral part of the process. In addition, a brief overview of Serbia and its foreign policy during the pandemic crisis is provided in the text. The following methods were used in the paper: descriptive, analytical and synthetic. It was stated in the conclusion that the realistic vision of international relations was confirmed by the current situation caused by the crisis with the following facts: in international relations, the same interests prevail, and that is the survival of states; the international system is unable to cope with a pandemic in the way that neoliberals see it; self-help is the most important but not the only way to fight for survival; states are reaffirmed as the most important and even stronger subject of international relations; human nature is also stripped and transposed to states in such a way that solidarity is much less represented and selfishness is declared as an interest; the great powers deepened their disagreements, turned to strengthening their own power in order to main-

* zoran.pesic@fpssp.edu.rs

tain their own status, or with the idea of gaining an advantage in some other constellation of forces, and so on. Serbia has been in different focuses in international relations due to certain foreign policy actions, and time will show how it will affect Serbia's position in the international relations. At the same time, the current outcome of the contention between these two theoretical paradigms in the context of the future existence of all factors in international relations, and consequently the best possible relations, is problematized. The current crisis may provoke the same response in the future, and that is focusing on national interests, then exploiting the fact that strong, disciplined and authoritarian states have dealt more easily with the pandemic through the declaring states of emergency, limiting human freedom, restrictions for those who are both inside and out of those countries. This means that authoritarian systems can have a greater influence in the international system by imposing similar models and methods of governance, because they were arguably more prepared to deal with the crisis. However, the COVID-19 virus can be a catalyst for many changes and redefining the roles of politicians and political institutions, primarily the executive branch, as well as relations between countries and the building of international mechanisms and institutions. It is paradoxical, but the neorealist victory is of limited scope, because the international system, states and individuals can survive only if they strengthen integrative processes and awareness of unity, which is not only a hypothetical goal, but also the need of all.

Keywords: international relations, COVID-19, neorealism, neoliberalism, international system, state, individual, Serbia.

* Овај рад је примљен 7. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

71

Момчило Суботић

О ПРАВУ НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ И
ГЕОПОЛИТИЧКОЈ СУДБИНИ РЕПУБЛИКЕ
СРПСКЕ КРАЈИНЕ

97

Андреа Матијевић

ЕКОНОМСКА НЕЈЕДНАКОСТ КАО ФАКТОР
ОГРАНИЧЕЊА ЕКОНОМСКОГ РАСТА
СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА

121

Дарио Кришић

УЛОГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА У
ГЕНЕРИСАЊУ СРБОФОБИЈЕ

145

Ана Славковић

ПЕРЦЕПЦИЈА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА ОД
СТРАНЕ БЕСКУЋНИКА У СРБИЈИ

УДК 341.231(497.5 Republika Srpska Krajina)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.3>

Оригинални научни рад

Момчило Суботић

Институт за политичке студије, Београд

О ПРАВУ НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ И ГЕОПОЛИТИЧКОЈ СУДБИНИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ КРАЈИНЕ

Сажетак

Аутор у раду презентује и анализира феномен самоопредељења у југословенском случају, примењујући историјски метод, те метод компарације, анализе и синтезе. При томе аутор полази од теоријског поимања овог појма, преко међународних организација: Друштва народа и Организације Уједињених нација и међународно-правних докумената који дефинишу право на самоопредељење, те саме примене овог начела, која је у свим случајевима зависила од глобалне геополитичке констелације великих сила и њихових интереса, а потом од снаге, воље, и других атрибута народа који се позива на право на самоопредељење. Коректно тумачење права на самоопредељење налаже да ово право припада народима, али не и националним мањинама. Отуда је у случају Републике Српске Крајине дошло до грубог кршења права Срба крајишника на самоопредељење, као што је у случају „Косова“, признањем ове терористичке НАТО творевине, такође дошло до злоупотребе права на самоопредељење. У оба случаја: право српског народа у Крајини и право Србије као

државе, било је у сенци силе - глобалне геополитике Запада, у којој су српски народ и његове политичке и државне творевине перципиране као „герила“ која се испречила на путу његовог геополитичког похода на Русију.

Кључне речи: Срби, Хрвати, Словенци, Прва Југославија, право на самоопредељење, Друштво народа, ОУН, Друга Југославија, Хрватска, отцепљење, Република Српска Крајина

О САМООПРЕДЕЉЕЊУ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ЗА ПРВУ ЈУГОСЛАВИЈУ

О историјским, политичким, правним, друштвеним, међународним, војним и другим околностима настанка и слома Републике Српске Крајине написано је много књига, монографија, чланака, па и магистарских и докторских теза, организовано више међународних и националних конференција и публиковано више зборника радова. Аутор овог чланка је такође написао бројне радове на ову тему, истражујући шире српско-хрватске етно-језичке и политичке односе у пред-југословенском, југословенском и пост-југословенском периоду. Разуме се, да сам детаљније писао у монографијама које су настале из магистарског, а затим докторског рада; у првој која расправља историју прве, друге и треће Југославије, са аспекта права на народа на самоопредељење, у контексту међународних организација (Друштва народа и Организације Уједињених нација) и међународно-правних докумената, као и домаћег уставног права, и у другој, у којој су презентоване хрватске геополитичке идеје према Босни и Херцеговини, и другим српским просторима, од Илирског покрета до „разбираспада“ друге Југославије. Имајући у виду да је аутор о овим темама рекао и написао мање-више све што је требало, у овом чланку ће у краћим цртама бити апострофиране кључне напомене које ближе и конкретније објашњавају феномен самоопредељења, затим, такође укратко, глобални однос великих сила пред Други светски рат, те у хладноратовском периоду као својеврсним геополитичким координатама у

којима се одвијао политички живот Титове Југославије, а потом уследио њен крах, након распада Варшавског блока и Совјетског савеза. То је био геополитички оквир у којем је реализована југословенска верзија самоопредељења: противуставно и насилно отцепљење Словеније и Хрватске, потом и муслиманско-хрватског дела БиХ, што је резултирало формирањем две западне српске државе: Републике Српске Крајине и Републике Српске. О четворогодишњем рату за „југословенско наслеђе“, као и о борби крајишких Срба доста је речено и написано, па би и овде само констатовали кључне моменте у српској геополитици која још траје..

Већ у току Првог светског рата, почело је да се говори о праву народа на самоопредељење, поготово је то дошло до изражаја у завршници рата, када је било извесно да ће доћи до победе Антанте и распада Аустроугарске монархије, захваљујући и борбеним напорима Србије. Из тог периода позната су три документа који говоре о праву на самоопредељење. Један је познат као Лондонски споразум (април 1915), који је био повољан за Србију и српски народ јер је Антанта Србији, након успешно завршеног рата нудила готово целокупан српски етно-језички простор. Други документ је Лењиново начело самоопредељења (1917) по којем је након Октобарске револуције створена федерална Русија и Совјетски Савез. Лењинов принцип самоопредељења постао је актуелан у другој Југославији, када је Тито, мимо историјских и етно-језичких принципа, извршио антисрпску поделу Југославије, баш као што је и Лењин учинио у односу на Русију. Трећи документ директно се тичао Србије и Срба са простора будуће југословенске државе; то је „Четрнаест тачака Вудроа Вилсона“, које је амерички председник изнео у облику „посланице“ Конгресу 8. јануара 1918. године. У њима је Вилсон поздравио стварање Чехословачке, Пољске и југословенске државе, и с обзиром да се западни савезници још нису били определили за разбијање Аустроугарске, већ за њену федерализацију, захтевао је њено разграничење са увећаном Србијом. Вилсонова „Увећана“ Србија је исто што и Природна Србија, што значи српски етнојезички и историјски простор. Тачка XI предвиђа да се „Србија и Црна Гора имају евакуисати, окупиране територије обновити, Србији признати слободан

и сигуран прилаз мору, а међународни односи појединих балканских држава средити помоћу пријатељских договора дуж историјски утврђених линија припадности и народности“ (Митровић, 1967, 147).

Српска влада није прихватила ниједан од понуђених докумената. После Церске и Колубарске битке, Влада је у Нишу 7. децембра 1914. донела Нишку декларацију у којој се опредељује за ослобођење Србије и српског народа са простора Двојне монархије, али и за ослобођење и уједињење „неослобођене браће Хрвата и Словенаца“; који то од Србије нису тражили! Ваља нагласити да је овакав ратни циљ Александра и Пашићева Србија прокламовала пре слома Русије 1917. године. Претходно је, маја 1915, формиран Југословенски одбор, што је, у складу са прокламованим ратним циљем, дело српске владе. Доцније су уследили сукоби са Одбором, тј. његовим хрватским члановима, који су се манифестовали лошим решењима већ у Крфској декларацији, јула 1917. и Женевској конференцији, септембра 1918. године. Наиме, влада на челу са Пашићем одустала је од тзв. малог решења, које је подразумевало стварање велике, тј. увећане – Природне Србије, и прихватила тзв. велико - југословенско решење, које се заснивало на хрватској Штросмајер- Јагићевој идеји о једном „троименом“ или „троплеменом“ народу,¹ а која је потпуно произвољно и научно неутемељено ишла дотле да је изједначавала и језик ова три сродна али језички различита народа. Тако је у Видовданском уставу 1921, као и у Октроисаном 1931. године језик називан: „српскохрватскословеначки“.

Хрватско и словеначко опредељење за прву југословенску државу није имало одговарајућу алтернативу, и оно је било тактичког карактера; то није била воља ни жеља ова два народа, већ геополитички изнуђено решење. Отуда је питање облика будуће државе било најважније питање за све хрватске политичке групације и личности. Од оних који су се приклањали унитаристичком концепту српске владе, а то је већински

¹ Јаша Томић (1856-1922), вођа радикала у Војводини, био је један од ретких противника доктрине о „троименом народу“ међу српским политичарима и интелектуалцима, и он је пресудно утицао на одлуку Велике народне скупштине да се Банат, Бачка и Барања прикључе Краљевини Србији непосредно, без посредовања Загреба, тј. тзв. Државе СХС. Позната је његова изјава, да прво треба да се уједине Срби, односно: прво треба „обући српску кошуљу, па онда југословенску хаљину“. (више видети: Кркљуш, 1993, према: Суботић, 2011, 43).

део хрватске политике, одударао је Радићев сепаратистички предлог који је тражио неутралну хрватску сељачку републику. Хрватски политичар Мате Дринковић је упозоравао: „Морамо ипак коначно признати да је Српска краљевина изишла у овоме рату победницом, а ми да смо побеђени. Разум и поштење налаже од свакога патриоте, да у овим великим моментима иступи за народно државно јединство...“ (Чулиновић, 1961, 116). Овде се намеће питање тзв. Државе Словенаца, Хрвата и Срба, која је формирана на отцепљеним територијама Двојне монархије, с намером да буде суверен субјекат уједињења; да ли би епилог распада југословенске државе био другачији, као и читава историја која му је претходила, да је уједињење извршено по том основу, имајући у виду српски удео у тој непризнатој творевини.

Српска влада и краљ Александар од уједињења, од Видовданског до Октроисаног устава, инсистирали су на идеји народног јединства и интегралног југословенства. Краљевина СХС постаје Краљевина Југославија, подељена на девет бановина, чиме је напуштен „компромисни унитаризам“. Бановине формиране по географском а не по националном критеријуму, требало је постигну замишљени циљ националне унификације и са дневног реда скину тзв. хрватско питање. У немогућности да реши ово питање Краљ 1928. излази са планом о ампутацији Хрватске. Та идеја чинила се јединим спасом за опстанак државе, коју је „Хрватски национални комитет“ (сачињен од ХСС- а, усташа и комуниста) доводио до амбиса распада и грађанског рата. Краљ је у писму Радићу, који се након атентата налазио у Загребу, озваничио ампутацију Хрватске: „Ми више не можемо заједно с Хрватима. Не желим никакав рат с Хрватима. Будући да не можемо остати заједно, боље је да се раздвојимо. Боље се растати у миру, као Шведска и Норвешка. Ако Радић прихвати мој предлог, сутра може прогласити отцепљење. Ми ћемо отуда повући наше трупе, а оставићемо само онолико јединица на граници, да се не може рећи како смо те крајеве оставили Италијанима. Па кад тамо буде уређена народна одбрана повући ћемо и те јединице. Краљ је тада још рекао и ово: „Ја нећу федерацију. Ја сам пре за поделу него за федерацију“ (Прибићевић, 1990, 67-68). Краљ Александар не каже како би се извршило територијално

разграничење и шта би било са крајишким Србима, као и са Србима у БиХ. Шта је са њиховим самоопредељењем, имајући у виду њихово плебисцитарно опредељење за јединствену српску државу. Све хрватске политичке странке супротстављале су се ампутацији, а Влатко Мачек је истицао: „О ампутацији би могли говорити Србијанци, да су ово освојили, али то нису. Али ако су се покајали – ми много пута – кажем, ако су се покајали, може бити растава, али ампутација не може бити“ (Мачек, 1928, према: Суботић, 2004, 41).² На другом месту је Мачек поновио ову констатацију тражећи, у пословичном хрватском маниру, повратак на исходишну 1918. годину.

Планирана ампутација Хрватске била је више нека врста сондирања терена и пробни балон за јавност, него званична опредељеност и намера Двора да повуче потез у смеру разрешења дубоке државне кризе. Хрватски политичари ће и даље наставити да инсистирају на исходишној 1918, тражећи начина да укажу на своју државну, културну и политичку посебност, све до интернационализације тзв. хрватског питања у циљу разградње и разбијања југословенске државе и стварања независне Хрватске. Попут Супила и Пилара, Мачек је заговарао да се од „пречанских крајева“ образује држава под вођством Хрвата која би, евентуално, била повезана са Србијом у некој „асоцијацији интереса“. Следећи своје претходнике (Супило, Пилар, Радић) тражио је да се Југославија подели на два дела, до Дрине и преко Дрине. Питање утврђивања посебне хрватске територије и организације власти на њој, Мачек је сматрао од пресудног значаја. Од Краља је тражио федерализацију Југославије, поделу на федералне јединице које би чиниле: Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Војводина, Босна и Херцеговина и Македонија. (Суботић, 2004, 43) У свакој прилици Хрвати испољавају своје неслагање с постојећим системом и уређењем државе. Својим деловањем утичу и на политичко понашање Словенаца и босанских муслимана. Тако су настале тзв. Загребачке пунктације 1932, које је припремио Трумбић, а њихове тачке – захтеве потписали В. Мачек, Ј. Предавец, Ј. Шутеј (ХСС), Д. Бошковић, Д. Кецмановић, С. Косановић, Х. Кризман, В. Вилдер (СДС

² За покушај ампутације Хрватске, Прибићевић је оптужио тзв. четворну коалицију (Аца Станојевић, - Радикална странка, Антон Корошец – СЛС, Мехмед Спахо – ЈМО и Љуба Давидовић – Демократска странка) (више видети: Прибићевић, 1928. према: Суботић, 2004, 41).

– Светозар Прибићевић је био интерниран), као и усташки идеолог Миле Будак. У њима се тражи повратак на „исходишну 1918. годину“, осуђује централизам и тражи федералистичко преуређење Краљевине Југославије. Уследиле су Љубљанске, затим Сарајевске пунктације са сличним захтевима. Нешто слично захтевима Загреба, Љубљане и Сарајева у периоду разбијања и распада СФРЈ.

Треба нагласити да је ово период проблематизовања тзв. војвођанског питања од стране хрватских политичара, Радића, Мачека, Броза. У ту сврху основан је и од Загреба подстицан Војвођански фронт (покрет), са девизом „Војводина Војвођанима“, усмерен против Београда и „србијанског хегемонизма“. Његов покретач и лидер био је Душан Дуда Бошковић, адвокат из Панчева, власник листа „Панчевац“ и „Војвођанин“. „Војвођански фронт“ чиниле су разне минорне странке и појединци, равнодушни према свом српском народу, његовој традицији и културним вредностима. Покрет је био потпуно у функцији хрватске идеје, поготово на плану денационализације Буњеваца и Шокаца и ширења хрватске историјске фикције државног и историјског права на Срем, Бачку и Барању, која ће политичким смицалицама Јосипа Броза и југословенског „кроатокомунистичког“ вођства бити додељена Хрватској. Треба истаћи, да је „...илегална КПЈ је већ 1936. понудила „Војвођанима“ своје услуге у борби против „србијанског хегемонизма“ ради одбране Срба од Срба и заштите других народа на тлу Војводине“ (Пејин 2002, 78). Српски политичари из Хрватске, тзв. самосталци (Прибићевић, после његове смрти Срђан Будисављевић и други представници СДС-а) подржавали су идеје „Војвођанског фронта“, држећи се „хрватобојажљиво“, потпуно у сенци ХСС, нису ни помишљали да траже аутономију за Србе у Хрватској, али су зато подржавали хрватске захтеве за аутономију у Војводини и на Космету, и били у сталном сукобу са Српским културним клубом (СКК) око наводног хегемонизма Србије, одбацујући залагања СКК-а да треба организовати самоопредељење Срба у Хрватској, сматрајући да је такав захтев бесмислен у уједињеној Југославији (Станишић, 1999, 103).

ДРУШТВО НАРОДА И ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Да видимо како је теоретски засновано право народа на самоопредељење и како је оно примењивано у политичкој и геополитичкој пракси. Послужићемо се неким формулацијама из наше књиге настале на основу магистарске тезе о праву народа на самоопредељење и југословенском експерименту; дакле, ред историје и права, ред геополитике...

По завршетку Првог светског рата основана је међународна организација Друштво народа. За његово оснивање постојала је снажна геополитичка мотивација; у њему су велике силе виделе, пре свега, заштиту од октобарског утицаја и болшевичке опасности и најбољег чувара Версајског поретка. У Пакт Друштва народа није унето право народа на самоопредељење због противљења моћне Велике Британије и њене колонијалне политике. Због тога је до примене права на самоопредељење дошло само на простору Европе, тј. на простору побеђених империја, Аустроугарске и Турске. Са напоменом да то самоопредељење народа у српском случају, као ни у хрватском и словеначком није реализовано путем референдума или плебисцита, него посредством њихових политичких представника. Док се у хрватском и словеначком самоопредељењу радило о изнуђеној опцији; њима Југославија није била циљ, већ средство за стварање самосталне хрватске односно словеначке државе, код Срба је у питању наивност и политички дилетантизам. Само у извесним случајевима у Европи између два рата долазило је до примене начела самоопредељења. Оно је тада, али и доцније, до данас, иако је правно кодификовано, зависило пре свега од геополитичке констелације великих сила и њихових интереса, а затим од националне свести, жеље, снаге и одлучности народа који се позива на право на самоопредељење; разуме се, веома је важно да тај народ има и моћног заштитника и промотера. У зависности од поменутих чинилаца феномен самоопредељења креће се од политичког прогласа или манифеста, преко политичког принципа до правила међународног права – када су стечени услови његове примене. При томе постоје два облика самоопредељења: унутрашњи, који се тиче права

на самоуправу, тј. на свој језик, писмо, културне, образовне и друге националне установе у оквиру постојеће државе; и спољни, тј. право на формирање сопствене националне државе.

Као што смо поменули Пакт Друштва народа није садржао одредбу о праву народа на самоопредељење. Уместо овог начела, у Друштву народа чешће је предност давана стратешком начелу великих сила, начелу политичке равнотеже, историјском начелу, начелу етничког баланса, итд. Тако је код разграничења Пољске и Немачке, на пример, примењен је тзв. шлески систем плебисцита, по којем сваки рејон представља засебну целину при утврђивању резултата плебисцита. Применом оваквог гласања становништва постигнут је жељени циљ: померање пољске границе на запад. У спору између Немачке и Француске око Алзаса и Лорена, уместо начела самоопредељења, великим силама је више одговарало историјско начело. Граница између Румуније и Краљевине СХС повучена је по начелу етничког баланса: броју Срба у Румунији одговарао је број Румуна у Краљевини СХС (једних и других по 60 хиљада). Негирање права на самоопредељење најбоље потврђује проблем Аландских острва, након Првог светског рата и проглашења независности Финске. Наиме, „иако се становништво ових острва, које је 95% шведског порекла (Аландска острва тада су имала око 25.000 становника – М.С.), на плебисциту изјаснило за припојење Шведској, Савет Друштва народа доноси препоруку којом Аландска острва оставља под ауторитетом Финске“ (Булајић, 1963, 42).

ОУН И ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

У односу на Пакт Друштва народа Повеља УН представља значајан корак напред по питању права на самоопредељење. Већ у Атлантској повељи, коју су августа 1941. године потписали Ф. Рузвелт и В. Черчил, а још више у Декларацији ОУН од јануара 1942, коју су потписали представници 26 држава, што представља први документ о стварању Уједињених нација, дошло је до изражаја Рузвелтово антиколонијално опредељење. Черчил се супротставио тачки 3 Атлантске повеље која говори о праву на самоопредељење, противећи се независности и самоопредељењу народа Индије. Ова спорења произлазила су из геополитичке стварности света онога времена.

Право на самоопредељење садржано је у члану 1, став 2 и члану 55 Повеље УН. У члану 1, став 2 се тражи „развијање међу нацијама пријатељских односа заснованих на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа и предузимање одговарајућих мера ради учвршћења општег мира“. У члану 55 стоји: „у циљу стварања стабилности и благостања који су неопходни за мирољубиве и пријатељске односе између нација, засноване на поштовању начела равноправности и самоопредељења народа“ (Повеља УН, чл. 1 ст.2; чл. 55). Према Х. Келсену, ове одредбе Повеље поистовећују самоопредељење и сувереност држава, јер термин „народи“ у вези за равноправношћу, вероватно значи „државе“, будући да само „државе поседују једнака права на основу општег међународног права...“, те да „народи могу вршити право на самоопредељење само у оквиру већ успостављених националних држава“ (Келсен, 1950, 51-53).

Поред Повеље УН, право на самоопредељење је кључни део и наредних међународно-правних докумената, донетим током шездесетих и седамдесетих година 20. века, а захваљујући инсистирању на примени овог начела од стране моћних држава, дошло је до процеса деколонизације и настанка више од 50 нових држава на простору афричког и азијског континента. Ти документи су: „Декларација о деколонизацији“, донета 1960, која је значајно допринела деколонизацији и кодификацији међународног права; затим „Пактови о правима човека“ из 1966, „Декларација о принципима међународног права о пријатељским односима“ и Завршни акт у Хелсинкију, који је усвојио КЕБС 1975. године.

Али до примене права на самоопредељење није се лако долазило јер су се колонијалне силе томе и оружаном супротстављале; бројни су примери оружане борбе за стицање националне и државне независности: од Алжира, Вијетнама, Кеније, Туниса, Марока, Анголе и других народа и држава с азијског и афричког континента. У Европи карактеристичан је проблем Кипарског самоопредељења. Кипар (на коме живи око 500 хиљада становника од којих су око 70% Грци) изразио је жељу да британску владавину оконча „Енозисом“- уједињењем са Грчком, али су интереси западних земаља били јачи од кипарског права на самоопредељење, па је ово острво и даље

остало база тих земаља. Било је очигледно да се кипарско самоопредељење није могло ускладити са интересима Велике Британије и Турске, која је истакла захтев за „Таксимом“-поделом Кипра и стварањем федералне државе, па је као решење наметнуто стварање посебне државе Кипар, као резултат споразума који су у Лондону 1961. потписале Грчка, Турска и Велика Британија. Године 1974. Турска је извршила агресију и окупирао северни део Кипра и тако, кршећи Повељу УН, грубо нарушила његову државну сувереност и територијални интегритет (Суботић, 2004, 11).

У овом раду нећемо наводити ни анализирати експертска мишљења о праву на самоопредељење бројних западних, совјетских и наших - српских и југословенских стручњака. Довољно је да кажемо само то, да су западни теоретичари (Ривлин, Иглтон, Квинси Рајт, Бентвич и Мартин...) давали предност домаћој надлежности, дакле суверенитету и територијалном интегритету постојећих држава, а то значи и колонијалних, у односу на право народа на самоопредељење, дозвољавајући, евентуално, његову унутрашњу, тј. политичку димензију - локалну самоуправу, док су совјетски аутори (Левин, Коровин, Старушенко...) - у складу са Леџиновим принципом самоопредељења и праксом Совјетског Савеза и његовим територијалним разграничењем, што је Русији донело многе етничке, геополитичке и друге невоље - били искључиво на страни права народа на самоопредељење, а српски и југословенски аутори (Ј. Андраши, О. Шуковић, М. Булајић, Б. Јаковљевић, Ј. Ђорђевић...) били су „нешто између“ ова два начела: домаће надлежности и права на самоопредељење. Такви су били и поменути међународно-правни документи којима је тумачено право на самоопредељење - компромисни, јер су искључиво зависили од геополитичких констелација, интереса и моћи великих великих сила, као и сама примена права на самоопредељење. Зато га западни аутори третирају као политички проглас или манифест, наглашавајући његову унутрашњу садржину - право на културну аутономију, док су совјетски писци, а пре њих политичари, настојали да право на самоопредељење постане правило међународног права. Српски и југословенски аутори видели су у овом начелу и његов спољни и унутрашњи облик: спољни као право на отцепљење

и формирање независне националне државе и унутрашњи као право на унутрашњу- политичку, културну локалну самоуправу. У „разбираспаду“ СФРЈ, готово сви српски писци и политичари сматрали су да Срби из РСК као конститутиван народ имају право на спољни вид самоопредељења и формирање сопствене националне државе, која ће остати у „нераздруженом“ саставу постојеће југословенске државе.

„Завршни акт из Хелсинкија“ (1975) је још прецизније од претходних међународно-правних докумената (иако он нема правни значај, већ само моралну и политичку „обавезу“) прокламовао заштиту територијалног интегритета и неповредивости европских граница. Хелсиншки акт у глави VII Декларације о принципима потврђује равноправност народа и њихово право на самоопредељење. Када говори о заштити територијалног интегритета и неповредивости државних граница Завршни акт не сугерише њихову непроменљивост, не супротставља се мирној и споразумној измени граница. Стога је овај документ актуелан у југословенском случају, „чиме је оспорена деликатна дилема многобројних европских држава између подршке праву народа на самоопредељење и настојања да се сачува *status quo* у Европи, у складу с начелима Акта из Хелсинкија“ (Симић, 1992, 2).

Константин Обрадовић сматра да је право на самоопредељење „једно од императивних правила међународног права, али исте вредности као и других шест таквих правила (међу које спадају и она о забрани употребе силе и интервенције, односно о сувереној једнакости држава којим се гарантује њихов територијални интегритет), и она се морају примењивати заједно, водећи рачуна о томе да ниједно не буде примењено на штету другог. Ипак, очигледно је најважније правило о забрани употребе силе или претње силом пошто је основни циљ модерног међународног права заштита општег интереса међународне заједнице, а то су међународни мир и безбедност“. (Обрадовић, 1994, 24) Видимо колико је ово, иначе коректно, тумачење одредаба Повеље УН, па и оног о самоопредељењу, у суштини далеко од југословенске праксе самоопредељења, тј. насилног и противуставног отцепљења Хрватске (и Словеније, као и муслиманско-хрватског дела БиХ) и исто таквог насилног онемогућавања права на

самоопредељење Срба у РСК, и њихово оружано прогонство, уз подршку НАТО и САД.

Константин Обрадовић је један од ретких аутора који је југословенску верзију самоопредељења и њен повољнији епилог за српски народ видео у вишем нивоу интернационализације. Он сматра да је југословенска држава требало да проблем државне кризе, чим је попримила озбиљне облике, пре словеначког рата и пре прокламовања независности Хрватске и Словеније, изнесе пред Савет безбедности УН као проблем који представља претњу миру и безбедности, у смислу члана 39 Повеље УН. Према Обрадовићу ово је „требало учинити тим пре, што Устав из 1974. није омогућавао да се питање самоопредељења и отцепљења реши одговарајућом уставном процедуром, а употреба силе против сецесиониста није дала изгледа на успех“. Обрадовић истиче да би се „изношењем питања самоопредељења пред УН омогућило да се питање југословенске кризе решава у пакету, што би било много повољније за оне југословенске народе и републике који су се определили за живот у заједничкој држави“ (Обрадовић, 1994, 25). Овакав приступ сугерише да би се право на самоопредељење остваривало у складу са Завршним актом из Хелсинкија, а то значи посредством демократски утврђених правила, путем референдума на нивоу целе државе или, у случају Хрватске, прихватањем одржаног референдума Срба у Републици Српској Крајини.

КАКО ЈЕ ЈОСИП БРОЗ ЗЛОУПОТРЕБИО ПРАВО СРБА НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Да укажемо на још неке важне историјске и политичке моменте, везане за српску и југословенску историју у међуратном периоду и титоистичкој Југославији. Видели смо да је тзв. хрватско питање било отворено отпочетка југословенске државе; у ту сврху краљ Александар је поделио државу на бановине, па ни то није било довољно; формирана је Бановина Хрватска, а ускоро је почео рат и успостављена је хрватска усташка НДХ. Познато је да су југословенски комунисти од свог оснивања радили на разбијању Краљевине СХС/Југославије. Наиме, Коминтерна се на свом Петом конгресу 1924. године

определила за разбијање Југославије. Ову политику ће КПЈ доследно примењивати, чак и када је Коминтерна половином 1930-их година, услед опасности од „нацифашизма“ одлучила да се Југославија брани. На свом Четвртом конгресу у Дрездену 1928. КПЈ донео одлуку о разбијању југословенске државе и стварању независних држава: Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе (први пут у партијским документима), док би Косово и Метохија били прикључени независној Албанији, а право на самоопредељење било је предвиђено и за мађарску националну мањину у северној Војводини (Суботић, 2004, 77). У партијским документима 1932. године, поред поменутих, помињу се и слободне федералне јединице Босна, Војводина и Србија (Ч. и Ј. Попов, 2000, 56). Комунисти, дакле, говоре о слободној Босни, па Војводини и Србији, што значи да су већ тада стајали на позицијама о „великосрпском хегемонизму“, па је Војводину требало издвојити из састава Србије. То је била хрватска политика Радића, Мачека, а потом и Броза. Освајањем власти Јосип Броз је, супротстављајући се интегралном и сваком другом југословенству, под паролом о „братству и јединству“ разбио српски етнички простор и на њему успоставио модел „недовршене“ државе, који је почивао на формули „слаба Србија јака Југославија“ (у пракси „Слаба Србија могућа Југославија“, М.С.), и с правом добио назив „последњег Хабзбурга“. Титова политичка идеологија се заснивала на идеји да се онемогући национално уједињење српског народа, што је била „претпоставка да Хрватска изађе из стања понижења, са циљем да се очува интегритет Хрватске у границама које је добила као Бановина 1939. године, и спречи њена дезинтеграција по националној основи“. У оквиру Србије створене су чак две, а у Хрватској ни једна аутономија (Петрановић-Лакић, 1993, 262). Због тога је Јосип Броз, настављајући политику својих претходника, измислио и наметнуо аутономију Војводине. Та аутономија није постојала. Она је Брозов „кroatокомунистички“ пројекат, наставак политике ХСС-а са крајњим циљем да се Војводина издвоји и супротстави Србији. Аутономија Војводине требало је да олакша формирање хрватске државе – у што већим границама. Борећи се за „јединствену Хрватску“, не треба да чуди што се Тито, „подржан“ од Ранковића и Ђиласа, жестоко супротставио предлогу Моше Пијаде о стварању српске аутономне области

у Хрватској. Историчар Бранислав Глигоријевић наводи да је Тито „грубо одбио пројекат аутономије Срба у Хрватској“, који му је новембра 1944. године поднео Моша Пијаде, „поцепавши папир на коме су биле уцртане територије аутономије“ (Глигоријевић, 1996, 345).

Опседнут страхом од Срба, Јосип Броз је бринуо само за будућност Хрватске. После Трећег заседања ЗАВНОХ-а у Топуском говорио је Бакарићу: „Ми морамо имати јединствену Хрватску, с обзиром на то да сви вани шпекулирају на Србију, на четнике, морамо имати јединствену Хрватску и маните се те критике и тог лупања по ХСС-у“ (ЗАВНОХ, 1964). За „јединствену Хрватску“ требало је придобити и Србе. То је и постигнуто. На то су пристали српски политички представници у Топуском маја 1944, када су се нашли пред питањем: да ли ће Срби имати своју политичку аутономију или статус равноправног народа. Политичку нити било какву другу аутономију нико од српских представника није тражио, а равноправност са Хрватима, која ће у уставима Републике Хрватске од 1947. до 1990. године бити дефинисана као конститутивност Срба, била је обична обмана. Српски политички представници потпуно су занемарили чињеницу, да је одвајање од Југославије и стварање посебне државе представљало историјску константу хрватске геополитике. Тако се и могло десити да Срби, позивајући се на сувереност-двојну сувереност са Хрватима, што представља логички и формалноправни нонсенс, Титову бесмислену конструкцију, на свом Првом конгресу, одржаном септембра 1945. у Загребу, условно прихвате федералну Хрватску тако да „границе федералних јединица не цијепају и не раздвајају српски народ, већ су чврсте споне, које вежу све Србе у Југославији“. Конститутивност Срба ће брутално избрисати Хрватски сабор акламацијом хрватских заступника приликом доношења Хрватског устава 1990. године. Политичким и правним насиљем Хрватског Сабора Срби су постали угрожена и непожељна мањина. Броз је Уставом из 1974. трасирао пут хрватској сецесији од Југославије. Обистиниле су се речи Томаша Масарика изговорене 1918. године: „Срби су испали политички наивни до неурачунљивости. Уједињују се са једним народом који ће им доћи главе, који зна само за вешто

парничење са другима,...“, док је Јован Дучић указивао да би, након страшног геноцида који је усташка држава извршила над српским народом, „живот са Хрватима био најбестијалнији брак дегенерика, а не удруживање честитих народа“.

РАЗБИРАСПАД СФРЈ И ПРАВО НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Хрвати су, након слома Варшавског блока и распада Совјетског Савеза, охрабрени од Немачке, Ватикана, Аустрије, Мађарске и других традиционалних средњоевропских савезника, а доцније и најмоћнијих држава Запада на челу са САД, кренули у насилно и противуствано отцепљење од СФРЈ. Кад је у питању улога спољног фактора у разбијању Југославије, треба указати на Екмечићеву тезу, да се приликом разбијања СФРЈ средња Европа у пуној мери реванширала западној, која је у два наврата, 1918. и 1945, из геополитичких побуда, противно интересима поменутих средњоевропских држава, утицала на формирање југословенске државе. Помогнути споља Хрвати су уместо право народа на самоопредељење истицали право република на самоопредељење, поготово су то чинили након избацавања Срба као конститутивног народа из устава Хрватске. Овим насилним чином Хрвати су предупредили сваку аргументовану критику. Попут ове: „Хрватска није, ни по важећем југословенском уставу ни по правилима међународног права, која гарантују територијални интегритет чланица Уједињених нација, ни по документима КЕБС-а о непромењивости граница у Европи, имала право да се отцепи из дотадашње југословенске државе. Но, ако је, с позивом на право на самоопредељење хрватског народа, то већ учинила, она никако није могла да у отцепљену територију укључи подручја Републике Српске Крајине. Српски народ, настањен већ вековима на овим подручјима, користећи сопствено право на самоопредељење, путем референдума, још маја 1991. изразио је своју решеност да остане у дотадашњој Југославији, односно да се уједини с другим српским земљама“ (Јовичић, 1995, 83).

За разлику од хрватско-словеначког „Модела конфедерације“³ Председништво СФРЈ је предложило „Модел федеративног“ уређења, не прихватајући хрватско-словеначки став о праву република, уместо о праву народа на самоопредељење. Нажалост, српска страна није остала доследна у подржавању сопствене верзије самоопредељења, што се манифестовало већ на Хашкој конференцији, октобра 1990, када су крајишки Срби препуштени да се у „договору“ са Загребом изборе за свој статус. Био је то чин који је ишао на руку хрватској сецесији и који је навестио злу судбину Срба и њихове крајишке државе. Ова неразумна дефанзивна геополитика Београда још је очигледнија опредељењем да се формира СРЈ, чији творци нису били начисто ко треба да сачињава ову државу. Наиме, у уставу ове државе пише, да на основу права на самоопредељење у њен састав могу да се укључе и други народи и републике, иако је било сасвим јасно да су Хрватска и Словенија кренуле путем своје националне и државне независности, да је у Босни са истим циљем муслиманско-хрватска коалиција изгласала „ратни“ референдум против Срба, тако да је било више него логично да се Србији и Црној Гори прикључе две западне српске земље - Република Српска Крајина и Република Српска. Њихово право да живе у дотадашњој Југославији, није смело да буде мање од права оних који се насилно и противуствано отцепљују од постојеће југословенске државе.

Срби су узалуд указивали на чињеницу да је Хрватска била двонационална држава: држава Хрвата и Срба у Хрватској, и захтевали да се по узору на Чехословачку- државу Чеха и Словака, који су се мирно разграничили по етно-језичкој основи, изврши и територијално демократско разграничење Хрвата и Срба. То је смисао самоопредељења Срба у Хрватској и њиховог територијализовања и институционализовања у облику Републике Српске Крајине. Нажалост, Хрвати и Срби

3 Види шире: Суботић, 2004, 109-115. Почетком октобра 1990. Председништва Словеније и Хрватске достављају Председништву СФРЈ свој „Модел конфедерације“, припремајући „раздруживање“. Овај модел заговара конфедерално уређење по узору на ЕЗ (ЕУ). У предлогу се истиче да се републике конституишу као државе, које ће на основу права на самоопредељење остваривати пуну сувереност на својој територији и указује да `конфедерални уговор могу склапати само самосталне државе, дакле републике у садашњој СФРЈ које се конституишу на основу права на самоопредељење... Интегрални текст објављен у је у Вјеснику 6. октобра 1990. године.

у Хрватској нису могли да се етно-језички разграниче, јер су Хрвати у XIX веку, у време илирског покрета „замутили воду“, преузевши тј. присвојивши српски Вуков штокавски језик и тако се помешали са Србима; од тада датира њихов историјски сусрет и етно-језички сукоб до данашњих дана. На основу тог историјског фалсификата, највеће геополитичке подметачине српском народу, Хрватска се насилно проширила из своје три кајкавске жупаније на ширину српског штокавског етно-језичког простора, на Славонију, Далмацију, Босну и Херцеговину... Овде је преименовани српски језик, најпре у српскохрватски, затим у хрватски или српски, а потом само у хрватски- послужио као геополитички инструмент ради стварања велике хрватске државе на српском историјском и етничком простору (Суботић, 2010, 71-124).

Срби су 25. јула 1990. у Србу одржали Скупштину на којој су донели Декларацију о суверености Срба у Хрватској, а затим је 19. августа 1990. одржан референдум о аутономији српског народа у Хрватској. У другој половини 1990. расла је нетрпељивост према Србима, за коју је вођа крајишких Срба, Јован Рашковић, рекао: „Отворено вам кажем, ми не можемо живјети у овом садашњем усташком терору Хрватске...јер оно што је било у Петрињи, оно што је било на Банији и Кордуну представља једну врсту геноцидног понашања“ (Рашковић, 1990). Након доношења хрватског устава, који је избрисао српску конститутивност, председник Сабора Владимир Шекс овако је видео равноправност Срба: „Ту ће опстати Хрвати или Срби“, или „Срби ће бити под хрватском земљом или изван хрватске земље“.

Српско национално веће и Извршно веће САО Крајине 28. фебруара 1991. усвајају Декларацију о раздруживању од Хрватске и останку у нераздруженом делу Југославије. У одлуци се подвлачи да се Краљевини СХС 1918. није прикључила Хрватска већ формирана држава, већ се међународно признатим државама Србији и Црној Гори које су се удружиле, придружила међународно непризната држава настала распадом Аустро-Угарске монархије, дакле њени народи Словенци, Хрвати и Срби, као и да се српски народ на свом етничком простору који обухвата Крајина изјаснио за федерацију, а на свом националном плебисциту

августа 1990. потврдио своју сувереност и задржао право да сам одреди облик свог националног и државног развика (Суботић, 2004, 125), Три дана пре хрватског референдума за суверену и независну Хрватску, Срби у Крајини су 16. маја 1991, организовали референдум на којем су изгласали да се САО Крајина присаједини Србији, Црној Гори и другима који желе остати у Југославији.

КАКО ЈЕ ВЛАСТ У БЕОГРАДУ ИЗИГРАЛА ПРАВО СРБА НА САМООПРЕДЕЉЕЊЕ

Република Српска Крајина, која је проглашена 19. децембра 1991, је дакле већ у пролеће јасно изразила свој став. Међутим, политичко вођство Београда мислило је другачије. Формирана је СРЈ, држава Србије и Црне Горе, настала Жабљачким уставом априла 1992, и она није прихватила самоопредељење крајишких Срба. У састав новоформиране СРЈ нису ушле РСК и Република Српска, што је захтевао народ двеју западних српских држава, и то се показало као велика слабост српске државотворне геополитике.

Треба поменути и ово. На Другом конгресу српских интелектуалаца, одржаном у Београду априла 1994, пледирало се, да је циљ српског народа на простору бивше Југославије да сачува јединство, али „и да српски народ добије своју независну државу“⁴, те да иако „постизање пуног државног јединства није непосредно, односно тренутно остварљиво, Срби убудуће треба да живе у сопственој националној држави у којој се може применити демократски принцип један грађанин један глас, која има само једног председника, једну владу и једну скупштину“ (Марковић, 1994, 17). Из овог става Михаила Марковића, водећег идеолога СПС-а, види се да се од српског уједињења одустало и да се оно одгађа за нека будућа, незнано која и каква времена. Неки учесници овог скупа сматрали су да је „време да се изврши уједињење српских држава, што би имало утицаја и на ставове међународне заједнице“ (Плавшић, 1994, 7), други да „српски народ мора остати јединствен у жељи да се уједини...то би се могло остварити

4 Други конгрес српских интелектуалаца, „Јединство и национални циљ“ (према: Екмечић, 1994, 117).

путем истовременог плебисцита у свим српским земљама“ (Јовичић, 1994, 7). Коначно, у Резолуцији Другог конгреса српских интелектуалаца између осталог стоји: „Решење српског питања могуће је искључиво применом истих права и начела која су и другим народима омогућила образовање властитих држава. Стога захтевамо да се и Србима омогући да на своме етничком простору изграде модерну правну и демократску државу“.⁵ Међутим, српска политика није операционализовала вољу српског народа и његових мислећих посленика и, уместо свесрпског плебисцита и уједињења који би сигурно имао одређеног утицаја на ставове тзв. међународне заједнице, остављено је да се представници РСК-е „договоре“ са Загребом о својој националној и државној судбини.

Овде треба поменути још два момента када је српска државотворна и геополитичка позиција радикално уздрмана. Први се тиче Споразума врховних команди три српске државе: СРЈ, РСК и Републике Српске, који се односио на заједничку одбрану у случају напада хрватско-муслиманских снага на неку од њих; али тај споразум је заборављен већ приликом операција хрватске војске: „Бљеска“ и хрватско-муслиманских снага у акцији „Олуја“. Други важан моменат представља изигравање воље народа који је крајем маја 1995. захтевао уједињење западних српских држава: Републике Српске Крајине и Републике Српске. Овоме је претходила одлука власти у Београду августа 1944, којом је успостављена блокада на Дрини, што је значило одустајање од права на самоопредељење српског народа и слабљење његове не само одбрамбене него и шире геополитичке позиције, и не само тренутно него и у будућности, што ће се веома брзо показати приликом „отимања“ Косова и Метохије од стране шиптарских терориста и њихових западних покровитеља.

Епилог је познат. Један народ је протеран а његова држава уништена и окупирана. Као заслугу за извршен геноцид и етничко чишћење Запад је Хрватску примио у Европску унију, а водеће крајишке Србе убија и држи утамничене у европским казаматима.

5 Из Резолуције Другог.

Са таквом Хрватском власт у Београду је потписала Споразум о нормализацији односа, августа 1996, и у том документу пише, да се државе потписнице признају у постојећим границама; нико није ни поменуо РСК, као да није ни постојала, као да су Хрвати били у праву када су право Срба на самоопредељење назвали „балван“ револуцијом и побили и протерали цео један народ. Нису преговарачи Србије поменули никакав облик аутономије за Србе у Крајини, као ни захтев Хашке конференције и њене Комисије (Бадинтерова комисија) из октобра 1991, која је налагала да Хрватска уставним законом гарантује аутономију крајишких Срба. Бадинтерова комисија је ову аутономију Срба везала за аутономију косметских Албанаца, али ни то нико није узимао у обзир. Епилог је такав да је, због погрешних српских геополитичких потеза, нејединства и сталних узмицања ускоро на ред дошао Космет, и да смо на путу да изгубимо и једно и друго.

Хрватска је своју захвалност за одрицање Београда од Крајине и „принципијелност“ када је у питању међусобно признање у постојећим границама, показала већ 2008. године када је признала једнострану и противуставну шиптарску сецесију Космета. Претходно је 2000. тужила Србију Хашком суду за протеривање Срба из Републике Српске Крајине. Наравно, то је нечувено и апсурдно: за злочин сопствене државе и сопствене војске оптужити Србију. Хрватска се меша и у српске унутрашње односе у Војводини, као и у БиХ, тј. Републици Српској, коју би најрадије да збрише и тако попуни свој „меки трбух“, и, по упутствима Пилара, Мачека, Павелића, Супила, Туђмана... успостави хрватски „геополитички оптимум“. Те своје намере Хрватска данас, као чланица ЕУ, у својству арбитра за чланство Србије у ЕУ, условљава мање-више отвореним геополитичким претензијама.

РЕФЕРЕНЦЕ

Булајић, Милан. 1963. *Право на самоопредељење у Друштву народа и УН 1917-1962*, Београд

- Глигоријевић, Бранислав. 1996. „КПЈ и српско питање у Хрватској 1918-1991“, у зборнику: *Република Српска Крајина*, СКД „Сава Мркаљ“, Топуско, СКД „Зора“, Книн, Книн-Београд
- Иљич, Владимир Лењин. 1958. *О праву нација на самоопредељење*, Београд: Култура
- Јовичић, Миодраг. 1995. „Право народа на само-опредељење (идеја и њено остварење)“, у: *Српско питање данас*, Други конгрес српских интелектуалаца, ур. Василије Крестић, Београд
- Митровић, Андреј. 1967. *Делегација Краљевине СХС на Конференцији мира 1919-1920*, Београд
- Обрадовић, Константин. 1994. „О вредности међу-народног права данас и вештини његовог коришћења“, *Међународна политика*, бр. 1024, Београд
- Пејин, Јован. 2002. *Аутономија Војводине - кошмар српског народа*, Београд-Зрењанин: ИП
- Петрановић, Бранко, Лакић, Зоран. 1993. *Партизанска аутономија Санџака 1943-1945*, Београд: ВИГ
- Попов, Чедомир и Јелена. 2000. *Аутономија Војводине српско питање*, Кривови, Сремски Карловци
- Прибићевић, Светозар. 1990. *Диктатура краља Александра*, Загреб: Глобус
- Симић, Предраг. 1992. „Европа и југословенско питање“, *Међународна политика*, бр. 1001, Београд
- Станишић, Михаило. 1999. *Експанзионизам Хрвата и растројство Срба*, Београд
- Суботић, Момчило. 2004. *Право на самоопредељење и „југословенски експеримент“*. *Прва, друга, трећа Југославија*, Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*, Београд: Институт за политичке студије
- Суботић, Момчило. 2011. *Српска Војводина и њене мађине*, Београд: Институт за политичке студије

Чулиновић, Фердо. 1961. *Југославија између два рата*, Загреб
ZAVNOH, 1964. *Zbornik dokumenata, 1943*, Zagreb, IHRPH

Momčilo Subotić

Institute for Political Studies, Belgrade

**ON THE RIGHT OF PEOPLES TO
SELF-DETERMINATION AND GEOPOLITICAL
DESTINY OF THE REPUBLIC OF SRPSKA
KRAJINA**

Resume

Following the First World War in accord with the right of the peoples to their self-determination two important international documents *London Agreement* (1915) and *Fourteen Points Woodroo Wilson* (1918) were offered to Serbia to establish the state on almost whole her ethnic-linguistic territory. The Serbian government accepted none of the abovementioned documents. Instead of them, the king Aleksandar and the government of Nikola Pasic had unified Serbs with Slovenians and Croats, who accepted the unification for the accomplishment of their own tactical reasons, in order to preserve their people and territory. In their desire to have their own state the Croats used various means to break up both Alekandar and Tito's Yugoslav states. In order to help the accomplishment of such objective Josip Broz continued the politics of the leaders of HSS Radic and Macek, who had brought to attention the issue of Vojvodina as he constructed the idea of creation of its autonomy, as well as the autonomy of Kosovo and Metohija. Tito's political ideology was based on the idea of elimination of the possibility of national unification of the Serbian people, with the objective that „Croatia gets out from the state of humiliation and preserve the integrity within the borderlines she gained as a „Banovina“ in 1939 and prevent its national disintegration“. While in Croatia there were not created the autonomies, within the borderlines of Serbia

there were created two autonomies. The autonomy of Vojvodina was designed to make the establishment of Croatian state easier and also to accomplish it in as larger territorial frame as possible. While fighting for „unified Croatia“ Tito was „supported“ by Rankovic and Djilas in his strong opposition to the suggestion of Mosa Pijade to establish a Serbian autonomy in Croatia. The right of people to self-determination did not enter into the *Covenant of the League of Nations* (1920), but later it entered into the *Charter of the United Nations Organization* (1941) and other international legal documents which define this right, and in all cases the implementation of this right depended on global geopolitical constellation of big powers and their interests. Also it depended on the force, will and other attributes of the people who called upon the right to self-determination for themselves. However, a correct interpretation of the right to self-determination implies that this right belongs to the peoples and not to national minorities. Therefore in case of the Republic of Srpska Krajina there was a harsh violation of the right of the Krajina Serbs to self-determination, just like in case of „Kosovo“ state, when by the recognition of such terrorist NATO creation there was also the word about the abusing of the right to self-determination. In both of these cases the right of Serbian people in Krajina and the right of Serbia as a state were overshadowed by global geopolitics of NATO and the West, by which the Serbian people and its political and state creations were perceived as some „guerrilla“ forces which prevented them from their geopolitical march on Russia.

Keywords: Serbs, Croats, Slovenes, The First Yugoslavia, the right to self-determination, League of Nations, OUN, The Second Yugoslavia, secession, Republic of Srpska Krajina

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 338.1:316.34(73)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.4>

Оригинални научни рад

*Андреа Матијевић**

Институт за политичке студије, Београд

ЕКОНОМСКА НЕЈЕДНАКОСТ КАО ФАКТОР ОГРАНИЧЕЊА ЕКОНОМСКОГ РАСТА СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА**

Сажетак

Полазећи од различитих теорија економског раста, аутор у раду приказује економску неједнакост као један од значајних фактора који утичу на економски раст. Бројне су студије које се баве утицајем економског раста на економску неједнакост. Релативно мање пажње посвећено је анализи односа ова два феномена у обрнутом смеру. Основна претпоставка од које аутор полази је да, ако посматрамо утицај економске неједнакости на економски раст, та веза не може бити тако једноставно детерминисана и дата као коначна. Стога се у раду настоји испитати који су то канали утицаја раста неједнакости на економски раст, да ли је тај утицај директан или посредан. Аутор на примеру Сједињених Америчких Држава разматра питања узрока раста неједнакости, као и узроке успоравања економског раста. У раду се покушава

* andrea.matijevic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад садржи делове мастер рада (*Политички узроци кризе хипотекарног дуга из 2007. године у Сједињеним Америчким Државама*, одбрањен 30.09.2019. године, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду) који до сада нису објављени.

доказати да управо економска неједнакост представља фактор ограничења економског раста Сједињених Америчких Држава.

Кључне речи: економски раст, економска неједнакост, дерегулација, либерализација, Сједињене Америчке Државе

УВОД

Раст неједнакости међу појединцима и друштвеним слојевима представља сложен не само економски, већ и социјални феномен са далекосежним економским и социјалним реперкусијама. Постојање неједнакости у друштву које заснива своју рачуницу успешности и ефикасности на основу материјалних трошкова и добити чини се као неизбежно, а питање њихове оправданости и опстанка покреће расправе и детерминише постулате различитих приступа у политичкој теорији. Ти приступи креирају континуум на чијим се половима могу идентификовати с једне стране они теоретичари који се залажу за бескласно друштво, аргуменујући да неједнакости потичу од неправичне расподеле власништва над средствима за производњу, а са друге они теоретичари који сматрају да су неједнакости подстицај појединцима на рад и предуслов социјалне мобилности, стога и нужно неопходне. Иако се ниво неједнакости у једном друштву може сматрати фактором који утиче на економско благостање појединца, методолошки посматрано, ниво неједнакости се у анализама најчешће не користи као непосредан индикатор нивоа економског благостања једног друштва, односно државе у целости.

С друге стране, најчешће коришћен показатељ економских перформанси јесте економски раст. Употреба економског раста у проценама економских резултата вишеструко је оправдана, пре свега због тога што је економски раст лакше мерити и номинално исказати од раста неједнакости. При утврђивању фактора који утичу на ниво економског раста једне државе могу се

идентификовати различити елементи, од почетних услова до непредвиђених, изненадних околности као што су рецесије узроковане ратовима, економским кризама итд. Поставља се питање да ли се економски раст може ставити у функцију раста неједнакости, и ако може, каква је природа везе између ова два феномена?

Циљ аутора овог рада је да, полазећи од прегледа различитих схватања у вези са међусобним односом економског раста и економске неједнакости, понуди објашњење утицаја раста економске неједнакости на стопу економског раста у Сједињеним Америчким Државама за период од 1974. до 2019. године.¹ Истичући да се економски раст свакако не може ставити искључиво у функцију економске неједнакости, аутор износи закључак да је и поред политика примењених у циљу подстицаја економског раста (политика дерегулације и либерализације) у САД дошло до другачијих резултата – до раста економске неједнакости и успоравања економског раста, односно задржавања стопе економског раста на ниском нивоу, будући да су позитивни ефекти економског раста „угушени“ растућом економском неједнакошћу.

ЕКОНОМСКА НЕЈЕДНАКОСТ И ЕКОНОМСКИ РАСТ – ФАКТОРИ УТИЦАЈА И МЕЋУЗАВИСНОСТ

У одговору на питање зашто су неке државе богатије од других већина аутора полази од разлика у стопама економског раста. Економски раст је најчешће коришћен показатељ економских перформанси једне државе најпре због тога што је промене нивоа економског раста лакше идентификовати, мерити и поредити него што је то случај са другим економским феноменима. Економски раст квантитативно се изражава

¹ 1974. година узета је као почетна година не само због доступности података за Цини коефицијент на сајту Светске банке од те године, већ и због прегледа економске неједнакости непосредно пред почетак примене политика дерегулације и либерализације. Будући да се економска неједнакост, према методологији Светске банке, мери Цини коефицијентом у временским серијама, доступни су подаци закључно са 2016. годином. Анализа није допуњена подацима за период 2016-2019. из других база података, због евентуалних разлика у методологији. Што се тиче мерења економског раста, као почетна година узета је иста година као и за приказ кретања Цини коефицијента, али су у анализу укључени и последње доступни подаци на сајту Светске банке, подаци за 2019. годину.

на различите начине, а најчешће кроз раст реалног бруто друштвеног производа, односно реалног БДП-а *per capita*. Уопште посматрано, бруто друштвени производ мери укупне приходе у оквиру једне привреде, као и укупне расходе у производњи роба и услуга у оквиру те привреде у посматраном периоду, најчешће у току једне године. Ниво економског раста користи се као показатељ економског просперитета, а раст тог нивоа показатељ је економског прогреса (Mankiw, Taylor 2014, 473). Мерење раста економског аутпута важно је јер се материјално благостање доводи у везу са растом аутпута добара и услуга по глави становника. Другим речима, раст обима производње по глави становника увећава материјално благостање становништва, а животни стандард заправо представља последицу кумулираног претходно оствареног раста БДП-а *per capita*. Идући том линијом аргументације, може се закључити да државе ниског животног стандарда имају ниске стопе раста БДП-а *per capita*. Стога се БДП *per capita* може користити и најчешће се и користи као критеријум за процену економских резултата једне државе, односно економског система у целини (Gregory, Stuart 2014, 56-57).

Имајући у виду значај економског раста за економско благостање, животни стандард и богатство једне државе, економисти су посебно заинтересовани за анализу фактора који детерминишу економски раст у циљу постизања више стопе економског раста. Од периода меркантилизма, када се сматрало да се економски раст подстиче увећањем златних резерви и трговинског суфицита државе, дошло је до еволуције бројних модела економског раста који наглашавају различите узроке раста. Овде спадају модели које предвиђају класичне теорије економског раста (која као основне факторе економског раста наводи величину популације и богатство ресурсима), затим неокласичне теорије економског раста (која се најчешће операционализује кроз Солоу-Свон модел (*Solow/Swan model*), према ком су за увећање стопе економског раста најважније увећање удела инвестиција у оствареном БДП-у и технолошки прогрес који увећава продуктивност рада и капитала), као и ендогена теорија раста (која највећи акценат ставља на концепт људског капитала, односно томе како радници са вишим нивоом знања, образовања и практичног усавршавања могу да

допринесу увећању технолошког напретка), итд. Поред ових, могло би се рећи, гранд-теорија економског раста, постоје и неке друге анализе и модели који се баве економским растом, попут Харод-Домар модела (*Harrod-Domar model*) у оквиру неокласичних теорија економског раста, који се заснива на кејнзијанској аргументацији значаја стопе штедње за економски раст, или теорије аутора које имају за циљ да модел економског раста прилагоде условима у земаљама у развоју, као што су Амартја Сен (*Amartya Sen*) и Џозеф Стиглиц (*Joseph E. Stiglitz*).

Ако су фактори које наводе економске теорије толико битни за постизање веће стопе економског раста, зашто онда неке државе не успевају да унапреде своје технолошке капацитете, да подстакну капиталне инвестиције и да акумулирају више људског капитала? Одговор се може идентификовати у ономе што би Дарон Асемоглу (*Acemoglu*, 2007) означио фундаменталним узроцима економског раста. Поставља се питање и какву улогу има раст економске неједнакости у узроковању виших, односно нижих стопа економског раста?

Раст неједнакости је не само економски, већ и социјални феномен, али се, у циљу једноставнијег мерења и операционализације раст неједнакости најчешће посматра као раст економске неједнакости. Економска неједнакост може се одредити као „суштински диспаритет при коме једни имају одређене могућности економског избора, док су другима те могућности ускраћене“. Најчешће се економска неједнакост посматра као неједнакост богатства или неједнакост дохотка, при чему се истиче да доходак опредељује могућност приступа ресурсима коју одређена особа има у датом тренутку времена, док доходак умањен за потрошњу указује на промену богатства током одређеног временског интервала. Раст економске неједнакости у овом раду посматраће се као раст неједнакости дохотка. Анализа економских неједнакости може се заснивати на анализи текућег дохотка, који се утврђује кроз функцију потрошње, или анализи животног дохотка, тј. укупно оствареног дохотка током читавог живота. Пошто пружа увид у неједнакости у одређеном тренутку, најчешће се за анализу користи текући доходак (*Jovanović-Gavrilović* 2003, 22-23).

Различите студије баве се питањем утицаја економског раста на економску неједнакост, покушавајући да докажу или оповргну хипотезу према којој повећање стопе економског раста може да доведе до пада економске неједнакости, дугорочно посматрано. Традиционално се сматрало да у користима од економског раста уживају и најсиромашнији слојеви становништва у виду нових радних места, нижих цена егзистенцијалних добара, виших зарада... Међутим, пракса је показала одступање од ове хипотезе. Динамичан економски раст у земљама у развоју није потврдио овакве претпоставке: доходак није аутоматски стизао до најнижих слојева друштва, а повећање неједнакости и сиромаштва није било нужно за убрзање привредног раста (будући да се повремено могло наићи и на мишљења према којима је на почетку развоја непожељно, па чак и погубно бринути за неједнакост дохотка и сиромаштво, јер је према оваквом углу посматрања, концентрација користи од раста у рукама мањине неопходна да би се подстакла штедња и предузетништво, а тиме и створили услови за континуирано увећање производње и дохотка *per capita*) (Jovanović-Gavrilović 2013, 5-6). Аделман и Морис (Adelman, Morris 1973) наглашавају факторе који чак могу довести до раста економске неједнакости. У својој студији долазе до сазнања да економски раст у раним стадијумима развоја не само да продубљује неједнакост дохотка, већ и доводи до погоршања апсолутног сиромаштва, смањивањем просечног дохотка сиромашних слојева популације. У свом говору пред Бордом гувернера Светске банке Роберт Макнамара (McNamara 1973), тада председник Светске банке, критиковао је приступ привредном развоју искључиво фокусиран на економски раст, будући да су током 1960-их земље у развоју оствариле стопу економског раста без преседана, која упркос томе није довела до побољшања економског положаја најсиромашнијих. Мере подстицаја економског раста у тим земљама доприносиле су увећању богатства за 40% становника, који су припадали богатијим слојевима. Услед чињенице да економски раст у већини земаља у развоју није довео до смањења економске неједнакости и сиромаштва, дошло је до редефинисања концепта економског развоја тако да централни фокус теоретичара престаје да буде економски раст као средство за постизање ових циљева, а пажња се усмерава на проблеме

расподеле дохотка, незапослености, сиромаштва и на оне факторе који могу да доведу до решавања тих проблема (Јовановић-Гавриловић 2013, 7).

Будући да се показало да претпоставка о томе да повећање стопе економског раста води смањењу економске неједнакости није универзално потврђена, поставља се питање да ли важи релација у обрнутом смеру, односно да ли економска неједнакост утиче на стопе економског раста, и ако да, на који начин?

Бројне су студије које се баве утицајем „неекономских” фактора на економски раст. У литератури која анализира конвергенцију стопе економског раста између држава разматрају се различити фактори, попут (не)постојања ефективне заштите права својине, одсуства/присуства социјалне и политичке нестабилности, (не)постојања адекватне заштите економских слобода и законског и регулаторног оквира, итд. Што се тиче економске неједнакости, неки аутори сматрају да она успорава економски раст, док други сматрају да подстиче. Чини се да посматрање ефекта економске неједнакости зависи од уверења аутора о основним нормама социјалног и економског уређења. Према неокласичној теорији економског раста, постојање економске неједнакости креира подстицаје за алокацију ресурса ка ефикаснијим каналима њихове експлоатације и подстиче штедњу и акумулацију капитала, већу продуктивност рада и акумулацију људског капитала (Kaldor, 1956). Може се уочити да новије студије доводе у питање овакве налазе о утицају економске неједнакости на економски раст. Роберт Баро (Barro, 1999) сматра да економска неједнакост негативно утиче на економски раст сиромашних држава, а позитивно на економски раст богатих. С друге стране, Алберто Алесина и Дани Родрик (Alesina, Rodrik, 1996) сматрају да неједнакост дохотка има негативан ефекат на економски раст јер води до редистрибутивних политика и реформи пореског система у корист сиромашних које могу имати дисторзиван ефекат на економски раст. Сајмон Кузнец (Kuznets, 1955) сумира налазе оба приступа, наводећи да економска неједнакост може подстицати економски раст у раним фазама развоја, али да се тај раст усповара у каснијим фазама развоја. Однос између економске неједнакости и БДП-а *per capita* представио је графички кривом у облику обрнутог латиничног слова У (U) –

Кузнецовом кривом. Филип Агион и други (Aghion et al., 1999) су међутим истицали да раст неједнакости може негативно утицати на економски раст на свим нивоима развоја, уколико постоје значајни недостаци тржишта капитала.

У међувремену, студије су показале да однос између економске једнакости и економског раста не можемо посматрати на исти начин, уколико посматрамо на кратак и на дуг рок. Кристин Форбс (Forbes 2000) сматра да је постојање међусобно опречних виђења о утицају економске неједнакости на економски раст управо последица различитих резултата уколико се тај однос посматра у кратком (5-10 година) и дугом периоду (25-30 година). Она истиче да резултати зависе од методологије којом се овај однос анализира: употребом панел студија може се учити како промене у неједнакости у једној држави посматрано у временским серијама утичу на промене у стопама раста током тог периода. С друге стране, ОЛС регресионом анализом (*OLS regression analysis*) се може идентификовати како трајне неједнакости између држава могу утицати на стопу економског раста дугорочно посматрано. Обзиром на разлике у анализи дугорочних и краткорочних ефеката, Форбс сматра да је неопходна поновна и пажљива процена међусобне повезаности економске неједнакости и економског раста.

Фокус аутора овог рада је у проучавању ефеката економске неједнакости, посматране кроз неједнакост дохотка, на промену стопе економског раста, дугорочно посматрано. У овом раду се жели нагласити да иако економска неједнакост понекад може подстаћи економски раст (уколико креира прилике за искоришћавање нових могућности), она ипак може да, кроз генерисање недостижног јаза између друштвених група, умањи ефекте материјалих напредака или штавише да те ефекте у потпуности „угуши“. Другим речима, неједнакост може стимулисати оне који заостају да сустигну остатак друштва, генеришући побољшање и за једне и за друге. Међутим, неједнакост може постати толико изражена, а добици сконцентрисани у рукама неколицине, да се економски раст „гуши“ и функционисање привреде у целини постаје угрожено (Deaton 2015, 166). Намера аутора је да своју хипотезу потврди на примеру Сједињених Америчких Држава, посматрајући промене у стопама економске неједнакости у периоду од 1980-

их, идентификујући нагли раст неједнакости од 1986. године до 2020. године, упоредо са променама стопа економског раста у посматраном периоду.

ЕКОНОМСКА НЕЈЕДНАКОСТ И ЕКОНОМСКИ РАСТ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

Постојање економске неједнакости практично је неизбежно у свим државама света у каквом данас живимо. Суштински проблем није дакле њихово постојање, већ њихово увећање и задржавање на високом нивоу. Сједињене Америчке Државе индикативне су да прикажу како продубљивање економске неједнакости и њено задржавање на високом нивоу осујећује ефекте економског благостања на живот појединаца.

Раст економске неједнакости у САД првенствено се може посматрати као последица неолибералне политике усвојене крајем 1970-их година, односно пракси дерегулације и либерализације као дела неолибералне парадигме. Доминација парадигме неолиберализма у развијеним државама 1980-их година, пре свега САД и Великој Британији представља велики заокрет у односу на претходно имплементирану политику тзв. државе благостања, односно концепт Кејнзијанског либерализма. Западне државе општег благостања су настојале да се редистрибутивним механизмима, социјалним осигурањем, политиком образовања и здравственом негом изборе са диспаратом у зарадама и да обезбеде једнаке могућности за све, додајући социјалну димензију економском расту (Berend 2009, 219-221). Будући да је велика државна потрошња за ове социјалне програме, уз државне издатке за потребе Вијетнамског рата, довела до великих инфлаторних притисака, САД уведе политике либерализације и дерегулације у циљу подстицања економског раста након политика широке државне потрошње.

Ефектима политика дерегулације и либерализације на раст економске неједнакости у САД, а затим и на економски раст бавили су се различити аутори. С тим у вези, Ангус Дитон (Deaton, 2015) истиче да су ефекти послератног економског раста били равноправно дистрибуирани међу америчким становништвом до 1970-их. Од тада, економски раст стагнира и дистрибуција његових ефеката више није тако равноправна,

тј. ефекти овог раста нису доступни онима који се налазе најниже на социјалној лествици. Стога, послератну историју Дитон дели у два периода: период убрзаног, равномерно дистрибуираног економског раста и период успореног раста уз растући јаз између сиромашних и свих осталих. Као што је већ речено, овај јаз се најчешће посматра кроз неједнакост у расподели доходака, која се уобичајено мери Џини (*Gini*) коефицијентом. Вредности овог коефицијента су у начелу биле константне од краја Другог светског рата до средине 1970-их, а онда од тада почињу да расту. Док је просечан доходак од тог периода порастао, доходак најсиромашнијих је стагнирао, што се може догодити једино у случајевима креирања великих диспаритета између богатих и сиромашних. Просечан доходак најбогатијих породица које су чиниле 5% становништва био је 11 пута већи од просечног дохотка најсиромашнијих породица које су представљале 20% становништва 1986. године. До 2010. овај однос је погоршан, тако да је те године достигао следећу величину: просечан доходак прве групе био 21 пута већи од просечног дохотка (у оба ова случаја ради се о неопорезивим износима и износима без средстава обезбеђених домаћинствима кроз програме државне потрошње, попут здравственог осигурања) (Deaton 2015, 182-184).

Који су кључни фактори довели до овакве ситуације у САД? Глобализација, која је омогућила премештање пословања компанија у земље са нижим платама у циљу умањивања трошкова, подстакла је и домаће компаније да смање плате радницима и тиме још више подстакну јаз између богатих и сиромашних. Легални и илегални имигранти постали су конкуренција домаћим радницима, који су или били замењени мање плаћеним имигрантима, или су морали да прихвате ниже плате. Пораст цена здравственог осигурања, чија се наплата најчешће вршила директно кроз обавезно издвајање одређеног дела бруто износа плате, уз задржавање бруто износа на истом или чак нижем нивоу, доступни износ плате радницима, тзв. нето износ, свео је на нижи ниво. Поред ових фактора који, умањењем дохотка сиромашних увећавају јаз између њих и богатих, ову разлику увећава и повећање дохотка најбогатијих. Ако посматрамо генерални тренд кретања доходака најбогатијих у току 20. века, може се уочити оштар пад у периоду оба светска рата (порезе који су финансирани учешће САД у ратовима

највише су исплаћивале компаније, што је умањило износ дивиденди за богате акционаре тих компанија) и током Велике рецесије. Тренд пада настављен је и након Другог светског рата, али у блажој мери, да би тај тренд био преокренут с краја 1970-их, а нарочито у 1980-им. Оштар раст прихода најбогатијих отпочео је и настављен је након 1986. године, која се узима као кључна година будући да се реформа пореског система извршена те године може сматрати најзначајнијим фактором оваквог увећања (Deaton 2015, 190-199).

Ако говоримо о улози пореског система у увећању економске неједнакости, званична статистика Канцеларије за буџет Конгреса САД (*Congressional Budget Office*) процењује да је у периоду између 1979. и 2007. године неједнакост дохотка, мерена Цини коефицијентом, порасла за око 25% за дохотке без зарачунавања пореза и за око 33% за дохотке након зарачунавања пореза на доходак. Оваква дискрепанца објашњава се како мањом прогресивношћу пореског система у посматраном периоду, тако и редистрибуцијом доходака од најмање богатих ка најбогатијим и политички најрелевантнијим слојевима становништва која је омогућена управо пореским системом (Deaton 2015, 191-195). Успех оваквих политика омогућен је чињеницом да су друштвене норме којима је оправдавано прогресивно опорезивање у циљу постизања једнакости након Другог светског рата у великој мери напуштене у последњим деценијама 20. века, што је довело до тога да је веома висок доходак појединих делова становништва насупрот ниског дохотка већине постала друштвено прихватљивија чињеница него што је то био случај у годинама непосредно након Другог светског рата (Deaton 2015, 204).

С друге стране, Џозеф Стиглиц, иначе председник Већа економских саветника у администрацији Била Клинтона, истиче да је ситуација што се тиче економске неједнакости у ограниченој мери побољшана за време Клинтоновог мандата, а да су мандати Џорџа Буша Млађег заправо обележени најизраженијим растом неједнакости, и да Буш Млађи није овај раст ни препознао, нити је учинио ништа тим поводом, осим што је ситуацију и погоршао. Стиглиц наводи да иако званичне статистике указују на високе стопе економског раста у првих 6 Бушових година, позитивни ефекти овог раста одразили су

се на оне којима помоћ није била потребна, док такве ефекте нису осетили они којима је помоћ била најпотребнија. Поред тога, он истиче да је у 2007. години степен неједнакости био више изражен него икад у претходних више од 70 година, и да је зарада мушкараца у 30-им годинама, имајући у виду и стопу инфлације, око 12% мања од зараде њихових очева 30 година раније (Stiglitz 2015, 44).

Уопште узевши, када је реч о односу економске неједнакости и економског раста у САД, релативно мало студија о америчком економском расту бави се анализом утицаја институционалних фактора какве наглашавају модели ендогене теорије раста, већ се пре баве утицајем „конвенционалнијих” фактора, попут пореза, инфраструктуре итд. Свакако да студије о утицају економске неједнакости на економски раст САД ипак постоје, и њихови налази су од значаја за овај рад.

Марк Партриц (Partridge 2005) бавио се односом економске неједнакости на економски раст држава, посматрајући кретање економске неједнакости у 42 савезне америчке државе у периоду 1960-2000. године. Његова студија значајна је из два разлога. Прво, Партриц је применом регресионе анализе указао на зависност БДП *per capita* од економске неједнакости уопште: налази његове студије показују да Џини коефицијент из 1959. објашњава 40% варијансе раста стопе реалног БДП *per capita* у периоду 1960-2000. године. Друго, Партриц је потврдио наводе Форбсове, према којима се резултати анализе утицаја неједнакости на економски раст разликују у зависности од тога да ли се посматрање врши у кратком или дугом периоду. Полазећи од претпоставке да долази до разлика у резултатима у зависности од дужине периода посматрања, он примењује ОЛС регресиону анализу (*OLS regression analysis*) за анализу у кратком периоду, а за мерење дугорочног утицаја користи *Cross-Sectional* анализу и притом долази до различитих резултата. Ипак, Партриц не нуди сасвим јасан одговор на питање да ли економске неједнакости доприносе или штете економском расту. Резултати његове анализе показују да подстицаји креирани растућим Џини коефицијентом доприносе и економском расту, нарочито ако постоји мобилност дохотка и ако економски раст није у потпуности „апсорбован“ од стране богатих. Ипак, и Партриц наводи да ове резултате не треба интерпретирати

тако да су економске неједнакости добре за економски раст, јер растуће неједнакости могу довести до слабљења средње класе и политичких конфликта који би резултирали паду економског раста. Он такође наводи да су потребне додатне анализе како би се утврдила истинска природа овог односа.

Поред Партрицове студије, овим питањем бавили су се Анил Рупасинга и други (Rupasingha et al, 2002). Циљ њихове студије био је да докаже да социјални и институционални фактори утичу на економски раст. Анализу утицаја ових фактора операционализовали су кроз анализу утицаја етничке разноликости, социјалног капитала и неједнакости дохотка на стопе економског раста, за посматрани период 1960-1990, узимајући за јединицу анализе округе у америчким државама. Применом ОЛС регресионе анализе, као и процедура просторне економетрије², дошло се до резултата према којима је, *ceteris paribus*, висок степен неједнакости дохотка повезан са ниским стопама раста. Негативна корелација између неједнакости дохотка и економског раста у америчким окрузима уочена је чак и поред зарачунавања ефеката осталих експланаторних варијабли. Другим речима, налази ове студије показују да су окрузи са вишим нивоом неједнакости дохотка остваривали ниже стопе раста од оних са нижим нивоом неједнакости.

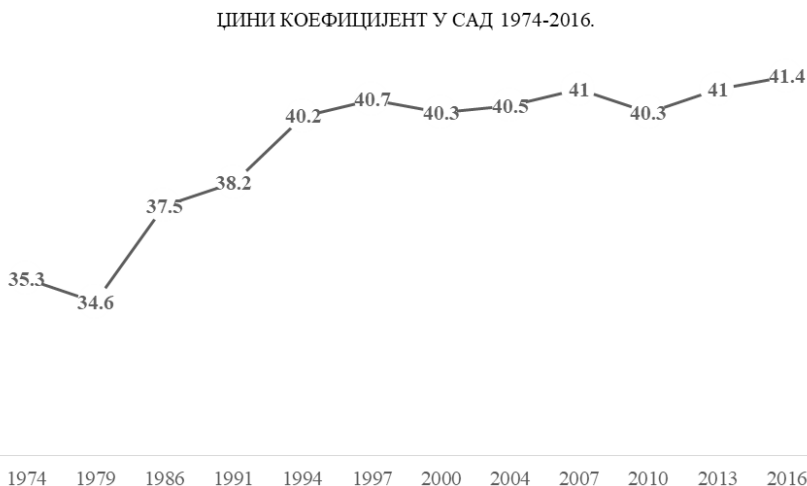
Закључци наведених студија од значаја су за овај рад, али је ипак основни фокус рада на проучавању кретања економске неједнакости и кретање стопе економског раста, услед чега се у наредном делу рада аутор бави анализом ових података и извођењем закључака на основу истих.

АНАЛИЗА КРЕТАЊА ЕКОНОМСКЕ НЕЈЕДНАКОСТИ И СТОПЕ ЕКОНОМСКОГ РАСТА У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

Кретање економске неједнакости најчешће се и мери, а и за потребе овог рада посматра кроз промене Џини коефицијента у САД за период 1974-2016. Кретање Џини коефицијента израженог у процентима дато је на Графикону 1:

2 Ове процедуре употребљавају се у циљу инкорпорирања просторних ефеката у емпиријске modele са великим базама података, будући да присуство просторне зависности, односно утицаја географског положаја и међусобне просторне близине јединица анализе може довести до тога да налази ОЛС регресионе анализе буду недоследни и пристрасни.

Графикон 1: Кретање Џини коефицијента (израженог у процентима) у САД за период 1974-2016.

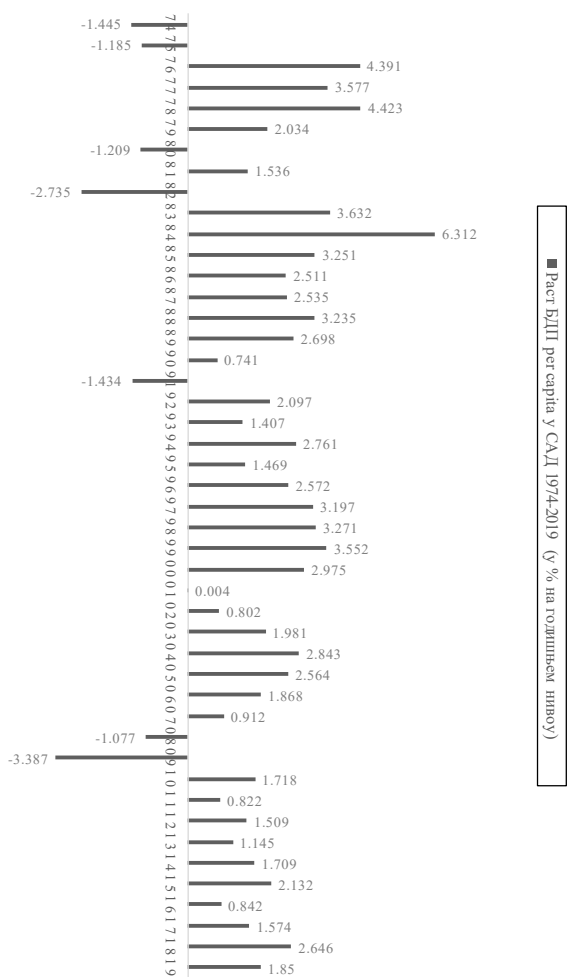

Извор: World Bank [WB], n.d.

Као што се на Графикону 1 може видети, са праксом примене политика дерегулације и либерализације, дакле од 1979. па надаље може се приметити раст Џини коефицијента од готово 5% у периоду 1979-2016. Нарочито се овај раст убрзава након 1986. године, чиме се потврђује да је до наглог раста економске неједнакости дошло након реформи пореског система која је омогућила оштар раст прихода најбогатијих Американаца.

Да би се реализовао циљ овог рада, потребно је извршити и преглед и анализу промена стопе економског раста у САД у посматраном периоду. За ове потребе, на Графикону 2 приказано је кретање стопе раста БДП-а *per capita* за период 1974-2019, на годишњем нивоу:

Графикон 2: Стопа раста БДП-а *per capita* изражена у процентима на годишњем нивоу: период 1974-2019.

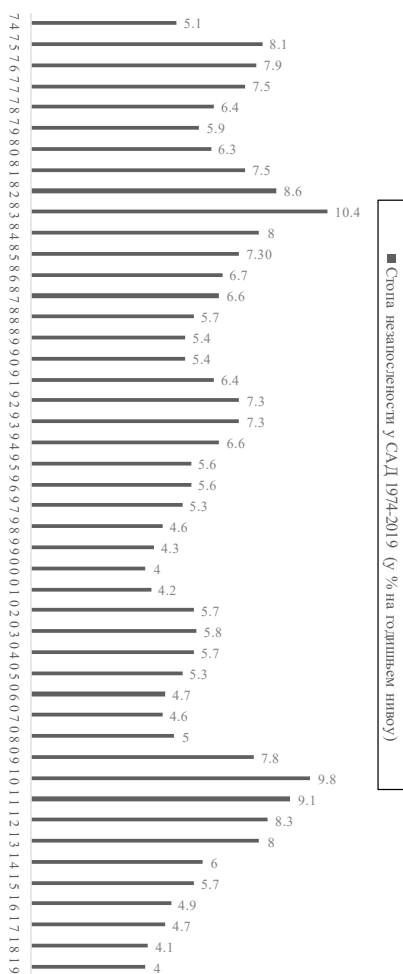
Извор: World Bank [WB], n.d.

На Графикону 2 се може видети да у првим годинама јесте дошло до раста ове стопе, тако да 1984. САД остварују раст и преко 6%. Након тога стопе раста нагло опадају, да би 1991. та стопа била и негативна (-1.434%). Током 1990-их долази до повећања стопе економског раста, нарочито у другој половини 1990-их, што се може приписати деловању

различитих фактора: појави интернета и информационих технологија које су отвориле прилику за нова радна места; примене мера за остваривање циљева балансирања буџета и финансирања јавног дуга; улоге Федералних резерви које су у циљу стабилности цена утицале на смањење стопе инфлације. Већ 2000. долази до оштрог пада стопе раста, што се може приписати пуцању „dot-com” мехура. Период економског раста у другој половини 1990-их кореспондирао је са новим растом Цини коефицијента. Смањење каматне стопе након 2000. године стога не треба посматрати само у контексту подстицања економске активности након кризе изазване пуцањем шпекулативног мехура, чији су ефекти готово моментално били апсорбовани овим дотоком „врућег” новца: ову стратегију монетарне власти следиле су у циљу подстицања економског раста. Свесне чињенице да ће ефекти раста бити „поништени” због постојања високог нивоа економске неједнакости, Федералне резерве интервенисале су смањењем каматне стопе и њеним задржавањем на ниском нивоу, како стопа економског раста не би у потпуности била апсорбована и да би била задржана на позитивном нивоу, а у циљу изласка из рецесије с почетка 2000-их. Након тог периода наступа период кризе хипотекарног дуга и негативних стопа раста БДП *per capita*. У последњој деценији САД бележе позитиван економски раст, али је та стопа раста релативно ниска, крећући се у интервалу 0.822% (2011) до 2.646% (2018).

С друге стране, иако јесте најчешће коришћен, економски раст ипак није једини макроекономски показатељ који се користи за процену резултата успешности одређене економије. Стога је, ако желимо да посматрамо ефекте економске неједнакости на привреду у целини потребно у анализу увести и друге показатеље. За потребе овог рада аутор се опредељује да у анализу уврсти још један индикатор макроекономских кретања из сфере реалне економије, а то је стопа незапослености. Стопа незапослености зарачунава се као процентуални удео незапослених у укупној радној снази. На следећем графикону биће представљене стопе незапослености за посматрани период 1974-2020. за месец јануар за сваку посматрану годину, уз напомену да се ради о стопи незапослености кроз посматрање грађана САД старијих од 16 година.

Графикон 3: Стопа незапослености старијих од 16 година у процентима на годишњем нивоу

Извор: U.S. Bureau of Labour Statistics, n.d.

На Графикону 3 се може уочити да се највиша вредност стопе незапослености за посматрани период учитава за 1983. годину (10.4%), а након тога за 2010. годину (9.8%). Осим ових апсолутних вредности, индикативно је и посматрати стопе незапослености кроз раст на годишњем нивоу, при чему се може уочити да је највиши раст стопе незапослености остварен

у оквиру следећих годишњих интервала: 1974-1975, 1982-1983 и 2009-2010. и то за 3% (са 5.1% на 8.1%), 1.8% (8.6% на 10.4%) и 2% (7.8% на 9.8%), респективно.

ДИСКУСИЈА

Из овог прегледа може се уочити да стопа економског раста није кореспондирала у свакој појединачној временској серији са растом економске неједнакости. То се може објаснити чињеницом да економски раст не може бити у потпуности стављен у функцију раста економске неједнакости, јер на економски раст поред раста економске неједнакости утичу и други фактори. Оно што се може закључити да је, иако су се САД преоријентисале ка неолибералној политици у циљу подстицања економског раста, исход такве политике био другачији од планираног.

Што се тиче стопа незапослености, уопште узевши, ако посматрамо вредности стопе незапослености током овог периода, може се уочити да постоје значајне осцилације тих вредности у годишњим периодима, односно може се уочити изостанак опште тенденције у кретању ових вредности. С друге стране, ако посматрамо кретање вредности Џини коефицијента, упркос периодичним осцилацијама, може се уочити тенденција ка расту вредности овог коефицијента за дати период. Дакле и без примене статистичких модела чини се да би корелирање вредности стопе незапослености и Џини коефицијента имало мали експланаторни значај. У прилог томе иде и чињеница да међу разлозима који опредељују пад стопе незапослености у појединачном годишњем периоду преовлађује идентификовање монетарне експанзије, као и повећање каматних стопа од стране ФЕД-а у претходној години, док се као разлози за раст стопе незапослености махом истичу периоди рецесија у години која претходи (будући да се ради о стопама незапослености за први месец у посматраној години), рецесијама узрокованих било економским кризама (као што је пуцање мехура на тржишту некретнина или “dot-com” мехура) било војним интервенцијама у којима су САД узеле учешћа (Пустињска олуја, рат у Ираку...). Дакле, ни у случају раста ни у случају пада стопе незапослености не идентификују се фактори који имају било какве везе са растом економске неједнакости. У сваком случају, циљ овог рада није да утврди утицај раста

економске неједнакости на стопе незапослености. То не значи да увођење стопе незапослености као макроекономског показатеља из сфере реалне економије нема свој *rationale* за ову анализу. Овим се заправо додатно показује зашто се као најчешћи индикатор макроекономских кретања једне економије узима економски раст – економски раст се може најлакше операционализовати, односно довести у експланаторну корелацију са другим феноменима у оквиру једне економије.

Уочава се и да се не може уочити јасан тренд ни у кретању стопа економског раста. Стога се поставља питање зашто би се у случају промена стопа економског раста као експланаторни фактор требао посматрати раст економске неједнакости? Као што је већ истакнуто, политике чији је основни циљ био да подстакну економски раст нису имале такав исход. Упркос смањивању пореза и тржишних реформи, САД нису достигле висок ниво економског раста током 1980-их, а ни у каснијем периоду. Квалитет живота грађана нижих доходака је угрожен смањивањем трошкова државе благостања и инфраструктурних трошкова. Укупни резултат била је раст неједнакости и успоравање економског раста, односно задржавање стопе економског раста на ниском нивоу (Матијевић 2019, 42). Према студији Организације за економску сарадњу и развој (Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2014) кумулативна стопа економског раста не само у САД, већ и у Великој Британији и Италији, у претходне две деценије била би 6-9% виша, да није дошло до раста неједнакости. С друге стране, пре глобалне финансијске кризе у Шпанији, Француској и Ирској нижи ниво економске неједнакости допринео је расту БДП-а *per capita*.

ЗАКЉУЧАК

Ако посматрамо налазе студија које се баве утицајем економског раста на ниво економске неједнакости у друштву, не може се изнети један општеприхваћен закључак. Сумирање налаза студија које се баве односом ова два феномена у супротном смеру такође не дају истоветне закључке. Стога је важно имати у виду не само разлоге који опредељују овакве противречне закључке, већ и константно преиспитивати природу односа између економске неједнакости и економског раста.

У овом раду тај однос испитиван је на примеру Сједињених Америчких Држава. Истакнуто је да већ постојеће студије и у оквиру САД не долазе до коначног одговора на ово питање, будући да се могу уочити разлике у резултатима у зависности од не само примењене методологије, већ и периода испитивања утицаја економске неједнакости на економски раст. Уз фокус на посматрање утицаја економске неједнакости, посматране кроз кретање Цини коефицијента израженог у процентима, на стопе економског раста, посматране као промене раста стопе БДП-а *per capita*, у периоду 1974-2019. године, аутор покушава да понуди један другачији угао посматрања овог односа од оног у постојећим анализама. Поред ова два показатеља, у раду је приказано и кретање стопе незапослености за дати период, како би се истакло да економски раст није једини индикатор макроекономских кретања који треба да посведочи о стању једне економије. Уочено је да је у датом периоду дошло до кумулативног раста Цини коефицијента од готово 5%, а да су стопе економског раста на годишњем нивоу у овом периоду (осим до 1980. године) или стагнирале на ниском нивоу, или чак биле негативне. По питању стопе незапослености, истакнуто је да се на основу вредности ове стопе не може уочити нека општија тенденција, због чега је додатно потврђено да постоје разлози зашто се економски раст користи као најчешћи макроекономски показатељ.

Објашњење које аутор нуди за оваква кретања Цини коефицијента и стопе раста БДП *per capita* оправдава анализу политика дерегулације и либерализације извршену у овом раду. Наиме, инсистирање на економском расту као искључивом показатељу економског прогреса, економском расту неосетљивом на неједнакости, довело је до тога да управо економске неједнакости у САД постану фактор стагнације таквог прогреса, гушећи позитивне ефекте економског раста и алокацију добити од истог у ширим социјалним круговима. У САД се званична политика заснивала на процени економских резултата искључиво инсистирајући на економском расту, занемарујући шире социјалне последице такве политике. Као крајњи резултат имамо да у САД стопе економског раста стагнирају на ниском нивоу, или су чак и негативне, уз растућу стопу економске неједнакости.

У крајњој инстанци, налази овог рада могу се употребити као додатна потврда да економски раст сам по себи не значи ништа уколико се не одражава на квалитет живота људи. Иако економског развоја нема без економског раста, чињеница да је пракса у више наврата оборила хипотезу према којој виша стопа економског раста увек значи и виши ниво животног стандарда за појединце наводи на потребу да се при анализи фактора који утичу на економски развој морају имати у виду и други феномени као његове детерминанте, попут економске неједнакости.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Acemoglu, Daron. 2007. *Introduction to Modern Economic Growth*. Princeton University Press
- Adelman, Irma and Cynthia T. Morris. 1973. *Economic Growth and Social Equity in Developing Countries*. Stanford University Press
- Aghion Philippe, Eve Caroli and Cecilia Garcia-Penalosa. 1999. "Inequality and economic growth: The perspective of the new growth economics". *Journal of Economic Literature*, 37: 1615–1660.
- Alesina Alberto and Dani Rodrik. 1996. "Distributive politics and economic growth". *Quarterly Journal of Economics*, 109: 465–490.
- Barro, Robert J. 1999. "Inequality, growth, and investment". *NBER Working Paper*, no. 7038.
- Berend, Ivan. 2009. *Економска историја Европе у XX веку*, Београд: Архипелаг
- Deaton, Angus. 2015. *The Great Escape - Health, Wealth, and the Origins of Inequality*, Princeton University Press
- Jovanović – Gavrilović, Biljana. 2003. „Неједнакост и развој“, *Економски анали*, Vol. 44. 2003, 159: 22 – 41.
- Jovanović – Gavrilović, Biljana. 2013. *Privredni razvoj sa ljudskim likom*. Београд: Centar za izdavačku delatnost Економског факултета у Београду
- Kaldor, Nicholas. 1956. "Alternative Theories of Distribution". *Review of Economic Studies*, 23: 83-100. doi: 10.2307/2296292

- Kroeber, Arthur. 2016. *China's Economy: What Everybody Needs To Know*. Oxford: Oxford University Press
- Kuznets, Simon. 1955. "Economic growth and income inequality". *American Economic Review*, 45: 1-28
- Mankiw, Gregory N. and Mark P. Taylor. 2014. *Economics*. Cengage Learning EMEA
- Matijević, Andrea. 2019. „Politički uzroci krize hipotekarnog duga iz 2007. godine u Sjedinjenim Američkim Državama”. Master rad. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka
- McNamara, Robert. 1973. "Address to the Board of Governors". *World Bank Reprint*. Poslednji pristup: 29.07.2020.
<https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/930801468315304694/address-to-the-board-of-governors-by-robert-s-mcnamara>
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. 2014. "Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth". Federico Cingano (ed.) *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 163. doi: 10.1787/5jxrjncwvxv6j-en
- Partridge, Mark D. 2005 "Does Income Distribution Affect U.S. State Economic Growth?". *Journal of Regional Science* 45(2):363-394. doi: 10.1111/j.0022-4146.2005.00375.x.
- Stiglitz, Joseph E. 2015. *The Great Divide - Unequal Societies and What We Can Do About Them*, W. W. Norton & Company
- U.S. Bureau of Labor Statistic, n.d. "Labor Force Statistics from the Current Population Survey". *U.S. Bureau of Labor Statistic*. Poslednji pristup: 03.12.2020. https://data.bls.gov/timeseries/LNS14000000?years_option=all_years.
- World Bank [WB], n.d. "GDP per capita growth (annual %) - United States". *World Bank*. Poslednji pristup: 29.07.2020.
- World Bank [WB], n.d. "Gini Index (World Bank estimate) – United States". *World Bank, Development Research Group*. Poslednji pristup: 29.07.2020. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.INI?end=2016&locations=US&start=1974&view=chart>

Andrea Matijević*

Institute for Political Studies, Belgrade

ECONOMIC INEQUALITY AS A FACTOR LIMITING THE ECONOMIC GROWTH OF THE UNITED STATES OF AMERICA

Resume

Starting from different theories of economic growth, the author aims to show that the growth of economic inequality is one of the significant factors influencing economic growth. There are numerous studies that analyse the impact of economic growth on economic inequality. Relatively less attention is devoted to the analysis of the relationship of these two phenomena in the opposite direction. The basic assumption from which the author starts is that, if we look at the impact of economic inequality on economic growth, this relationship cannot be so simply determined and given as final. Therefore, the paper tries to examine which are the channels of the impact of inequality growth on economic growth, whether this impact is direct or indirect. On the example of the United States, the author discusses the causes of the growth of inequality, as well as the causes of the slowdown in economic growth. The paper tries to prove that economic inequality is a factor limiting the economic growth of the United States. The paper shows that, generally speaking, the existence of conflicting views on the impact of economic inequality on economic growth is a consequence of different results if this relationship is observed in the short (5-10 years) and long period (25-30 years). Regarding the case of the U.S. starting from the analysis of the causes of growing inequality and, for that cause, identifying the main consequences of the politics of deregulation

* andrea.matijevic@ips.ac.rs

and liberalization, the author summarizes the conclusions of the studies conducted in the U.S. about the relationship of economic inequalities and economic growth and provides the analysis of statistical data about percentage changes of the Gini coefficient for the period 1974-2016 and the growth in BDP *per capita* for the period 1974-2019. in the U.S. The author concludes with emphasizing that despite of tax cuts and market reforms, the U.S. did not reach high levels of economic growth during the 1980s, nor in the later period. The quality of life of lower-income citizens is threatened by the reduction of welfare state costs and infrastructure costs. The overall result was an increase in inequality and a slowdown in economic growth, i.e. keeping the economic growth rate low.

Keywords: economic growth, economic inequality, deregulation, liberalization, The United States.

* Овај рад је примљен 15. августа 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 323.1(497.11:497.5)“19/20”

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.5>

Оригинални научни рад

Дарио Кршић

Факултет политичких наука, Београд

УЛОГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА У ГЕНЕРИСАЊУ СРБОФОБИЈЕ

Сажетак

У раду се разматрају неке од најважнијих хрватских митологема које су послужиле као градивни елементи србофобије: „Црвена Хрватска“, „крунисање краља Томислава“ и „Хрватска до Дрине“. Хрватски научни ауторитети конструисали су их углавном у 19. веку и уткали их у „колективно сећање“ сопствене нације. Врло брзо еволуирале су у фактоиде, и као „научне догме“ имплементирани су у хрватски образовни систем. Политичка и религијска елита, оптерећена великохрватским тежњама и прозелитизмом, уплашена српском експанзијом средином XIX и почетком XX века, емитовала је страхове од сужавања хрватског митског етничког простора и католичке црквене јурисдикције. У другом делу рада, који ће бити објављен у следећем броју „Политичке ревије“, разматраће се мит о Хрватској као „предзићу хришћанства“, Србима као „Власима“, те митови о готском и иранском пореклу Хрвата.

Кључне речи: митологеме, страх, мржња, колективна сећања, национални идентитети, србофобија, Црвена Хрватска, Велика Хрватска.

УВОД: ЗАТВОРЕНИ КРУГ СТРАХА, МРЖЊЕ И МИТОЛОГЕМА

Колективно осећање мржње своје извориште има у утицајним појединцима, припадницима политичких, религијских, научних и културних елита, које настоје да учврсте неки вид моћи у друштву, услед потиснутих страхова. Енглески медицински психолог Едвард Гловер (*Edward Glover*) приметио је 1930-их година да анксиозност производи мржњу, мржња побуђује анксиозност, а обе наговештавају разарање (Glover 1933, 25). Слично су домишљали и многи други истраживачи негативних емоција и насилног понашања, попут британске психоаналитичарке Хане Сигал (*Hanna Segal*), која је закључила: „Мржња проузрокује страх, а страх мржњу у бескрајном зачараном кругу зла“ (Covington, Williams, Arundale and Knox 2002, 265).

Амерички еволуционарни психолог Раш Дозије (*Rush W. Dozier*) елементе мржње види у интензивној нетрпељивости, аверзији, бесу и процесу разликовања између „нас“ и „њих“. По њему, мржња је агресивни облик несвиђања који одражава екстремни облик страха; „врста фобије од беса“ која је у прошлости помогла људима да предупредe опасне ситуације (Dozier 2003, 19).

Како код људских индивидуа, тако и код заједница, тражење и потврда идентитета је извор смисла постојања. Кроз питања „ко сам“, „где сам“, „коме припадам“, појединци и заједнице су у потрази за специфичношћу која их дефинише и даје им неку препознатљивост у односу на окружење. Ради се о потреби за припадањем одређеној етничкој, националној, религијској/конфесионалној, културној, или некој другој друштвеној групи, и истовременом осећању страха да се идентитет не изгуби, што је могуће једино утврђивањем разлика – кључног појма у опстанку неког идентитета. Но, разлике између заједница доводе и до међусобних омраза, посебно у случајевима када след историјских дешавања упозорава на могућност нестанка заједнице. Истакнути социјални психолози, попут Гринберга (*Jeff Greenberg*), Шелдона (*Solomon Sheldon*) и Пишчинског (*Tom Pyszczynski*),

тврде да је целокупно људско понашање мотивисано страхом од смртности (тзв. „терор-менаџмент теорија“). Осим религије, вере у загробни живот, сексуалности, итд., са страхом од смрти повезане су и напред споменуте потребе за припадањем некој етници, с вредностима везаним за националне идентитете, које такође нуде „симболичну бесмртност“. Када отпочну догађаји везани с повећаном стопом смртности (новински чланци о катастрофама, насиљу у међугрупним и међуиндивидуалним сукобима), јача и солидарност унутар група, национализам, верски екстремизам, предрасуде, дискриминација и други видови нетолеранција, сматрају представници „терор-менаџмент теорије“ (Greenberg, Solomon, Veeder, Pyszczynski, Rosenblat, Kirkland 1990, 318).

Према савременом психоисторичару Ричарду Мороку (*Richard Morrock*), прогон етничких или верских мањина је последица потиснутог страха, понекада удруженог с потиснутим бесом. „Често нам идентитет мањине која је изложена прогону, док друге мањине остају нетакнуте, може указати на то који је одређени осећај покренуо то политичко лудило“, сматра Морок (Morrock 2010, 11).

Емитери хрватских страхова, несношљивости, истицања разлика и предрасуда према Србима, били су углавном и конструктори митологема – карика у стварању „колективних сећања“, битних за националну хомогенизацију. Морис Албваш (*Maurice Halbwachs*), француски социолог и филозоф, први је поставио тезу да неко друштво може имати „колективно сећање“, које постоји и живи изван појединца. „Да би се присетио сопствене прошлости, човеку је често неопходно да се позове на успомене других (...) функционисање индивидуалног памћења није могуће без инструмената какви су речи и идеје, које појединац није изумео, већ их је позајмио од средине у којој живи“, сматрао је Албваш (Halbwachs 1950, 63). Дакле, посматрано из аспекта колективистичких становишта, „колективно сећање“ је могуће одредити као општеприхваћено поимање историјских догађаја, појава и процеса код неког етникума, у којем су прошлост, садашњост и будућност повезани у упрошћени наратив.

Ентони Смит (*Anthony D. Smith*) под појмом етнија или етничка заједница, подразумева популацију која има шест главних одлика: заједничко особено име, мит о заједничком пореклу, заједничко историјско сећање, један или више елемената заједничке културе, повезаност с одређеном „домовином“ и осећање солидарности за важне области те популације (Smith 1991, 21). Исти аутор претпоставља да Срби и Хрвати базирају свој етнички идентитет на религијском критеријуму разликовања (Исто, 7). Српско-хрватска *differentia specifica* уистину јесте конфесионалне природе и основни је фактор у стварању националног идентитета Хрвата, пошто се до друге половине 19. века велики број католичког становништва које је говорило штокавским наречјем, у аустријским пописима још половином 19. века, редовно прибравало Србима, због заједничког историјског сећања, обичаја и културе.¹

Ерик Хобсбаум (*Eric J. Hobsbawm*) у делу „Нације и национализми од 1780“ сматра да нема разлога да се порекну „прото-национална осећања Срба пре деветнаестог века“, не зато што су они били православни, „за разлику од суседних католика и муслимана“, већ стога што је „успомена на некадашњу краљевину коју су поразили Турци, сачувана у песмама и јуначким предањима, а можда и више од тога, у свакодневној литургији српске цркве која је канонизовала већину српских краљева“ (Hobsbawm 2012, 75-76).

Митологеме, односно „национални наративи“, су приче које на себи својствен начин тумаче давне догађаје и потпорњи су националног идентитета и Срба и Хрвата. Наравно, те предоцбе о прошлости могу, али и не морају, имати упориште у историјској истини. Према хрватском историчару Хрвоју Грачанину, митови успостављају праволинијски континуитет

1 О Србима католичке вере, који практично нестају након 1945. године, постоји бројна литература. За овај рад довољно је напоменути да су државни аустријски статистичари 19. века Буњевце и Шокце редовно прибравали српском народу. О томе сведочи грађа најеминентнијих међу њима: Карла Черниха (*Karl Freiherr von Czoernig*), Елека Фењеша (*Elek Fényes*), Фридриха Шмита (*Friedrich Schmitt*), Адолфа Фикера (*Adolf Ficker*) и других. Сличних примера, као у случају „рацких католика“ у Славонији, било је и у Приморју, пре савремених пописа. Нарочито снажан био је покрет Срба католика у Дубровнику, баш у време хомогенизације хрватске нације: први и последњи велики отпор хрватизацији и покушај да придобију пажњу и помоћ матице. Но, како вели Светзоар Борак: „Београд (...) није показао разумевање за њихове жеље и очекивања. Карађорђевићи су их пустили низ воду, зарад доброг односа са Загребом, с Хрватима уопште“ (Борак 2020, 191).

који „изравно спаја прошлост са савременошћу“; у њима је „национална историја непроменљива категорија, она је свевременска и безвременска, нуди вечне и необориве истине с коначним циљем“ (Грачанин 2014, 119). Као продукт страхова од нестанка, од смрти, како је приметио Мирча Елијаде (*Mircea Eliade*), митови почивају на веровању да је могуће „вратити време уназад“, у тренутак стварања света; људи желе да искористе тај магијски чин за неки одређени подухват, враћајући се на сам почетак – у његов плодни тренутак (*Eliade* 1970, 30-38).

Хрватски историчар Иво Голдштајн дефинисао је митологеме као „култове вјечне повијесне жртве и вјечне повијесне трагедије“, док „стварање непријатеља иде поступно“: „Прво се ствара увјерење да сам ја добар, поштен. Дакле, ја, односно ми смо у праву, они су у криву. Ми смо се само бранили, они су нас увијек угрожавали и нападали. Никада се с њима није могло. Наше су тежње према успостави националне државе посве легитимне и оправдане, а такав свети циљ оправдава употребу било којег средства“ (*Goldstein* 2005, 122-133).

Митологеме, нарочито код народа са штуријом државотворном историјом, играју нарочиту улогу у изградњи и очувању националних идентитета. Међутим, ако постоји потреба да се потврде „стародревности“ и историјских традиција пронађу у историјским раздобљима везаним за неко „примордијално стање“ нације, у „национално митологизираним херојском добу“, како га назива Грачанин, а исте се косе с историјским чињеницама и митовима неке друге нације, онда из „сукоба две истине“ израња темељ међусобних нетрпељивости.

МИТОЛОГЕМЕ У СЛУЖБИ ХРВАТСКОГ ДРЖАВНОГ ПРАВА: „ХРВАТСКА ДО ДРИНЕ“ И „ЦРВЕНА ХРВАТСКА“

У другој половини 19. века јављају се клаустрофобични страхови везани за сужавање митског хрватског простора, некако у времену јачања младе српске кнежевине и

истовременог слабљења отоманске и аустријске империје. Клаустрофобија је емитована у првој четвртини 20. века, а њени апологети били су поједини хрватски интелектуалци попут Ива Пилара, оца хрватске геополитике. Ричард Морок уочио је да хрватски националисти доживљавају своју земљу као „раширени пар ногу“, и ако се погледа мапа Хрватске као Роршахов тест, „реакција на раширене ноге може вам донекле појаснити врсту трауме из детињства која је довела до настанка усташа и њихових идеолошких наследника током 1990-их“ (Morrock 2010, 16).

Хрватска историографија у том раздобљу конструише митологеме ради доказивања историјског права на шири животни простор – до Баната и Рашке, укључујући Босну и Херцеговину, а на западу понекада и Словенију. За разлику од Срба, Хрвати нису успели раније крену с формирањем независне државе, првенствено због шароликости етнија које нису имале хрватску националну свест на просторима Краљевина Хрватске, Далмације и Славоније, нејединственог националног језика и националних тежњи. „Националне хрватске идеологије“, како наводи Иван Балта, „у 19. ст. покушавале су изразити или остварити сједињење свих хрватских земаља путем идеје аустро-славизма, локалне аутономије, југославизма те идеје илирског покрета који је прерастао у хрватски национални покрет“ (Балта 2008, 234).

Клаустрофобија у Хрватској буди се и пред Грађански рат у Југославији, по манифестацијама скоро непромењена још од 19. века, што се назире и у речима Драге Роксандића: „Крајишки простор дијели хрватске земље једне од других током скоро цјелокупне нововјековне повијести. (...) Простирући се од Јадранског мора до Дунава, крајишки простор већ у првој половини XVIII стољећа дијели банску Хрватску од банске Славоније, банску Хрватску од Далмације, да и не спомињем ‘турску’ Хрватску“ (Roksandić 1991, 16). Роксандић заобилази чињеницу да бивше провинције/круновине које је навео, историјски нису увек биле део Хрватске, као и да домицилно становништво у њима себе није сматрало делом хрватске етније до 19. и 20. века. Домородачки народ кајакског наречја у тзв. „Горњој Славонији“, називао се у средњем веку „Словинцима“, а своју земљу „Словиње“. „Словинци“ су били етнија

културолошки и лингвистички друкчија од Хрвата, народа који је живео јужније, испод реке Купе до мора. Но, постепеним државно-правним обједињавањем с Краљевином Хрватском, словинско становништво прихвата хрватски етноним, под утицајем моћнијег хрватског племства и свештенства, избеглог пред Турцима у остатке незапоседнуте „Горње Славоније“. Кроатизација „Словинаца“ окончана је у 19. веку, иако снажно осуђивана од стране словеначких језикословаца и историчара (нпр. Јернеја Копитара). Ваљан пример јесте похраћење Антуна Врамца, рођеног у Штајерској, каноника Загребачког каптола, који у Хрватској слови за првог историчара који је писао на „хрватском језику“. Међутим, у делу „Кроника везда зновицх зправиена кратка сзлоуензким иезиком“ из 1578. године, као што и сам наслов летописа каже, он се не служи хрватским језиком, нити се бави хрватском историјом. Напротив, наводи да је 1564. године кардинал Јурај II Драшкович дошао у Загребачку бискупију – у „Словенију“. У 16. веку било је још „словинских“ писаца из „вараждинског књижевног круга“, попут Ивануша Пергошића, који свој језик такође назива „словјенски“, а ту је касније и Јурај Хабделић и други (Fine 2010, 240-242). Џон Фајн потврђује да се хрватски етноним „понекада користио“ у средњовековној Хрватској и Далмацији (углавном се користио назив „Словен“), али никада у Славонији (172), те да се већина предака данашњих хрватских националиста нису уопште осећали Хрватима (18).

У делу хрватске историографије крајишки Срби се деценијама називају „потомцима Влаха“, и то не у смислу касте слободних сточара-ратника из раног новог века, већ више у „старчевићевском“, погрдном смислу. Своде се на етнички хетерогену, поромањену гомилу староседелачких балканских народа, лоших карактерних особина, посрбљену од стране српске цркве релативно скоро (најчешће се спомиње 19. век). Ширење негативних стереотипа о Србима помоћу хрватских медија одвија се готово несметано, дејствујући у циљу дефинитивног националног растакања преостале српске мањине. То, пак, подстиче кроатофобију код Срба у окружењу, тако да се српско-хрватски неуротични *circulus vitiosus* све више запетљава у „фобоцентричну петљу“, састављену од негативних емоционалних реакција, чију жижу чини осећање

страха – погонске снаге међусобних нетрпељивости, које у одређеним геополитичким турбуленцијама, могу поново два народа побудити на насиље.

Иво Голдштајн, парафразирајући Мирослава Крлежу пре петнаест година, пише да је хрватска историографија, откако је с Иваном Кукуљевићем Сакцинским задобила многе од атрибута ондашње научности, била „исувише својом или, мимо своје воље, у служби политике“, као и да је „питање је ли Томислав био краљ или не, било је политичко питање и прије 150 година, а и данас.“ (Goldstein 2005, 127)

Хрвоје Грачанин открива да је „стожерна прича“ из раног средњовековља у „великом наративу хрватског националног имагинарија“ управо везана за крунисање кнеза Томислава за краља. Иако се ради о претпоставци Фрање Рачког, коју је Вјекослав Клаић популаризовао у „Хрватској Липи“, а остатку словенског света презентовао бугарски историчар Марин Дринов, током неколико деценија постала је фактоид (Gračanin 2014, 121-122). Рачки је 1871. године нагласио да би се крунисање „ласно установило“ да су се сачувале листине и исправе хрватских владара, али „неможемо се, жали боже, похвалити ни једним ни другим“ (Rački 1871, 70). Иако свестан да ова прича није историјски утемељена², загребачки каноник, на основу посланице папе Јована X (*Ioannes X*), у којој се Томислав насловљава „краљем Хрвата“ (*rex Chroatorum*), а суседни српски владар Михајло Вишевић „кнезом Захумљана“ (*dux chulmorum*), доноси закључак да је „у римском двору краљевска част признана била хрватским владаоцем у трећој десетини X стољећа“ (71). На Рачког се надовезао Вјекослав Клаић, одредивши године Томиславовог владања у поменутом часопису (914-927), истовремено калемећи још један мит о Посавској и Далматинској Хрватској, као и кнезу Људевиту, који беше „велики жупан посавским Хрватом, кој је наумио био, да обје кнежевине у велику и моћну државу сједини; али труд и настојање остаде му јалово“ (Klaić 1875, 170). Потом је Иван Кукуљевић Сакцински одредио да је „година крунисања“

2 Сумњу у историјску утемељеност овог мита додатно пружа чињеница да оригинална папина посланица из 925. године није сачувана, него се њен препис налази у прерађеном раду Томе Архиђакона из 16. века („*Historia salonitana maior*“), који се налази у архиву Конгрегације за ширење вере. Осим тога, у Томиној „Историји салонитанске цркве“ Томиславова титула гласи „владар“ или „кнез“, а не „краљ“ (*лат. Tamislavi ducis*) (Spalatensis 2006, 60).

била 925, након „славне побједи над Бугарима“, а сам чин се тобоже догодио „на Дувањском или Ливањском пољу“, ослањајући се на „Барски родослов“.

Нарочити значај и национални набој овај историјски конструкт попримио је у време великих политичких и друштвених превирања у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Хапшење Стјепана Радића 1925. г. поклопило се са хиљадугодишњицом митског крунисања, што је додатно закомпликовало српско-хрватске односе. Био је то тренутак важан за коначну интеграцију католичких Далматинаца и Босанаца у хрватски национални корпус, пошто се чин крунисања, као што је наведено, одиграо у околини данашњег Томиславграда. До тада, према аустријским, мађарским и немачким пописима и етнографијама, „Славо-католици“ Босне и Херцеговине, као и Јужне Далмације, готово увек су прибрајани „српском племену“³.

Тако су, на основу претпоставки, без поткрепљености у релевантним историјским изворима, тројица хрватских „митотвораца“ 19. века креирали фактоид, по принципу *res iudicata pro veritate accipitur*. Митско крунисање, базирано на произвољним судовима, врло брзо и некритички прихваћено је и од стране других аутора, попут Рудолфа Хорвата и Тадије Смичикласа. Вјекослав Клаић је у свој историјски наратив додао још један важан елеменат, посуђен из Порфирогенитовог дела „О управљању царством“: пружање уточишта српским избеглицама који су бежали пред бугарским освајачима. Претпоставка је била да се то могло догодити баш у време краљевања дотичног Томислава, па Клаић пише у напред наведеном часопису: „Србски кнез Захарија мораде пред бугарском силом узмаћи, те незнајућ, кому би утекао, похрли у Хрватску краљу Томиславу, неби ли га овај пред бугарском силом одбранио“ (172). Тиме је постепено ова згода добила још једну премису – незахвалност Срба који су у давна времена били топло примљени од хрватског народа, а у савременом добу желе да приграбе „хрватске земље“ у које су се избегли.

3 О неразвијеној хрватској етничкој свести у 19. веку сведоче многи угледни етнографи, међу којима је и Јохан Георг Кол (*Johann Georg Kohl*), који у делу „Путовање у Истру, Далмацију и Црну Гору“ (1851), и Хрвате придружује „српском племену“ које се „у неким детаљима“ разликује од осталих Срба, а насељава у његово време простор старе Либурније, до реке Крке (Kohl 1851, 63).

Део савремених историчара сматра да је Порфиригенит тек записао мит који је чуо, док неки оспоравају и аутентичност његове књиге. Други историјски извори, за разлику од Порфиригенитових записа, говоре да се први од јужнословенских племена на Западном Балкану спомињу Срби. Пример су анали франачког летописца Ајнхарда, дворанина Карла Великог (*Charlemagne*) и његовог сина Лудвига Побожног (*Louis the Pious*). Драгоцени податак оставио је у биографији свог господара (*"Vita Karoli Magni"*), које многи убрајају у једно од највећих књижевних завештања раног средњег века. Франачки летописац проналази Србе (*Sorabi*) на простору око реке Зале у данашњој Немачкој (Einhardi 1927, 18), док их је у „Аналима Франачког Краљевства“ (*"Annales regni Francorum"*) забележио и на Балкану 822. године. Део интригантне реченице, због које се у науци „ломе копља“ већ век и по, и у којој се, по досадашњим истраживањима, по први пута бележе Срби на јужнословенским просторима, гласи: „Људевит, оставивши град Сисак, побеже Србима, за који се народ вели, да поседује велики део Далмације“ (Einhardus 1845, 83). Летопис се односи на време између 818. и 823. године, када је против моћне франачке државе која је господарила великим делом бивше римске провинције Паноније, подигао устанак кнез Доње Паноније, Људевит. Испрва хрватски, а потом и југословенски историчари, у панонским устаницима на простору данашње Баније и Славоније препознали су Хрвате, иако о њима у Ајнхардовој хроници нема спомена. Њему су знана нека друга словенска племена, попут Гудускана, чији је владар Борна био потоњи кнез Далмације, који је заједно с Тимочанима и Браничевцима тражио заштиту Франачке услед провале Бугара. Историографија двадесетог столећа прихватила је тврдње хрватских аутора, пошто их нико није оспоравао, па ни српски научници. Док је Хрватима тај историјски тренутак био преко потребан, како би темеље своје прерано изгубљене средњовековне државности потврдили у деветом веку, Србима као да је било довољно да се јасно спомињу у хроници. На тај начин лако су похрваћени и Борна и Људевит, а историјска Кнежевина Далмација преименована је од истих митотвораца у „Приморску Хрватску“ или „Далматинску Хрватску“. Србе су, потом, више од једног века у хрватским тумачењима и домишљањима „Анала“, постепено „потискивали“ до обале

Дрине. Неки аутори су се осмелили и да порекну постојање Срба у Ајнхардовој хроници, преведећи етним „Сораби“ као неку „утврду“ или „водени извор“, без обзира што је франачки летописац био недвосмислен, тј. да се ради о народу („Sorabos ... natio“). Наравно, нашао би се и понеки хрватски историограф који би прихватио могућност да је Срба у то време било у близини Сиска, или поред река Врбаса и Саве. Међу „светлим примерима“ су Фердо Шишић, Нада Клаић и Иво Голдштајн, од којих је потоњи овако прокоментарисао „Анале“: „Дакле, у Ајнхардово време хрватско се име, према расположивом изворном материјалу, још уопште није прочуло – за све савремене писце то је или Далмација, Панонија, или уопште словенска земља, а становници су понајвише Словени, нема ни Хрвата ни Хрватске. До афирмације хрватског имена у иностранству дошло је стотињак година након Ајнхарда. (...) Новаковић константно пише ‘Приморска Хрватска’, иако тако нешто у повијести није уопће постојало. То су историографски појмови, измислили су их историчари прошлих генерација како би нагласили хрватство тих покрајина које се није истицало у називима оног времена. Међутим, у доба Људевита Посавског постоје Далмација и Славонија, затим се у изворима спомињу и Панонија, Либурија, Илирик, а тек се у другој половини 9, па у 10. и 11. ст. јавља и афирмира име Хрватска. Данас за упорабу назива ‘Приморска Хрватска’ и других сличних, нема више оправдања, они само уносе забуну и треба их одбацити“ (Goldštajn 1984, 238). Ипак, ови називи су се толико укоренили да их у образовним институцијама и даље уче као историјске факте.⁴

4 Српски историчар Светислав Првановић, ослањајући се на Шафарика и Владимира Карића, покушао је, без коначног успеха, да оспори мит о „Приморској и Панонској Хрватској“. Пре неколико деценија скренуо је пажњу на чувени „зарез Фрање Рачког“ и како је конструисана митологема: „Пошто је установио као неоспорно, из каснијих записа о Гудушчанима, оних после 818. године, да су то били у ствари Гачани, мало племе у Гацкој, северно од Лике, које због географске удаљености није могло имати с Тимочанима ни ближег додира ни заједничког кнеза, Рачки је кориговао Ајнхардов запис. У тексту ‘(legati) Vornæ, ducis Guduscanorum et Timocianorum ...’ ставио је зарез иза речи Guduscanorum, па је тако добио: ‘(legati) Vornæ, ducis Guduscanorum, et (legati) Timocianorum...’. Он је тако Борну и Гудушчане одвојио не само од Тимочана као њихових суседа, него и од даљег латинског контекста, који је тиме као мисаона целина потпуно искидан“ (Prvanović 1957, 301–310). Рачки је тиме од два посланства, записана у „Аналима“, створио три: посланике Абодрита (Бодрића, Браничеваца), настањених источно од ушћа Велике Мораве, Борнине посланике, тј. „хрватске Гачане“ и посланике Тимочана, који су се, како испада, сами склонили испред Бугара и прешли у крајеве под влашћу Франака.

Отац великохрватске митоманије, Павле Ритер Витезовић (*Paulus Ritter*)⁵, у брошури „Оживљена Хрватска“ (“*Croatia Rediviva regnante Leopoldo Magno caesare*”), објављеној у Загребу јануара 1700. године, ненамерно утире пут радикалној политичкој концепцији „хрватског државног права“, тако да се то делце сматра првим „у служби актуелне политике“, како је појаснио Фердо Шишић (Šišić 1936, 44). „Оживљена Хрватска“ представља сан о панхрватској држави од Јадрана до Црног Мора. Преписавши од знаменитих хроничара (Порфирогенита, Томе Сплитског, Ивана Лучића, итд.) пробране реченице, Витезовић је осмислио причу о „Великој Хрватској“ и Србијом као једном од њених земаља. Колики утицај је остварио на појаву и мисао „илираца“, доказују речи Људевита Гаја из 1848. године: „Витезовићева задаћа је свршена. Сад Људевитова преостаје“ (Šidak 1981, 145). Тако су два хрватизована Немца, Витезовић и Гај, у размаку од столећа и по „оживели Хрватску“ и проширили је на уштрб простора који вековима, или никада, није био хрватски. Услед Витезовићевог снажног културног и политичког угледа, етноними „хрватски“, „словински“ и „илирски“, почињу у историографској литератури да постају синоними на поменутом подручју, што су истицали и неки хрватски научници (Fancev, 1933: XLIV). Чак је и Анте Старчевић у „Пасмини славосербској по Херватској“ признао, да се у његовом детињству у Лици, знало „по вери“ само за „крањце, католике и Влахе, следитеље източне цркве“ (Starčević 1876, 28).

5 Одређени број аутора сматра да Витезовићу не треба приписивати „великохрватство“, пошто је, наводно, био уверен да су Хрвати родоначелници осталих Словена на Балкану. Мада, Витезовић је написао и историју Срба, под називом „Откривена Србија“ (“*Serbia Illustrata*”), која је била у припреми за штампу 1712. године. После смрти патријарха Арсенија III Чарнојевића 1706, епископ Исаија Ђаковић понудио је „оцу хрватске историографије“ писање српске повеснице. На први поглед можда изгледа нелогично због чега се јенопољски епископ обратио творцу панкroatистичке идеје, међутим, објашњење за овакав избор лежи у Витезовићевој „источној оријентацији“. Изневјерених очекивања по питању Хабзбуршке монархије, Витезовић је све своје политичке наде почео да полаже на цара Петра Великог (*Петр Великий*). У таквом политичком тренутку доживљавао их као једину способну силу која „оживљену Хрватску“ може да ослободи од турског јарма. Историју Срба украсио је хвалоспевима, готово се не дотичући повести Хрвата. Величао је српску „временску дуговечност“, „плодност“, „величину подвига“ који је „међу свима смртнима досегао врхунац“, „на целоме свету најстарији и највећи род“, „изнад Грчког царства“, „народ који воли слободу изнад свега“, па и име „Србија“, преведено с грчког, значи „круна или венац“ (Витезовић 2010, 32-42).

Поред Гаја и Старчевића, Витезовићеве конструкте некритички су оживљавали Фрањо Рачки, Еуген Кватерник и Ђуро Дежелић. Правашки „борбени националисти“ дизајнирали су и пласирали митологему о „великом хрватском краљевству“, које је неопходно поново успоставити, након вековног сужањства, а обухватало би, наравно, и готово сав српски етнички простор. Радове Рачког употпунио је Иван Кукуљевић Сакцински „откривеним“ средњовековним повељама⁶, а потпуно обликоване фактоиде прихватили су Тадија Смичиклас, Рудолф Хорват и Вјекослав Клаић – мајстори хрватског историјског романтизма. Проблем с хрватским „средњовековним повељама“ јесте њихова веродостојност, које, попут тзв. „Трпимирове даровнице“, оповргавају и неки угледни хрватски истраживачи⁷.

Истина, термин „Велика Хрватска“ први спомиње Порфирогенит: „Велика Хрватска, названа такође и Белом“ (Порфирогенит 2014, 154). Међутим, он је не смешта на Балкан, него „иза Турске“ (данашње Мађарске, прим. Д. К.), што је у опреци са митологемом коју је створио Витезовић. С друге стране, Томислав Маретић, хрватски лингвиста, граматичар и лексикограф, дошао је до закључка да „Велике Хрватске“ никада и није било, већ ју је Порфирогенит „просто измислио“ (Maretić 1889, 69). Чак и Иван Мужич, савремени хрватски историчар националистичке провенијенције, ослањајући се на Мартина Кузмића, утврђује да појам „велика Хрватска“ (*megali Hrovatija*) у „Спису о народима“ не подразумева величину у просторном смислу, него „стару, старију, прву Хрватску“, односно место с којег су Хрвати дошли на Балкан (Mužić 2011, 105). С њим се у потпуности сложио и наш цењени медиавелиста Тибор Живковић, који је појаснио да Порфирогенит у истом делу

6 Сакцински је 1866. г. даровао „Земаљском аркиву“ (данас Хрватски државни архив у Загребу) десет средњовековних повеља које се тичу бенедиктинских самостана Св. Кршевана у Задру и Св. Бенедикта у Сплиту. Оне и данас представљају збирку „најстаријих хрватских повеља“.

7 Од савремених историчара и хрватски академик Лујо Маретић сматрао је ову даровницу, у којој се, наводно, налази први поуздани спомен етнонима „Хрват“ из 852. године, кривотворином: „Исправа, у облику у којем је сачувана, није аутентична. То се може закључити из њезине форме и садржаја. (...) Како је претпоставка да је Трпимир живио пуних осам година у незнању да талијански краљ није Лотар, посве неприхватљива, преостала би евентуално теза да је Трпимирова исправа каснија кривотворина, састављена тако немарно, да је чак и та датација евидентно погрешна. (...) А управо је то случај с Трпимировом исправом која је сачувана само у непоузданом пријепису из 1568. године“ (Margetić 2004, 2-5).

наводи и појмове „Велике Моравске“ и „Велике Франачке“ (Živković 2012, 84).

Ипак, овај митологем живи и данас због политичких циљева великохрватских идеолога, који су на основу даровница и картулара упитне веродостојности, у којима се власт краља Петра Крешимира IV „проширила на копну и мору“, констатовали границу Хрватске у 11. веку до Дрине и Срема. Међу њима истицао се Милан Шуфлај, хрватски праваш и историчар, још један Немац по мајци и пропагатор „Томиславове државе“. Прилагодивши већ уобличене митологеме из 19. века периоду после Првог светског рата, као образован и добар говорник, извршио је снажан утицај на интелигенцију незадовољну положајем Хрвата у југословенској краљевини. Углавном, својатање Босне као старе хрватске бановине, Црне Горе као старе „Црвене Хрватске“, блаћење српског имена, културе и историје, била је свакодневница Шуфлајевог пропаганде.⁸

Премда су хрватски историчари који хрватску средњовековну границу проналазе на реци Дрини бројни, и дозвољени обим рада није достатан за њихово набрајање, камо ли за неку озбиљнију анализу, ваља издвојити фра Доминика Мандића, хрватског специјалисту за „босанско питање“. У књизи у којој је коаутор с фра Крунославом Драгановићем, препознају се његова уверења: да се Србија у Босни „никада није простирала“; да „утврђене чињенице индиректно, али ипак јасно свједоче, да је стара Босна морала бити дијелом хрватске државе“; да је по Дукљанину „босански бан (...) један од првих велможа хрватске државе“; да је банска част

8 Писао је: „Док постоји древни јаз између средоземног Истока и Запада и пуца још далеко већи свјетски јаз између Азије и Еуропе, док с Балкана кроз 500-годишњу бизантско-турску реторту јури 14. вијек – хрватски национализам означује један од најснажнијих бедема западне уљудбе. Док је ова угрожена, а данас јест, хрватски национализам не значи само љубав према родној грудни и хрватским домовима на њој. Он не значи локални патриотизам, већ локалну службу читавом бијелом Западу, и зато је апсолутно позитиван. Због тога мозак и најпросвјетљенијег Хрвата мора, из етичких мотива виших него што је то национализам, слушати глас своје, хрватске крви. Јер на рубу Балкана, на граници Истока и Запада, католичанства и православља, еуропске културе и барбарства – име хрватско, крв хрватска не значи само нацију! Хрватска крв ту значи цивилизацију. Хрватство је ту синоним за све што је лијепо и добро створио еуропски Запад. Западњачки католички Хрвати немају што тражити на православном Балкану, а да се и поломи Душаново царство и створе федерације, то би била чиста балканска креација. У њој би Хрвати изгубили оно што је у њима најбоље, изгубили би смисао за западну цивилизацију и за – човјечност“ (Sagrak 1998, 43).

„еминентно хрватска установа“; да су Срби Босну отимали и освајали, те она беше њихова „привремена тековина“; да је краљ Бодин био „славенски владар, или (...) црвенохрватски“, а бан Борић „Хрват-католик из Славоније“, итд. (Draganović, Mandić 1991, 12-16). Мандићеви радови писани су, углавном, без ослањања на валидне историјске изворе, али су и данас сугестивно политичко штиво, намењено искључиво заговарању нужности реинкарнисања велике хрватске и католичке државе. Бројност житеља на том простору – од Сутле до Дрине (и даље), искључујући православне Србе, попунило би тзв. „хрватско цвијеће“, босански муслимани, Бошњаци, којима се редовно манипулисало од Берлинског конгреса и аустроугарске окупације, до савременог доба.⁹

Ветар у леђа хрватској митоманији пружа „Летопис Попа Дукљанина“, који се позива на наводно изгубљени оригинал (“*Liber Methodus*”) из 753. године и служи за промовисање мита о „Црвеној Хрватској“. ¹⁰ Према овој хроници, митски краљ

9 Годинама пре Берлинског конгреса, од страних чинилаца у подривању српско-хрватских односа и гушењу „српског експанзионизма“ помоћу мита о „Великој Хрватској“, замашну улогу имао је дипломатски моћник Бењамин Калај (*Kállay Béni*), бивши аустроугарски конзул у Београду, а касније и управитељ Босне и Херцеговине. Пошто је одлично познавао историју и политичке прилике на овим просторима, спретно је искористио супротстављена великохрватска и великосрпска стремљења. У једном писму од 20. јануара 1872. године грофу Ђули Андрашију (*Gyula Andrássy*), министру спољних послова Аустроугарске, изнео је идеје о креирању будућег српско-хрватског сукоба. Тачно је предвидео да ће Срби и Хрвати тешко одустати од зацртаних циљева; да ће ради њих бити спремни „да воде и крваве борбе“ (Крестић 1983, 182). Промишљајући како да спречи чак и привремено зближавање два народа, које би, уз могућу руску интервенцију, угрозило интегритет Аустроугарске, схватио је да се у односима Беча и Хрватске крију „кључеви мира на Балкану“, под патронатом бечког двора. Хрвати су били у целости интегративни део Монархије, док су Срби имали суверену националну државу, због чега је била важна нова нагодба с хрватском страном. Након што би Хрватска добила одрешене руке, сматрао је Калај, могла би да отпочне тајну агитацију у Босни, што би нашло на симпатије и католика и муслимана, чиме би Србија била истиснута и с Балканског полуострва, а српски елемент сасвим ослабљен. У истом писму Калај појашњава зашто је важно дати „ветар у леђа“ великохрватским аспирацијама: „Хрватско снажење, пак, обзиром на нас, чим се оно дешава на штету Срба, не може бити опасно по нас, јер границе њиховог ширења услед етничких прилика уско су скучене, али иначе, пошто буду са нама уједињени, све оно што би ишло у корист Хрватске и за нас би било добро“ (Исто, 183).

10 Никола Звонимир Бјеловучић, историчар, етнограф и правник, на чије погледе су утицали Вјекослав Клаић и Доминик Мандић, искључиво се ослањао на Дукљанинов летопис, потврђујући мит да се Хрватска у 7. веку простирала „од ријеке Раше у Истри до Бојане уз Јадранско море, и звала се од Раше до Неретве Бијела Хрватска, а од Неретве до Бојане (можда и до Драча) Црвена Хрватска“ (Вјеловућић 1929, 10). Клаић је некритички сматрао да „Црвену Хрватску“ сигурно није измислио Светопелек „или из прста исисао, већ је то име несумњиво живило у народу“, а Хрвати су га донели „из своје прадомовине на сјеверу Карпата“ (Клаић 1927, 112). Мандић се још више заносио овим митом, због чега је био врло популаран у националистичким круговима. После Другог светског рата, као политички емигрант, доносио

Јужних Словена, Светоплек (у хрватској редакцији Будимир), наводно је на „Далмском пољу“ уредио и поделио земљу, претходно се саветујући са римским папом и византијским царом. Тако је област „где се реке сливају са загорја ка југу и уливају у море“ назвао „Приморска“, а земље „где се воде са загорја сливају на север и уливају у велику реку Дунав“ назвао је „Србија“. Потом је Приморску поделио на две покрајине: једну, која се протезала од места Далме, где је тада боравио краљ и где је одржан сабор, „па све до Валдевина“, назвавши је „Бела Хрватска, која се још зове Доња Далмација“. Покрајину која се протеже „од места Далме све до града Бамбалоне, који се сада зове Драч, назвао је Црвена Хрватска, а она се још зове и Горња Далмација“. На крају је Србију „која се још зове и Загорска, поделио је на две покрајине: једну, која се протеже од велике реке Дрине на запад до Борове планине, и њу је назвао Босна, и другу, која се протеже од исте те реке Дрине на исток све до Липљана и Лаба, и њу је назвао Рашка“ (*Gesta Regum Sclavorum* 2009, 55-59). Овај контроверзни помен „Црвене Хрватске“ (*Croatia Rubea*) из 12. века био је често предметом спорења, али и оружје великохрватске пропаганде, пошто се њиме својатала Црна Гора. Мада се у другим историјским споменицима тога доба не помиње, временом су хроничари из приморских градова, попут Мавра Орбинија, Јакова Лукарића, Ивана Лучића, Марка Марулића и других, преписали овај топоним из „Барског родослова“, пошто Јужни Словени нису сачували неку ранију хронику. Иако је историјски спорну књигу написао католички свештеник, Дукља се у ватиканским и другим католичким списима тога времена никада не веже уз „Црвену Хрватску“, већ уз Србију.¹¹ Зато се стиче утисак да је

је још произвољније историјске закључке. Ослањајући се на спорни летопис, тврдио је да је 960. године извесни Предимир, „војвода хрватске средовејчне Дукље, ослободио (...) од Срба ‘цијелу Црвену Хрватску’, то јест Травуњу, Захумље и Неретву“ (Mandić 1973a, 25-26), а етничке границе Хрватске проширио је на готово читаву обалу Јадрана, те велике делове Црне Горе и Србије (Mandić 1973a, 187). „Барски родослов“, по Мандићу, имао је „прворазредну вриједност“, и да попу Дукљанину треба веровати јер је своје дело „написао на молбу и за употребу свећеника у седишту барске бискупије и за своје суграђане световњаке, старе и младе“ (Mandić 1973b, 20).

11 Мада Порфиригенит није био сасвим јасан у вези етничког порекла становништва Дукље, њен српски карактер од 11. до 13. века потврдили су византијски хроничари, попут Јована Скилице (Ἰωάννης Σκυλίτζης), Кекавмена (Κεκαυμένος), Јована Кинама (Ἰωάννης Κίναμος), Михаила Глике (Μιχαὴλ Γλυκάς), и других, па све до српског монаха Теодосија Хиландарца и већ спомињаног сплитског патриција романског порекла, Томе Архијакона. Такви извори и данас имају политички значај, због тога што доказују вишевековни континуитет живота

барски бискуп, из црквених или политичких разлога, обрадио и прерадио неки народни историјски наратив, а постоје и тврдње да је летопис састављан касније, или, пак, да се ради о интерполацији непознатог писца.

Снажна великохрватска пропаганда почетком 20. века индуковала је апсурдну појаву србофобије и код неких црногорских аутора, чији утицај је и данас актуелан. Међу њима су се нарочито истицали Савић Марковић Штедимлија, популаризатор концепта „Црвене Хрватске“ између два светска рата и Секула Дрљевић, који је прешао пут од „великосрбина“, до црногорског иредентисте и сарадника усташког режима. У памфлету „Црвена Хрватска“, Штедимлија негира српскост Црногораца, тврдећи да је под „утицајем и притиском ауторитета“ Немањића, почела да се „губи хрватска у корист српске националне свијести“ (Štedimlija 1991, 11). „Ма да се данас Црногорце службено сматра дијелом српског народа и поред свих разлика, које их од њега одвајају, они ипак у далекој својој прошлости нијесу били дио српског народа, већ су то постали, али само по имену, током вјекова“ (Štedimlija 1937, 9) писао је овај бивши „бјелаш“, симпатизер комуниста, доцније Павелићев интимус, а потом и Крлежин штићеник у социјалистичкој Југославији.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: СНАГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА

Митологеме креиране у Хрватској до краја 19. века постале су фактоиди, укоренењени у историографији и савременој књижевности кроз образовни систем до савременог доба.

српског народа у Црној Гори, као и његову улогу у стварању савремене црногорске државе. „Црвена Хрватска“ оспорава се и у осмотомном „Светом Илирику“ („Illyricum sacrum“), штампаном од 1751. до 1819. године. Састављали су га тројица језуита: Филипо Ричепути (*Filippo Riciputi*), Данијел Фарлати (*Daniel Farlati*) и Ђовани Колети (*Giovanni Giacomo Coleti*), користећи обимну архивску грађу. У том монументалном раду, које се сматра незаобилазним штивом за проучавање политичке историје Јужних Словена, помиње се и средњовековна титула барских надбискупа – „Примас Србије“ (*лат. Primas Serviae*), као и у том контексту „Српска црква“ у Дукљи, те „Срби Дукљани“ (*лат. Serblos Diocleates, Diocleates Serbiensi, Serblanae Ecclesianaе*) (Coletto 1819, 43). Такође, аутори „Светог Илирика“ средњовековну границу између Срба и Хрвата смештају на реку Цетину (Farlato 1751, 120), као што је записао Порфирогенит у X веку. Од Цетине се дуж обале ка југу пружала тзв. „медитеранска Србија“ (*лат. Serblia mediterranea*), обухватајући српске жупаније – Паганију, Травунију-Конавле и Дукљу, док је у копненом делу Србија заузимала Босну и Рашку (Farlato 1751, 124).

Хрватски „очеве нације“ селекционисали су и кориговали податке из примарних историјских извора, вештачки креирајући „колективна сећања“. Одабрали су одговарајуће догађаје из хрватске прошлости, неетички и некритички их пропустили кроз своје „научне филтере“, прилагодивши их великонационалним циљевима. Тако су током само неколико деценија створени наративи који су постали хрватска историјска догма, прихваћена и од многих водећих српских научника током 20. века, под диктатом идеологија интегралног југословенства и „братства и јединства“.

Џон Фајн (*John V. A. Fine Jr*), истакнути амерички балканолог, закључио је после исцрпних истраживања хрватског средњег века, да се рана средњовековна хрватска историја уклапа у смисао изреке – „што више учиш, све мање знаш“, те наставља: „Док сам био на основним студијама историје Балкана, мислио сам да знам доста тога о Хрватској. Међутим, како сам даље проучавао Хрватску, испоставило се да су једна по једна ‘чињеница’, које сам раније знао, заправо сумњиве, засноване на спорним или непостојећим изворима“ (*Fine 1991, 248*).¹²

Наравно, ни српска наука у раздобљу „историјског романтизма“ није била поштеђена својих заблуда о прошлости. Но, геополитичка врхушка Запада редовно Србима приписује митоманију, која, наводно, представља опасност за мир и стабилност у региону. Ипак, наративи српских „романтичара“ нису нашли свој пут до просветних установа, бар не у оној мери као што се то десило у Хрватској, у којој се деца у школама, кроз лектуру и у савременом добу уче омрази¹³, нити су, макар

12 Зачудо, Мирослав Крлежа, најистакнутији хрватски књижевник, био је још оштрији у „Десет крвавих година“: „Читава наша малограђанска историја о идеалистичкој константи једнога те истог хрватства, као о врхунавној појави, јесте кривотворина! Или је писана тако да су већ наше принцезе Туга и Буга биле организоване у Друштву Хрватина грофице Катарине Зринске, а сви Хрвати били најмање Леониде или барем чланови Чисте странке права, или опет тако као да су већ глагољашки били Прибићевићеви самостални демократи, а Хрвати на Дувањском пољу орјунаши“ (*Krleža 1971, 114*).

13 У школској лектури за пети разред основних школа у Хрватској, нашла се и књига уваженог дечјег писца Ивана Кушана „Коко у Книну“. У том штиву, у којем је главни јунак генерацијама ђака омиљени Коко, деца могу прочитати различите, благо шифроване, расистичке погрде о Србима, који су преименовани у „Бизантинце“ и „Рибиче“, Београд у „Истамбул“, српска војска у чупаве, одрпане „црне људе“, Крајишници у „зликковце“ који су „дошли с Истока“, итд. Кушан кодира младе читаоце да су „Бизантинци уморили у скупштини нашега човјека благих, плавих очију“ (тј. подсећа да су Срби убили Стјепана Радића, прим.

у времену када су настали, представљали претњу за хрватски народ.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Борак, Светозар. 2020. *Срби католици*. Београд: Инфо Рас.
- Витезовић, Павле Ритер. 2010. *Откривена Србија: Serbia illustrata*. Београд: Албатрос.
- Крестић, Василије Ђ. 1983. *Српско-хрватски односи и југословенска идеја: 1860-1873*. Београд: Народна књига.
- Порфирогенит, Константин. 2014. *О темама (De Thematis) / О народима (De administrando imperio)*. Београд: Мандала.
- Bjelovučić, Nikola Zvonimir. 1929. *Crvena Hrvatska i Dubrovnik*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Coletto, Jacobo. 1819. *Illyrici Sacri. Tomus octavus. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti*.
- Covington, Coline, Paul Williams, Jean Arundale, Jean Knox. 2002. *Terrorism and War: Unconscious Dynamics of Political Violence*. London: Karnac Books.
- Dozier, Rush W. Jr. 2003. *Why We Hate*, New York: McGraw-Hill Professional.
- Draganović, Krunoslav, Dominik Mandić. 1991. *Herceg-Bosna i Hrvatska*. Split: Laus.
- Einhardi. 1927. *Vita Karoli Magni*. Hannoverae: Curavit O. Holder-Egger.
- Einhardus. 1845. *Annales*. Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani.

Д. К.); да су „Бизантинци, опаснији од змија (...) дрпатори“, који су „стигли и до наше Далмације“; да су „Рибичи (...) хтјели отети нашу земљу тврдећи да она њима припада још од Бизанта“; да су људи који су убили хрватског краља Дмитра Звонимира били „зликовци дошли однекуд с Истока“; да су „Зликовци (...) увијек овамо долазили с Истока. Гдјекад би се овдје и населили, прерушили у домаће рухо, бријали чело јер су имали ниске обрве, и живјели с домаћим живљем. Признавали су и краља Звонимира, али су га 1089. убили“; да ће „лако обранити овај крај од Бизантинаца“; да је „Тврђава била право мјесто за сретни свршетак“ (Кушан алудира на прославу војне операције „Олуја“ на книнској тврђави, прим. Д. К.), итд. (Видети: Кушан 1996).

- Eliade, M. 1970. *Mit i zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Farlato, Daniele. 1751. *Illyrici Sacri*. Venetiis: Apud Sebastianum Coleti.
- Fine, John V. A. (Jr.). 1991. *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Fine, John V. A. (Jr.). 2010. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gaj, Ljudevit. 1846. „Čije je Kolo?“ U *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, Tečaj XII. Br. 31, 1. avgust: 123-125.
- Gesta Regum Sclavorum*. 2009. Beograd, Nikšić: Istorijski institut, Manastir Ostrog.
- Glover, Eward. 1933. *War, Sadism & Pacifism*, London: Allen & Unwin Ltd.
- Goldstein, Ivo. 2005. „Pomirenje u historiografiji – pretpostavka ili posljedica političkog pomirenja?“ U *Čemu dijalog povjesničara – istoričara*. Zagreb: Dijalog/ Friedrich Naumann.
- Goldštajn, Ivo. 1984. „Ponovo o Srbima u Hrvatskoj u 9. stoljeću.“ U *Historijski zbornik*. XXXVII (1), 235-246. Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske.
- Gračanin, Hrvoje. 2014. „Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. godine“. U *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti. Četvrti hrvatski simpozijum o nastavi povijesti*. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Greenberg, Jeff, Sheldon Solomon, Mitchell Veeder, Tom Pyszczynski, Abram Rosenblatt, Shari Kirkland. 1990. „Evidence for Terror Management Theory II: The Effects of Mortality Salience on Reactions to Those Who Threaten or Bolster the Cultural Worldview.“ *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 58, No. 2: 308-318
- Halbwachs, Maurice. 1950. *La Memoire collective*. Paris: Presses Universitaires.

- Hobsbawm, Eric J. 2012. *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klaić, Vjekoslav. 1927. „Crvena Hrvatska i Crvena Rusija.“ U *Hrvatsko kolo: književno-naučni zbornik*, ur. B. Livadić i F. Jelašić, 112-133. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Klaić, Vjekoslav. 1875. „Tomislav, prvi hrvatski kralj.“ *Hrvatska lipa: Časopis zabavi i pouci*, 23. svibnja: 170.
- Kohl, Johann Georg. 1851. *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*. Erster Theil. Dresden: Arnoldische Buchhandlung.
- Kušan, Ivan. 1996. *Koko u Kninu*. Zagreb: Znanje.
- Krleža, Miroslav. 1971. *Deset krvavih godina i drugi politički eseji*. Zagreb: Zora.
- Mandić, Dominik. 1973a. *Crvena Hrvatska u svjetlu povijesnih izvora*. Chicago-Rim: ZIRAL.
- Mandić, Dominik. 1973b. *Hrvatske zemlje u prošlosti i sadašnjosti*. Chicago-Rim: ZIRAL.
- Maretić, Tomo. 1889. *Slaveni u davnini*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Margetić, Lujo. 2004. „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara.“ U *Starine*. Knjiga 62: 1-40.
- Morroch, Richard. 2010. *The Psychology of Genocide and Violent Oppression: A Study of Mass Cruelty from Nazi Germany to Rwanda*. Jefferson: McFarland & Co.
- Mužić, Ivan. 2011. *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Prvanović, Svetislav M. 1957. „Ko je bio hrvatski knez Borna (Da li je poreklom iz Istočne Srbije).“ U *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Svezak 311. Knjiga 6: 301-310.
- Rački, Franjo. 1871. „Kako i kada se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu“, U *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Zagreb: JAZU.

- Roksandić, Drago. 1991. *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija“*. Zagreb: Stvarnost.
- Sagrak, Darko. 1998. *Dr. Milan pl. Šufflay: hrvatski aristokrat duha*. Zagreb: Hrvatska uzdanica.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*, Las Vegas: University of Nevada Press.
- Spalatensis, Thomae Archidiaconi. 2006. *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Budapest/New York: Central European University Press.
- Starčević, Ante. 1876. *Pasmina slavoserbska po Hervatskoj*. Zagreb: Tisak Lav. Hartmána i družbe.
- Šidak, Jaroslav. 1981. *Kroz pet stoljeća hrvatske povijesti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šišić, Ferdo. 1936. „Hrvatska historiografija od XVI do XX stoljeća.“ U *Jugoslovenski istoriski časopis*, Vol. 2: 16-48.
- Štedimlija, Savić Marković. 1991. *Crvena Hrvatska*. Split: Laus.
- Štedimlija, Savić Marković. 1937. *Osnovi Crnogorskog nacionalizma*. Zagreb: Politička biblioteka „Putovi“.
- Živković, Tibor. 2012. *De Conversione Croatorum et Serborum: A Lost Source*. Belgrade: Institute of History.

Dario Kršić*Faculty of Political Science, Belgrade***THE ROLE OF CROATIAN MYTHOLOGEMS
IN GENERATING SERBOPHOBIA****Resume**

This paper discusses some of the most important Croatian mythologems that operate as building blocks of Serbophobia: „Red Croatia”, „the Coronation of King Tomislav” and „Croatia to the river Drina”. Croatian scientific authorities constructed them mainly in the 19th century and weaved them into the „collective memory“ of their own nation. They evolved very quickly into factoids, and as „scientific dogmas“ they were implemented in the Croatian educational system. By mythologizing the past, but also by appropriating the Serbian historical and cultural heritage, the foundations of the Croatian national identity were strengthened. The political and religious elite, burdened by Greater Croatia aspirations and proselytism, and frightened by Serbian expansion in the mid-19th and early 20th centuries, radiated fears of narrowing Croatian mythical ethnic space and Catholic church jurisdiction. The integration of destructive emotional codes and artificially created national narratives encouraged intolerance towards the Serbian people, which activated open hatred and destruction during the two world wars and the Civil War in Yugoslavia. The spread of stereotypes about Serbs, as a „less valuable“ and „megalomaniac people“, continued in independent Croatia even after the conflict, with the help of the media and educational system. The second part of the paper, which will be published in the next issue of the „Political Review“, will discuss the myth of Croatia as a „Bulwark of Christendom“ (Antemurale Christiani-

tatis), Serbs as „Vlachs“, and myths about the Gothic and Iranian origin of Croats.

Keywords: mythologems, fear, hatred, collective memories, national identities, Serbophobia, Red Croatia, Greater Croatia.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 316.728-057.66(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.6>

Оригинални научни рад

Ана Славковић

Агенција за запошљавање „Мирна кућа“, Београд

ПЕРЦЕПЦИЈА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА ОД СТРАНЕ БЕСКУЋНИКА У СРБИЈИ

Сажетак

Циљ студије је да применом фокус групе идентификујемо шта заправо представља квалитет живота за бескућнике и људе које имају историју бескућничког начина живота, као и који су аспекти живота њима најважнији. За анализу одговора испитаника коришћена је анализа садржаја. Узорак чини укупно 43 испитаника који су разврстани у шест фокус група, узраста од 25 до 65 година. Установљени су следећи аспекти квалитета живота: здравље и брига о здрављу, услови живота, финансијска ситуација, могућност запослења, друштвени односи, рекреативне активности и хоби, психичко благостање. Кроз ове теме је разматрана могућност избора, стабилност и сигурност, равноправност са другим члановима друштва с обзиром на оствареност људских права. Испитивани аспекти квалитета живота рефлектују специфичан контекст и животна искуства особа које живе на улици и с обзиром на то, неопходно је да се уложи напор у формирање или адаптацију постојећих инструмента који ће мерити ефекте социјалне и здравствене политике на квалитет живота бескућника. Постојећи инструменти имају ограничења и не укључују специфичне

аспекте живота бескућника који се у великој мери разликују у односу на живот опште популације, тако да слабо детектују промене. На овај начин, након адекватних истраживања која мере успех мера социјалне заштите које имају за циљ добробит бескућника, знаћемо резултате примењених мера. Такође, треба спровести промену здравствене и социјалне политике, односно тријажу бескућника и пре свега понудити помоћ и подршку онима који ће одговорити активним ангажовањем са циљем да себи помогну и живе стабилан и срећан живот.

Кључне речи: бескућници, фокус група, квалитет живота, психичко благостање, задовољство животом

УВОД

Квалитет живота је обухватан појам који се односи на различите области нашег живота: на очекивања особе, односно заједнице, везано за благостање и добробит. Ова очекивања су усмерена вредностима, циљевима и социокултурним контекстом у коме особа живи. То је субјективни, мултидимензионални појам који дефинише стандардни ниво емоционалног, физичког, материјалног и социјалног благостања (Diener, 2000).

Квалитет живота представља референтни оквир у односу на који особа пореди различите области свог живота. Степен у коме се наш реални живот поклапа са жељеним стандардима благостања, назива се задовољство животом. Овај појам је настао у оквиру покрета позитивне психологије, чији представници сматрају да су психолози дуго времена били усредсређени на истраживање негативних аспеката индивидуалног функционисања (Lucas & Diener, 2010; Myers & Diener, 1995). На истом трагу је и Селигменов апел (Seligman, 2002) да се психологија коначно упусти разумевање позитивних снага које индивидуи омогућавају да се суочава не само са невољама свакодневног живота, него и да оствари оно што је

за њу најбоље могуће. Значајан замах у настанку позитивне психологије представљају и истраживања благостања, која су првобитно била усмерена на његове објективне индикаторе, да би се затим врло брзо заинтересовала и за важније, субјективне индикаторе (Diener, 2000).

Светска здравствена организација наводи да ментално здравље има четири домена, а то су емоционално, социјално, психичко и субјективно благостање. Субјективно благостање је домен који укључује појам задовољства животом, који се односи на индивидуалну, позитивну евалуацију свог живота. Такође, дефинише квалитет живота као „перцепцију коју индивидуа има о својој позицији у контексту културе којој припада, као и вредносног система, циљева, очекивања које има”. Ова дефиниција наглашава факторе који узимају у обзир субјективну процену животних околности и може да објасни упадљиве разлике које се некад срећу између објективне процене нечијих животних околности и самопроцене те особе (Acton, 1994).

У овом раду испитивали смо начин на који дефинишу квалитет живота бескућници и особе са историјом бескућничког начина живота, применом фокус групе. Под бескућницима подразумевамо особе које спавају у прихватилиштима, напољу, у парку, аутобуским и возним станицама (примарни бескућници), возилима, шупама, напуштеним неусловним кућама и другим местима која нису намењена за становање људи, код пријатеља или рођака јер немају свој стан (секундарни бескућници) (Бобић 2014).

У даљем тексту ближе ћемо објаснити теоријску основу појмова квалитета живота и задовољства животом, начин на који смо спровели истраживање, методолошки оквир, као и добијене резултате.

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА, СУБЈЕКТИВНА ДОБРОБИТ И ЗАДОВОЉСТВО ЖИВОТОМ

Субјективна добробит често се употребљава као синоним за срећу, а односи се на то како човек процењује свој живот. Дефинише се као когнитивна евалуација живота испуњеног

позитивним емоцијама, са нешто мање негативних емоција. Састоји се од когнитивне компоненте – задовољства животом, и афективне компоненте – позитивних и негативних емоција. Задовољство животом подразумева процену живота у целости (Diener, 2006). Особа упоређује квалитет сопственог живота са својим стандардима и процењује да ли је тај квалитет задовољавајући или није (Pavot and Diener, 1993).

Когнитивна компонента субјективне добробити често се разликује од емоционалне због чињенице да људи некада поричу негативне емоције (Пенезић, 2006). Афективне реакције су често одговор на непосредне факторе, па су краткотрајне, док процена задовољства животом може рефлектовати дугорочну перспективу. Коначно, когнитивна процена нечијих животних околности може одражавати свесне вредности и циљеве, док афективне реакције могу рефлектовати и несвесне мотиве (Pavot and Diener, 2008).

БЕСКУЋНИШТВО У СРБИЈИ

Пописом 2011. регистровано је 445 примарних бескућника на територији Србије, од чега 442 у градским, а свега троје у осталим насељима. Од овог броја, највише је регистрованих на северу земље, у Београдском региону и Региону Војводине, укупно 324 лица, односно 164 у Београдском региону, а 160 у Региону Војводине. Према Попису 2011, регистровано је 17 842 лица секундарних бескућника, од чега је такође већина у градским насељима (63,1%). Основни узрок пропадања приватних и друштвених мрежа подршке у случају бескућника налази се у урушавању система социјалне заштите из претходног друштвеног система - социјализма, али и у индивидуалним догађајима (развод брака, губитак посла, прихода, имовине, миграција итд.), без могућности ублажавања неповољних последица помоћу неформалних, породичних и институционалних мрежа подршке (Бобић 2014).

Упркос статистици која процењује да се број бескућника у САД и у Европи мери милионима, на ову тему је рађен веома мали број истраживања. Преглед литературе говори да они имају знатно нижи квалитет живота, нижи степен менталног здравља, већу заступљеност болести зависности у односу на

људе који имају стално место пребивалишта (Martins, 2008). Честа су трауматска искуства (злостављање деце, силовање, изложеност насиљу), губитак посла, менталне болести (депресија, анксиозност, шизофренија), хроничне телесне болести (хипертензија, дијабетес, хепатитис, ХИВ инфекција) (De Maeyer, Vanderplasschen, Broekaert, 2009).

С обзиром на то да квалитет живота рефлектује субјективну перцепцију особе која се односи на њену животну позицију, у контексту културе и вредносног система који је усвојила, важно је вредновати перспективу ових људи, тако што ћемо прибавити информацију директно од њих. Значај ове чињенице препознат је у студијама које се односе на квалитет живота (Martins, 2008). У овим студијама наглашен је значај примене фокус група, као начина за охрабривање дискусије и прибављање детаљнијих информација о квалитету живота.

МЕТОДОЛОШКИ ДЕО

Циљ истраживања

Циљ ове студије је да идентификује шта заправо представља квалитет живота за бескућнике и људе које имају историју бескућничког начина живота, који су аспекти живота њима најважнији. Ове особе живе у социјалном контексту који се у великој мери разликује у поређењу са друштвеним контекстом већине људи, и можемо очекивати да ће се њихови одговори разликовати. За анализу одговора коришћена је анализа садржаја.

Метод и испитаници

Фокус групе су биле сачињене од испитаника од 25 до 65 година, а формиране су са циљем да установимо шта за њих чини најважније домене квалитета живота. Сви испитаници су корисници установа социјалне заштите на територији Града Београда. Испитивање је обављено у прихватилишту за бескућнике у коме је смештена већина испитаника.

Процент од 72% испитаника наводи да је српске националности, 18,5% ромске, 4,5% албанске, а остатак су припадници различитих мањина које су заступљене мање од 5% у нашем узорку испитаника. 28% испитаника тренутно живи у неусловним објектима без струје и воде, који нису намењени становању људи (напуштене зграде, куће, вагони, возила). Процент од 53,5% је тренутно смештено у установама социјалне заштите, док остатак борави код пријатеља, рођака јер нема могућност да плати смештај.

Већина испитаника (88%) је незапослена, 7% су инвалиди и примају инвалидску пензију која није довољна да би подмирили основне трошкове становања, док остатак повремено ради и углавном је у питању физички рад. Већина испитаника (51%) има средње образовање, 4,5% више, 23% основно, а остатак незавршену основну школу.

Аспекти квалитета живота који су испитивани

Применом фокус групе, установљени су следећи аспекти квалитета живота: здравље и брига о здрављу, услови живота, финансијска ситуација, могућност запослења, друштвени односи, рекреативне активности и хоби, психичко благостање. Кроз ове теме је разматрана могућност избора, стабилност и сигурност, равноправност са другим члановима друштва с обзиром на оствареност људских права.

Вођење фокус група

Са испитаницима су организоване фокус групе које стимулишу интеракцију између чланова, тако да могу да постављају питања или размењују мишљења међу собом. То отвара могућност да се размотре различити аспекти проблема, што можда не би било могуће у индивидуалним интервјуима. Осим тога, примена фокус групе омогућава укључивање у дискусију великог броја учесника, који могу да говоре о широком распону различитих животних искустава.

Процедура

Фокус групе састојале су се од 6-8 учесника, како би била омогућена разноликост гледишта и како би свако имао могућност да подели своје мишљење са осталима. Формирано је укупно шест група, с обзиром на животну доб (25-30, 31-35, 36-45, 45-55, 56-65 година (за последњу добну скупину формиране су две групе)). Укупан број испитаника био је 43. Циљ фокус групе је да се обезбеди атмосфера у којој се испитаници осећају сигурним да дискутују о свим аспектима квалитета њиховог живота. Учесници су били упознати са циљем и методом испитивања, као и са тим да ће подаци бити коришћени искључиво у сврху истраживања и да је анонимност загарантована.

Испитаници су најпре били замољени да напишу на листу папира све што сматрају значајним за њихов квалитет живота, без цензурисања. Након овог задатка, читали су и дискутовали оно што су записали. Учесници су имали могућност да допуне своје листе током дискусије, ако се присете неких ствари које су значајне за њих, а које претходно нису размотрили. На крају дискусије, били су замољени да ураде ревизију листа и рангирају чиниоце квалитета живота према значају. За анализу одговора испитаника коришћена је анализа садржаја, путем које је идентификовано седам претходно поменутих тема, које ћемо ближе размотрити у даљем тексту.

РЕЗУЛТАТИ

Здравље и брига о здрављу

Зависност од алкохола и дрога и недоступност програма за одвикавање од зависности је била тема многих дискусија. Испитаници су истакли да су незадовољни због недоступности адекватне здравствене неге, прегледа или медикамената. Дуго чекају на прегледе и лечење и неки лекови су им превише скупи и недоступни.

Доступност алкохола, дувана и дрога је од једнаког значаја и млађим и старијим учесницима фокус група. Један

члан фокус групе наводи следеће: „Устајем ујутру и у потрази сам за новцем који ће ми омогућити фикс. Ако немам новца за дрогу, изгубљен сам, агресиван, спреман да унесем у себе било шта, само да се урадим. Полиција ме је много пута приводила јер кад сам без дроге, упадам у туче, крадем дрогу од других људи са улице, једном сам обио и ауто. Кад сам урађен, све ми је „хај“. Да нема дроге давно бих био мртав”. (Д.Г., 38 година)

Други учесници дискусије навели су да желе да се лече од зависности: „Дроге ме чине срећним. Све се своди на потрагу за дрогом, просјачење, некад и крађе. Кад се урадим, заборавим на све. Најгори је дан сутрадан, све ме боли, глава, тело, мамуран сам, неспособан за било шта и онда следи нова потрага за дрогом. То је један зачаран круг. Хоћу да се извучем из њега, али за то треба много пара“. (А. Т., 45 година)

Неки од учесника фокус група истичу да дрога и алкохол представљају средства која им помажу да забораве страшна искуства из прошлости, нпр. губитак супружника или члана породице, сазнање о томе да је инфициран вирусом хепатитиса, да је тешко оболео због последица злоупотребе дроге и алкохола, неуредног начина живота и свега онога што носи живот на улици.

Услови живота

Већина испитаника је колико-толико задовољна када добије место у прихватилишту јер не мора да буде на улици. Ипак, други испитаници ово место описују следећим речима: „Ако треба да останеш у прихватилишту извесно време, у реду, већина нас то прихвати, али дугорочно то није добро, тешко је живети са групом алкохоличара, зависника од дрога и душевно болесних људи.”

Разматрана су и питања која се односе на конфликте са особљем у прихватилиштима, питање приватности, наређивања штићеницима прихватилишта када могу да се окупају или када треба да иду на спавање, што многи од њих доживљавају као понижавајуће. Разлог зашто чист лични простор сматрају важним је стабилност и приватност. Потребан им је чист,

сигуран стан, у коме се може кувати, поседује фрижидер, купатило и машину за веш.

Неки од испитаника дискутовали су о проблему насиља на улици и значају непосредног окружења на начин живота који воде: „У делу града где сам боравио скоро сви су зависници од дроге и алкохола јер је напросто средина таква. Ако хоћеш да оставиш дрогу и алкохол, мора пре свега да одеш одатле”. (С.М., 27 година)

„Некима је забава да туку и малтретирају бескућнике, не разумеју да једног дана може исто и њих да снађе. Било је и убистава на улици, из чиста мира. Највећа је опасност од болести, заразе, хладноће, али и од насиља.” (Н.Б, 56 година)

Учесници дискусије су истакли да су изгубили много познаника како због насиља, тако и због тешких услова живота, који подразумевају хладноћу, лошу исхрану, недоступност медицинске помоћи, ризик од инфекција, недоступност хигијенских средстава. Испитаници су повезали живот на улици са специфичним захтевима које овај облик живота намеће: време које је потребно да би се дошло до хране, стајање у реду за храну, обезбеђивање места за спавање, налажење начина да се дође до новца (нпр. скупљање флаша или друге врсте отпада).

Финансијска ситуација

Неки испитаници су говорили о значају поседовања довољне количине новца за пуко преживљавање: „Непоседовање било какве материјалне имовине значи да си заробљен у статусу бескућника. Ако немаш материјалних добара, на улици си”. Други испитаници говорили су о значају новца за статус у друштву и чињеници да их други, по њиховом мишљењу виде кроз призму тога колико поседују: „Људи нас унапред мрзе због тога што немамо новца. Ако немаш новца, немаш ништа”. (С.Н., 27 година)

Недостатак новца изазива осећање немоћи и о нарушава породичне односе. Испитаници су се осећали немоћним да понуде материјалну помоћ својој деци и тако им помогну да избегну трауматска искуства која могу доживети од стране

старатеља (деца неких испитаника дата су у старатељске породице). Такође, редовни приходи би им омогућили да дођу до старатељства над децом.

Запослење

Велики број учесника дискусије, поготово они млађи од 50 година, истакли су да се пуно боље осећају када су запослени и да им статус незапосленог лица тешко пада. И млађи испитаници и они средњих година истакли су да желе посао који је стабилан, солидно плаћен и подразумева рад у коме налазе задовољство.

Многи послодавци нису вољни да запосле људе који живе на улици. Према мишљењу испитаника, сматрају их лабилним, непоузданим, склоним алкохолу и дрогама и не желе да им укажу поверење. И млађи испитаници и они средњих година то сматрају неправедним јер им се на овај начин не пружа шанса да покажу да имају неких квалитета и да могу да се извуку са друштвеног дна. „Свакоме треба пружити шансу да покаже шта уме да ради. Има нас доста који желимо да се извучемо одавде, али нас средина вуче на дно. Докон ум је ђавоље игралиште. Чим имаш посао, имаш више избора, не мораш да живиш на улици, можеш да нађеш стан и да будеш као други.” (М. Ј., 36 година)

„Људе највише незапосленост и немаштина вуку пијанству. Одмах се хваташ за алкохол јер то је бег од проблема. Кад се одаш пијанству, враћаш се сваки дан истом. Прођу недеље и месеци, а да не тражиш посао. Што си ближе алкохолу то си даље од нормалног живота.” (Б.М. 32)

„Посао је нешто што те натера те да имаш ред у животу, извлачи из овог окружења. Политичари су понајвише криви што посла нема и зато смо препуштени улици. Да посла има, скоро нико не би био овде” (М. Н., 46 година). Након излагања М.Н, већина испитаника се сложила са њим и коментарисала лошу социјалну политику и обесправљеност радника, који су често жртве несавесних послодаваца: „Све и кад нађеш неки посао, има људи свакаквих, који неће да те плате. Мислим да то многе наводи да не траже посао и да се одају беспосличењу.

Већина и неће да прими човека који живи на улици јер ко њему гарантује да мене ноћас неко неће убити на спавању и да ћу ја сутра да дођем да радим. Зато треба држава прво да додели собе за становање.” (Љ.Д., 48 година)

Старији испитаници нису много говорили на тему запослења. Углавном се ради о људима који имају озбиљних здравствених проблема, махом због последица злоупотребе алкохола. Неки од старијих испитаника (преко 60 година) били су у радном односу и након што испуне старосни услов за пензију, надају се да ће издејствовати исту и да ће им то омогућити пристојан живот. Неки од испитаника старости преко 55 година нису уопште били у радном односу или су радили свега неколико година, што је недовољно за остварење старосне пензије, тако да на то не могу да рачунају - извор прихода за њих представља социјална помоћ и просјачење. Неки од испитаника имају инвалидску пензију, али је она недовољна за пристојан живот и изнајмљивање стана. Углавном су пензионисани због последица злоупотребе алкохола.

„Људи не воле да виде запушеног човека који се одао алкохолу, не брине се о себи, нити се било ко брине о њему. Бескућништво и алкохолизам се не могу сакрити. Сви мисле да си заслужио то што те је снашло. А то може да се деси свакоме. Има нас који смо криви за то што нас је снашло јер смо пили, дрогирали се, коцкали... Има и ко није крив, претрпео је избеглиштво, болест, сиромаштво, изгубио је посао... После се утопио где и сви, почео да живи уличним животом... Све и да си раније имао живот, кад дођеш на улицу, почињеш да радиш што и други и само гледаш како да заборавиш на све.” (М. Ј., 51 година)

Учесници дискусије су истакли да већина људи мисли да они који живе у склоништима за бескућнике не желе да раде, скептични су око њихове способности да устану на време ујутро и стигну на посао, верују да су бескућници лењи и да читава своју зараду пропију. Испитаници старости преко 55 година истакли су да негативан одговор послодаваца поводом њихове молбе за запослење делује на њих депримирајуће и да су мишљења да нови покушаји налажења посла не би имали смисла.

Неки испитаници, поготово они старији од 45 година напомињу да им је жао што нису окончали школовање, а то правдају тиме што нису имали услове за учење, родитељи их нису подржавали, морали су се запослити пре окончања истог. Напомињу да се нису трудили око завршетка школе, да су им у то доба биле важније неке друге ствари, а добар део испитаника почео је да пије или да се коцка још у тинејџерским годинама. „Кад је човек млад, не размишља како ће бити сутра. Временом све више желиш да си пијан или надуван, а све мање би да се вратиш у стварност. Починеш да се дружиш са беспосличарима, бежиш из школе... После те стигне, а касно је да се извучеш, јер си много пропустио и отишао погрешним путем.” (С. К., 57 година).

Други испитаници из ове узрасне групе (55-65 година) напоменули су да школа нема значаја јер су и људи са „много школе” без посла и једва преживљавају. Мишљења су да би и са завршеном школом били без посла јер су времена напросто таква и стицај несретних околности их је довео ту где јесу.

Жене из узорка (и млађе и старије) су статус незапослености углавном аргументовале тиме што „нико неће да запосли жену са улице”. Наводе да су имале нечасних понуда и да неки људи мисле да је проституција саставни део живота на улици. “Ако живим на улици и пијем повремено, то не значи да се... за новац. Имам своје поштење. Продајем половне ствари, то је поштен посао. За газде нећу да радим, сви те гледају као... јер знају да си са улице. Овако сам сама свој газда, зарадим колико зарадим. Важно је да буде за дуван и за пиво” (Е.Б.,51 година)

Међуљудски односи

Већина учесника дискусије сматра однос са породицом или пријатељима значајним чиниоцима квалитета њиховог живота. И за жене и за мушкарце, посебно оне старије, недостатак контакта са децом буди тешка осећања.

Када су испитаници говорили о другим члановима породице, добили смо различите одговоре. Б. Ј. (32) је отишао од куће због трајно нарушених породичних односа, јер му

је отац алкохоличар, а мајка жртва насиља у браку. Не жели контакт са њима, нити они питају за њега. Каже да му је на улици тешко, али код куће још горе и да нема намеру да се враћа назад, нити мири са родитељима.

Неколико млађих учесника (25-30 година) поменуло је да би желели да окончају конфликте у породици. Напомињу да су радили лоше ствари (дрога, алкохол, коцка, крађе) и да су их родитељи истерали из куће јер другог решења није било. Они би желели да се врате, али су болести зависности и даље препрека. Надају се да ће им држава омогућити лечење и да ће то бити нови почетак за њих.

Испитаници су мишљења да на улици нема искрених пријатеља: „Људи са којима се дрогираш су са тобом само онда када имаш доп. Нема пријатељства на улици, све је интерес”. (М.Т, 42 године)

Истовремено, говорили су о утицају стигматизације и начина живота који воде на налажење пријатеља: „Многим људима са улице можете дати новац и стан, али они ће наћи начин да се поново нађу на улици. Новац се брзо потроши. Услов је да побегнеш од дроге, алкохола, просјачења, крађа... Тек онда се могу стећи пријатељи. Овакве нас нико не жели јер нико неће да потоне заједно са нама.” (С.Н., 32 године)

„Многи од нас су усамљени. Људи не желе да се друже са нама, виде нас као промашене људе и боје се да не постану као ми, зато нас избегавају и ја то разумем.”

„Жена на улици има мање него мушкараца јер се лакше снађу. Сваки самац на селу ће да прими жену која је без стана, ако она зна да ради у пољу, кува, чисти... Ако неће да ради, то је друго. Жени је много лакше да се снађе и да се спаси улице.” (Т.М., 41 година). На ове речи, две испитанице из исте узрастне скупине су се успротивиле речима да се иза већине понуда за партнерски живот крије израбљивање и насиље и да има много лоших људи који користе чињеницу да је жена незаштићена. Једна од испитаница (44 године) истакла је да јој је бољи живот на улици, него да заврши у црној хроници. „Улица је зло, али је насиље у браку пакао. Побегла сам из једног пакла, зашто да себи правим други?”

У даљој дискусији, дошло је до расправе између чланова и чланица групе (36-45 година) да ли бољи квалитет живота имају жене које су с намером да побегну са улице, прихватале понуде извесних мушкараца за заједнички живот у задовољавајућим стамбеним условима. Према њиховим исказима, неке од тих жена су заиста постале жртве насиља у на овај начин створеним ванбрачним заједницама, па су биле принуђене да побегну, друге су нашле зависнике од алкохола и наставиле заједнички живот са њима, тонући у још дубљу зависност, а за остале не знају шта се са њима десило јер немају више везе са улицом и не виђају их. Између чланова групе није постигнут консензус да ли је женама лакше да се склоне са улице, јер су мушкарци мишљења да јесте, “само ако хоће да раде и да не пију”, док жене сматрају да се иза слаткоречивих понуда за заједнички живот крије потенцијално насиље.

Рекреативне активности и одмор

Млађи испитаници и они средњих година, истакли су значај рекреативних активности и одмора за квалитет њиховог живота, посебно спорта, док су други учесници дискусије (углавном старијих од 50 година) говорили о значају релаксирајућих активности, као што су читање, гледање телевизије или шетња. Неки испитаници говорили су о својој жељи да путују и истражују нова места.

Неки учесници дискусије старији од 50 година наводе да могу да се опусте тек када попију пар чашица алкохола. Истакли су да одавно немају жеље за спортским активностима или путовањима и да им дан пролази тако то просе на улици, док се не скупи довољно новца за алкохол или марихуану, некад и за јаче дроге. Наводе да других задовољстава готово да и немају и да сав новац који испросе или зараде троше на овај начин.

Психичка добробит и благостање, суочавање са депресијом, анксиозношћу и другим тешким осећањима

Упитани шта је за њих психичка добробит и када се осећају добро, испитаници су дали следеће одговоре: „Мени

је добро кад има пића и траве (смех). Нисам агресиван кад се напијем, али сутрадан знам да будем... Углавном ми се дан врти око тога како да дођем до пара, некад испросим, некад и украдем, али то су ситне крађе. Да нема тога, умро бих одавно. Депресија наступа дан после кад схватим да немам дрогу. Да нема дроге и пива мој живот би био само депресија. Хтео бих да се лечим, али за то треба много новца. “ (Б.М, 32)

Млађи испитаници истакли су да депресија, анксиозност и друга тешка осећања махом настају као резултат болести зависности, незапослености, здравствених проблема, недостатка новца за лечење и услова за живот, пре свега стамбеног простора. Мишљења су да држава ништа не чини како би им помогла да се извуку са друштвеног дна, да су ефекти социјалне политике лоши и новац који добију на име социјалне помоћи недовољан за најосновније.

„Да имам то нешто основно, кућу, грејање, чисту одећу, храну, бар неког искреног пријатеља, имао бих воље да се лечим, можда бих се лечио и сам скидао „ на суво”. Овако на улици је тешко. Чим ниси пијан или дрогиран, схватиш да је све око тебе прљавштина, болест, дно. Волео бих да живим нормално, да се лечим, али да ми држава помогне. Да добијем пристојан стан и услове за живот.“ (М.Т, 36)

„На улици је све депресија, и људи, и околина, и дрога је најгора. Квалитетну дрогу узимају богаташи и они се никад не навуку.“ (Д. М. 38)

„Депресија је најгора онда кад се дрога најбоље уради па сутрадан. Онда тек схватиш колико си с...” (Г.Д., 31)

Старији испитаници (преко 55 година старости) су тешка осећања понајвише везали за недостатак контакта са својом децом и бригом за њих. Неки се стиде своје деце, тога што су себи дозволили, или некадашњих пријатеља који живе нормалан живот. Један број испитаника преко 60 година рекао је да им најтеже пада незаинтересованост деце, која нису учинила ништа да им помогну. Већина старијих испитаника сложила се око тога да најтеже пада недостатак контакта са породицом и породичне слоге, те да би имали више воље да раде на себи и лече се од зависности, када би се бар неко од њих интересовао за њих.

На питање чега се боје и шта код њих изазива узнемиреност и непријатна ишчекивања, већина је одговорила да се не боји ничега, јер се све лоше одавно већ десило. Истакли су да не виде никакву животну перспективу и да за то највише криве државу и недостатак социјалне политике која штити најугроженије, те да су одавно дигли руке од планова и амбиција. Подстрек да нешто промене имали би тек ако би им се обезбедио смештај и најосновнија средства за живот. Један испитаник (57 година) је рекао је да је једини и највећи његов страх да никада више неће видети своју децу.

Испитаници старости преко 55 година ни у једном случају нису истакли жељу се запослењем и довели у везу евентуално запослење са психичким благостањем. За њих благостање значи имати место за живот, топлу собу, ручак, чисту одећу и медицинску негу. Млађи испитаници и они раних средњих година (њих 80%) виде посао као начин да изађу из депресије, али не било какав. Не желе да раде физичке послове, „на црно“, код сумњивих послодаваца. Мишљења су да је улазак у свет рада могућ само ако би се средили здравствено, живели срећен живот, имали свој простор. Остатак испитаника из ових узрасних скупина се осећа неспособним да ради, мишљења су да треба да иду у инвалидску пензију и да је то решење за њих.

Жене старости преко 50 година (60% њих) осећање депресије довеле су у везу са губитком старатељства над децом коју су морале да повере центру за социјални рад, који их је одатле проследио хранитељским породицама. Свесне су порока које имају који се махом односе на болести зависности. Мишљења су да је центар требао да им одузме децу јер нису биле у стању да се о њима старају, нити је деци место на улици. Поред тога, највише их чини депресивним недостатак услова за живот, нехигијена, недостатак чисте одеће. Желе да се лече, али не знају како, кад недостаје оно основно за живот.

Једна од испитаница из исте старосне скупине одговорила је као малолетница добила дете, али је оно никад није занимало јер није ни желела да га роди, већ је на то била принуђена. Оно је одрасло код бабе и са њим нема контакте. Срећу види у животу без обавеза, опуштању уз „мало вутре и пива”. На депресију се не жали, а бесном је чини сиромаштво, немар и

безобразлук људи који не разумеју проблеме „људи са улице” и не желе да им помогну.

Друге теме

Седам главних тема идентификованих у овој студији повезани су са неколико ширих тема, које ћемо размотрити у даљем тексту. Те шире теме подразумевају могућност избора, остваривање права каква имају и други чланови друштва и стабилност.

Могућност избора која се односи на становање, посао, храну, била је од значаја већини испитаника. Није прихватљив било какав посао и склониште у коме би становали, већ желе да њихов живот има квалитет. На пример, већина млађих испитаника и оних средњих година назначила је да смештај мора да буде чист и сигуран да би били задовољни. Посао који раде треба да им омогући пристојну зараду, а не само покривање најосновнијих трошкова. Поседовање стана, посла који доноси задовољство млађи испитаници и они средњих година сматрају изворима самопоштовања, док старији стављају акценат на доступност медицинске помоћи и лекова. Према мишљењу скоро свих испитаника, храна не треба да обезбеди само пуко преживљавање, већ треба да буде разноврсна и храњива.

Истовремено, други испитаници изразили су двоумљење да ли ће наведени чиниоци унапредити њихов квалитет живота. На пример, један учесник дискусије назначио је да све и када би му био обезбеђен стан и посао, није сигуран да ли би поново подлегао пороцима и вратио се на улицу. Један испитаник (27 година) је дао изненађујућ одговор. Он је рекао да живот на улици представља „благослов” за њега, јер нема обавеза, одговорности, не занимају га амбиције.

Испитаници су истакли значај пријатеља и подршке од стране чланова породице, што има позитиван утицај на њихову слику о самом себи и чине да се осећају вољеним и уваженим. Када су сами и напуштени, без пријатеља и породице, осећају се мање вредним.

Млађи учесници дискусије узраста 25 до 35 година, истакли су значај личног развоја, да желе да их други цене

и препознају њихове вредности, могућност избора, испуњен лични и професионални живот, иста права као и други чланови друштва.

Начин на који људи виде бескућнике је била честа тема у фокус групама. Испитаници узраста 25 до 45 година истакли су негативан утицај медијског представљања бескућника као пропалица који претурају по контејнерима. Навели су да је многе од њих стицај несрећних околности довео на улицу, а да су претходно имали каријеру, породичан живот, пријатеље и живели као сви остали. Сматрају да је многе снашло избеглиштво, болест, развод, болести зависности, немогућност да изађу на крај са кредитима и да су се нашли на улици не својом кривицом.

Жеља за личном аутономијом и могућност путовања је изражена код многих учесника дискусије и рефлектује ранија животна искуства, односно оно што им је пре него што су доспели на улицу било недоступно. Један од испитаника (27 година) година истакао је да на квалитет његовог живота највише утиче следеће: „Слобода. Ако имам жељу да побегнем негде, наћи ћу начин, макар и стопирао. Не волим да будем заробљен, то је ноћна мора. Одрастао сам у хранитељским породицама, имам потребу да одем где ја желим и да не трпим ничију присилу.”

Неколико испитаника назначили су да поседовање срећеног места за становање представља основу у односу на који могу посматрати друга питања у свом животу. Млађи испитаници коментарисали су значај стабилног посла који би омогућио и приходе, довољне да структурирају свој живот и обезбеде све оно што им је потребно.

ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

Бескућници у нашем истраживању дали су приоритет седам (претходно наведених) области за које сматрају да у највећој мери одређују квалитет њиховог живота, што је конзистентно са претходним истраживањима, обављеним на различитим популацијама испитаника (De Maeyer, Vanderplassen, Broekaert, 2009; Lehman, 1988; Schalock et al, 2002; Power &

Kuyken, 1998), а слични домени квалитета живота установљени су и у другим истраживањима: физичко здравље, психичко здравље, ниво независности, друштвени односи, околина, религија, лична уверења (Power and Kuyken, 1998), животне ситуације, породични односи, друштвени односи, одмор, посао, финансије, сигурност, здравље и религија (на узорку хронично ментално оболелих индивидуа) (Lehman, 1998).

Аспекти квалитета живота које су испитаници унутар фокус група означили као значајне су доступност и уредност места за становање, купање, елиминисање страха да ће добити инфекцију, као и страха од стигматизације. Неки аспекти квалитета живота су специфични за популацију бескућника, али нису узети у обзир у оквиру инструмената који су раније примењивани. То говори о значају формирања и модификације инструмената који су специфични за циљну популацију.

Неке од студија односиле су се на адекватност неге и искуство са системом за заштиту здравља (Martins, 2008; Irestig, Burstrom, Wessel, Lynoe, 2010; Nickasch, Marnocha, 2008). Учесници нашег истраживања помињали су сличне теме, као што су суочавање са баријерама које се односе на заштиту здравља, стигматизацијом и третманом без поштовања и њихов лични доживљај да их здравствени систем третира као да не постоје. Истраживања других истраживача на популацији бескућника показала су да постоји изражена несигурност повезана са слабом доступношћу здравствене неге, медицинске помоћи и хоспитализације (Kushel, Gupta, Gee, Haas, 2008).

У студији која је обухватила 471 бескућника у Калифорнији, аутори истраживања су установили да ментално, физичко здравље и инвалидитет имају значајну улогу у могућности запошљавања бескућника и људи за које постоји ризик да постану бескућници (Zuvekas, Hill, 2000). Проблем незапослености је био велика брига многих учесника дискусија, иако неки од њих повремено раде. Многи од њих мисле да је стигма живота на улици и у прихватилишту за бескућнике умањила шансу за запослење. Упркос томе, многи наводе да се осећају боље када имају посао, али им није свеједно какав посао раде, већ желе да то буде посао који доноси пристојну зараду и чини да се осећају добро.

Већина испитаника је некада живела уобичајен живот, имала запослење, породицу, пристојан стан, али су стицајем несрећних околности, понајвише због лоших избора које су правили и слабих мера социјалне заштите, доспели на улицу. Злоупотребу психоактивних супстанци већина је отпочела у раној младости. Испитаници су као најтеже животне проблеме са којима су се сусретали (и који су довели до тога да траже хемијску подршку) наводили развод, губитак посла, сиромаштво, лоше породичне односе, избеглиштво. Алкохол и дрогу виде као узрок својих проблема и главне кривце због којих су сада на улици, али и као дугорочне амортизере тешких осећања, који чине да им у живот на улици буде подношљив. Значајан део испитаника не прихвата одговорност за болести зависности којима су подлегли, већ за то сматра одговорним животне околности у којима су се нашли, небригу државе или породице.

Везано за могућности лечења, запослења, налажење пристојног стана, готово сви испитаници свађују одговорност на државу која треба да обезбеди све, од квалитетног лечења, до посла, исхране и пристојног смештаја. Нико од испитаника није изразио жељу да сам преузме иницијативу и нешто радикално промени у свом животу. Један од испитаника је и отворено рекао да нема намеру да било шта мења јер му одговара живот без напора, обавеза, раног устајања, одговорности према било коме. Једна од испитаница је чак мишљења да грађани имају обавезу и одговорност да се старају о бескућницима и обезбеде шта им је потребно јер нису они криви што су их тешке животне прилике довеле до маргине друштва.

Ако изузмемо оне које је телесни или психички инвалидитет онемогућио да нађу посао, стиче се утисак да остали испитаници махом показују следеће особине: неприхватање одговорности, сваљивање одговорности на државу и њене институције, слаби механизми превладавања криза, ниска фрустрациона толеранција, зависност, депресивност, лако предавање свету фантазија и беспосличења. Већина је итекако свесна бесмисла у коме живи и да сви „пријатни доживљаји” произилазе из злоупотребе психоактивних супстанци, да се ствари неће решити саме од себе, али очекују да их државне институције у потпуности збрину и обезбеде им исту стартну позицију као

и другим члановима друштва. Своју животну позицију неки од њих описују речима: „Да нема дроге и алкохола одавно би био мртав”. Друштво виде као неприхватајуће, саможиво, људе као усмерене на искључиво материјална добра и статусне симболе. Не желе да се врате у такво друштво које их је по њиховом мишљењу и довело у позицију у којој јесу, не налазе мотив да се у том друштву боре и доказују. Виде друштво као лоше, себе као лоше, свеједно им је шта ће се догађати у будућности.

Већина испитаника има децу, али са њима нема контакте, било због тога што су деца незаинтересована за контакт, због проблема које су породици у прошлости направили, или због тога што се стиде своје животне позиције. Две испитанице имају децу коју су родиле као малолетнице, али су их давно напустиле и не показују за њих интересовање. Неким испитаницима деца су одузета од стране социјалних служби због небриге. Можемо да закључимо да би неки од наших испитаника желели да остваре контакте са децом када би се њихова животна позиција побољшала и када би постојала заинтересованост и друге стране, док су други незаинтересовани.

Много више осуђују друштво због небриге, него саме себе. У њиховим исказима нема много враћања у прошлост и самокритике због лоших животних избора. Можда то неки од њих негде и осећају, али не говоре о томе отворено. Очигледно је виђење себе као пасивне жртве друштва и државних институција. Нигде не правдају себе због злоупотребе дрога и алкохола, већ наводе да су се овакви обрасци амортизовања тешких осећања сами од себе наметнули због живота на улици који без психоактивних супстанци сматрају неподношљивим.

Приметан је мањи број испитаника који не изражава осећање кривице, нити се преиспитује због било чега што су урадили или нису урадили. Код њих су примарне особине безобзирност, паразитски животни стил, небрига о деци, сваљивање одговорности на друге, очекивање да сви имају разумевање за њихове потребе, а да они не воде рачуна о било коме. Другим речима, карактерни склопови наших испитаника су различити, од оних које имају шанси да се извуку са друштвеног дна (уз адекватан рад државних институција), до оних који свесно и намерно праве такав избор (живот

на улици са много дроге и алкохола) и који би се и уз све напоре институција да нађу своје место у друштву, поново нашли на улици и живели исти живот као и сад. С обзиром на то, неопходно је спровести тријажу бескућника и пре свега понудити подршку онима који ће одговорити активним ангажовањем са циљем да себи помогну и живе стабилан и срећан живот. Бескућници са антисоцијалним цртама личности и паразитским животним стилем, исте ове особине показали би и када би им се пружила помоћ - не би предузели активан напор да себи помогну и вратили би се претходном начину живота (беспосличењу).

ЗАКЉУЧАК

Теме које су бескућници идентификовали као кључне за квалитет живота су сличне областима живота које су испитиване у истраживањима других истраживача, али се разликују у односу на испитивање опште популације, као и других субкултура, с обзиром на околности и искуства испитаника. Другим речима, испитивани аспекти квалитета живота рефлектују специфичан контекст и животна искуства особа које живе на улици и немају стално место пребивалишта. На пример, док се особе које живе у стандардним условима, брину о естетици, величини и тржишној вредности њихових кућа, бескућници овакве аспекте квалитета живота сматрају ирелевантним, битна им је функционалност ових објеката, приватност и достојанство коју им омогућавају.

Сматрам да је снага овог истраживања велики узорак испитаника узраста од 25 до 65 година. Испитаници су различите националне припадности, раније су живели на територији различитих места у Србији, али су стицајем животних околности, након што су остали без места за становање одлучили да пређу у Београд. Кроз примену фокус група били смо у могућности да сагледамо субјективну перспективу квалитета живота из угла наших испитаника, као и различита питања која су из ових тема произишла.

Ово истраживање има и нека ограничења. Може се рећи да је нашем узорку испитаника недостајао културни диверзитет, као и особе из мигрантских заједница које су искусиле

бескућништво, с обзиром на то, да их у нашем узорку није било. Такође постоје ограничења која се тичу репрезентативности узорка, с обзиром на демографске карактеристике, јер је већина испитаника пореклом из градова.

С обзиром на повећан морталитет и опасност од оболевања који је повезан са бескућнишвом и чињеницу да ефективне интервенције, како здравствених, тако и социјалних служби могу да умање овај проблем, а ипак изостају, неопходно је да се уложи напор у формирање или адаптацију постојећих инструмената који ће мерити ефекте социјалне и здравствене политике на квалитет живота бескућника. Постојећи инструменти имају ограничења и не узимају у обзир специфичне аспекте живота бескућника који се разликују у односу на живот опште популације, тако да слабо детектују промене. На овај начин, након истраживања која мере успех здравствене и социјалне политике која се односи на бескућнике, знаћемо резултате примењених мера. Такође, треба спровести промену здравствене и социјалне политике, у смислу пружања помоћи искључиво оним лицима која улажу активан напор да сами себи помогну, насупрот онима који не крију да им паразитски животни стил одговара и да немају жељу да допринесе истовремено и заједници и властитом благостању. Циљ је добробит ове угрожене категорије наших суграђана, као и давање могућности да што већи број њих добије адекватну здравствену и социјалну заштиту, запослење, сигурно место становања и никада више не искуси живот на улици.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Бобић, Мирјана. 2014. *Бескућници*. Београд: Републички завод за статистику <http://publikacije.stat.gov.rs/G2014/Pdf/G20144011.pdf>.
- Пенезић, Звездан. 2006. „Задовољство животом у адолесцентној и одраслој доби”. *Друштвена истраживања* 15 (4-5): 643-669.
- Acton, Gayle. 1994. “Well-being as a concept for theory, practice, and research”. *The Online Journal of Knowledge Synthesis for Nursing*, 11: 1-26

- De Maeyer, Jessica, Vanderlasschen, Wouter, and Broekaert, Eric. 2009. "Exploratory study on drug users' perspectives on quality of life: More than health-related quality of life?" *Social Indicators Research*, 90: 107–126.
- Diener, Ed and Lucas, Richard. 1999. "Personality and subjective well-being". In *The foundations of hedonic psychology*, eds. D. Kahneman, E. Diener and N. Schwarz, (str. 213-229). New York: Russell-Sage Foundation.
- Diener, Ed. 2006. "Guidelines for national indicators of subjective well-being and ill-being". *Applied Research in Quality of Life*, 1: 151-157.
- Irestig, Robert, Burstrom, Kristina, Wessel, Maja, and Lynoe, Niels. 2010. "How are homeless people treated in the healthcare system and other societal institutions? Study of their experiences and trust." *Scand J Public Health*, 38(3): 225–231. doi: 10.1177/1403494809357102CrossRefPubMedGoogle Scholar
- Kushel, Margot, Gupta, Reena, Gee, Lauren, and Haas, Jennifer. 2005. "Housing instability and food insecurity as barriers to health care among low-income Americans." *J Gen Intern Med*, 21(1): 71–77. doi: 10.1111/j.1525-1497.2005.00278.xPubMedCentralCrossRefPubMedGoogle Scholar
- Lehman, Anthony. 1988. "A quality of life interview for the chronically mentally ill". *Evaluation and Program Planning*, 11. doi: 51–62. 10.1016/0149-7189(88)90033-XCrossRefGoogle Scholar
- Martins, Dianne Coccozza. 2008. "Experiences of homeless people in the health care delivery system: a descriptive phenomenological study". *Public Health Nurs*, 25(5): 420–430. doi: 10.1111/j.1525-1446.2008.00726.xCrossRefPubMedGoogle Scholar
- Myres, David, and Diener, Ed .1995. "Who is happy?" *Psychological science*, 6: 10-19.

- Nickasch, Bonnie and Marnocha, Suzanne. 2009. "Healthcare experiences of the homeless." *J Am Acad Nurse Pract*, 21(1): 39–46. doi: 10.1111/j.1745-7599.2008.00371.xCrossRefPubMedGoogle Scholar
- Pavot, William i Diener, Ed.1993. "The affective and cognitive context of self-reported measures of subjective well-being." *Social Indicators Research*, 28: 1-20.
- Power, Mick, Kuyken, Willem.1998. "World Health Organization Quality of Life Assessment (WHOQOL): Development and general psychometric properties". *Social Science & Medicine*, 46 (12): 1569–1585. 10.1016/S0277-9536(98)00009-4Cross-RefGoogle Scholar
- Schalock, Robert, Brown, Roy, Brown, Ivan, Cummins, Robert, Felce, David, Matikka, Leena, Kenneth, Keith, and Parmenter, Trevor. 2002. "Conceptualization, measurement, and application of quality of life for persons with intellectual disabilities: Report of an international panel of experts". *Mental Retardation*, 40: 457–470.
- Seligman, Martin. 2002. "Positive psychology, positive prevention, and positive therapy". *Handbook of positive psychology*, 3-9. New York: Oxford University Press.
- Zuvekas, Samuel, and Hill, Steven. 2000. "Income and employment among homeless people: the role of mental health, health and substance abuse". *J Ment Health Policy Econ*, 3(3): 153–163. 10.1002/mhp.94CrossRefPubMedGoogle Scholar

Ana Slavković

Employment agency „Mirna kuća“, Belgrade

PERCEPTION OF THE QUALITY OF LIFE OF HOMELESS IN SERBIA

Resume

The aim of this study is to identify (using focus groups) what are the aspects of the quality of life of homeless, as well as which aspects of life are most important to them. Content analysis was used to analyze the respondents' answers. The sample consists of 43 respondents aged 25 to 65 years. The following aspects of quality of life have been identified: health and health care, living conditions, financial situation, employment opportunities, social relations, recreational activities and hobbies, mental well-being. These aspects of quality of life reflect the specific context and life experiences of people who live on the streets and do not have a permanent place of residence, and given that it is necessary to form or adapt existing instruments that will estimate the effects of social and health policy on the quality of life of the homeless. In this way, after research with the aim to estimate the success of social protection measures which consider welfare of homeless, we will know the results of the applied measures. Also, it is necessary to change health and social policy, ie the triage of the homeless, and above all to offer help and support to those who will respond with active engagement in order to help themselves.

Keywords: homeless, quality of life, focus group, life satisfaction, psychological welfare.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

О НАЦИЈИ И ДРЖАВИ

173

Јелена Миљковић Матић

О НАЦИЈИ СА СИМВОЛИЧКОГ СТАНОВИШТА

195

Викторија Кутјко, Никита Рудаков

О ПИТАЊУ ДРЖАВНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ И
НАЦИОНАЛНЕ ИДЕЈЕ

УДК 316.356.4

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.7>

Оригинални научни рад

*Јелена Миљковић Матић**

Институт за политичке студије, Београд

О НАЦИЈИ СА СИМВОЛИЧКОГ СТАНОВИШТА

Сажетак

У тексту се посматрају нација, национална држава и национализам са символичког становишта, уместо са политичког, правног или социолошког, као што је то уобичајено. Символи сачињавају ткиво културе, а то значи да нацију посматрамо као чињеницу културе, символичку заједницу. По традицији, етнологија и антропологија проучавају симболе, тј. културу, али и феномен народа, који се уобичајено сматра за претходни ступањ у развоју нације. Док је народ институционално некохерентна заједница, дотле се нација одликује високим степеном друштвене артикулације. Такође, нација је символичка заједница која се простире кроз све светове у којима човек постоји као личност, због чега се одликује својеврсном антропоморфном структуром. Нација је људима донела значајна унапређења у појимању и коришћењу себе и света, нарочито својим концептом демократије у коме су оптимално обједињени захтеви за слободом појединца и снагом заједнице.

Кључне речи: нација, национална држава, национализам, народ, духовна заједница, друштвена заједница, символичка заједница, символ

* jelena.miljkovic.matic@ips.ac.rs

Проблематика нације је много научно обрађивана, а број заинтересованих аутора се повећавао и литература се умножавала у тој мери да данас, коначно, „формулисање мноштва теорија и различитих методолошких приступа, удружени са хиперпродукцијом текстова о нацијама и национализму, прете да читава ову тематску област доведу у стање ‘нове непрегледности’“ (Subotić 2004, 178). Ми овде нећемо доприносити том мноштву текстова тако што бисмо се бавили класификовањем различитих теза о нацији и покушајем увођења прегледности у њих. Намера нам је да се усмеримо на оно што нам се чини да није нарочито заступљено гледиште међу различитим научним приступима нацији. Ако га и има, није се истакло, него остало је затрпано у непрегледности радова.

То би било посматрање нације са симболичког становишта, као чињенице културе, као заједнице која се изражава у симболима. Очекивали бисмо да је међу истраживачима нације макар знаменити Антони Смит ишао у овом правцу, с обзиром на специфично његово интересовање за детектовање путева којима су се „етније“ развијале у модерне нације и улогу културе у том процесу. Али то није случај, иако се правац истраживања који је он отворио назива етно-симболизмом.

Културу нужно повезујемо са симболима због тога што је више аутора, међу којима су најбројнији етнологи и антрополози, веома уверљиво доказало да је култура област симболичке комуникације, материјалним и нематеријалним средствима. Показали су да се читава људска комуникација одвија у симболима, па се, онда, и комплетан људски живот одвија у амбијенту сачињеном од симбола и симболичких система: „Људско понашање је симболичко понашање; ако није симболичко оно није људско.“ (Vajt 1970, 47). Човеков животни амбијент се састоји од културе, као скупа симбола и симболичких система, те друштва у коме се ствара и користи култура. Те две реалности (друштвена = материјална; и културна = душевна), са још духовним светом који нам је доступан као субјективна, унутрашња стваралачка реалност, стоје све у међусобној интеракцији (Ivić 2016).

У проучавању нације су остала отворена два велика питања: 1) шта је специфичност нације, шта је то што велика заједница има што нас наводи да је назовемо нацијом, а не народом или племеном; и 2) шта нацији даје моћ над најдубљим новиома душе: да су људи спремни да, ако треба, жртвују и сам живот за нацију, покренути осећањем патриотизма. На ова питања је могуће добити одговор само кад се нација сагледа из символичког угла. Политиколошко, философско, социолошко, правно, психолошко сагледавање нису у томе дали у потпуности задовољавајући резултат.

Символичка перспектива је одговарајућа из два разлога. Први је тај што символ смисаоно повезује уједно више нивоа доживљавања, то јест више различитих реалности. Символ повезује субјективни, интересубјективни и објективни ниво искуства и комуникације, пресецајући тако истовремено кроз духовну, душевну, органску, телесну, друштвену, културну и природну реалност. Символичко становиште, дакле, обухвата све начине на које човек појима стварност и све светове у којима се остварује људско искуство. Други разлог због кога је символичко становиште добро за сагледавање нације јесте опште уверење да нација представља виши ступањ у развоју народне заједнице, а за ову је непобитно утврђено да се држи на окупу помоћу символа (Bandić 2008).

Механизам повезивања различитих реалности и нивоа комуникације у симболе и системе символа објашњен је подробно на терену психологије, концептом *символичке функције*, о којој је код нас писао Иван Ивић (Ivić 2015). Овај аутор је показао да се способност символичког комуницирања и појимања, као човекова специфичност, успешно развија само у живом односу између душе, тела и друштвене заједнице, а посредством човекових материјалних и идејних производа које скупно називамо културом. Без ове размене, у којој се утврђује смисао ствари, нема развоја ни човека - као појединца, али и као врсте - нити културе као специфичног човековог окружења које се развија у историји, па ни друштвене заједнице.

Симболи нису апстрактне ознаке како их представља лингвистичко становиште о немотивисаности знакова, нити су живописан додатак чулној реалности као у окултизму, него

су средства за смисаоно повезивање различитих стварности: духовне, душевне, органске, друштвене, културне, природне (Башић 2016, 12). Све су ове реалности сасвим постојеће, ниједна није фантастична и нестварна, иако немају све подједнак стваралачки потенцијал. Позовимо у помоћ речи Ивана Ивића (2015, 357), који је саму симболичку стварност описао као „унутрашњи ментални план са бескрајним могућностима стварања семиотичких комбинација али и читав виртуелни свет културе који је друга реалност у односу на физичку реалност и то значајнија за људску врсту“. То значи да су најактивнији планови човеков дух и друштвена реалност у којој се остварује комуникација, а који се налазе у чврстој спрези посредованој изнутра душом и споља културом. Ова веза између човековог духа и друштвеног дељења, или веза душа-култура, сама се манифестује у симболима (Lič 1983, 31), који су преносиоци смисла кроз различите светове у којима човек живи.

Све ово значи да нема апсолутно ничега на овом свету што би људима било познато а да није прошло кроз неку симболичку обраду, макар само такву да је добило име. Јер, већ и пуким означавањем, давањем имена, свака појава добија своје место у оквиру неког смисаоног система у чијој изградњи учествује, почевши са језиком. Ово се, онда, мора односити и на нацију као концепт заједнице, те на националну државу као њен материјални израз и на национализам као одговарајућу душевну диспозицију.

НАРОД И НАЦИЈА

У једном од наших претходних радова смо се већ кратко дотакли питања симболичке природе националне државе (Миљковић Матић 2019, 127-128, 130). Ослонили смо се на налаз етнолога Душана Бандића (Bandić 2008) да је *народ* (или *етнос*, како он пише) симболичка заједница, због тога што се његово постојање изражава у символу. Тај символ је име народа, које носе сви његови припадници, без обзира на то где живе, којим језиком говоре, која им је вера. Бандић је навео екстремни пример народа чије се сво заједништво садржи само у имену: „Већина Цинцара по нашим градовима, на пример,

не зна тачно шта их везује. Знају само то да припадају једном ‘народу’ са поменутиим именом.“ (50).

Ређи су, ипак, овакви случајеви где осим имена нема ничег другог што би показивало постојање заједнице. Шта је после имена најзначајније рекао нам је Ђуро Бодрожић (2015): са именом су најчвршће повезани етика, светиња или заветна мисао (21, 147), а после тога, како је то етнологија одувек тврдила, и остали културни облици. Међу њима се истиче језик, на првом месту, па онда даље разни обичаји, уметнички изрази, итд. (Миљковић Матић 2019, 124-125). Да је народно име чинилац заједнице само у теорији, док се у стварности народна заједница мора изразити и у неком културном облику, најпре етичком, приметио је и Свети Николај Српски (Епископ Николај 2016 б): „Ако ли ти немаш у себи ниједну од побројаних врлина славних ти предака а ипак се називаш Србином, онда си само једна чувена фирма на празном дућану. Не може нико бити добар Србин а да пре свега није добар човек. [...] Немој, дакле, желети Српство без садржине.“ (31)

Душан Бандић је утврдио да ни језик, ни обичаји, ни сродство, нити вера, нису *чиниоци* народног заједништва, као што је то народно име. То значи да народ не можемо дефинисати као језичку заједницу, или крвносродничку, или верску. Културни тј. симболички чинилац заједништва је једино народно име. Оно, као символ, нема другу функцију осим да тврди духовно заједништво међу људима, да буде израз духовне заједнице, која се у простору и времену пројектује у различите културне појаве тј. симболе. Име је, тако, представа народа као духовне и историјске заједнице, која је утолико јача и профилисанија као историјски субјект уколико више живи јединственом етиком и традицијском културом.

Када мислимо о нацији нећемо се удаљавати од правца који је од многих истраживача већ наговештен: као о ступњу у развоју народа. Подсетимо се овде исказа неколико различитих аутора, који сви носе ову мисао. Њих смо навели и у нашем раду о народу (Миљковић Матић 2019, 128): „Нација обично подразумева један народ којем је успело да се политички организује у државу“, пише социолог (Богдановић 2007, 340). „Нацију треба третирати као народ на вишем ступњу

политичког развитака и организације“, пише етнолог (Bandić 2008, 38). „Нација је политички свестан народ“, пише правник и политиколог (Бодрожић 2008, 14). Виша политичка развијеност се манифестује као постојање код већине припадника народа јасне свести о народној заједници као заокруженој и оперативној целини. Та свест се назива национализмом, а историјски резултат национализма, тј. испољавања појма о целини народне заједнице, јесте национална држава (Велер 2002, 15-16). Чак, како тврди Бодрожић, „и сама идеја државе, без конкретне државне форме, чини нацију“ (12).

Народна заједница већ и сама има политички потенцијал, пошто кроз своје име и културу манифестује велику меру духовне целовитости и историјске препознатљивости. Ипак, народна заједница, заједница имена, етике и културе, нема чврсту друштвену интегрисаност, што значи да нема јасне физичке међе и институционални поредак у оквиру тих граница. Ово се постиже државом, која је у исто време и материјално средство за територијално оцртавање друштвене целине и културно средство за друштвену артикулацију и културну стандардизацију народа. Национална држава је физички символ народа, надоградња у физичком свету једне духовне заједнице коју до тада означава име, етика и култура. Када говоримо о нацији као вишем ступњу у политичком развитаку народа, то представља само једну реалност, један ниво сложеног процеса у коме се остварује виши ступањ у симболичком – а то значи у посвемашњем, свеобухватном - развитаку народа. Док смо код народа видели духовну, душевну и културну заједницу, сада се заједница проширује и на све остале реалности у којима човек живи: телесну, друштвену и природну. Код нације се, тако, не ради само о *заједници људи* који деле име, вредности и културу. Него се ради о *јединственом колективном бићу*, које обухвата све светове у којима живи и сам човек као биће.

Са симболичког становишта се види да је нација потпуно нова рачуница, због тога што сви елементи укључени у ту духовну заједницу стварају нову динамику. Она почива на народу и на свим елементима који га чине - имену, етици и култури - али га и превазилази, придруживањем нових елемената духовној заједници. Међу њима је најзначајнија територија коју народ историјски настањује, отаџбина на којој

се налазе трагови живота поколења и са чијим пејзажима је народ остваривао близак и културно значајан однос.

Нација као симболичка заједница подразумева, дакле, пре свега територијализацију народног имена, или, другачије речено, придруживање географске компоненте чиниоцима народне заједнице. Тиме је омогућена и друштвена интеграција. Епоха масовног стварања националних држава је период у коме се одвијао процес постизања консензуса по начелном питању укључивања територије у симболички систем народних култура и узајамно легитимисање нација. Није чудно што се ова европска пракса брзо проширила на читав свет, нарочито помогнута тиме што су неки европски народи покушали да манипулишу новим симолом, када су присвајање туђе земље еуфемистички називали доношењем културе и цивилизације у ваневропске крајеве. То није нетачно у техничком смислу: нација подразумева превладавање културе једног народа на одређеној територији. Али, то су биле територије на којима култура дотичних европских народа нема традиционално присуство тј. историјско оправдање да се шири.

Сви аспекти простора су укључени у нови символ. Омеђена територија материјализује интегритет нације, цртајући границе простирања народне културе и отаџбине, као земље на којој се историјски живи. Природа, пејзажи се, такође, укључују у изградњу символа нације. Природа није више дефинисана географским критеријима, као предеона целина којој се прилагодило локално становништво, зависећи од ње у својим култним, привредним и другим обичајним и уметничким активностима – које, како се то каже, живи у складу с природом, у равноправној сарадњи са њом. Код нације се ради о односу у коме се природа начелно ставља под окриље људи, културно усваја, постаје символ заједнице која у дотичним географским условима живи својим културним начином и ствара своју специфичну историју. Предеоне одлике постају симболи душевних диспозиција делова националног бића, на исти начин на који то ради и локална култура. Овај однос доминације друштва над природом остварен је на тај начин што се државна област дефинише пре свега народним именом и свиме што уз њега иде, а тек помоћно природним границама, као што су реке, планине и друго. То је максимално

дошло до изражаја на Париској мировној конференцији, на којој су по први пут неки народи добијали своје државе. Тамо су етнологзи имали значајну улогу у аргументовању граница нових националних држава, јер су познавали географско распрострањање културних карактеристика као критерија за оцртавање граница територија на којима доминирају поједини народи. Српски, односно југословенски тим, је тада био посебно добро опремљен специфичним знањем уваженог антропогеографа Јована Цвијића (Трговчевић 1986).

НАЦИЈА КАО БИЋЕ

Нација као симболичко колективно биће има антропоморфну структуру – дух, душу и тело. Она је колективни пандан човеку, због тога што се својим својствима простире кроз све светове које настањује и свако људско биће. Назнаке таквог схватања појављују се код романтичарских мислилаца, који су први говорили о народном духу и народној души, као највише од свих Хердер. И заиста, у сржи нације налази се народ као *духовна* заједница, означена народним именом и етиком везаном уз име; *душа* је представљена културом као стваралаштвом човека и пејзажима као стваралаштвом – по вољи је – Бога или Природе; док је *тело* нације представљено државом, друштвеном организацијом, институцијама, на одређеној територији. Човеколикост нације природно произлази из чињенице да она представља *људску* заједницу. Она, дакле, као што приличи заједници људи, постоји у три вида: духовном, душевном и телесном, који су симболички исказани кроз име, културу/пределе и државу. Тако се целина националног бића простире кроз све реалности које обухвата и људско биће.

Да је оправдано наше теоријско приписивање нацији човеколикости, то јест да сви ми интуитивно схватамо нацију као састављену од духа, душе и тела, видимо по томе што се у међународном поретку о односима међу нацијама говори изразима као да је реч о односима између појединаца: ту се спомињу осећања, расположења, мотивације, односи и понашања својствена личностима. Држава, такође, има своје функционалне аспекте који се називају *органима*. Осим тога,

„телесни“ живот нације, националну државу, одржавају и бране њени чланови - својим радом, пореском обавезом, рађањем, чувањем здравља, војном обавезом и забраном угрожавања поретка. Људи то, у начелу, не раде под присилом него своје природне и друштвене активности усклађују са својим дужностима према држави, као што то раде ћелије у организму.

Осим логичких и искуствених аргумената, постоје и научна сазнања која говоре у прилог универзалног антропоморфног појимања нације. Нарочито је у науци посвећена пажња телесном аспекту ствари, који је представљен државом. Антрополог Мери Даглас (*Mary Douglas*) је много пажње посветила кореспонденцији између представа о друштву и људском телу. „Група се представља по узору на људско тело“, директно је устврдила, јер „људско тело пружа готову слику система која се налази при руци.“ (Daglas 1994, 7, 12). Тело је природни символ, универзално доступан и свакоме значајан, па Даглас сматра „да се људско тело увек третира као слика друштва, и да нема никаквог начина да се посматра тело које истовремено не укључује и друштвену димензију.“ (104). Ово значи не само употребу „телесних симбола за изражавање појма органског друштвеног система“ (11), него и обрнуто: да се тело појединца посматра кроз друштвену призму - концептуализација друштва се пројектује на тело и ствара друштвено прописан однос према телу.

Шире гледано, субјективни и објективни елементи који улазе у састав симбола делују сви једни на друге у свим смеровима – баш као што је то утврдио и Иван Ивић када је писао о психичкој симболичкој функцији која остварује динамику између духа, душе, тела и друштва. Мери Даглас види исту слику: константну размену између друштва и појединца, када каже да у функционисању симбола увек „постоје притисци да се створи склад између перцепција на друштвеном и на психолошком нивоу искуства“ (Daglas 1994, 104). Она је своју анализу усмерила у правцу проналажења механизма помоћу кога се остварује символ тела, очекујући далекосежну корист од сазнања: „кад се већ једном уђе у траг кореспонденцији између телесне и друштвене контроле, биће постављена основа за разматрање ко-варирајућих склоности у политичком мишљењу и у теологији.“ (105).

О односу између људи и државе, који се посредује симолом тела, изнео је своја специфична запажања Мишел Фуко (*Michel Foucault*). Он је писао о модерном добу као о епохи коју одликује појава „био-политике“, под чиме је мислио на укрштање животних токова појединца са историјским токовима политичке заједнице, кроз улагање појава својствених биолошком животу у политичку рачуницу (Фуко 1982, 117-139). Политичке технике преузимају све области друштвеног живота, тј. руковођење животима становништва: политичка власт брине, све масовније, о образовању, здрављу, хигијени, правима и обавезама у оквиру друштва и државе; човекова знања, способности и снага су средства економије нације; а кроз општу војну обавезу држава безлично и насумично располаже самим животом и смрћу сваког појединца.

Фуко не даје ваљано објашњење за овај онтолошки преображај када каже: „Разлог за то ваља потражити у новом виду односа између историје и живота: у том двојакном положају живота услед којег се он налази једновремено и на спољној страни историје као њено биолошко окружење и у унутрашњости човекове историчности у коју су продрле његове технике знања и власти.“ (Фуко 1982, 126). Износећи ово опажање, Мишел Фуко, у ствари, описује ситуацију живљења у једном свеобухватном и сложенем символу телесног живота, у националној држави, чије потребе сервисирају држављани кроз систем установа, као ћелије органа у телу. Док је држава, дакле, тело нације, оно што оживотворава то тело, сам живот нације јесте, наравно, живот људи. Али не само биолошки, него и историјски, с обзиром на то да се ипак ради о друштвеном колективу а не о организму.

Овде треба поставити границу поређењу између човековог бића и човеколиког националног бића. Прво је непојмљива датост, а друго је историјски производ усложњавања симболичке комуникације међу људима. Сваки поједини човек је аутентично биће, док је нација то само у релативном смислу. Неке нације имају већу аутентичност него неке друге, али не могу да се пореде са човековом личношћу: „не даје место значај човеку, него човек месту. Човек представља већу вредност од свега на земљи.“, пише Свети Николај Српски (Епископ Николај 2016 б, 119). Док су ћелије у потпуности

подређене организму, дотле човекова личност и живот не могу бити вредновани ниже од нације. Поређење појединца са ћелијом има, зато, условно важење: појединац сервисира потребе државе утолико уколико држава обезбеђује најшири друштвени амбијент за остваривање сваке аутентичне људске судбине која се у њој одвија. Другим речима, држављани задовољавају потребе државе, у крајњој линији, ради самих себе. Равнотежа између светиње људског живота као апсолутне вредности и нације као веома потребне симболичке заједнице чини истинску и здраву демократију. Демократија је метод оживотворења нације, природан, спонтани начин на који нација историјски постоји као интегрално биће.¹ Или, како је то Мери Даглас операционализовала: „Начин да се хуманизује систем је да се одбаци једнакост и да се узгаја појединачни случај“ (Daglas 1994, 207).

У том смислу, изгледа као да читава епоха модерности представља спремање људи за успешну реализацију нације. Просветитељство је ојачавало појединца као разумног и природног, да не би био, с једне стране, прогутан величином и смрвљен снагом симбола колектива који се помаљао у историји, те да би, с друге стране, био способан да располаже слободно својом људском природом. У епохи романтизма су култивисана и дефинисана културна/душевна средства потребна за успешан живот у нацији као заједници која превазилази пуки збир појединаца. Тако су положени темељи за два суштинска концепта у нацији: грађанство као давање друштвеног значаја личности појединца и национализам као лојалност заједници.² Оба су нужни за оптималан живот у националној држави, што значи нужни за одржавање равнотеже између слободе аутентичне личности и захтева симболичког тела колективног бића. Оба представљају системске одлике нације као сложене и свеобухватне симболичке стварности. Симболичко схватање нације нам, тако, омогућује и то да просветитељску епоху победе хуманистичког рационализма (над хиљадугодишњим западним хришћанством) и романтичарску епоху повишене емоционалности везане за земљу, народ и његову културу

1 О демократији као политичком методу, а не облику државног уређења, писао је још давно правник Божидар С. Марковић (видети: Марковић 1937, 13).

2 Напор у правцу остваривања успешне демократије постоји и данас, на пример у све прихваћенијем концепту либералног национализма (Матић и Стојадиновић 2010, 187-200).

сагледамо у складном следу, као кумулативан процес, а не у међусобном супротстављању. То су етапе у току уобличавања нације као до сада највишег постигнутог ступња у симболичком развоју заједнице.

Исто можемо приметити и ако следимо схему Мери Даглас о врстама друштвених система који могу имати јаке или слабе границе и јаке или слабе унутрашње везе (Daglas 1994, 212-213). Определили бисмо нацију као симболички систем са јаким границама – државним границама територије и владајуће културе – али и са занимљивом двојаким унутрашњом структурисаношћу. Нација, наиме, обједињује наизглед противречне друштвене принципе: јако друштво и јаког појединца. Национална држава, са својим развијеним системом установа, остварује значајну меру контроле над појединцем и друштвом, какву је опазио Мишел Фуко. Овај притисак се манифестује као морална заповест о лојалности, а на субјективном нивоу кореспондира са *осећањем национализма*. У исто време, с друге стране, национална држава омогућује велику слободу и повољне услове за појединца да развија личне могућности и остварује личне тежње, опет уз помоћ система установа које подржавају и штите живот, здравље, образовање, зараду, безбедност, организовање у групе и слободу избора и израза. Ово је садржано у *концепту грађанства*.

Тако је национална држава сложена и обухватна друштвена организација, јаким границама и јаке унутрашње структуре, у којој, ипак, највећи број људи има услове за највећу могућу слободу и могућности за аутентично самоостварење. Националну државу зато можемо посматрати као оптимално решење за проблем односа између личности и друштва: њу идеално чине еманциповане личности, уједињене, ипак, јаким везама солидарности. Ово веома подсећа на цркву, па можемо сматрати да се по ко зна који пут показала значајна веза између модерне нације и дубоко усвојеног хришћанства у Европи која је модерну нацију створила користећи модел цркве.³

Мери Даглас нас упућује ка једној значајној ствари, а то је пажња која се посвећује симболичком очувању граница,

3 Сличност између нације и религије, у разним видовима, примећена је од многих аутора који су се бавили нацијом, међу којима је први био Карлтон Хејз, који је национализам назвао „религијом модерног секуларизма“ (Hayes 1960, 176).

што значи очувању интегритета, било да се ради о друштву или о телу. Она види четири симболичка начина да границе буду угрожене: „Прва је опасност која угрожава спољашње границе; друга, опасност проузрокована прекорачивањем унутрашњих линија система; трећа опасност на маргинама. Четврту врсту представља опасност која извире из унутрашње противречности – неки основни постулати поричу друге основне постулате – тако да на извесним тачкама изгледа као да систем ратује са самим собом.“ (Daglas 1993, 170-171) Док највећи број друштава у историји човечанства ове проблеме решава ритуализовањем односа према човековим границама, нарочито према производима тела, дотле у националној држави сам колективни систем преузима бригу о чувању свих набројаних друштвених граница. Установљени су начини и створене институције за одбрану државних граница; затим за одбрану и очување унутрашњег политичког, друштвеног, економског, културног поретка; предвиђено је и управљање друштвено маргиналним статусима; а посебни механизми пажљиво управљају противречностима, као што је, на пример, грађанско присуство мањинских народа. Такође је значајна напетост коју чине двоструки захтеви које држава ставља пред појединце: с једне стране ту је понуда, чак и обавеза, да се остварују грађанска права која иду у корист еманципације сваког појединца - као што су школовање и чување живота и здравља; а с друге стране, да се обављају грађанске дужности према држави, које могу ићи до обавезе да се погине у рату.

Мишел Фуко је, по свој прилици, имао представу о овом симболичком једначењу између појединачног и колективног тела које спомиње Мери Даглас као уобичајени начин за симболичку одбрану друштва, када је писао о историјском прелому у Европи који је назвао „прагом биолошке модерности“ [...] када врста улази у сопствене политичке стратегије као улог“ (Фуко 1982, 126). Комбиновањем његових запажања са схемама за тумачење које је предложила Даглас долазимо до закључка да је антропоморфно схватање националне државе културно-историјски врло добро искоришћено. Наиме, комплетна ритуална симболика људског тела пренета је у нацији на државу, где је претворена у систем установа, са њиховим правилима функционисања. Тако су сви појединачни

чланови друштва ослобођени обавезе да имају друштвено прописан ритуализован однос према својим телима, што би, иначе, био начин да се симболички решава потреба за очувањем друштвеног интегритета. Како пише Мери Даглас, „снага симбола, створених у некој друштвеној групи, контролише ту групу.“ (Daglas 1994, 14). Однос припадника нације, међутим, према сопственом телу само је негативно одређен: као постојање правила пристојности, које налаже чување граница између приватног и јавног, и то једносмерно: да се приватност не износи у јавност. То даје слободу појединцу, јер „приватност се као друштвена појава односи на аутономију особе и њен избор у којој мери ће ступити у узајамни однос са својим друштвеним, културним и историјским окружењем“ (Ристовић 2007, 5). Појединац је, тако, захваљујући националној држави, максимално слободан од пројекција друштвених значења, које би налагале друштвено контролисан ритуализован однос према телу као начин да се симболички концептуализује друштвени поредак и да се симболички бране слабе тачке друштва.

Ово, међутим, не значи да људи нису заинтересовани за симболику тела коју је преузела држава и да су неосетљиви на ту чињеницу. „Телесна симболика је део опште залихе симбола, дубоко емотивних јер се индивидуално доживљавају“, налази Мери Даглас (Daglas 1993, 168). Ту би се могао потражити одговор на питање одакле осећање национализма може да црпи своју огромну снагу: љубав према нацији спонтани је одзив на препознавање сакралности симбола тела, који сада носи држава као израз колективног бића. Појединци остају у профаном свету, цивилном свету, а то значи да су слободни да сами осмишљавају своје личне ствари, невезано за симболичке потребе друштвене целине - изузев када наступају као делови колективног бића, учествујући у функционисању његових институција. Али и тада приватне ствари грађанина могу да остану по страни, недодирнуте његовим ангажовањем у симболичком телу колектива. Изузетак су само екстремне ситуације, које мобилишу цело друштво.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Знаменити истраживач људске душе и популарни писац К. Г. Јунг (*Carl Gustav Jung*) изложио је тезу да свака крупнија културна епоха представља покушај неког одређеног архетипа да се оствари (Јунг 1996, 82-83). Парафразирајући ово Јунгово запажање, можемо рећи да се у епохи масовног стварања националних држава у потпуности остварио један символ - вишеструко сложени антропоморфни символ људске заједнице.

Модерна нација је манифестација универзалног, општељудског симболичког капацитета за интеграцију друштва у свим реалностима у којима човек постоји. Из те паралеле између појединца и нације потиче њена антропоморфност.

Нација обезбеђује услове и за рационализацију живота, секуларизацију, на тај начин што држава прима на себе потребу друштва за симболичким репрезентовањем друштвеног организма, за шта је развијен сложен систем институција. То омогућује сувереност на два нивоа: сувереност народа, која се остварује на тај начин што он постаје политичко колективно биће; и сувереност појединца, који је, изузев у екстремним ситуацијама, ослобођен притиска да прими на себе симболе друштва. Оба се реализују у концепту демократије. Нација поседује своју сакралност, која произлази из универзалне симболике тела приказаног у држави и духовне заједнице људи са земљом, отацбином, коју држава обухвата.

Народно име, као символ духовне и културне заједнице људи, захватило је у епохи стварања нација у још једну димензију стварности, поткрепљујући физички духовну и душевну народну заједницу територијом, која омогућава друштвену интеграцију и институционалну артикулацију. То је било стварање јединственог колективног бића, политичког субјекта у модерном свету. Нација се појавила из потенцијалног стања у народној заједници, етичкој и културној заједници, на пуној светлости сунца (простора) и историје (времена), у лику организоване демократске државе као тела колективног бића. Ми смо желели да овим текстом доведемо нацију и у светлост свести, следећи упутство Светог Николаја Српског

који је написао (Епископ Николај 2016 а, 341): „Човече, владај ти симболима а не они тобом. Или: нека, човече, све твари буду под ногама твојим, као прочитана и схваћена књига, а ти се духом својим држи небеса, царства духовних стварности“. У царству духовних стварности се остварује јака и трајна заједница међу људима, преко простора и времена. Народна заједница – духовно сродство, које продира у потпуности у физичку реалност кроз државну територију и поредак.

Проучавање симболичке природе људских заједница није нарочито заступљено у науци, иако постоји наука која проучава постојање заједница кроз симболе, кроз њихову културу. Етнологија-антропологија је та наука, чији је један од почетних циљева био да унапреди сазнајну основу на којој ће се градити општа етичка пракса унутарнационалног и међународног поштовања и сарадње. Како је то лаконски изразио наш можда најзначајнији етнолог Миленко С. Филиповић: „Познавање сваке земље и сваког народа је задатак који је у свакој културној земљи сам по себи довољан и јак разлог за помагање етнолошких проучавања“ (Filipović, 1955, 214).

Ипак, научна сазнања се могу и злоупотребити, па чак и проучавања спроводити са задњим намерама - као што се могу вршити можда и са најбољим намерама, али у смеру де(кон)струкције националне заједнице. Због тога је важно да наука о човеку, друштву, народу и култури не иде путем удаљавања од реалности, куда је воде њени све апстрактнији и све иреалнији, нехумани концепти, као што су идентитет, етницитет, наратив, конструкт. „Антропологија се са својим пословичним конструктивизмом и агностичким начелима наша на ветрометини политичке неупотребљивости“, приметио је антрополог Милош Миленковић. Не би требало да наука буде првенствено усмерена ка оснаживању аутархичног живота научне заједнице, него треба да игра своју улогу „организованог, систематичног, аутокорективног и – не без значаја – традиционално и дуготрајно спровођеног истраживања социокултурне стварности Србије“ (Milenković 2010, 8) - и, наравно, сваке друге нације.

Да би наука била друштвено адекватна, конструктивна, њен предмет „треба да сагледавамо управо из перспективе трагалаштва и откривалаштва сазнајно стваралачких, а не интелектуалистичко гносеолошких увида“ – да искористимо речи написане у сасвим другом контексту, али које у потпуности одговарају нашој потреби овде (Стојановић 2020, 42).

Остаје могућност за даљи развој нације, као што је то увек случај са људским стварима, са симболима. Основа за развој јесте несавршеност симбола. Њу, опет, чини сложеност симбола сама по себи, као и чињеница да су међусобно несводиве и неподударне реалности кроз које се симболи простиру, које су симболима повезане. То симболе чини погоднима за стална померања у значењу, да би се разрешиле њихове унутрашње напетости и противречности, до којих долази услед немогућности да различите реалности, свака својим средствима, искажу исти смисао без остатка. Наука треба да, између осталог, откривањем истине онемогући злоупотребе симбола. На тај начин наука даје свој допринос даљем слободном развоју нација у правцима којима саме инхерентне демократије теже, заједно са прокламованом међународном етиком.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Башић, Ивана. 2016. *Слике у речима. Иконичност лексице српског језика у контексту словенске митологије: метафоре живота и смрти*, Београд: Посебна издања Етнографског института САНУ, Књига 85.
- Богдановић, Марија, Аљоша Мимица, ур. 2007. *Социолошки речник*. Београд: Завод за уџбенике.
- Бодрожич, Ђуро. 2008. *Национална држава*, Београд: Српска књижевна задруга и Партенон.
- Бодрожич, Ђуро. 2015. *Српски идентитет*. Београд: Српска књижевна задруга и Подгорица: Књижевна задруга Српског народног вијећа.
- Велер, Ханс-Улрих. 2002. *Национализам: Историја – Форме – Последице*, Нови Сад: Светови.

- Епископ Николај. 2013. *Охридски пролог* („Беседа о болести богоодступништва, за 17. август (4. VIII)“), Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига, Књига VII, Шабац – Ваљево: Манастир Светог Николаја - Соко: 638-639.
- Епископ Николај. 2016 а. *Симболи и сигнали*, Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига, Књига V, Шабац: Манастир Св. Николаја – Соко: 323-365.
- Епископ Николај. 2016 б. *Мисионарска писма* (15. писмо (стр. 31) „Једном патриоти који каже: Довољно је бити добар Србин, а вера је споредно“ и 98. писмо (стр. 119-120) „Раднику Митру Ф. о томе зашто се Спаситељ родио у пећини“), Сабрана дела Епископа Николаја у XIII књига, Књига VIII, 15-297. Шабац: Православна Народна Хришћанска Заједница Шабац
- Јунг, Карл Густав. 1996. *Аион: Доприноси симболици сопства*, Београд: Атос.
- Марковић, Божидар С. 1937. *Начела демократије*, Београд: Библиотека *Политика и друштво*, Књига 2.
- Матић, Петар и Миша Стојадиновић. 2010. „Либерални национализам: У потрази за изгубљеним идентитетом“ *Политичка ревија* 23 (1): 187-200. doi: 10.22182/pr.2312010.10
- Миљковић Матић, Јелена. 2019. „У прилог научној употреби појма народ“ *Политичка ревија* 62 (4): 109-134. doi: 10.22182/pr.6242019.6
- Ристовић, Милан. 2007. „Од конструкције до деконструкције приватности (и назад): време, простор, људи, питања“. У *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, приредио Милан Ристовић, 5-25. Београд: Слио
- Стојановић, презвитер др Дарко. 2020. „Икона и благољепије као израз наше вере и наше душе“ *Православље - Новине Српске Патријаршије* 1279: 42-43.
- Трговчевић, Љубинка. 1986. *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914-1920*, Београд: Народна књига и Српска књижевна задруга

- Bandić, Dušan. 2008. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko. Ogleđi o narodnoj religiji* (“Etnos”), Treće izdanje, Biblioteka XX vek 69**: 33-54, Beograd
- Daglas, Meri. 1993. *Čisto i opasno. Analiza pojmova prljavštine i tabua*, Biblioteka XX vek 77, Beograd: Plato
- Daglas, Meri. 1994. *Prirodni simboli. Istraživanje o kosmologiji*, Novi Sad: Svetovi – Podgorica: Oktoih
- Filipović, Milenko S.. 1955. “Etnološki (etnografski) rad u Bosni i Hercegovini”, *Pregled – Časopis za društvena pitanja* 10. Sarajevo: 211-215.
- Fuko, Mišel. 1982. *Istorija seksualnosti: Volja za znanjem* (“Pravo smrti i vlast nad životom”), Drugo izdanje: 117-139. Beograd: Prosveta
- Hayes, Carlton J. H. 1960. *Nationalism: A Religion*, New York: The Macmillan Company
- Ivić, Ivan D. 2015. *Čovek kao animal symbolicum. Razvoj simboličkih sposobnosti*, Beograd: Zavod za udžbenike
- Lič, Edmund. 1983. *Kultura i komunikacija: Logika povezivanja simbola. Uvod u primenu strukturalističke analize u socijalnoj antropologiji*, Biblioteka XX vek, 58, Beograd: Prosveta
- Milenković, Miloš. 2010. *Ka politici srpske antropologije za XXI vek* (“Dve noćne more srpskih društveno-humanističkih nauka”): 5-17. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Srpski genealoški centar
- Subotić, Milan. 2004. „Imaju li nacije pupak? Gelner i Smit o nastanku nacija“, *Filozofija i društvo* XXV: 177-211.
- Vajt, Lesli. 1970. *Nauka o kulturi: Studija o čoveku i civilizaciji*, Beograd: Kultura.

Jelena Miljković Matić*

Institute for Political Studies, Belgrade

ON NATION FROM THE SYMBOLIC PERSEPECTIVE

Resume

In this paper, we consider nationalism, national state, and nation from a symbolic perspective, as opposed to the usual political, legal, or sociological one. We noticed that there is a gap in research, with not many studies taking this approach. Symbols are studied by the culture sciences, traditionally ethnology and anthropology, which also study the phenomenon of a people. This is important because there is a wide consensus that a community formed by a people is a stage in the development of a nation. In this paper, we come to the conclusion that a nation is an integral collective being, unlike a people, that has not achieved that level of social integration and is, instead, only a community, leaning symbolically on its historical name and culture. A decisive factor in national integration is a territory, which is included into the community with people, besides name and culture. The territory materializes the notion of national unity and the integrity of the community. The specific social and cultural life of the community at the given territory is organized by the political order. This way, a national state is formed, with clear material boundary – spatial and legal – for social integration and cultural standardization. A community of a people advances from purely historical identity into political potency of national being. A nation is intuitively experienced in a symbolic anthropomorphic shape, as a being with spirit = name, soul = culture, and body = state (= legal order

* jelena.miljkovic.matic@ips.ac.rs

at its territory). This anthropomorphic understanding of nation is possible because a nation spans all realities in which the human being itself resides: spiritual, physical, social, cultural, and natural reality. The life of a nation as a being is made possible by the people themselves, through the fulfillment of their obligations towards the state. On the other hand, as nothing is more important than a human, through its institutions, the state creates the best possible conditions for the realization of freedom and the potential of every citizen. The national state has taken upon itself all the social symbolism, which had, until its emergence, fallen upon individuals and families. This way, the nation protects personal liberty, by freeing the individuals from the obligation to ritualize their private lives in the service of symbolic preservation of society. We turn to the finding of Marry Douglas and Michel Foucault in order to find more detailed explanations of this situation, which is a basis of democracy as the method of choice for the realization of a modern nation. The world of national states is a structure open to further development. That is always true for human creations, symbols, because of their imperfection – complexity and their nature which spans through multiple realities that cannot be reduced to one another. All of this makes symbols suitable for at least small shifts in meaning, if not completely new interpretations. It is important to allow inherent democracies and international law to guide the further development of societies in the world of authentic national states.

Keywords: national state, nation, nationalism, people, spiritual community, social community, symbolic community, symbol.

* Овај рад је примљен 28. септембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 323.1(470+571)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.8>

Оригинални научни рад

Викторија В. Кутјко*

*Белгородски државни национални
истраживачки универзитет*

Никита С. Рудаков**

*Белгородски универзитет за кооперацију,
економију и право*

О ПИТАЊУ ДРЖАВНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ И НАЦИОНАЛНЕ ИДЕЈЕ

Сажетак

У савременој Русији нема идеологије која би била иманентна руској цивилизацији и руској држави. Оваква ситуација, у великој мери узрокована је различитим тумачењима и концептима термина „државна идеологија“ и „национална идеја“. Та разлика у тумачењу термина одражава и разлику у тумачењу проблема, и разлику у аспектима анализе. У овом раду покушало се успоставити терминолошко поређење, и однос овог феномена према државно-правној стварности. Свака нација има своју националну идеју или тражи своју формулацију или израз. Национална идеја је оно што повезује нацију заједно и даје јој стабилност без видљивих материјалних потпора, омогућава јој да делује складно без спољне координације, помаже да се формирају правила понашања, закони и други друштвени поретци без директних

* kutko@bsu.edu.rs

** sergeich9208@mail.ru

упутстава власти. Национална идеја је, с једне стране, својеврстан начин схватања националних посебности, опис и оцена националног карактера, начин живота, историјска судбина народа, а са друге стране, одређивање главних орјентира за морални, духовни и друштвени развој народа у складу са његовим националним карактеристикама.

Кључне речи: идеологија, национална идеја, државни орјентир, оригиналност, идентитет, поглед на свет

УВОД

Свака нација има одређене карактеристике свог менталитета. У том смислу, како нам то историја показује, становништво Русије карактерише посебан однос према моралном смислу живота, и према стварању доброг. То потврђују духовне вредности православне вере, садржај руске филозофије и књижевност. Известан отклон субјеката моћи од хумане националне идеје довео је до неке врсте духовног вакуума, који се манифестује у порасту криминала, и маргиналног начина живота, и других друштвених проблема. Због тога, сматрамо, може се рећи да је потребно да се морални смисао живота човека реактивира, и да постане државном идеологијом Русије.

Чак и без детаљног филолошко-лингвистичког истраживања које би резултирало јединим прецизним и исправним значењем речи «идеологија», примећујемо очигледну трансформацију овог појма кроз његово коришћење у научном раду. За родоначелника овог појма Антуана Дестут де Трасија идеологија представља општу теорију сазнања, неку универзалну доктрину идеја (Иванова 2013, 146). Садржај идеологије у марксистичко-лењинистичкој филозофији открива се кроз класни приступ: буржоаска идеологија је створена да сакрије стварност, одражавајући је на искривљен начин (Маслова 2011, 315-316).

У тренутној фази развоја правне науке, идеологија се посматра, или као самостални концепт, са међудисциплинарним карактером, или у поређењу са националном идејом. На пример, Крилов Б.С. идеологијом назива систем ставова и идеја различитих група људи (социјалних, националних, религијских, професионалних, политичких итд.) који изражавају однос према некој стварности (Крылов 2013, 34). Неки аутори идентификују концепт идеологије са концептом националне идеје, сматрајући је основном друштвеном идејом коју прихватају сви сектори социума, и која се манифестује у отвореној или латентној форми у свим сферама друштвеног функционисања (економија, политика, друштвена промена).

Посебна пажња у научној литератури посвећена је концепту „државне идеологије“. Идеологија државе се традиционално се схвата као релативно систематски скуп концепата, идеја, које се могу користити за оправдање легитимности јавне власти.

Према мишљењу В. Кулешова државна идеологија је елемент повезан са националном идејом. Будући да се налазе у таквој вези, атрибути државне идеологије биће укореењени и позитивно схваћени од стране маса, у случају да се поклапају са виталним интересима и вредностима појединца. Али главна вредност за особу је смисао његовог властитог живота. Видети специфичности животних захтева становништва, односно одговорити на њихова питања о смислу, значи и одговорити на питање о здравој националној идеји Русије (Кулешов 2016, 136).

Национална идеја служи као поглед на свет за настанак нације, националне културе и националне државе. По својој природи, специфичности, методама формулисања и распрострањеношћу међу људима, национална идеја има одређене разлике у односу на државну идеологију. Као прво, то се манифестује у природи порекла ових концепата. Јер, ако државна идеологија у демократском друштву има рационалну природу и заснива се на слободном и рационалном избору представника власти и њиховом свесном учешћу у решавању друштвених проблема, онда је национална идеја која укључује компоненте као што је осећај љубави према домовини и емоционални однос особе према месту рођења и боравка,

заснована на ирационалном принципу и није увек погодна за рационално објашњење.

Поред тога, национална идеја се не може измислити или конструисати. Она се формира, развија и постоји у националној свести, у националној култури и обично је изражавају представници националне интелигенције (филозофи, песници, уметници, политичари), а затим се може формулисати и у области идеологије, у виду одређених ставова и оријентација, док је државна идеологија загарантована Уставом, развојем државе и њеним узајамним односом са грађанским друштвом.

Међу научницима се сматра да без државне идеологије, као комбинације фундаменталних вредности, приоритета, ставова и смерница, не може постојати држава. Друштвени живот, који није заснован на вредносно-нормативном консензусу, пун је политичких сукоба и катаклизми. Свака држава је заинтересована за чињеницу да њени грађани свесно поштују законе, верују властима и њеним представницима, негују права и слободе које пружа демократски државни систем. Скрећемо пажњу на чињеницу да је модерна руска држава 1993. године Уставом утврдила забрану државне идеологије.

Очигледно је да идеологија има непосредан и тесан однос са законом. Савремена нормативна дефиниција каже да је закон систем општеобавезујућих, формално дефинисаних норми које изражавају државну вољу друштва; доносе се или санкционишу од стране државе која их и штити од кршења, уз мере образовања и уверавања, могућношћу државне принуде; а које су важни званични регулатори односа у друштву (Магузов, Воротников, Кулапов, Малько 2015, 80).

Идеологија је призната од стране државе, а право је израз државне воље. Логично је рећи да онај који је субјект законодавне активности обично отелотворује идеолошке ставове у државној политици. Сходно томе, закон је донекле правни израз државне идеологије, иако се то обично не помиње директно, у демократским државама.

Наведени идеолошки моменти, заједно са правним темељима друштвеног живота, чине окружење око нас које је потпуно правно дефинисано. Ово последње треба схватити

као скуп односа, правних односа, правних доктрина и идеја, праксе спровођења закона, стварање предуслова за законито понашање субјеката у релевантном друштвеном систему који функционишу на државној територији у одређеном историјском периоду његовог развоја (Чердаков, Жильцов и Черногор 2013, 4-6). У свакој фази постојања и развоја правног окружења мења се и наглашавање политичког и правног садржаја идеологије. Познати историјски резултати развоја совјетске државе, којој се догодила трансформација друштвено-политичке структуре земље, а потом и фундаментална трансформација друштвено-политичког живота, директно се одражавају у правној доктрини нове Русије и, наравно, у њеном Уставу.

ДРЖАВНА ИДЕОЛОГИЈА И НАЦИОНАЛНА ИДЕЈА

Треба обратити пажњу на речи судије Уставног суда у пензији Б. Ебзејева, који је тврдио да изјава о идеолошкој разноликости у Уставу Руске Федерације није ограничена на проглашење права на развој теорија идеолошког карактера: Основни закон признаје постојање политичких странака као неодељивог услова уставне конституције, даје им статус институције неопходне за функционисање демократије у оквиру правне државе (Ебзеев 2014, 238). Другим речима, Устав Руске Федерације, који проглашава идеолошку и политичку разноликост, не успоставља забрану постојања заједничке националне идеје, која може постати предмет идеологије политичких и грађанских институција. Такође, није сувишно да се каже добро познато правило тумачења закона: законодавне појмове треба тумачити, не у изолацији, него у систему са другим одредбама које су у закону, и што је најважније, у складу са циљевима који су постављени приликом доношења закона или Устава, у преамбули. На овај начин, завршавамо уводни део разјашњењем „Идеологије патриотизма“.

Почетком 2010. године, национална идеја Русије обликована је око идеје борбе и супротстављања тероризму и екстремизму. На дан 20. новембра 2014. на састанку Савета безбедности Руске Федерације када је разматран Нацрт Стратегије за сузбијање екстремизма у Руској Федерацији до 2025. године, председник Руске Федерације В.В. Путин

је указао на чињеницу да „Снаге агенција за спровођење закона, наравно, са решењем таквих проблема не могу да се носе саме. На том вишедимензионалном и комплексном задатку активно морају да учествују сва заинтересована министарства, сви нивои власти, образовни систем, политичке партије, структуре грађанског друштва, организације за људска права и представници традиционалних руских религија. Учествовати, не спорадично и не посебице, већ, како се то каже, на уједињеном фронту, деловати проактивно како би се спречиле манифестације екстремизма, спроводити образовни рад заједно, укључујући и интернет, и стварати услове за јачање мира и хармоније у друштву” (Порука председника Савезној скупштини Руске Федерације, 2014).

Упркос томе, недостатак идеолошке основе и основних одредби за унапређење законодавства које осигурава уједињење напора појединаца, друштва и државе да заштите Русију од вањског уплитања и утицаја, проузрокује пролиферацију и јачање војних пријетњи и опасности, које у савременим геополитичким условима угрожавају суверенитет, чак и постојање државе, и мир и сигурност грађана, што је од посебног значаја у условима постепеног “истискивања” националне државе из сфере људских права.

Стратегија националне безбедности Руске Федерације, коју је председник Руске Федерације одобрио 31. децембра 2015. године, откривајући појам осигуравања националне безбедности, наводи да је реализација таквих активности могућа само у узајамној сарадњи државних тела и локалних власти са институцијама грађанског друштва. 3. фебруара 2016. године, руски председник В.В. Путин је приметио: „Ми немамо и не може бити друге идеје уједињења, осим патриотизма. То и јесте национална идеја.” (Стратегија противодействия екстремизму в Российской Федерации до 2025 года, 2014).

Данас можемо говорити о развоју националне идеје државе према љубави и поштовању домовине. Идеја патриотизма постала је уједињујући концепт за друге идеје које су претходно изражене или забележене у нормативним и другим актима. Предуслови за формирање такве националне идеје су у децембру 2014. године су положено када је В.В.

Путин у поруци председника Савезној скупштини Руске Федерације, навео неопходност да се грађанима пружи могућности и слобода за развој у економији, социјалној сфери и грађанским иницијативама. У сваком наредном обраћању, председник је само нагласио посвећеност овој идеји. С тим у вези, наводи се и цитат Ивана Иљина: “Онај који воли Русију мора желети слободу за њу; пре свега, слободу за саму Русију, њену међународну независност и самосталност; слобода за Русију - као јединство руске и свих других националних култура; и, коначно, слобода за руски народ, слобода за све нас; слобода вере, потрага за истином, креативношћу, радом и имовином” (Порука председника Савезној скупштини Руске Федерације, 2014).

Историја познаје различите начине корелације државне идеологије са националном идејом. Укратко, можемо указати на најмање три опције:

1. Када национална идеја апсорбује државну идеологију и приватне интересе чланова друштва, задаци изградње државе, политичког и јавног живота саображавају се «великом циљу» подизања једне нације, који би све грађане требало да инспирише. Свака делатност човека мора бити у име овог циља, жртвујући се лично за добробит јавности, то јест, за национално добро. Све што је у супротности са прописаним вредностима, моралним стандардима и ставовима се прогања. Пример таквог односа између националне идеје и државне идеологије у нацистичкој Немачкој показао је да подређивање свих једном великом циљу доводи до замене демократије тоталитаризмом и свим његовим атрибутима, спајањем партијског апарата (носиоца националне идеје) са државним апаратом, и доминантним култом лидера (главни израз националне идеје) и доминантним (господарским) нацијама, хипертрофираном извршном влашћу, лажном пропагандом, итд.

2. Када се идеологија државе подудара са националном идеологијом и укључује њене главне одредбе. У овом случају, национална идеја је у суштини иста државна идеологија, изражена у емоционално-сензуалној форми.

Формирање грађанства и патриотизма је јединствен процес, који се заснива на проучавању устава, структури и функционисању државе, неговању поштовања државних симбола, националне историје, демократских вредности. У систему односа власти и грађанина у јавном животу уопште доминирају правне компоненте. Пример таквог односа је “амерички сан”, који је настао у Сједињеним Државама тридесетих година прошлог века. Овај концепт се заснива на идеји једнаких могућности, самопоуздања и вере у успех, подразумева доминацију индивидуалног начела над колективним (државним). Ова идеологија је усмерена на неуморно стварање самог себе (човека) и сопственог благостања и изражава се у потрази за одређеним животним стандардом и низом вредности (породица, високо плаћени посао, каријера, лични успех, активност, ефикасност и корисност, напредак, материјално благостање, поштовање науке). Највиши циљ друштва и државе је да осигура права и слободе појединца, што је предуслов за друштвено благостање. У таквом окружењу, свако има право на сопствено разумевање личне среће и начина да то постигне, а принцип који преовладава у друштву је: “живи и пусти друге да да живе”. Тако «амерички сан» може бити пример политичке и прагматичне националне идеје, која се остварује кроз индивидуалну праксу човека.

3. Када постоји национална идеја упоредо са државном идеологијом. У овом случају, због потешкоћа националне идентификације или посредне међукултурне позиције, потрага за националном идејом постаје сталан процес, разликује се од државне идеологије и њене политике, или јој се чак супротставља. Пример такве комбинације је постојање “руске идеје”, формулације, која због привремене позиције Русије између Истока и Запада, изазива стална преиспитивања и дискусије, због ширине спектра културних преференција и разноликости погледа на свет руског друштва и не може бити препозната од стране свих и стопити се са идеологије државе. Међутим, упркос свим потешкоћама, могуће је идентификовати карактеристичне црте и основне принципе руске идеје,

а то је разумевање културе Русије и сврхе њеног народа. Руска идеја (сам назив је предложио писац Ф. М. Достојевски) заснива се на хришћанском погледу на свет и концепту саборности. Концепт саборности предложио је филозоф А.С. Хомјаков, а затим је тај принцип постао и централни концепт руске филозофије. Саборност стоји насупрот ауторитаризму и индивидуализму и органски комбинује јединство и слободу многих појединаца на основу једне религије и апсолутних вредности. Овде се утврђује приоритет унутрашње слободе у односу на све спољашње. Јединствене особине појединца не би требало да нестану у јавном животу, јер ће целина (нација) престати да постоји ако нестану карактеристике њених појединачних делова који је чине. Управо, захваљујући бројним особинама појединаца и њиховом слободном и лакој развоју појављује се цветајући и плодносни организам. Руска идеја је хуманистичка, сугерише да ствари и новац не треба да управљају особом, већ да особа сама треба пажљиво да користи ресурсе и да разумно управља економијом, потчињавајући ове сфере задацима свеобухватног развоја појединца, а самим тим и целог народа. Ослањање на хришћански поглед на свет не дозвољава руској идеји да потоне у националну супериорност и ексклузивност (Мажирина 2013, 236). Хришћански поглед на свет надилази уске националне границе и даје руској идеји универзални карактер. Сваки човек је одговора, не само за себе, већ и за своју породицу, своју малу домовину, друштво у којем је он део, а власт би требала преузети одговорност не само за ред и правду у земљи, већ и за стање целог човечанства. Према томе, руска идеја је у својој суштини религиозна, јер се ослања на хришћански поглед на свет и има универзалну хуманистичку природу због чињенице да подржава вредност и јединственост сваког појединца, тежи општем добру, просперитету и развоју не само руског, већ и свих народа.

ЗАКЉУЧАК

Свака нација има своју националну идеју или тражи своју формулацију или израз. Национална идеја је оно што повезује нацију заједно и даје јој стабилност без видљивих материјалних потпора, омогућава јој да делује складно без спољне координације, помаже да се формирају правила понашања, закони и други друштвени поретци без директних упутстава власти. Национална идеја је, с једне стране, својеврстан начин схватања националних посебности, опис и оцена националног карактера, начин живота, историјска судбина народа, а са друге стране, одређивање главних орјентира за морални, духовни и друштвени развој народа у складу са његовим националним карактеристикама.

Приближавајући се закључку, треба акцентовати да је - како би се спречило коначно раслојавање руског друштва, и постигло демократско јединство – од виталног значаја развити заједничку, прихватљиву за цело друштво, целовиту основу различитих идеологија, или основу система идеологија нове Русије, која би за резултат имала прихватљивост, због које специфична идеологија која се афирмише у друштву неће изазвати агресивно одбијање оних који нису њени присталице (Хорунжий 2014, 4). Међутим, треба јасно схватити да је национална идеја врста над-задатка који консолидује нацију, даје смисао њеном постојању, одређује историјску мисију и изазива учешће грађана у постизању високог циља, и зато она сазрева и негује се у свести људи и не може бити затворена у нормативној љусци. На законодавном нивоу могуће је само учвршћивање идеолошког курса земље.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Иванова, Анастасија С. 2013. “Начала «идеологии»: Антуан Дестют де Траси и его наука об идеях”. *Вопросы философии* 8: 146 – 150.
- Крылов, Борис С. 2013. *Проблемы влияния идеологии на общество и государство: Научно-публицистическое издание*. Москва: Изд-во МГЮА имени О.Е. Кутафина.

- Кулешов, Валериј Ју. 2012. “Нравственный смысл жизни как основа политической идеологии России”. *Религиоведение* 2: 121-129
- Мажирина, Анна А. 2013. „Идеология тоталитарного общества: методология научного анализа“. *История государства и права* 1: 235-241.
- Маслова, Елена А. 2011. “Эволюция представлений об идеологии в политической теории”. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Международные отношения. Политология. Регионоведение.* 6(1): 315 - 319.
- Матузов, Николай И., Воротников, Андрей А., Кулапов, Виктор Л., Малько, Александр В., ур. 2017. *Теория государства и права*. Москва: Издательство НОРМА.
- Послание Президента Федеральному Собранию Российской Федерации от 04.12.2014. “Российская газета”, бр. 278.
- Стратегия противодействия экстремизму в Российской Федерации до 2025 года. Утв. Президентом РФ 28.11.2014 № Пр-2753. URL: <http://www.scrf.gov.ru> (20.04.2018).
- Хорунжий, Сергей Н. 2014. “Конституционная идеология как элемент правовой среды”. *Государственная власть и местное самоуправление* 10: 3–5.
- Чердаков, Олег И., Жильцов, Николай А. и Черногор Николай Н. 2013. *Концепция инновационного развития правовой среды*. Москва: Издательство: Международный юридический институт.
- Эбзеев, Борис С. 2014. *Конституция, власть и свобода в России: Опыт синтетического исследования*. Москва: Проспект.

Victoriia V. Kutko

National Research University "Belgorod State University"

Nikita S. Rudakov

Belgorod University of Cooperation, Economics & Law

TO THE QUESTION OF STATE IDEOLOGY AND NATIONAL IDEA

Resume

In modern Russia, no ideology would be immanent to Russian civilization and the Russian state. This situation is largely caused by different interpretations and concepts of the terms "state ideology" and "national idea". This difference in the interpretation of the term reflects both the difference in the interpretation of the problem, and the difference in the aspects of the analysis. In this paper, an attempt was made to establish a terminological comparison and the relationship of this phenomenon to the state-legal reality. Every nation has its own national idea or seeks its own formulation or expression. The national idea is what connects the nation and gives it stability without visible material support, enables it to act harmoniously without external coordination, helps to form rules of conduct, laws, and other social orders without direct instructions from the authorities. The national idea is, on the one hand, a kind of understanding of national peculiarities, description and assessment of national character, way of life, the historical destiny of peoples, and on the other hand, determination of main orientations for moral, spiritual and social development of peoples by its national characteristics.

Keywords: ideology, national idea, state landmarks, identity, world outlook.

* Овај рад је примљен 4. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

ИЗ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

209

Никола Лазвић

ПРЕДСТАВЉЕНОСТ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА
У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ ОД 2000. ДО 20120. ГОДИНЕ

235

Дејан Бурсаћ

ПАРТИЈСКИ СИСТЕМИ БАЛТИЧКИХ ДРЖАВА:
ЛЕВИЦА ИЗМЕЂУ ЕТНИЧКЕ ПОДЕЛЕ И
ИДЕОЛОШКОГ РАСЦЕПА

259

Агатина Петровић

ДРЖАВНА РЕВИЗОРСКА ИНСТИТУЦИЈА И ЊЕНА
УЛОГА У КОНТРОЛИ ФИНАНСИЈА ЈЕДИНИЦА
ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА СА ПОСЕБНИМ
ОСВРТОМ НА ОБЛАСТ ЈАВНИХ НАБАВКИ

289

Душан Гујаничић

ЧЛАН 16. УСТАВА ПЕТЕ РЕПУБЛИКЕ –
„НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ“ ПРЕДСЕДНИКА
РЕПУБЛИКЕ

УДК 323.15:342.53(497.11)“2000/2020“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.9>

Прегледни рад

*Никола Лазих**

Институт за политичке студије, Београд

ПРЕДСТАВЉЕНОСТ НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ ОД 2000. ДО 2020. ГОДИНЕ**

Сажетак

Да би један парламент могао да буде сматран демократским, основна функција коју треба да задовољава јесте да адекватно врши репрезентативну функцију, односно да адекватно представља грађане једне земље. Такође, треба да испуни још један критеријум – да одражава друштвену разноликост становништва у погледу пола, језика, религије, етничке припадности или неких других политички важних одлика. Требало би да постоје механизми који би додатним правима дали могућност представницима мањинских група у парламенту како би рад на равноправној бази и репрезентативна функција коју обављају. Афирмативном акцијом, односно изменом закона и успостављањем природног прага за националне мањине, омогућено им је да по први пут уђу у Народну скупштину Републике Србије на самосталним листама. Оно што је било

* nikola.lazic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

приметно у свим сазивима парламента од 2000. године је то да ниједна ромска мањинска листа није остварила никакав значајан резултат, иако је ромска национална мањина друга по бројности у Србији, одмах после мађарске. Један од закључака је био да на то има утицај територијална дисперзивност, мада њој можемо додати и низак ниво образовања ромске популације. Остале мањине имале су релативно добру представљеност у парламенту. Националне мањине су укључене у готово све одборе и релативно добро представљене.

Кључне речи: националне мањине, репрезентативна функција, афирмативна акција, демократски парламент, функционалност демократије

УВОД

Предмет овог рада темељиће се на истраживању колико су, односно да ли су адекватно представљене националне мањине. Обзиром на специфичности које сваки парламент има, тако и парламент Републике Србије, а које произилазе из уставне позиције Народне Скупштине, из одредби Закона о Народној скупштини, Пословника Народне скупштине али и других писаних докумената и легислативних аката, део посвећен репрезентативној функцији биће мање апстрактан и више него претходни део ослоњен на примере из праксе и конкретно Народну скупштину Републике Србије.

Како би неки парламент могао да буде сматран демократским, основна функција коју треба да задовољава јесте да адекватно врши репрезентативну функцију односно да адекватно представља народ, односно грађане једне земље. „На првом месту, то значи да парламент треба да одражава вољу народа коју су бирачи изразили приликом избора својих представника и политичких странака. [...] Демократски парламент, такође, треба да испуни још један критеријум – да одражава друштвену разноликост становништва у погледу пола, језика, религије, етничке припадности или неких других политички важних одлика. Ако не представља народ

на адекватан начин, то ће учинити да неке друштвене групе и заједнице почну да осећају како су у политичком процесу у неповољнијем положају, или чак потпуно искључене из њега“ (Beetham 2013). Да би парламент био успешан, грађани дакле морају имати утисак да су адекватно представљени и да се њихов глас довољно гласно чује у политичком животу. Постоје чак и аутори попут Кристиана (*Christiano*) који заступају тезу да је за грађане много битније да имају утисак о ефикасној или овде можда боље рећи ефектној представљености и прилике да се у јавности чује њихово мишљење него што им је битно да њихови ставови заправо обликују процес доношења одлука (*Christiano* 1996). Ово је ипак симплификација врло компликоване тезе коју Кристиано иначе користи у одбрани демократије наспрам експертизе али довољно прецизна за потребе горепоменутог аргумента.

Пропорционална представљеност различитих друштвених групација итекако је битна. Шта значи пропорционална? Да ли то значи да би одређени сегменти укупне популације (независно од критеријума) требало да буду представљени на основу њиховог процентуалног учешћа у укупном броју људи или би требало да буду представљени на основу реалне снаге које конституишу у друштву? Одговори на ова јако комплексна питања не могу бити ништа простији, али би свакако требало узети у обзир да би оба ова фактора дефинитивно требало да одиграју улогу у представљености било које групе. Ипак треба имати на уму да није све тако црно-бело и да постоје истраживања која говоре у прилог тези да је инклузивност парламента тек донекле релевантна за функционалност демократије, па тако Стокемер и Кејчук (*Stockemer and Kchouk* 2017) доказују методама инференцијалне и дескриптивне статистике кроз анализу више од 100 изборних процеса да само адекватна репрезентација жена може играти улогу, или барем играти статистички значајну улогу, у транспарентности и објективности односно *поштености* изборног процеса, а што на даље има импликације и по функционалност демократије односно перцепције грађана о функционалности демократског процеса. У транзиционим или полудовршеним демократијама чести су случајеви да бројчано маргинална групација има диспропорционално велики утицај у друштву,

а нарочито у култури, економској сфери и у крајњем и на политичке токове. Са друге стране, још чешћи су и случајеви да већинска или бројчано значајна популација (већинска по било ком критеријуму, не нужно етничком нпр.) као нпр. жене немају нити пропорционално учешће у друштвеним и јавним сферама живота нити адекватну представљеност у националном парламенту па у крајњем нити у партијама или локалним представничким телима – уколико причамо само о политици, а сличан закључак би се могао извући и прегледом економске делатности и ситуације у компанијама, пољопривредним газдинствима. Зато ћемо у наредном делу испитати теоријску природу представљености у парламенту различитих друштвених група, а кроз примере жена и националних мањина. Постоје два разлога за ово. Прво, они статистички гледано имају врло различит удео у укупном становништву Србије (жене и појединачне националне мањине у Србији, не све заједно). Друго, имају и различиту друштвену и политичку моћ па тако рецимо – Роми као друга највећа национална мањина (Статистички годишњак Републике Србије 2018), (иако врло могуће и највећа по незваничним проценама) извесно има диспропорционално мањи утицај на политички живот од рецимо бошњачке мањине чијих припадника по попису из 2011. године има скоро исто. Ова два фактора чине анализу знатно занимљивијом и омогућавају да касније у наставку рад проникне у суштину репрезентативне функције и схватимо који су то чиниоци у српском парламентаризму најбитнији за (не)адекватну представљеност.

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Када је реч о припадницима етно-културним мањинама Стокмер и Кичоук наводе да за њих „право политичке партиципације значи више него право да се тражи утицај на исход процеса дизајнираног да агрегира индивидуалне преференције да би се пронашла одлука прихватљива већини грађана“ (Wheatley 2002). Иако ова теза може бити прихватљива и слична је ономе што и Кристиано каже да је за људе често битнија условно речено естетика демократске процедуре него сама процедура, ипак постоји неколико проблема, тачније

три, које Палермо и Волк (*Palermo and Woelk*) идентификују у процесу представљања мањина, а што се може транспоновати и на представљеност других групација, а у вези је са самим принципима демократије и демократичности:

1. „Извесно постоји тензија демократије и представљања мањина обзиром да принцип једнакости мора негде успут бити испостављен зарад онога што опет може бити сматрано „поштеним“ – рецимо у случајевима спуштања природног прага за националне мањине зарад уласка представника у парламент
2. Жртвовање принципа једнакости је ипак политичка одлука али горенаведена одлука спуштања природног прага има заправо правне импликације по систем па се због тога третира као други проблем
3. Треће, да би се увео другојаки принцип по коме представљеност националних мањина функционише – мора се увести концепцијски друкчији поглед на нацију. Наиме, нацију треба схватити не само као демократски (грађански) концепт већ и као етнички. Етничитет, другим речима, треба по себи бити признат као компонента нације која надаље постаје експресија етничког, културног, лингвистичког или религијског плурализма“ (*Palermo and Woelk 2003*).

Први проблем је заправо најкомплекснији и тиче се сличних принципа који леже испод феномена афирмативне акције такође, само у овом нашем случају у контексту укупности политичког процеса. Када Палермо и Волк кажу да је принцип једнакости жртвован и да постоји тензија између демократије и представљања мањина они мисле на сличан проблем односно аргумент којим се и афирмативна акција напада, а често са позиција десног популизма. Упрошћено, тај аргумент гласи да афирмативна акција дозвољава да се принцип једнакости поништи само да би се удовољило мањинама и да се заправо тиме њима дају већа права у односу на она која већинска популација има. Проблем са тим аргументом је што полази од потпуно непостојећег начина дефинисања принципа једнакости, ако се наравно изузме утилитаристички. Принцип једнакости не мора нужно да се

односи на нпр. агрегацију појединачних гласова или просто мерење различитих апсолутних бројева па у другом контексту ни релативистичког квантификовања људских права, а потом ни упоређивања истих ван икакве контекстуализације.

Да се вратимо сада на питање политичке репрезентације. Као и у често политизованом праву на коришћење матерњег језика, где мањинска популација може бити знатно бројчано инфериорнија, а имати иста права на коришћење језика као и већинска популација (што крши горепоменути утилитаристички принцип једнакости) тако може бити и повлашћена по питању политичке репрезентације па тако њихови представници могу имати процедурално лакши приступ клупама у парламенту у односу на било коју партију која не представља мањине или барем није регистрована као мањинска странка. Зашто је то тако? Зато што би рецимо положај словачке националне мањине био драстично више погоршан уколико не би имали ниједног уместо једног посланика (чак и у случају да им по редовним процедурама и агрегације гласова то место не припада) у односу на пропорцију у којој би већинска популација била оштећена уколико би била ускраћена за то једно место. Значи да Палермо и Волк нису у потпуности били у праву када су помињали тензију између принципа демократије и представљања националних мањина барем када се ово питање изнесе на раван принципа и док стоји у домену политичке филозофије.

Следећи проблем настаје на пољу операционализације овог проблема односно практичности. Као што је горе споменуто када мањине не могу рецимо пребацити природни праг предвиђен за политичке партије које представљају већинску популацију постоје разни механизми како се то може пренебрегнути:

- „Повољнији услови за регистрацију, финансирање или упис
- Такво одређивање граница изборних јединица да се представницима мањинских заједница дају веће шансе за успех (енг. *Affirmative gerrymandering*)

- Квоте за страначке кандидате којима је предвиђено да у одређеним регионима минималан процент оних који се налазе на страначкој листи мора бити из мањинске заједнице
- Резервисана места у парламенту за представнике мањинских заједница“ (Beetham 2013).

Сваки од ових механизма може се и поткрепити додатним правима који се могу дати представницима мањинских група у парламенту како би се њима омогућио на равноправној бази рад и репрезентативна функција коју обављају. Фровајн и Роланд Frowein and Poland) тврде да „у таквим условима може се одступити од предвиђених услова (као што је минимални број посланика) или се мањинама могу дати посебна процедурална права за мањинска питања“ (Beetham 2013). То могу бити право да употребљавају други језик, више ресурса за обављање посла итд. Свако од ових решења може изазвати подозрење већине због чега их Палермо и Волк и наводе као проблематична па је због тога важно бити врло обазрив и не реплицирати некритички решења која су можда била успешна у некој другој географској целини већ треба узети у обзир све комплексности једног друштва.

Код трећег проблема аутори везују дефиницију односно визију државе за статус етницитета па стога супротстављају грађанску државу и аспект етницитета. Иако ово има смисла и извесно је да етницитет мора бити признат као важна компонента рецимо друштвеног или политичког живота, исто тако је тачно и да етницитет није неспојив са грађанском државом из више разлога. У грађанској држави етницитет итекако може функционисати као засебна категоризација док год служи сврси бољег представљања засебних интереса одређене групе, а не као тачка супротстављања или сукоба. Стога, може бити признат и не мора бити негативно постављен у односу на грађанску државу, а нарочито уколико се у обзир узме концепт мултикултуралности који је унеколико ствари концепт сличан грађанској држави, а заправо подразумева да различити људи различитих религија, етницитета, опредељења могу живети у истој заједници са циљем што ефикаснијег организовања заједнице, а посредством остављања разлика

по страни без да се тим разликама негира постојање. О томе сведочи и извештај Савете Европе који каже „Чини се да је фундаментални предуслов за интеграцију мањина у држави пуна имплементација права на удруживање укључујући и могућност да се формирају организације и политичке партије које се способне да пренесу специфичне интересе одређене мањине у политичку сферу.“ (Dres and Bank 2000). Како и Орловић наводи, „Парламент репрезентује (представља) грађане.“ али не стаје ту већ наставља: „Осим грађана парламент репрезентује и политичке странке, федералне јединице, националне мањине, бираче одређене регије и води рачуна о равномерној заступљености полова“ (Орловић 2011). Са овим можемо и окончати расправу о проблематици који су поставили већ поменути аутори и тек сада прећи на кључни аспект, односно дефиницију националних мањина која би нам требало додатно разјаснити шта националне мањине јесу и како и на који начин требају бити представљене у парламенту.

Обзиром да питање дефинисања националних мањина широка тема у којој је тешко доћи до консензуса – послужићемо се релативно неутралном дефиницијом Франческа Карпотортија (*Francesco Capotorti*) коју и Орловић користи, а која каже да је национална мањина „бројно мања група људи која се налази у недоминантном положају, чији припадници – држављани те државе имају с етничког, верског или језичког гледишта карактеристике по којима се разликују од осталог дела становништва и који показују осећај солидарности, у сврху очувања своје културе, традиције, вере и језика“ (Орловић 2011).

Поред релативне вредносне неоптерећености ове дефиниције, један од кључних њених аспеката је и сегмент који говори о недоминантности односно недоминантног положаја који национална мањина заузима у друштву. То може значити више ствари али је овај рад заинтересован готово искључиво за политичку или „политичнију“ конотацију овог аспекта, а који заправо значи да они суштински нису у стању и не могу наметати политичку вољу остатку популације. Не само да не могу, већ постоји и озбиљна опасност од солуције у којој заправо већина намеће мањини своју вољу тако да битно угрожава њихов интегритет па у коначници и одреднице њихове посебности у односу на већинску популацију што би

се већ могло легитимно именовати тиранијом већине. Кроз ову дефиницију још једном видимо због чега је битно да националне мањине буду адекватно политички репрезентоване како би се њихов глас чуо и како би унеколико имали могућност да остваре и остварују своје политичке интересе. Опет, за то, неопходно је грађанско друштво (а не нужно грађанско друштво које почива на принципима етницитета) које поштује принципе мултикултуралности и суштинске принципе демократије.

За ауторитарна, полу-ауторитарна и друштва неконсолидоване, хибридне демократије, а која се крију под плаштом демократског процедурализма, врло је типично да се права националних мањина поштују искључиво на папиру односно да теже томе да испоштују процедуру односно задовоље нпр. систем квоте наметнутог или прописаног као валидног од нпр. стране легитимних међународних институција попут Савета Европе или Европске уније. О томе пише и Јелена Лончар па тако као различите раздваја дескриптивну репрезентацију и супстантивну репрезентацију: „супстантивна репрезентација националних мањина односи се на речи и дела у име перципираних интереса група националних мањина, док се термин дескриптивна репрезентација односи на пуку присутност представника који представљају електорат попут одраза у огледалу“ (Лончар 2016).

Невезано од националних мањина већ у вези са политичком репрезентацијом уопште, а нарочито термином супстантивне репрезентације постоје виђења концепта политичког представљања која иду и даље од овог концепта па тако говоре и о супстантивном представљању из класика Хане Питкин (*Hanna Pitkin*), па тако концепт репрезентације (Pitkin 1967) виде као недовољно развијеним односно исувише лимитираним институционалистичким виђењем ствари, а упрошћено речено – оптерећеним процедуралним аспектима репрезентација и оптерећеним самим представником уместо оних/онима који бива/бивају представљен/представљени. (Saward 2006) Овај аргумент свакако има смисла али може одвести у непожељном правцу односно правцу унеколико алтернативног погледа на репрезентацију који се зарад задовољења аргумента не либи и да прави суштински компликоване претпоставке не тако лаке за елаборирати.

Орловић наводи да „представљање мањина зависи од више фактора: 1) изборни систем (већински или пропорционални, степен пропорционалности, број и распоред изборних јединица, изборни цензус, отворене или затворене изборне листе); 2) бројност националне мањине; 3) да ли су мањине територијално концентрисане или не; 4) у којој мери су мањине интегрисане у друштво и политички систем одређене државе; 5) да ли мањине имају своје странке и да ли имају једну или више сопствених странака које претендују да их представљају; 6) у којој мери националне мањине гласају за већинске странке” (Орловић 2012). Адекватно политичко представљање националних мањина битно је и значајно за опстанак не само мањинских група, већ друштва у његовој свеукупности. Уколико мањине не могу остварити своја политичка права, постоји значајан ризик да цело друштво стагнира или назадује у односу на императив грађанског друштва, а све то као последица нестанка размене различитих мишљења, политичких идеја и различитости уопште из јавног дискурса и политичке арене. Процедурална компонента политичке репрезентације националним мањина није довољна пак да би се горепоменуто назадовање или стагнација избегли већ је неопходно да постоји тзв. супстантивна репрезентација што значи да није довољно да мањине буду присутне већ да њихово присуство у парламенту треба и оваплотити односно допустити мањинама да се њихов глас, идеје и визије друштва ефективно чују.

АНАЛИЗА ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ МАЊИНА У САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (22. ЈАНУАР 2001. ГОДИНЕ – 27. ЈАНУАР 2004. ГОДИНЕ)

На изборима 2000. године није учествовала ниједна мањинска листа, већ су оне биле део коалиције *Демократске опозиције Србије и то – Савез војвођанских Мађара и Санџачка демократска партија*. (Извештај о укупним резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини Републике Србије, одржаних 23. децембра 2000, 2001.) Изборни праг за мањине је био изузетно висок, односно 5% од укупног

броја гласова тако да су у парламент могле да уђу једино на коалиционим листама или листама осталих политичких партија. Приказ свих мањина у парламенту је у табели 1:

Табела 1: Пети сазив – националне мањине

V Сазив Националне мањине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мањине у Републици Србији (Попис 2002 н.д.)	Мањине изражене у %
Мађари	9	/	9 2,84%	253899	3,53 %
Бошњаци	4	1	5 1,58%	145278	2 %
Румуни	1	/	1 0,3%	29332	0,4 %

Извор: Архива НСРС

У првом сазиву након демократских промена, ушле су три националне мањине, а највише је било Мађара, тј. 2,84% од укупног броја народних посланика. Мађарска национална мањина броји 3,53% од укупног становништва Републике Србије, Бошњачка 2%, а Румунска 0,4%. Из табеле 1 можемо закључити да су све три мањине скоро сасвим репрезентативно представљене у односу на целокупан број становника и комплетан састав народне скупштине. Међутим приметно је да Ромска национална мањина нема ниједног представника иако је друга по бројности у Србији (Попис 2002 н.д.), што можемо објаснити њеном дисперзивношћу широм целе територије. Једина припадница лепшег пола, а бошњачке националне мањине, ушла је у парламент на листи Демократске странке (Архива НСРС). Мањине су присутне у 12 од 23 одбора, од тога је само једна жена која је члан у два одбора, односно 5,95%.

АНАЛИЗА ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ МАЊИНА VI САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (27. ЈАНУАР 2004. ГОДИНЕ – 14. ФЕБРУАР 2007. ГОДИНЕ)

Представљеност мањина у парламенту овог сазива је приказана у табели 2:

Табела 2: Шести сазив – националне мањине

VI Сазив Националне мањине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мањине у Републици Србији (Попис 2002 н.д.)	Мањине изражене у %
Мађари	2	/	2 0,57%	253899	3,53 %
Бошњаци	4	1	5 1,4%	145278	2 %
Словаци	1	/	1 0,28%	52750	0,73 %
Власи	1	/	1 0,28%	35330	0,49 %

Извор: Архива НСРС

У VI сазив парламента због високог изборног прага није ушла ниједна мањинска партија (Извештај о резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини Републике Србије, одржаних 28. децембра 2003). Цензус није прешла ни *Коалиција за толеранцију – Чанак, Каса, Љајић*. Све националне мањине ушле су у парламент преко листа осталих партија, а највише припадника националних мањина (4) налазило се на листи *Г17 плус* (Архива НСРС). Већа репрезентативност је готово апсолутно онемогућена изборним прагом и неукључивањем

мањина на листе релевантних партија. Националне мањине присутне су у осам одбора са минимум једним представником а највише три и то у Одбору за међунационалне односе. Мањине у одборима чине 2,44%.

АНАЛИЗА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ VII САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (14. ФЕБРУАР 2007. ГОДИНЕ – 11. ЈУН 2008. ГОДИНЕ)

Након измена и допуна закона, мањине су коначно ушле у парламент и на самосталним листама редом: *Савез војвођанских Мађара, Коалиција Листа за Санџак, Унија Рома Србије, Коалиција Албанаца прешевске долине и Ромска партија*. Преглед података имамо у табели 3:

Табела 3: Седми сазив – националне мањине

VII Сазив Националне мањине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мањине у Републици Србији (Попис 2002 н.д.)	Мањине изражене у %
Бошњаци	6	/	7 2,59%	145278	2 %
Мађари	4	1	5 1,58%	253899	3,53 %
Роми	2	/	2 0,74%	147604	2 %
Словаци	2	/	2 0,74%	52750	0,73 %
Албанци	1	/	1 0,37%	5809	0,08 %
Румуни	1	/	1 0,37%	29332	0,4 %

Извор: Архива НСРС

Седми сазив парламента имао је 6 националних мањина, где су Бошњаци били најбројнији – 2,59% (иако нису сви ушли преко мањинских листа – њих 5), а бошњачка национална мањина броји 2% (Архива НСРС) од укупног становништва Републике Србије, што даље имплицира да је ова мањина адекватно представљена. Мало више од половине бошњачке националне мањине ушло је на заједничким листама. Мађари нису успели да достигну адекватну представљеност, али су остварили запажен успех. Поред тога што Роми нису територијално концентрисани, приметно је и нејединство између њих, јер су друга по броју национална мањина у Републици Србији, а имају само два посланика и то из две различите партије и са две различите изборне листе. Овде можемо закључити да помака у репрезентативности мањина има иако има пуно простора да се поправи. Румунска, албанска, ромска и словачка национална мањина испуњавају минимум представљености.

Националне мањине присутне су у само 3 одбора (2,08%), а највише у Одбору за међунационалне односе – 33,33%. Занимљива чињеница овог VIII сазива јесте народни посланик Српске радикалне странке – Јорданац Ајмад Мигати, први и једини странац који је постао посланик српског парламента (Тањуг 2007) и био члан Одбора за иностране послове.

АНАЛИЗА ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ МАЊИНА VIII САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (11. ЈУН 2008. ГОДИНЕ – 31 МАЈ 2012. ГОДИНЕ)

У осми сазив парламента ушле су 3 мањинске листе: *Мађарска коалиција – Иштван Пастор* – 4 посланика, *Бошњачка листа за европски Санџак – др Сулејман Угљанин* - 2 посланика, *Коалиција Албанаца прешевске долине* – 1 посланик. Изборна листа *За европску Србију* имала је највише националних мањина, чак 12. Сви припадници националних мањина приказани су у табели 4:

Табела 4: Осми сазив – националне мањине

VIII Сазив Националне мањине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мањине у Републици Србији (Попис 2002 н.д.)	Мањине изражене у %
Мађари	7	2	9 3,04%	253899	3,53 %
Бошњаци	8	/	8 2,7%	145278	2 %
Словаци	3	/	3 1%	52750	0,73 %
Албанци	1	/	1 0,34%	5809	0,08 %

Извор: Архива НСРС

У VIII сазив је ушло 4 националне мањине – Мађари, Бошњаци, Словаци и Албанци и сви су скоро сасвим репрезентативно представљени. Недостаје ромска национална мањина која је на овим изборима имала 3 листе и ниједна није прешла цензус. Такође цензус није прешла ни влашка ни буњевачка листа (Извештај о укупним резултатима избора за народне посланике Народне скупштине Републике Србије 2008).

Националне мањине су заступљене у 20 одбора са минимум једним послаником, а чак њих девет је у одбору за међунационалне односе – што чини 50% тог одбора. У одборима су присутне две представнице националних мањина, међутим интересантно је да ниједна није у Одбору за равноправност полова. Што се тиче овог сазива, репрезентативност је повећана у односу на претходна три, али не у великој мери и само да би се испунио минимум прописан законом. 8,56% националних мањина.

АНАЛИЗА ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ МАЂИНА IX САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (31. МАЈ 2012. ГОДИНЕ – 16. АПРИЛ 2014. ГОДИНЕ)

Припадници националних мађина IX сазива приказани су у табели 5:

Табела 5: Девети сазив – националне мађине

IX Сазив Националне мађине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мађине у Републици Србији (Попис 2011 н.д.)	Мађине изражене у %
Мађари	7	2	9 3,04%	253899	3,53 %
Бошњаци	7	/	7 2,26%	145278	2 %
Роми	1	/	1 0,32%	147604	2 %
Бугари	1	/	1 0,32%	18543	0,26 %
Македонци	1	/	1 0,32%	22755	0,32 %
Албанци	1	/	1 0,32%	5809	0,08 %
Власи	1	/	1 0,32%	35330	0,49 %

Извор: Архива НСРС

Из табеле можемо закључити да су све мањине, осим Рома, адекватно представљене и за нијансу мању репрезентативност има мађарска национална мањина. Ромска партија је ушла у парламент преко коалиционе листе Покренимо Србију – Томислав Николић, такође преко исте коалиционе листе, у парламент је ушла и македонска национална мањина – Демократска партија Македонаца. И у овом сазиву било је само 2 жене припаднице мађарске националне мањине. (Извештај о укупним резултатима избора за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, одржаним 6. маја 2012.)

Националне мањине су представљене у 13 од 19 одбора, односно у преко 50% одбора, а најзаступљеније у Одбору за људска и мањинска права и равноправност полова где су и једине две жене – припаднице мађарске националне мањине. У одборима је 4,69% мањина.

АНАЛИЗА ПРЕДСТАВЉЕНОСТИ МАЊИНА X САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (16. АПРИЛ 2014. ГОДИНЕ – 3. ЈУН 2016. ГОДИНЕ)

Националне мањине заступају 3 мањинске листе: *Савез војвођанских Мађара – Иштван Пастор* – 6 посланичких мандата, *Странка демократске акције Санџака – др Сулејман Угљанин* – 3 посланичка мандата и *Партија за демократско деловање – Риза Халими* – 2 посланичка мандата. Остали припадници националних мањина представљени на другим партијским листама. Припадници националних мањина у овом сазиву приказани су у табели 6:

Табела 6: Десети сазив – националне мањине

Х Сазив Националне мањине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мањине у Републици Србији (Попис 2011 н.д.)	Мањине изражене у %
Мађари	5	2	7 2,5%	253899	3,53 %
Бошњаци	6	2	8 2,86%	145278	2 %
Бугари	2	/	2 0,71%	18543	0,26 %
Албанци	2	/	2 0,71%	5809	0,08 %
Словаци	/	1	1 0,36%	52750	0,73 %
Власи	1	/	1 0,36%	35330	0,49 %

Извор: Архива НСРС

Мађарска и Словачка национална мањина јесу представљене али недовољно да испуњавају услове потпуне репрезентативности, док су Бошњачка, Бугарска, Албанска и Влашка мањина репрезентативно представљене. Х сазив има чак 5 представница националних мањина што је највише од 2000. године. Сабина Диздаревић је прва представница бошњачке националне мањине која је на мањинској листи ушла у парламент (РИК 2014).

Када су у питању националне мањина оне нису присутне у само 3 одбора, а највише су заступљени у Одбору за људска и мањинска права и равноправност полова и Одбор за образовање, науку и технолошки развој и информатичко друштво, што је веома важно јер су интегрисани у оне области које су за њих врло значајне. У одборима је заступљено 8,87% припадника националних мањина.

АНАЛИЗА РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТИ XI САЗИВА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (3. ЈУН 2016. ГОДИНЕ – 3. АВГУСТ 2020.)

Припадници националних мањина овог сазива приказани су у табели 7:

Табела 7: Једанаести сазив – националне мањине

XI Сазив Националне мањине	Мушкарци	Жене	Збирно	Мањине у Републици Србији (Попис 2011 н.д.)	Мањине изражене у %
Бошњаци	8	/	8 2,76%	145278	2 %
Мађари	3	2	5 1,72%	253899	3,53 %
Бугари	2	/	2 0,69%	18543	0,26 %
Албанци	1	/	1 0,34%	5809	0,08 %
Словаци	/	1	1 0,34%	52750	0,73 %
Власи	1	/	1 0,34%	35330	0,49 %

Извор: Архива НСРС

Бошњачка, влашка, словачка, бугарска и албанска национална мањина су адекватно представљене, а мађарска скоро сасвим. Словачка, бугарска и влашка национална мањина пошто су малобројне, неорганизоване и релативно дисперзоване, до сада су увек улазиле у парламент преко листа осталих партија и тако обезбеђивале своју представљеност. Роми и даље неорганизовани, нису имали своје листе ни

кандидате за овај сазив, а веома је важно да буду укључени, ако не својом организованашћу, онда добром вољом осталих политичких партија. Такође то би могла бити препорука и за остале националне мањине, нарочито већинским, односно владајућим партијама.

Националне мањине нису представљене у само 4 одбора, а најбројније су и у овом сазиву у Одбору за образовање, науку и технолошки развој и информатичко друштво и наравно у Одбору за људска и мањинска права и права жена. 6,66% припада националним мањинама у одборима.

Збирни подаци изражени у процентима о представљености жена и мањина у скупштини и одборима, као и јединице локалне самоуправе које нису имале своје представнике у Народној скупштини од 2000. године, приказани су у табели 8:

Табела 8: Представљеност жена и мањина у сазивима НСРС 2000-2020.

Сазиви	Жене у парламенту	Мушкарци у парламенту	Мушкарци припадници нац. мањина у парламенту	Жене припаднице нац. мањина у парламенту	Мањине у одборима
V	11%	89%	4,4%	0,3%	5,75%
VI	12%	88%	2,27%	0,28%	2,44%
VII	24%	76%	5,92%	0,37%	2,08%
VIII	22%	78%	6,41%	0,67%	8,56%
IX	31%	69%	4,83%	0,64%	4,69%
X	32%	68%	5,71%	1,79%	8,87%
XI	36%	64%	5,17%	1,03%	6,66%

Извор: Архива НСРС

Када су жене представнице националних мањина у питању, оне су знатно мање представљене у односу на мушкарце. У Народној скупштини од 2000. године никада није било више од 5 жена припадница националних мањина. Показало се да је промена закона створила добру подлогу за представљеност жена, али и да су политичке партије те које могу више допринети када формирају изборне листе.

ЗАКЉУЧАК

Број националних мањина у Народној скупштини Србије варирао је кроз сазиве, у V сазиву мањинске партије ушле су у парламент на заједничкој листи ДОС-а, такође и у VI сазиву преко коалиционих листа, јер је изборни праг висок. Афирмативна акција јесте била већ поменута измена закона, односно укидање цензуса за мањине и увођење природног прага. Тако су након тих измена у Народну скупштину улазиле мањинске листе Мађара, Бошњака и Албанаца, као једине организоване, док су остале мањине улазиле преко коалиционих листа или на листама осталих партија. Оно што је било приметно у свим сазивима је то да ниједна ромска мањинска листа није остварила никакав значајан резултат, иако је ромска национална мањина друга по бројности у Србији, одмах после мађарске. Један од закључака је био да на то има утицај територијална дисперзивност, мада њој можемо додати и низак ниво образовања ромске популације. Оно што би био добар предлог политичким партијама, нарочито оним релевантним и владајућим, да у своје листе укључе припаднике ромске националне мањине како би заступали интересе своје етничке заједнице и допринели еманципацији и развоју исте. Тиме би њихови интереси били адекватно заступани и можда би у неком тренутку дошло до озбиљнијег организовања. Такође, предлог политичким партијама би могао бити да на своје листе укључе и остале националне мањине, као што је и већ било позитивних примера. Националне мањине су укључене у готово све одборе и релативно добро представљене. Законодавни оквир им је дао доста простора, недостаје још минимум политичке воље осталих партија како би биле потпуно укључене.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Извештај о укупним резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини Републике Србије, одржаних 23. децембра 2000. *Службени гласник РС*, бр. 2/2001.
- Извештај о резултатима избора за народне посланике у Народној скупштини Републике Србије, одржаних 28. децембра 2003. године, *Службени гласник РС*, бр. 131/03.
- Извештај о резултатима избора за народне посланике Народне скупштине Републике Србије одржаних 21. јануара 2007. године, *Службени гласник РС*, бр. 16/2007.
- Извештај о укупним резултатима избора за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, одржаних 11. маја 2008, *Службени гласник РС*, бр. 53/2008.
- Извештај о укупним резултатима избора за народне посланике Народне скупштине Републике Србије, одржаним 6. маја 2012. године, *Службени гласник РС*, бр. 48/2012.
- Орловић, Славиша. 2011. „Политичко представљање националних мањина – Србија у компаративној перспективи“. *Миграцијске и етничке теме*, бр. 3.
- Орловић, Славиша. 2012. „Политичке последице изборног система у Србији“, *Политички живот*, бр. 4, Факултет политичких наука Универзитета у Београду.
- Републички завод за статистику Републике Србије, *Статистички годишњак Републике Србије*, 2018, 41.
- Arhiva Narodne skupštine Republike Srbije (Arhiva NSRS).
- Beetham, David. 2013. *Parlament i demokratija u XXI veku - vodič ka dobroj praksi*. Beograd: Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) Srbija.
- Christiano, Thomas. 1996. *The Rule of the Many: Fundamental Issues in Democratic Theory* Colorado: Westview Press.
- Dres, Frowein, and Roland Bank. 2000. *The Participation of Minorities in Decision-Making Processes*. Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities (DH-MIN) of the Council of Europe.

- Lončar, Jelena. 2016. "Electoral Accountability and Substantive Representation of National Minorities: The Case of Serbia". *East European Politics and Societies* 30, no. 4 (2016).
- Odluka o dodeli mandata narodnih poslanika Narodne skupštine Republike Srbije, Republička izborna komisija, dostupno na: <http://www.rik.parlament.gov.rs/arhiva-izbori-za-narodne-poslanike-2014.php>, pristupljeno 28.8.2019. godine (RIK 2014)
- Palermo, Francesco, and Jens Woelk. 2003. "No representation without recognition: The right to political participation of (National) minorities". *European Integration* 25, no. 3 (2003).
- Pitkin, Hannah Fenichel. 1967. *The Concept of Representation*. Berkley: University of California Press.
- Republički zavod za statistiku, dostupno na: http://popis2011.stat.rs/?page_id=2162, pristupljeno: 28.8.2019. godine (Popis 2002, 2011).
- Saward, Michael. 2006. "The Representative Claim". *Contemporary Political Theory* 5 (n.d.).
- Stockemer, Daniel and Kchouk Bilel. 2017. „Inclusive parliaments: a trigger for higher electoral integrity?” *The Journal of Legislative Studies* 23, no. 3 (2017).
- Tanjug- dostupno na: <https://mondo.rs/Info/Srbija/a60418/Jordanac-radikalski-poslanik.html>, pristupljeno: 28.8.2019. godine (Tanjug 2007)
- Wheatley, S. 2002. „Non-discrimination and equality in the right of political participation for minorities”, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe* (JEMIE), no. 3 (2020).

Nikola Lazić*

Institute for Political Studies, Belgrade

**REPRESENTATION OF NATIONAL
MINORITIES IN THE NATIONAL ASSEMBLY
OF THE REPUBLIC OF SERBIA FROM 2000. TO
2020.**

Resume

In order for a parliament to be considered democratic, the basic function it needs to satisfy is to adequately perform a representative function, i.e. to adequately represent the citizens of a country. It should also meet another criterion - to reflect the social diversity of the population in terms of gender, language, religion, ethnicity or some other politically important characteristics. There should be mechanisms that would give additional rights to the representatives of minority groups in parliament in order to work on an equal basis and the representative function they perform. The affirmative action, i.e. the amendment of the law and the establishment of the natural threshold for national minorities, enabled them to enter the National Assembly of the Republic of Serbia on independent lists for the first time. What has been noticeable in all convocations since 2000 is that Roma minority list has achieved any significant results, although the Roma national minority is the second largest in Serbia, right after Hungarians. One of the conclusions was that territorial dispersion has an impact on this, although the low level of education of the Roma population can be added to this consideration. Other minorities had a relatively good representation in parliament. National minorities

* nikola.lazic@ips.ac.rs

are included in almost all committees and are relatively well represented.

Keywords: national minorities, representative function, affirmative action, democratic parliament, functionality of the democracy.

* Овај рад је примљен 5. октобра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 329(474)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.10>

Прегледни рад

*Дејан Бурсаћ**

Институт за политичке студије, Београд

ПАРТИЈСКИ СИСТЕМИ БАЛТИЧКИХ ДРЖАВА: ЛЕВИЦА ИЗМЕЂУ ЕТНИЧКЕ ПОДЕЛЕ И ИДЕОЛОШКОГ РАСЦЕПА**

Сажетак

Аутор анализира генезу партијских система три балтичке земље: Естоније, Летоније и Литваније, уз посебан фокус на својеврстан идеолошки дисбаланс. Наиме, у две од три бивше совјетске републике, партије левице у дужим периодима не успевају да учествују у извршној власти, а често ни да остваре значајне изборне резултате. Владе у Естонији и Летонији током готово целог периода од стицања независности формирале су примарно, ако не и ексклузивно, странке деснице или десног центра. Супротност је Литванија, држава у којој се леви спектар партијског система укоренио и у којој постоји како идеологизовано партијско такмичење, тако и смењивост левице и деснице на власти. Аутор кроз компарацију три партијска система настоји да истражи узроке за одсуство или уочљиву потпредстављеност политичких партија левице

* dejan.bursac@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад у појединим сегментима садржи делове докторске дисертације аутора („Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама”, одбрањене 6. марта 2019. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду) који до сада нису објављивани.

у две балтичке државе, као и релативни успех у једној од њих. Кроз рад су идентификована два кључна разлога за такав исход: један се односи на перцепцију улоге Комунистичке партије Совјетског Савеза (и његових идеолошких наследница) у процесу стицања независности, док је други дубље укоренењен и тиче се пре свега перцепције политичког представљања руске мањине, и у ширем смислу Русије као геополитичке претње, због чега долази како до својеврсног отклона већинског становништва према левим партијама, али и до специфичне политике коалирања између партија, којом се настоји блокирати учешће левице у извршној власти.

Кључне речи: Естонија, Литванија, Летонија, партијски систем, левица, десница, Балтик

УВОД

Политичке слободе уведене у Совјетском Савезу политикама гласности и демократизације, промовисаним за време мандата генералног секретара Михаила Горбачова, у комбинацији са вестима о реформским догађајима широм бившег Источног блока, убрзано су нагризале некада недодирљив ауторитет совјетске Комунистичке партије. Ускоро се јављају први про-демократски, али и сецесионистички покрети – примарно у балтичким државама. На изборима за Врховне совјете Естоније, Летоније и Литваније током 1990. године побеђују опозициони кандидати, док тзв. тврда струја у Москви у августу 1991. покушава да изведе војни пуч – али његов неуспех је само убрзао распад СССР (Јергин и Станислав 2004, 320-321). Наиме, након неуспеха пучиста, совјетска власт губи сваки ауторитет, републичке администрације се учвршћују, једнострано проглашена независност балтичких држава почиње да добија међународно признање без много протеста од стране Москве; а до краја године, осталих дванаест совјетских република стиче самосталност мирним путем. У

ноћи 25. децембра 1991. године, совјетска црвена застава је последњи пут спуштена са јарбола изнад Кремља.

Балтичке државе су, као и већина новонасталих источноевропских земаља, заједно са процесом демократизације и либерализације економије, ступиле у процес изградње државе. Формација или обнова националних идентитета посебно је била изражена на Балтику, из неколико разлога. Литванци, Летонци и Естонци имали су умерено до значајно одвојен етнички идентитет од већинског словенског, јаче историјске, економске и културолошке везе са „западним светом“ (оличеном пре свега у Нордијским земљама, али и Немачкој), као и историју независности након Првог светског рата, која је окончана анексијом од стране СССР у лето 1940. године – иако вреди поменути да је званична Москва ове три републике сматрала конститутивним чланицама Совјетског Савеза, које су самостално пришле федерацији (Marek 1968, 396). Како било, у све три републике је остао одређени број становника руске етничке припадности, мањим делом староседелачког, а већином досељеног током заједничке државе, који су од стране домицилног становништва и нарочито политичких елита виђени као својеврсна безбедносна претња. Тај расцеп се укотвио и у партијске системе, у наизглед уобичајеној идеолошкој подели левице и деснице. У раду ћемо анализирати како је то изгледало у свакој од три појединачне државе.

У анализи ћемо користити методолошки оквир установљен у бази података из експертске анкете о идеолошкој позицији владајућих партија и коалиција у бившим социјалистичким државама (Bursać 2018). Ово истраживање, у ком су прикупљена мишљења 273 експерта из 16 земаља, категоризовало је све странке и последично владајуће коалиције од обнове вишестраначја у источноевропским државама, укључујући и три анализирани балтичке државе (из којих је прикупљено 35 мишљења експерата), на једнодимензионалној скали од вредности 0 (екстремна левица) до вредности 10 (екстремна десница). Последична идеолошка вредност тј. позиција влада на истој скали је утврђена екстраполацијом идеолошке позиције појединачне чланице владе и њене релативне снаге у погледу броја парламентарних мандата.

Референтне вредности за странке којима ћемо се водити у овом раду износе: екстремна левица (0-2), умерена левица (2-4), центар (4-6), умерена десница (6-8) и екстремна десница (8-10).

ЕСТОНИЈА

У све три државе, про-демократске странке су биле испреплетене са покретима за национално осамостаљење; а конкретно у Естонији, републичка Комунистичка партија је такође изнела захтев за независношћу, одвојивши се тако од централне Комунистичке партије Совјетског Савеза. На изборима за Врховни совјет Естоније у марту 1990. године већину гласова освајају кандидати који су подржавали независност: представљени на листи опозиционог Народног фронта, али неки и на листи Комунистичке партије; док су просовјетски кандидати били окупљени око листе Заједничког савета радних колектива, који осваја око четвртине гласова. Естонија званично проглашава независност у току покушаја пуча у Москви, 20. августа 1991. (на основу: Värä 2010). Први слободни избори у независној балтичкој држави одржани су 20. септембра 1992. године, а прву владу формирао је премијер Март Лар, и она је идеолошки припадала десници (скор 7.34 на коришћеној идеолошкој скали). Десна идеолошка позиција остаће обележје естонских влада кроз готово цео период од обнове независности – уз мање изузетке (видети: Табела 1). Без обзира на то које партије су чиниле владу у фрагментираним партијском систему ове земље, мање више све су прихватале општи консензус око одређених базичних политичких питања која су их нужно квалификовале на распон десног идеолошког спектра: од умерених, до оних нешто екстремнијих. Те политике се свде на процес изградње нације, трајни вредносни и геополитички заокрет ка западу, чланство у ЕУ и НАТО, усвајање тржишне економије и демократије као принципа владавине (Лар 2016, 88-89).

Табела 1: Идеолошке позиције естонских влада 1992 – 2019.

Кабинет	Мандат	Идеолошка позиција владе	Странка премијера	Идеолошка позиција странке премијера
Лар I	1992-1994	7.34	Про Патриа	7.71
Таранд	1994-1995	7.15	Савез умерених	5.29
Вахи I	1995	5.22	Естонска коалициона партија	5.88
Вахи II	1995-1996	6.12	Естонска коалициона партија	5.88
Вахи III	1996-1997	5.53	Естонска коалициона партија	5.88
Симан	1997-1999	5.53	Естонска коалициона партија	5.88
Лар II	1999-2002	6.49	Про Патриа	7.38
Калас	2002-2003	5.38	Естонска реформска партија	7.13
Партс	2003-2005	6.51	Рес Публика	6.88
Ансип I	2005-2007	5.23	Естонска реформска партија	7
Ансип II	2007-2009	6.57	Естонска реформска партија	7.13
Ансип III	2009-2011	7.08	Естонска реформска партија	7.13
Ансип IV	2011-2014	7.13	Естонска реформска партија	7.13
Роивас I	2014-2015	5.85	Естонска реформска партија	7.13
Роивас II	2015-2016	6.11	Естонска реформска партија	7
Ратас I	2016-2019	4.56	Естонска партија центра	3.88

Носиоци извршне власти у дугим периодима биле су Естонска реформска партија, класична либерална странка по својим програмским усмерењима, Про Патриа – конзервативна, демохришћанска и националистичка странка,

али и Коалициона партија. Последња странка је заузела нешто „умеренију“ позицију ближу центру на идеолошкој скали, захваљујући понајвише социјал-либералним политикама у својим програмским документима и наступима. Први период вишестраначја обележава виша фрагментираност партијског система, уз честе промене коалиционих партнера. Лево странке нису играле значајну улогу у том периоду. Наследница Комунистичке партије, Демократска радничка партија (касније променила име у Естонска партија левице), није никада успела да уђе у парламент, освајајући тек неколико хиљада гласова на изборима. Просовјетска фракција је задржала име Комунистичка партија Естоније, али је њен рад забрањен од стране естонске владе два дана након проглашења независности (RFE/RL 1991).

Већ током ере перестројке, формира се Естонска социјалдемократска партија, настала од умерено левих опозиционих покрета без веза са Комунистичком партијом, а ова партија укључује и групе са изражено про-руском оријентацијом и карактером. Од првих слободних избора, ова партија улази у коалицију са аграрним странкама и брендира се именом „Умерени“ односно „Савез умерених“ (ест. *Mõõdukad*), избегавајући на тај начин поистовећивање са идеолошком левицом или са про-руском политиком. Умерени су се током деведесетих година борили са програмским и идентитетским проблемима, неретко учествујући у владама деснице Марта Лара и Андреса Таранда и подржавајући политике које су биле како неолибералне у економском смислу – упркос свом начелно левом усмерењу; тако и националистичке у идентитетском смислу – упркос одређеном корпусу руских гласача које је ова странка окупљала. Крајем деведесетих и почетком новог миленијума, након неколико лоших изборних резултата ова странка заузима јаснију социјалдемократску идеолошку позицију: улази у Социјалистичку интернационалу (1999) и Партију европских социјалиста (2003), а 2004. године шаље важну симболичку поруку гласачима, тако што мења име у Естонска социјалдемократска партија – СДЕ (Mikkel 2006, 23-24). Ту промену рефлектује и идентификована промена у скору СДЕ у наредним мандатима владе, када је ова партија оцењена просечном позицијом 4, односно 3.63

на идеолошкој скали, што јасно показује заокрет ка левици. Упркос идеолошком учвршћивању на курсу умерено леве политике, са заступањем модела социјалне тржишне економије налик немачкој и промоцији вредности попут једнакости, социјалне правде, па и државе благостања, ова странка је наставила да учествује у владама деснице премијера Андруса Ансипа и Тавија Роиваса. Можемо рећи да се, после избора њеног бившег лидера Томаса Хендрика Илвеса за председника Естоније 2006. године (и реизбора 2011. године), чини да се СДЕ укотвила у партијски систем. Иако цео систем и даље значајно нагиње ка десници, резултати и континуирана подршка социјалдемократима указују на нормализацију леве политике у овој држави: странка је на парламентарним изборима 2011, 2015. и 2019. године освојила сукцесивно 17.1%, 15.2% и 9.8% гласова, док је на последњим изборима за Европски парламент, 2019. године, освојено рекордних 23.3% гласова. Узевши у обзир теорију према којој грађани „релаксираније“ гласају на европским изборима, често користећи ове изборе као могућност да искажу своје праве симпатије према некој партији или да казне владајуће странке (Nix and March 2007), за разлику од више стратешког или интересног гласања на националним изборима, јасно је да ова странка свакако има укореењену подршку у естонском електорату.

У међувремену, у партијском систему Естоније је од самих зачетака присутна још једна странка коју делимично можемо сврстати на леви део идеолошког спектра. Наиме, Естонска партија центра основана је још 1991. године, а себе сматра класичном либералном странком чији главни циљ је „формирање јаке средње класе“. Ова странка је и дуготрајни члан Савеза либерала и демократа Европе (АЛДЕ), либералне паневропске страначке фамилије. Међутим, због одређених социјалних политика, као и због чињенице да странку подржава велики број етничких Руса (Kangro 2012), ова партија је занимљива за анализу. Странка је управо због својих политика, укључујући и латентно противљење уласку у ЕУ, блиске односе са Путиновом Јединственом Русијом, као и ауторитаризма партијског лидера Едгара Сависара, била основ за прављење владајућих коалиција против ње – наиме, остале странке су се удруживале тако да би оставиле Партију центра ван власти и

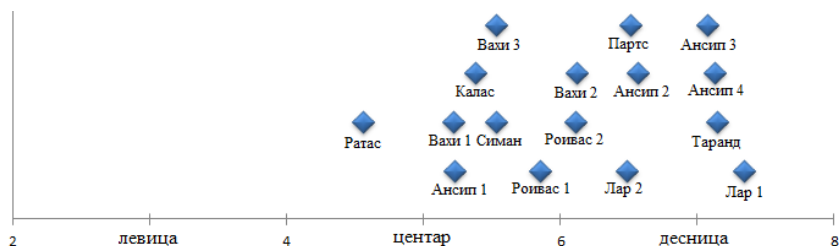
то у периоду од 2003. до 2015. године. Ипак, питање је да ли се ова странка може сматрати партијом левике, иако је резултати експертског скорa јасно сврставају на леви центар: са оценама које варирају од 3.88 до 4.25 у последње три деценије. Странка на изборима константно осваја око четвртине бирачког тела (на последњим, 2019. године, освојили су 23 процента) – што угрубо одговара броју етничких Руса у Естонији. Иако је извесно да странка има гласаче и међу Естонцима, чињеница је да она мобилизује огроман број руских гласова – иако то није кључни идеолошки или програмски фокус ове партије. Опсежна програмска платформа странке помиње Русе тек у контексту интеграције у образовни систем, као и могућности учења руског језика у државним школама (Keskerakond 2020).

Најзад, влада Јурија Ратаса формирана након избора 2016. године представља круну борбе левих или номинално левих странака у овој земљи – формирале су је Партија центра и социјалдемократе, додуше са конзервативном Про Патријом као трећим партнером. Ова влада је позиционирана скором 4.56 на идеолошкој скали. Практично све до тада, лева политика се програмски уклапала у десне владе, те је агенда обично наметана од стране већинских партнера који су дефинисали димензије релевантних питања. Ова нормализација партијског спектра и веће прихватање левих странака као легитимних десила се временом, због логичних процеса: Естонија као држава се укотвила у ЕУ и НАТО, транзиција ка независној држави је неповратна; а како левица, тако и мањине, престали су да буду посматрани с подозрењем као неко ко би могао да угрози национални суверенитет. Такође, као исход економске кризе, дошло је делимично до сумње у до тада општеприхваћени неолиберални економски модел, а нарочито су до изражаја дошле социјалне неједнакости произашле као резултат радикалних реформских политика пређашњих влада (Mikkil 2006). Коначно, дошло је делимично до прихватања и интеграције руске мањине, делом је смањена и секуритизација њиховог питања, што је дошло као логична последица готово три деценије одсуства отвореног конфликта.

Седам анализираних изборних циклуса и чак 16 различитих влада у овом периоду сведоче о нестабилној природи естонског партијског система и честим променама

владајућих коалиција. Видљиво је да су скоро све кључне партије способне да коалирају међусобно, а да се прагматски интереси често стављају испред програмских разлика (видети: Lagerspetz and Vogt 2013, 55). Међутим, ова сарадња је и олакшана јер су програмске разлике између партија изузетно мале: наиме, са изузетком социјалдемократа и Партије центра, које гравитирају између центра и левице, највећи део естонске партијске сцене припада десном полу идеолошког спектра. Уопштено говорећи, чак и номинално лево оријентисане партије у Естонији су показивале јасно протржишно опредељење у својим социоекономским политикама, уз јаку националну оријентацију (Lagerspetz and Vogt 2013, 55). Од поменутих 16 анализираних влада Естоније, девет је припадало десници, шест – десном центру, а само једна, прва влада Јурија Ратаса, идеолошки припада левом центру – на Графикону 1. се јасно види груписање око десног пола идеолошког спектра.

Графикон 1: Утврђене позиције естонских влада 1992 – 2019. на скали левица – десница

ЛЕТОНИЈА

Резултати експертског скорa идеолошких позиција владајућих партија и коалиција (Bursać 2018) указују на то да партијски систем у Летонији показује сличне трендове као у суседној Естонији: наиме, идеолошко поље је значајно „накривљено“ ка десници, која од стицања независности доминира политичким животом ове балтичке земље. Зашто је то тако? Свесне да већина гласача левицу и даље поистовећује са комунистичком совјетском владавином и руском доминацијом,

део левих партија избегава да се јасно идеолошки декларише. Поред тога, десница се од зачетка вишестраначја профилисала као чувар летонске независности, те је веома тешко изазвати ове политике са позиције левике (Plakans 2011). Наиме, на првим делимично слободним изборима за Врховни совјет Летоније, у марту 1990. године, локална грана Комунистичке партије се, за разлику од својих естонских колега, није експлицитно определила за независност, нити се сепаратисала од централне Комунистичке партије Совјетског Савеза. То је, краткорочно, условило убедљиву победу опозиционог Народног фронта Летоније на тим изборима (131 од 201 мандата у Совјету), док је на дужи рок произвело отклон Летонача према комунистима и уопште њима блиским идеолошким опцијама. Најзад, још један разлог налази се у етничкој дистанци. Обе земље имају значајну руску мањину, која износи око четвртине популације. Овај етнички расцеп је омео одржив развој изворне левичарске опције, а често и њихово учешће у власти, будући да се гласање за левицу перципира као гласање за опције блиске Русији (Bergmane 2017). Овакво мишљење делимично подржава и само деловање тих партија, нарочито у Летонији: пример за то је Социјалдемократска партија Хармонија, која, као отворено декларисана про-руско странка левике, осваја највише мандата у последња три изборна циклуса, али је константно искључена из формирања владајућих коалиција.

Први слободни избори након проглашења независности Летоније одржани су у јуну 1993. године, по пропорционалном изборном систему са пет изборних јединица, који је у употреби све до данас. Мањинску владу десног центра (скор 5.8) након избора формира премијер Валдис Биркавс из странке Летонски пут.

Табела 2: Идеолошке позиције летонских влада 1992 – 2019.

Кабинет	Мандат	Идеолошка позиција владе	Странка премијера	Идеолошка позиција странке премијера
Биркавс	1993-1994	5.8	Летонски пут	5.9
Гаилис	1994-1995	5.71	Летонски пут	5.9
Шкеле I	1995-1997	5.59	(нестраначки)	-
Шкеле II	1997	5.72	(нестраначки)	-
Красте	1997-1998	5.72	Отаџбина и слобода/ЛННК	7.4
Криштопанс	1998-1999	5.66	Летонски пут	5.8
Шкеле III	1999-2000	6.44	Народна партија	6.4
Бержинс	2000-2002	5.8	Летонски пут	6.43
Репше	2002-2004	6.32	Нова ера	6.2
Емсис	2004	6.17	Унија зелених и фармера	5.4
Калвитис I	2004-2006	6.18	Народна партија	6.5
Калвитис II	2006-2007	6.14	Народна партија	6.3
Годманис	2007-2009	6.14	Летонија прво/ Летонски пут	6.2
Домбровскис I	2009-2010	6.12	Нова ера	6.4
Домбровскис II	2010-2011	5.92	Јединство	6.2
Домбровскис III	2011-2014	6.28	Јединство	6.4
Страујума I	2014	6.14	Јединство	6.4
Страујума II	2014-2016	6.29	Јединство	6.2
Кучинскис	2016-2019	6.29	Јединство	6.2

Након првобитне фрагментације партијског система и нестабилних влада у којима су кључну улогу узимали либерални Летонски пут и националистичка странка Отаџбина и слобода, а затим и Народна партија, конзервативна странка настала као лидерски покрет око премијера Андриса Шкелеа, долази до

доминације странке Јединство. Честа прекомпоновања влада су резултат основне поделе партијског система ове земље: пролетонске партије су покушавале да формирају већину како би задржале про-руске странке ван позиција извршне власти (Auers 2013, 92-101).

Јединство настаје 2010. као савез више мањих и новијих странака либералне, проевропске и конзервативне оријентације. Одмах по формирању стиче велику популарност, те доминира партијским системом ове државе у другој деценији двадесетог века. Један од подстицаја за настанак ове странке умерене деснице (скор варира у врло стабилним оквирима вредности од 6.2 до 6.4) је формирање и велика популарност леве странке Хармонија, основане као коалиција 2005, а као партија 2009. године.

И пре Хармоније су поједине мање леве странке улазиле у парламент, а понекад и у владу, додуше у врло кратким епизодама. Демократска партија Саимниекс (скор 4) је 1995. године освојила највише мандата на изборима и ушла у владу, иако није добила премијерско место. Већ на следећим изборима ова странка није освојила ниједан мандат. Гласови левице 1998. прелили су се Летонској социјалдемократској радничкој партији (скор 3.4), која осваја 13% на изборима и улази у владу Вилиса Криштопанса, али је након шест месеци руши. Већ на следећим изборима, и ову странку затиче слична судбина, те пада испод цензуса.

Општи је консензус да су гласови левице чврсто увезани са гласовима етничких Руса, те је 2002. ове гласове преузео Покрет за људска права у уједињеној Летонији, који касније мења име у Руски савез Летоније, странка која комбинује русофилску политику, леви приступ у социоекономским питањима и социјални конзервативизам. На наредним изборима популарност Руског савеза пада, што можемо повезати са настанком изборне коалиције Хармонија, која је окупила низ мањих партија социјалдемократске и про-руске оријентације. Спајање ове две програмске целине показало се са једне стране као успешна политика у смислу потпуног искориштавања потенцијала гласачког тела, а са друге као проблематична са позиције могућег уласка у извршну власт

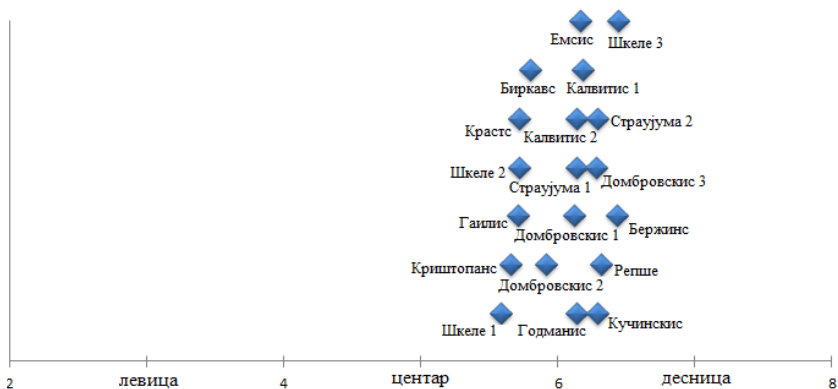
тј. коалиционог потенцијала. Већ од наредних избора 2010. и кроз целу деценију након тога, остале леве и про-руске изборне платформе немају нарочитог успеха – сви гласови су се прелили Хармонији. Њену леву позицију учврстили су негативни ефекти светске економске кризе у овој држави: раст незапослености од готово 10%, пад БДП-а за више од 15%, смањење нивоа зарада од 7% и повећање јавног дуга за 50% (World Bank 2020). Међутим, управо јачина Хармоније у бирачком телу (видети: Табела 3) била је подстицај раста популарности Јединства, као и последичном формирању влада тј. коалирању центра и деснице како би се блокирао улазак левице у извршну власт.

Табела 3: Резултати Социјалдемократске партије Хармонија на изборима

Изборни циклус	Процент гласова	Број мандата у парламенту
2010	26.6	29/100
2011	28.4	31/100
2014	23.0	24/100
2018	19.8	23/100

Већ смо изнели податак да Летонија није имала нити једну владу левице или чак левог центра у периоду вишестраначја. Од 19 владајућих коалиција, седам је припадало десном центру, а чак 12 – десници. Све летонске владе од првих слободних избора 1993. до 2019. године налазиле су се у веома уском распону идеолошког скорa између вредности 5.59 и 6.44 (видети: Графикон 2).

Графикон 2: Утврђене позиције летонских влада 1993 – 2019. на скали левица – десница

Различите летонске партије и коалиције су губиле популарност, места у влади, па чак и места у парламенту, али готово увек су их замењивали актери сличних идеолошких светоназора – сигнализирајући стабилну политичку потражњу за одређеним програмским позицијама. Свеукупно, популарност деснице међу гласачима, упркос фрагментацији, није опадала, великим делом и због перцепције левице у контексту етничког расцепа. Наиме, партије у Летонији се такмиче у етнички подељеном електорату, где расцеп до дана данашњег није, као у Естонији, барем делимично превазиђен – Летонија се и даље практично састоји од две веома одвојене етничке заједнице, Летонаца који чине око 65%, и Руса који чине око 25% становништва (тј. Источних Словена којих укупно има преко 30%), те многе политичке партије одржавају своју популарност управо на том латентном конфликту (Pabrkis and Stokenberga 2006). Идеолошки расцеп деснице и левице се стога укорењени у етничку поделу, а још увек се нису створили услови за настанак политичких платформи које би ту поделу превазишле.

ЛИТВАНИЈА

Још као део СССР, Литванија је одржала изборе за републичко представничко тело Врховни совјет у фебруару и марту 1990. године. Комунистичка партија Литваније (КПЛ) се крајем 1989. године одвојила од централне КП СССР, те почела да подржава суверенитет ове балтичке државе. КП СССР је наставила да функционише у овој републици, окупљајући углавном функционере руског и пољског порекла (Vardys and Sedaitis 1997, 152), али је на изборима потпуно поражена, као једина листа која се противила литванској независности – освојила је тек 7 од 135 мандата. Већину су освојили кандидати КПЛ или независни кандидати које је подржавао про-демократски и про-литвански опозициони покрет Сајудис. И КПЛ и Сајудис су се залагали за независност и трансформацију Литваније, уз додуше разлике у приступу: комунисти су били скептични око брзине политичких и економских реформи, као и за нешто израженије везе са државама СССР. Из ове поделе се развија доминантни расцеп у литванском партијском систему, који ће практично опстати неокрњен све до избора 2016.

Први потпуно слободни избори у независној Литванији су одржани након више од две године: у октобру и новембру 1992. Претходно је усвојен законски оквир за изборе који је, уз блаже варијације, на снази и данас: 141 члан Сејмаса, литванског парламента, бира се мешовитим изборним системом: 70 чланова се бира пропорционално на партијским листама, док се 71 члан бира већински и двокружно, у једномандатним јединицама. Покрет Сајудис, делом због последица трансформационе кризе, а делом због унутрашњих сукоба изазваних идеолошком хетерогеношћу, губи подршку на првим изборима (Ramonaitė 2006, 70-71). Апсолутну већину од 73 мандата осваја Демократска радничка партија (ЛДДП), странка левице (скор 3.41) настала из КПЛ.

Табела 4: Идеолошке позиције литванских влада 1992 – 2020.

Кабинет	Мандат	Идеолошка позиција владе	Странка премијера	Идеолошка позиција странке премијера
Лубис	1992-1993	3.41	(нестраначки)	-
Шлежевичиус	1993-1996	3.41	Демократска радничка партија	3.41
Станкевичиус	1996	3.41	Демократска радничка партија	3.41
Вагнориус	1996-1999	7.41	Отаџбинска унија	7.41
Паксас I	1999	7.41	Отаџбинска унија	7.41
Кубилиус I	1999-2000	7.41	Отаџбинска унија	7.41
Паксас II	2000-2001	6.16	Либерална унија	7.56
Бразаускас I	2001-2004	3.98	Социјалдемократска партија	3.65
Бразаускас II	2004-2006	4.27	Социјалдемократска партија	3.82
Киркилас	2006-2008	4.94	Социјалдемократска партија	3.82
Кубилиус II	2008-2012	6.83	Отаџбинска унија	7.18
Буткевичиус I	2012-2014	4.88	Социјалдемократска партија	4.44
Буткевичиус II	2014-2016	4.81	Социјалдемократска партија	4.44
Сквернелис	2016-2020	4.51	Унија фармера и зелених	4.69

Кључно такмичење у првој деценији вишестраначја одвијало се између десне Отаџбинске уније, настале из покрета Сајудис, и Демократске радничке партије. Избори 2000. године доносе велику промену, пре свега због незадовољства електората високом незапослености (IPU 2000). Конзервативна десница тада губи 76 од претходних 86 мандата. ЛДДП био је релативни победник избора, али владу су ипак формирале новонастале либералне партије – што у неку руку представља најаву почетка краја традиционалне политичке поделе у овој земљи. Од 2001. године, ЛДДП покушава да превазиђе „сумрак“ традиционалних партија и удружује се са мањом Социјалдемократском партијом (која је од зачетка

вишестраначја била присутна у парламенту, додуше никада није остварила бољи резултат од 7% гласова) и преузимају име – Социјалдемократска партија Литваније. Левица се те године враћа на власт.

Партнер социјалдемократа у владама формираним након избора 2004. и 2012. године била је Радничка партија, номинално лева странка формирана од стране тајкуна Виктора Успаскиха. Ова странка је перципирана као популистички покрет без значајног идеолошког пројекта (Duvold and Jurkynas 2013, 129), а резултати експертског сора у датом периоду је такође смештају ближе идеолошком центру, са оценама 4.59 и 4.63.

На изборима одржаним у октобру 2016. године, литвански гласачи незадовољни спорим опоравком од последица кризе, поново су казнили владајуће партије: социјалдемократе губе више од половине мандата и постају тек трећа снага у парламенту; док Радничка партија остаје на само два мандата, у поређењу са претходних 29. Литванска унија фармера и зелених, еколошка, конзервативна и аграрна странка, која је до тада имала само један мандат, осваја 54 места и формира владу левог центра (скор 4.51) са социјалдемократама – који на тај начин настављају да партиципирају у извршној власти. Укупно гледано, социјалдемократе су учествовале у извршној власти, најчешће као стожерна странка, укупно 19 од 28 анализираних година литванског вишестраначја, што је показатељ прихваћености лево оријентисаних политика у литванском друштву. Од обнове самосталности, Литванија је имала укупно 14 влада, од чега су четири припадале левици, а по пет центру (и то левом центру) и десници.

Графикон 3: Утврђене позиције литванских влада 1992 – 2020. на скали левица – десница

У контрасту са осталим балтичким земљама, партијски систем у Литванији обележен је континуираном конкуренцијом између левице и деснице, која траје од зачетка вишестраначја. Разлоге за то можемо пронаћи у неколико чињеница. Пре свега, бројност руске и осталих источнословенских мањина у Литванији је значајно мања него у друге две балтичке државе (6% Руса, односно 7.5% Источних Словена укупно). Највећа мањина у Литванији је заправо пољска. Друго, граница Литваније и Руске Федерације своди се уствари на границу са Калињинградском облашћу, а не са централним делом територије Русије, што је извесно утицало на смањене бојазни од евентуалних етничких конфликта или руске интервенције. Треће, републички огранак Комунистичке партије јасно је стао на страну независности Литваније приликом распада СССР, легитимизујући тако леве политике у будућој независној држави и дозволивши расцепу да се пресели из етничког у идеолошко поље. Најзад, Сик и Бохслер (Sikk and Bochsler 2008, 26-27) сматрају важним и фактор мешовитог изборног система, који је на снази од зачетка вишестраначја. Наиме, овај систем не пружа подстицаје мањинским странкама да се кандидују, пре свега због демографске разурђености руске мањине – њихова етничка странка не би успела да пређе цензус за листе, нити да освоји место у једномандатним јединицама (ово наравно не важи за Пољаке, који су територијално груписани у пет општина на југоистоку земље, те њихова странка Изборна акција Пољака константно осваја по неколико мандата). Све то је резултирало одсуством етничког карактера расцепа какав постоји у летонском и естонском партијском систему.

ЗАКЉУЧАК

Друштвени расцепи су један од главних фактора који обликују партијски систем и такмичење између партија. У Естонији, етничка подела Руса и Естонаца, која у последњих неколико година губи на значају, комбиновала се са расцепом комунизам-антикомунизам (Saarts 2011, 96), при чему је огроман део политичког спектра стао на позицију антикомунистичког естонског национализма – који је због специфичног транзиционог контекста у себи уткао и вредности демократизације политичког живота и маркетизације економског система. У Летонији, како смо видели, и даље постоји огроман одијум две највеће етничке заједнице, те је и етнички расцеп кључан и трајно укореењен у партијски систем (Krupavičius 2005). Све летонске владе од обнове вишестраначја припадале су идеолошки врло уском простору десног центра. Томе је свакако допринео и иницијални став републичког огранка КП СССР, који није стао на страну независности, створивши трајну подозривост Летонаца према левим политикама као антинационалним. У Литванији, са треће стране, расцеп око комунизма је био централни, али ускоро су га заменили класични социоекономски и делимично расцеп око друштвених вредности, створивши релативно стабилну поделу на левицу и десницу, али и смењивост представника супротстављених идеологија на власти у нормалним интервалима. Томе је, као што смо видели, допринела како транзиција литванских комуниста ка модерној социјалдемократској партији која не доводи у питање национални консензус, али и значајан објективни разлог – одсуство израженог мањинског питања у највећој од три балтичке државе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Јергин, Данијел и Станислав, Џозеф. 2003. *Командни висови*. Београд: Народна књига - Алфа.
- Лар, Март. 2016. „Естонија: најрадикалније реформе“. У *Велики препород: Поуке из победе капитализма над комунизмом*, ур. А. Аслунд и С. Ђанков, 76-91. Београд: Либек.

- Auers, Daunis. 2013. „Latvia“. In: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*, eds. S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause and T. Knutsen, 85-124. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Bergmane, Una. 2017. „What the Riga Elections Say about Latvian Politics“. *The Foreign Policy Research Institute*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <https://www.fpri.org/article/2017/06/riga-elections-say-latvian-politics>
- Bursać, Dejan. 2018. „Expert survey on party ideology in former socialist countries, 1990-2017“. *IPS*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <http://www.ips.ac.rs/researchers/dejan-bursac>
- Duvold, Kjetil and Jurkynas, Mindaugas. 2013. „Lithuania“. In: *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*, eds. S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause and T. Knutsen, 125-166. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Hix, Simon and Marsh, Michael. 2007. „Punishment or Protest? Understanding European Parliament Elections“. *The Journal of Politics*, 69(2), 495-510.
- IPU. 2000. „Historical Archive of Parliamentary Election Results. Lithuania. Parliamentary Chamber: Seimas. Elections held in 2000“. *Inter-Parliamentary Union*. Последњи приступ 17. 11. 2020. http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2189_00.htm
- Kangro, Karin. 2012. „Keskerakond on mitte-eestlaste seas jätkuvalt populaarseim partei“. *Postimees*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <https://www.postimees.ee/982022/keskerakond-on-mitte-eestlaste-seas-jatkuvalt-populaarseim-partei>
- Keskerakond. 2020. „Party Platform“. *Keskerakond*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <https://www.keskerakond.ee/en/our-party-main/pplatform-inf.html>
- Krupavičius, Algis. 2005. „Political parties and multi-party systems in the Baltic countries 1991-2001“. In *Political parties in post-Soviet space*, eds. A. Kulik and S. Pshizova, 121-136. London: Praeger.

- Lagerspetz, Mikko and Vogt, Henri. 2013. „Estonia“. In *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*, eds. S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause and T. Knutsen, 51-84. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Marek, Krystyna. 1968. *Identity and continuity of states in public international law*. Geneva: Librairie Droz.
- Mikkel, Evald. 2006. „Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished“. In *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*, ed. S. Jungerstam-Mulders, 23-50. Aldershot: Ashgate.
- Pabrakis, Artis and Štokenberga, Aiga. 2006. „Political Parties and the Party System in Latvia“. In *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*, ed. S. Jungerstam-Mulders, 51-67. Aldershot: Ashgate.
- Plakans, Andrejs. 2011. „Dilemmas of The Political Left in Latvia“. *The Woodrow Wilson International Center for Scholars*. Keskerakond. Последњи приступ 17. 11. 2020. <https://www.wilsoncenter.org/publication/158-dilemmas-the-political-left-latvia>
- Ramonaite, Aine. 2006. „The Development of the Lithuanian Party System: From Stability to Perturbation“. In *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*, ed. S. Jungerstam-Mulders, 69-90. Aldershot: Ashgate.
- RFE/RL. 1991. „Estonia outlaws CPSU, ECP OK“. *Oswego*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <http://www.cs.oswego.edu/~dab/coup/RLA/91-161.RLA.txt>
- Saarts, Tonis. 2011. „Comparative Party System Analysis in Central and Eastern Europe: the Case of the Baltic States“. *Studies of Transition States and Societies*, 3(3), 83-104.
- Sikk, Allan and Bochsler, Daniel. 2008. „Impact of ethnic heterogeneity on party nationalisation in the Baltic states“. *ECPR*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/08d73646-002e-48ac-8b86-15fd90ea54eb.pdf>
- Vardys, V. Stanley and Sedaitis, Judith. 1997. *Lithuania: The Rebel Nation*. Boulder: Westview Press.

Värä, Einar. 2010. „The August coup and Estonian independence (1991)“. *Estonica*. Последњи приступ 17. 11. 2020. http://www.estonica.org/en/The_August_coup_and_Estonian_independence_1991

World Bank. 2020. „World Bank Open Data“. *World Bank*. Последњи приступ 17. 11. 2020. <https://data.worldbank.org/>

Dejan Bursac*

Institute for Political Studies, Belgrade

PARTY SYSTEMS OF BALTIC STATES: THE LEFT BETWEEN ETHNIC DIVISIONS AND IDEOLOGICAL CLEAVAGES

Resume

Author analyzes origin and genesis of the party systems of three Baltic countries: Estonia, Latvia and Lithuania, with a special focus on specific ideological misbalance. Namely, in two of the three former Soviet republics, left-wing parties fail to participate in the executive branch and often underperform in the elections. Cabinets of Estonia and Latvia have comprised of mostly right-wing or center-right parties for almost the entire period since independence. The opposite case is Lithuania, where the left parties are rooted in the party system, and moreover, where there is both party competition based on ideological cleavage, and changeability of the left and right parties in power. Through the comparison of three party systems, author is investigating the absence or under-representation of political parties of the left in two Baltic States, and their relative success in one of the countries in question. The paper identifies two key reasons for such an outcome. One relates to the perception of the role of Communist Party of Soviet Union (and its ideological successors) in the process of separation of a specific republic from the Soviet Union. The other is more deeply rooted in respective societies and concerns the perception of political representation of the Russian minority and, in the broader sense, Russia as a perceived geopolitical threat, leading to ostracization

* dejan.bursac@ips.ac.rs

of left-wing parties, resulting in their exclusion from government formation.

Keywords: Estonia, Lithuania, Latvia, party system, left, right, Baltic.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 657.6:352(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.11>

Прегледни рад

*Агати́на Петровић**

Факултет политичких наука, Београд

ДРЖАВНА РЕВИЗОРСКА ИНСТИТУЦИЈА И ЊЕНА УЛОГА У КОНТРОЛИ ФИНАНСИЈА ЈЕДИНИЦА ЛОКАЛНИХ САМОУПРАВА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ОБЛАСТ ЈАВНИХ НАБАВКИ

Сажетак

Предмет овог рада јесте екстерна ревизија, тачније анализа делатности Државне ревизорске институције у контроли јавних финансија локалних самоуправа, са посебним акцентом на област јавних набавки. Државна ревизорска институција, у чијој надлежности је екстерна ревизија у Србији, успостављена је Законом о државној ревизорској институцији 2005. године, као самосталан и независан државни орган који за свој рад одговара Народној скупштини. Анализом делатности и надлежности Државне ревизорске институције и њеног институционалног и законодавног оквира, у раду ће бити пружени одговори на питања зашто је државна ревизија значајан елемент правне државе, какво је стање у области управљања јавним финансијама на локалном нивоу у Србији, зашто је област јавних финансија, поготово у сегменту јавних набавки, оптерећена нерегуларностима

* agatina.petrovic@fpn.bg.ac.rs

и колико те нерегуларности штете локалним самоуправама у Србији, као и на који начин и којим методама се могу превазићи.

Кључне речи: ревизија, екстерна ревизија, Државна ревизорска институција, јавне финансије, јавна средства, јединице локалне самоуправе, јавне набавке

ПОЈАМ, ЗНАЧАЈ И НАСТАНАК ДРЖАВНЕ РЕВИЗИЈЕ

Контрола трошења државног новца од стране грађана путем независних и самосталних институција представља једну од најбитнијих тековина демократског друштва. Питање где одлази и како се троши новац пореских обвезника је питање на које грађани сваке државе желе адекватан и сврсисходан одговор. Одговорно трошење јавних средстава је одувек било у центру пажње не само обичних грађана, већ и политичара, правника, економиста, филозофа (Шупут, 2014, 339). Још је Аристотел писао о неопходности постојања посебних службеника који ће контролисати одговорно и савесно понашање оних службеника који располажу великом количином јавних средстава. У различитим градовима они су се називали испитивачи, ревизори, контролори и јавни заступници (Aristotle, 1996, цитирано у: Rabrenović 2007, 35). Данас, у савременим демократијама, незамисливо је успешно функционисање јавног сектора без адекватне контроле буџетског система државе од стране независних и самосталних институција, па су тако „контрола и контролни независни механизми постали нов и незаобилазан параметар у дефинисању степена демократске изградње сваке државне заједнице“ (Златковић, 2014, 4).

Сам термин ревизија води порекло од латинске речи *revi-sio* што на српском језику значи поновно гледање или поновно виђење (Вујаклија, 1954, 808), док се у енглеском језику, за овај термин, користи реч *audit*, која вуче порекло из латинског глагола *audio, audire, audivi, auditus* што значи слушати. Енглеско *audit* упућује на првобитно схватање професије ревизора која се састојала у саслушању земљорадника о томе

колико приноса су остварили од земље и стоке, са циљем да им се утврде пореске обавезе (Алексић 2012, 9). Ревизија коју данас познајемо води порекло из Шкотске, из периода настанка модерног друштва и појаве првих великих компанија, на прелазу из 18. у 19. век. У том периоду долази до усложњавања привредних послова и пораста обима економије, што доводи до настанка прве ревизије, која је контролисала расходе. Шкотска је била једна од првих држава у којој је дошло до раздвајања функције власништва над компанијом од функције управљања компанијом, управо као последица усложњавања послова које компанија обавља и немогућности власника да и даље ефикасно води компанију. Тада послове управљања компанијом власници поверавају „менаџерима“, а како би били заштићени од могућих манипулација управљача компанијом, настају први ревизори који су спроводили контролу и надгледали рад управљача (Алексић, 2012, 9-10).

Ревизију најједноставније можемо дефинисати као поступак који за циљ има испитивање и оцену финансијских извештаја и на основу тога давање стручног мишљења о објективности стања капитала, имовине и резултата пословања (Транспарентност Србија, 2014, 3). Ревизију можемо дефинисати и као „систематичан процес објективног добијања и процене доказа везаних за изјаве управе предузећа о економским активностима и догађајима како би се одредио степен сагласности између тих тврдњи и установљених критеријума, а добијени резултати пренели заинтересованим корисницима“ (Гаврић, 2015, 16). На основу ових дефиниција закључујемо да је ревизија битан део регулаторног система сваке државе и свих организационих облика који се у оквиру ње јављају, а у којима постоји управљање јавним финансијама, из простог разлога што је ризик од појаве нерегуларности и неефикасног трошења велики. Из тога произилази и значај интегритета и независности институција које врше ревизију, поготово када је реч о државној ревизији, јер је тело/орган/комисија које је обавља, иако независно, заправо део државе, односно државног апарата као целине. Ревизија није циљ сама по себи, већ као нераздвојни део регулаторног система државе, апарат помоћу кога треба открити одступања од прихваћених стандарда и кршења начела у области управљања јавним

финансијама (ISSAI 1, 1997, цитирано у: Синановић и др. 2016, 29).

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ У ОБЛАСТИ ЕКСТЕРНЕ РЕВИЗИЈЕ

Екстерна ревизија институционализована у облику Врховне ревизорске институције, која за циљ има испитивање оправданости и економичности јавних расхода, један је од три вида контроле пословања и располагања јавним средствима који се данас јављају у државним институцијама, поред контроле која има интерни карактер и подразумева надзор запослених у оквиру државне управе и инспекције која се јавља као вид накнадне екстерне контроле државних органа (Станковић, Дамњановић, и Поповић, 2018, 97). Врховне ревизорске институције у државама уобличене су и дефинисане националним законима и њихов главни посао јесте да врше ревизију јавног сектора и свих оних који чине јавни сектор. Главни циљ врховне ревизорске институције није да кажњава учеснике у јавном сектору, већ да појача ниво њихове одговорности како би подстакла рационалну употребу јавних финансија како на централном, тако и на регионалном и локалном нивоу (Мамин Сачер, Вуковић, и Павић, 2015, 205). Иако су уобличене националним законима, па се према томе њихова организација и делатност разликује од државе до државе, постоје одређени међународни стандарди који су једнаки за све врховне ревизорске институције у свакој демократској држави, као и циљеви, који су увек усмерени ка ефикасној контроли јавног сектора, односно контроли финансија у јавном сектору.

Државна ревизија каква данас постоји, институционализована је Лимском декларацијом из 1977. године, донетој на деветом конгресу Међународних организација врховних ревизорских институција - ИНТОСАИ (*International Organization of Supreme Audit Institutions*). Главни циљ истакнут у Лимској декларацији је независност институција државне ревизије, као и независност њених запослених, односно ревизора. Свака држава данас, као важну компоненту демократске структуре, има институцију одговорну за ревизију

јавног сектора. У складу са стандардима садржаним у Лимској декларацији и ИНТОСАИ стандардима, институција одговорна за ревизију јавног сектора у државама мора бити успостављена законом, а често се подразумева и њена уставна утемељеност. Према дефиницији, држава може имати само једну врховну ревизорску институцију (Ahlenius, 2000, 1). Свака држава која не обезбеди независност врховне ревизорске институције не испуњава стандарде Лимске декларације, а да би држава гарантовала независност врховне ревизорске институције неопходно је управо законско упориште које то предвиђа. Према томе, закључујемо да је извор независне ревизорске институције управо у владавини права и правној сигурности једне државе. Због важности стандарда који произилазе из Лимске декларације, временом је онај документ почео да се посматра као *Magna Cartom* државне ревизије (Одлука о усвајању превода међународних стандарда врховних ревизорских институција, 2015, 2). Лимска декларација садржи неколико основних принципа и метода ревизије, од којих су, за државну ревизију, најбитнија она која се односе на ревизију јавног сектора. С обзиром на то да, као што је раније речено, свака држава има своје националне законе којима дефинише и уређује област државне ревизије, Лимска декларација даје уопштене стандарде ревизије јавног сектора (Стакић, Јездимировић, 2012, 109).

Поред темељних стандарда и начела који су изнети у Лимској декларацији и међународних стандарда и услова за настанак и функционисање Врховних ревизорских институција које је дефинисала ИНТОСАИ, као веома битан чинилац успешне ревизије јавља се и Етички кодекс самих ревизора. Свака држава треба да донесе свој национални етички кодекс који ће представљати основу поступања ревизора и који ће усвојити основне етичке принципе које је ИНТОСАИ дефинисала у свом Етичком кодексу државних ревизора. Неки од ИНТОСАИ принципа су независност и непристрасност у раду, компететивност, објективност и професионална тајност и друго (Стакић, Јездимировић, 2012, 110).

ДРЖАВНА РЕВИЗОРСКА ИНСТИТУЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Идеја о неопходности контроле јавних финансија у Републици Србији није нова, иако је закон којим је успостављен независан и самосталан орган у чијој надлежности је екстерна ревизија донет тек 2005. године. У раној историји српске државности и уставности, конкретно у Сретењском уставу Кнежевине Србије из 1835. године, наилазимо на члан који обавезује кнеза и државни Савет да образују главну рачунциницу која ће контролисати финансије и водити рачуна о томе да се државни, односно народни новац не троши на друге потребе, већ само на оне које је Скупштина одобрила (Устав Књажевства Србије – Сретењски Устав, 1835, чл. 107).

Након демократских промена у Републици Србији 2000. године предузети су први кораци за редефинисање буџетског система, али све до 2005. године у области екстерне контроле јавног сектора није било већих помака. Значајно је било успостављање институције трезора „...која подразумева консолидован рачун на којем се воде јавна средства свих буџетских корисника и чија је функција централизација управљања јавним расходима“ (Центар за европске политике, 2012, 3). Институција трезора, с обзиром на то да је подразумевала централизацију управљања јавним расходима, значи и већу прегледност јавних расхода, представљала је правно-институционалну подлогу за каснији настанак институције екстерне ревизије. Такође, у том период до 2005. године, у надлежности Народне скупштине је било ангажовање обучених ревизора који су вршили ревизију завршног рачуна буџета Републике и организација обавезног социјалног осигурања, а исто овлашћење су имале и скупштине локалних власти у погледу обављања ревизије буџета јединица локалних самоуправа. Коначно, 2005. године донет је Закон о државној ревизорској институцији као акт организационо-правне природе, који је успоставио Државну ревизорску институцију (ДРИ у даљем тексту) као највиши државни орган ревизије јавног сектора у Србији.

Законодавни оквир екстерне ревизије јавног сектора у Србији, а у складу са Преговарачком позицијом Републике Србије за Међувладину конференцију о приступању Републике Србије Европској унији за поглавље 32 - Финансијски надзор (Влада Републике Србије, 2014, 6) темељи се на Лимској декларацији о смерницама за начела ревизије, Мексичкој декларацији о независности врховних ревизорских институција, Међународним стандардима врховних ревизорских институција, стандардима Међународне организације врховних ревизорских институција (ИНТОСАИ), Европским смерницама за примену ИНТОСАИ стандарда и Етичком кодексу ИНТОСАИ за ревизоре у јавном сектору.

Институционални оквир ДРИ успоставио је касније Устав Републике Србије, који је потврдио да је ДРИ највиши државни орган ревизије јавних средстава у Србији, са статусом правног лица, који је самосталан у свом раду, а одговара и подлеже надзору Народне скупштине. Устав наводи да је ДРИ задужена за контролу извршавања свих буџета (Републике Србије, аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе) (Устав Републике Србије, 2006, чл. 92-96).

Што се тиче позиционирања Државне ревизорске институције у систему јавне власти у Србији, Државна ревизорска институција, као највиши државни орган ревизије који је предмет посебног законског регулисања, није обухваћена ни Законом о министарствима, ни Законом о државној управи, који у Србији уређују област државе управе. Сходно томе, закључујемо да ДРИ потпада под организацију јавне власти у Србији, али не и јавне, односно државне управе. У ужем смислу, ДРИ има додирних тачака и са недржавном управом и то по основу функционалне, а не територијалне децентрализације (Дабић, 2017, 41). Што се тиче односа ДРИ према законодавној и извршној власти, Државна ревизорска институција за свој рад одговара Народној скупштини, па је сходно томе ревизија коју спроводи ДРИ облик парламентарне функције надзора над управљањем и трошењем јавних средстава (Прибановић, 2013, 39) а у односу на Владу ДРИ ужива институционалну независност. Државна ревизорска институција, као самосталан државни орган, представља значајан баланс у систему поделе власти, део четврте карике, која контролише извршну власт, о

томе обавештава законодавну власт и има обавезу да поштује и поступа у складу са законима, не излазећи изнад правосудног система (Станковић, Дамњановић, и Поповић, 2018, 106-107).

Анализирајући уређеност области екстерне ревизије јавног сектора у Србији, коју је примарно дефинисао један закон - Закон о државној ревизорској институцији, који кроз одређење надлежности и функција институције, уједно одређује и област екстерне ревизије, уочавамо доминацију институционалног дискурса у коју је област екстерне ревизије смештена. То може бити необично са једне стране, али са друге стране одаје одређену интенцију законодавца, чији је циљ био да допринесе значају саме институције, тачније њеном интегритету и самосталности (Центар за европске политике, 2012, 5).

Државна ревизорска институција има свог председника, потпредседника, Савет, ревизорске и пратеће службе (Дабић, 2017, 40). Закон је ДРИ организовао тако да је Савет, као колегијални орган који се састоји од три члана, председника и потпредседника, највиши орган Институције, а председник Савета је уједно и председник Институције. Чланове Савета, укључујући Председника и Потпредседника бира и разрешава Народна скупштина већином гласова свих народних посланика на предлог надлежног радног тела Скупштине. Мандат чланова Савета је пет година, уз могућност једног реизбора (Закон о државној ревизорској институцији, 2018, чл. 13-20).

Своју делатност ДРИ врши према годишњем Програму ревизије који је дужна да усвоји крајем године за наредну годину. За рад ДРИ значајан је и Пословник Државне ревизорске институције (Пословник Државне ревизорске институције, 2009) који ближе уређује начин на који ДРИ врши своје надлежности. Надлежности ДРИ су прописане законом и обухватају планирање и обављање ревизије, доношење подзаконских аката ради спровођења закона, давање савета корисницима јавних средстава, давање мишљења у области јавних финансија, примедбе на радне нацрте предлога законских текстова, препоруке за измене важећих закона, утврђивање програма образовања и испитних програма за стицање звања државног ревизора, сарадњу са међународним ревизорским и

рачуноводственим организацијама и друго (Закон о државној ревизорској институцији, 2018, чл. 5). Предмет ревизије су сва примања и издаци у складу са прописима о буџетском систему, јавним приходима и расходима, финансијски извештаји, финансијске трансакције, евиденције, анализе и обрачуни, сврсисходност располагања јавним средствима, финансијско управљање и контрола буџетског система, системи интерне контроле и друго (Закон о државној ревизорској институцији, 2018, чл. 9). Што се тиче тога ко су субјекти државне ревизије, ту спадају сви они који користе јавна средства Републике Србије, директна и индиректна, као и друга правна лица која су повезана са субјектима ревизије. Такође, субјекат ревизије је и Народна банка Србије у делу који се односи на коришћење јавних средстава и пословања са државним буџетом (Пејовић, Лазаревић, и Ђинђић, 2014, 9). Сви субјекти ревизије су дужни да ДРИ ставе на располагање сва тражена документа и податке, укључујући и поверљива документа која су неопходна за планирање и извршавање ревизије (Закон о државној ревизорској институцији, 2018, чл. 36).

Државна ревизорска институција нема административна ни кривично-правна овлашћења у погледу санкционисања субјеката ревизије, већ издаје директне налоге за поступање субјектима ревизије, када у току поступка ревизије открије озбиљније кршење прописа, и о томе обавештава Народну скупштину и јавност, а позива надлежне органе да санкционишу актере који су умешани у случај (Дабић, 2017, 40).

У надлежности ДРИ у Србији је неколико врста контроле, односно ревизије¹ и све се предузимају са истим циљем, а то је ефикасно, регуларно и сврсисходно пословање корисника јавних средстава, у складу са планираним циљевима. Од 2014. године ДРИ обавља и ревизију сврсисходности пословања, која се бави испитивањем ефикасности и ефективности трошења јавних средстава, у целини или по пројектним активностима (Видовић, Милуновић, 2017, 38-40). Поред тога што испитује начин трошења јавних средстава, ревизија сврсисходности испитује да ли су јавна средства употребљена у праве сврхе, односно да ли грађани или други заинтересовани актери имају праве користи од датог предмета ревизије. Прецизније, ревизија

1 Више о облицима ревизије у: Државна ревизорска институција 2009-2019. 18.

сврсисходности испитује, између осталог, случајеве у којима је процедура испоштована, али су намене јавних средстава погрешне. Један од таквих примера можемо уочити управо у области јавних набавки. Лако је уочити нерегуларности у поступку јавних набавки када поступак није спроведен или када су критеријуми погрешно и дискриминаторно дефинисани, али шта када је поступак јавних набавки сасвим уредно спроведен, али је циљ погрешан. На пример, упућује се позив за подношење понуда за јавну набавку материјала неопходног за послове асфалтирања, али се асфалт, уместо до школе, постави до куће локалног политичара (Транспарентност Србије, 2014, 4-5). Ту наступа ревизија сврсисходности. Ревизија сврсисходности пословања је посебно значајна из тог разлога што пружа најједноставнију могућност свим заинтересованим актерима, без обзира да ли је реч о пореским обвезницима, извршној или законодавној власти, медијима, за увид у располагање јавним средствима.

Државна ревизорска институција је у обавези да сваке године, до 31. марта, поднесе Народној скупштини годишњи Извештај о свом раду из претходне године, затим Посебне извештаје који се односе на одређена хитна или значајна питања која искрсну у току године, а која не треба одлагати до подношења годишњег извештаја, Извештај о ревизији завршног рачуна буџета Републике. Извештајима о ревизији субјеката локалних власти ДРИ извештава Народну скупштину, али и скупштине локалних власти (Закон о државној ревизорској институцији, 2018, чл. 43-50).

ЈЕДИНИЦЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПАРАВЕ КАО СУБЈЕКТИ ДРЖАВНЕ РЕВИЗОРСКЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Сви субјекти који спадају у кориснике буџетских средстава подлежу и финансијској контроли. Ако узмемо у обзир да је контрола јавних финансија битно обележје демократске државе, а локална самоуправа као феномен тесно повезана са демократијом јасно је зашто је контрола финансија на локалном нивоу једнако битна, као и на централном нивоу државе (Ђорђевић, 2002, 23). Као што не може постојати демократија у држави без система локалне самоуправе тако

не може постојати ни демократија у локалним самоуправама, ако не постоји независна контрола локалних буџета, јер постоји велика шанса да се средства неконтролисано троше и злоупотребљавају што угрожава демократски принцип одговорности државе према грађанима, као и принципе правне сигурности и владавине права на којима демократија почива.

Јединице локалне самоуправе, с обзиром на то да одредбама Закона о буџетском систему (Закон о буџетском систему, 2019, чл. 2) спадају у директне кориснике буџетских средстава, представљају један од субјеката ревизије, док су установе, јавна предузећа и други организациони облици основани од стране локалних власти индиректни корисници буџетских средстава и такође субјекти ревизије. Уставом Републике Србије је прописано да Република Србија, аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе имају буџете у којима морају да буду приказани сви приходи и расходи којима финансирају своје надлежности, а извршавање буџета контролише ДРИ, након чега Народна скупштина разматра предлог завршног рачуна буџета на основу претходно прибављеног мишљења ДРИ (Устав Републике Србије, 2006, чл. 92). Према томе, ДРИ, приликом усвајања Годишњег програма ревизије, има обавезу да обухвати, поред буџета Републике Србије, пословања Народне банке, јавних предузећа, установа и других правних лица и јединице локалне самоуправе.

Јединице локалне самоуправе у Србији, у складу са Законом о локалној самоуправи (Закон о локалној самоуправи, 2018) чине општине, градови и град Београд. Финансирање јединица локалне самоуправе је дефинисано Законом о буџетском систему, као и Законом о финансирању локалне самоуправе (Закон о финансирању локалне самоуправе, 2018). Јединице локалне самоуправе своја средства обезбеђују из изворних и уступљених прихода. У изворне приходе спадају порези на имовину, локалне административне и комуналне таксе, боравишне таксе, накнаде за коришћење јавних добара, концесионе накнаде, приходи од давања у закуп непокретности и покретних ствари у власништву јединица локалне самоуправе, приходи од камата, од донација и друго, док у средства која припадају јединицама локалне самоуправе на нивоу Републике, спадају приходи од уступљених пореза и накнада и различите

врсте трансфера (за уједначавање, компензациони, трансфер солидарности, функционални и друго) (Пејовић, Лазаревић, и Ћинђић, 2014, 8).

Послове ревизије локалних власти, у складу са Правилником о унутрашњој организацији и систематизацији радних места у ДРИ (последњи је усвојен у децембру 2018. године) обавља Сектор за ревизију буџета локалних власти, тачније сектор 2 који је почео са радом 2010. године. Неке од надлежности овог сектора су да врши ревизију директних и индиректних корисника буџета локалних власти и аутономних покрајина, свих организационих облика - установа, јавних предузећа, агенција којима су поверени послови од општег интереса и друго.²

Увидом у анализе Сектора за ревизију буџета локалних власти, уочавамо да је током прве две године свог рада, Сектор спровео 59 ревизија, међу којима су, између осталог, биле ревизије финансијских извештаја завршног рачуна буџета АП Војводине, као и правилности пословања АП Војводине, 23 града, 31 општине и 4 градске општине (Пејовић, Лазаревић, и Ћинђић, 2014, 13). Оно што је поражавајуће јесте податак да од спроведених 59 ревизија ДРИ, односно Сектор за ревизију буџета локалних власти, није дао ниједно позитивно мишљење ни за један од субјеката ревизије. Ако узмемо у обзир да ревизорско мишљење финансијског извештаја локалне самоуправе одражава ниво финансијске одговорности локалне самоуправе (видети Нурдионо, Гамаууни, 2018, 427) закључујемо да је стање у области управљања финансијама на нивоу локалне самоуправе, у периоду настанка Сектора, било веома лоше и да није било у складу са дефинисаним стандардима.

Неки од проблема који су тада идентификовани представљали су озбиљне прекршаје у смислу непоштовања закона и регулатива, као на пример то да приходи који припадају буџетима локалних власти нису били уплаћивани на одговарајуће уплатне рачуне, затим приликом обрачунавања и исплате плата нису се примењивали дефинисани коефицијенти, евиденције пословних догађаја и плаћања вршене су на

2 Више о надлежности Сектора 2 у: Државна ревизорска институција, 2009-2019, 6-7

основу документације која није валидна, при спровођењу јавних набавки није била поштована законска регулатива, попис имовине је вршен на основу документације која није валидна, евиденције некретнина у пословним књигама су биле непотпуне и неусаглашене са катастром непокретности (Центар за европске политике, 2012, 50-51) па је ДРИ, у складу са прекршајима, била у обавези да поднесе чак 93 пријаве. За остале неправилности као што је непостојање система интерне ревизије или одговарајућег система интерне контроле, ДРИ је дала 213 препорука. Даљом анализом извештаја ДРИ, учили смо да је у поступку мониторинга утврђено да је, од укупно 213 датих препорука, само 105 до краја спроведено (Центар за европске политике, 2012, 52).

Анализом рада Сектора током 2014. године, налазимо да је извршена ревизија финансијских извештаја и правилности пословања у 27 јединица локалне самоуправе и објављено укупно 72 извештаја и мишљења за ревизију финансијских извештаја и за ревизију правилности пословања. Колико је било лоше стање у области управљања финансија на локалном нивоу, види се из податка да је, од укупног броја, само 1% датих мишљења везаних за биланс стања, тачније за то колико су дате биланс позиције истините, објективне и поуздане, био позитиван, у смислу да је управљање финансијама у складу са основним начелима и са реалним потребама локалних самоуправа. У чак 66% извештаја било је дато мишљење са резервом, што значи да су дате бројне сугестије за корекцију даљег рада у области јавних финансија, а 73% извештаја није имало никакву оцену, већ су у питању била уздржана мишљења, што упућује на то да јединице локалне самоуправе из основе треба да мењају начин управљања финансијама (Стална конференција градова и општина, 2015, 25).

Уочавамо да се стање у односу на првобитно анализирану 2011. и 2012. годину, ни у 2014. години није побољшало. Иако је ДРИ поднела бројне пријаве и дала бројне препоруке, оптерећеност јединица локалних самоуправа проблемима у области управљања јавним средствима се није смањила.

Када кумулативно погледамо број ревизија које је Сектор за ревизију буџета локалних власти спровео у периоду од

2011. до 2017. године, уочавамо да је спроведено 412 ревизија у локалним самоуправама. Као општи закључак издваја се да у раду највећег броја локалних самоуправа постоје неправилности које се односе на преузимање обавеза, јавне набавке и обрачун и исплату плата. Иако локалне власти буџетом одређују апропријације за одређену годину, односно доносе одлуку о одобрењу одређених средстава за одређене намене у одређеном износу, ДРИ је утврдила да у великој мери долази до преузимања обавеза које превазилазе додељене апропријације, односно до трошења јавних средстава изнад процента колико су власти локалне самоуправе одобриле, и то су неправилности које се јављају у највећем броју локалних самоуправа (Мој Бечеј, 2019).

У наставку рада следи кратка анализа садржаја ревизија које је ДРИ извршила у области јавних набавки, које традиционално представљају један од најбољих полигона за неефикасно трошење јавних средстава на локалу, али и представљање примера добре праксе који показују да се стање у локалним самоуправама ипак мења на боље и да није онако како је било с почетка рада Сектора.

АНАЛИЗА РЕВИЗИЈА ДРИ У ОБЛАСТИ ЈАВНИХ НАБАВКИ НА НИВОУ ЈЕДИНИЦА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ, ПРИМЕРИ ДОБРЕ И ЛОШЕ ПРАКСЕ

Јавне набавке су посебно изложене коруптивним ризицима због износа средстава које локална јавна предузећа и локалне власти троше на набавку добара, услуга и радова (Топлички центар за демократију и људска права, 2016, 16). Јавне набавке представљају збирни термин који се односи на набавку услуга, добара и радова од стране јавног сектора. Управо из разлога што се јавне набавке тичу прибављања добара, услуга и радова од стране државе и њених установа и предузећа, обухват појма јавне набавке је огроман, а средства која су у игри енормна (Прокопијевић, 2017, 15). Према проценама Европске комисије, у Србији су јавне набавке трећи по величини издатак јавних финансија, после пензија и плата запослених (Прокопијевић, 2017, 17), а на нивоу локалне самоуправе процењује се да јавне набавке чине између 20% и

30% буџета јединица локалних самоуправа. Иако су поступци јавних набавки доста транспарентнији него раније, с обзиром на обавезу објављивања докумената на Порталу јавних набавки и расписивања позива за подношење понуда за набавке мале вредности, којих раније није било, просечан број понуђача по јавној набавци је и даље мали.

Према Закону, Државна ревизорска институција има надлежност да контролише све фазе јавне набавке, од планирања јавне набавке до реализације уговора. С обзиром на то да се највећи број намештених тендера врши путем критеријума који нису адекватни и који су врло често дискриминаторне природе, ДРИ има надлежност да врши и контролу критеријума дефинисаних приликом расписивања тендера. Такође, наручиоци имају обавезу да достављају план набавки Канцеларији за јавне набавке, као и Државној ревизорској институцији. Поред плана набавки, наручиоци Канцеларији за јавне набавке и ДРИ достављају и извештај о донетој одлуци о измени уговора о јавној набавци, што се сматра доста проблематичном одредбом из разлога што се намеће логично питање тога ко у случају прекршаја, односно измене уговора супротно одредбама закона, подноси захтев за покретање прекршајног поступка Републичкој комисији (Топлички центар за демократију и људска права, 2018, 20). Међутим, и поред свих надлежности које има ДРИ, област јавних набавки у Србији је и даље оптерећена бројним намештањем тендера и великим одливом државног новца.

Током 2018. године ДРИ је утврдила да су општине незаконито потрошиле 1,32 милијарде динара, а од укупно спроведених јавних набавки 93% је спроведено ван оквира утврђених законом. Вредност јавних набавки које је на локалном нивоу контролисала ДРИ током 2018. године процењена је на 1,42 милијарде динара, од чега је за јавне набавке у вредности 1,32 милијарде утврђено да су спроведене мимо прописа о јавним набавкама (Државна ревизорска институција, 2019). Највећи проблем представљају неадекватни критеријуми који се наводе у позивима за подношење понуда, а који често немају никакве везе са предметом набавке. Током 2018. године неправилна документација регистрована је у оквиру 7 поступака јавних набавки, чак 9 наручилаца

уопште није спровело поступак јавних набавки у вредности од 277,97 милиона динара, 6 наручилаца није дефинисало шта је предмет јавних набавки приликом упућивања позива за подношење понуда, 5 наручилаца је нарушило основна начела за спровођење поступка јавних набавки у вредности од 53 милиона динара, а 5 наручилаца је спровело поступак јавних набавки у вредности од 44 милиона динара које нису биле планиране. Код 10 наручилаца су регистроване остале неправилности у износу од 195 милиона динара (Красић, 2019).

Ако узмемо у обзир да су јавне набавке током 2018. године чиниле 7.98% бруто домаћег производа (Влада Републике Србије, 2019, 1) чиме представљају значајан сегмент економског раста и развоја, јасно видимо колики проблем неправилно и коруптивно расписивање и спровођење поступка јавних набавки представља финансијском и буџетском систему државе, које свакако није на завидном нивоу. Поред тога што битно утичу на економски раст, јавне набавке, односно начин њиховог спровођења, подједнако битно утичу на рад и модернизацију јавне управе у целини, слободну тржишну конкуренцију, подстицање средњих и малих предузећа да узму учешће у набавци, свеукупну борбу против корупције и друго.

Током 2019. године укупно је закључено 122066 уговора о јавним набавкама, што је мање него 2018. године, али је њихова укупна вредност већа. Анализирајући укупан број уговора о јавним набавкама, закључених у периоду од 2003. до 2019. године, видимо да се њихов број мењао, амплитудно је падао и растао, али, оно што је занимљиво, јесте то да укупна вредност уговора никада није била већа него у 2019. години. Тај податак нам указује на чињеницу да је удео јавних набавки порастао и у бруто домаћем производу, па је у 2019. години износио 8.14% (Канцеларија за јавне набавке, 2020, 3). Што се тиче просечног броја понуђача по поступку јавне набавке, тај број је и даље врло низак, износи 2.5% што је исто као и током 2018. године (Канцеларија за јавне набавке, 2020, 9). Оно што је посебно значајно за нашу анализу јесте податак да локална јавна предузећа и градска и општинска управа учествују у јавним набавкама велике вредности са чак 30% што представља трећину укупно спроведених јавних набавки (Канцеларија за јавне набавке, 2020, 4).

Што се тиче 100 највећих уговора о јавним набавкама, које је држава, односно њен јавни сектор, како на централном тако и на локалном нивоу, закључила током 2019. године, стање је још лошије него што подаци Канцеларије за јавне набавке показују. Наиме, истраживање које је спровео Топлички центар за демократију и људска права, анализирајући 100 највреднијих уговора у Србији у 2019. години, показује да је проценат понуђача по набавци једва 1.42%, што је мање од 2.5% колико се наводи у извештајима Канцеларије. У питању су уговори који вреде скоро 3 милијарде евра, а чију реализацију плаћају грађани Републике Србије (више видети: Добрашиновић, n.d.).

Велике неправилности на нивоу јединица локалне самоуправе које је ДРИ уочила односе се на поправке путева пред изборе, где се поставља питање да ли су радови уопште изведени и ако јесу у ком обиму. Такође, анализом извештаја ДРИ уочавамо да су велики проблеми одлива финансија на локалном нивоу идентификовани приликом јавних набавки материјала и радова за изградњу или реновирање разних објеката, школа, вртића и других установа, где постоји финансирање на два нивоа, тачније где се један део финансира са републичког, а други део са локалног нивоа. Управо из разлога што се финансирање одвија на тај начин и што су у питању велика улагања, дешава се да се финансирање са једне стране „губи“, односно финансирање које долази рецимо са републичког нивоа, уместо за изградњу, користи се у друге сврхе, грађанима непознате, а као последицу тога добијамо објекте који годинама стоје у процесу градње, а да се ништа или врло мало гради. С обзиром на удео који јавне набавке чине у локалним буџетима, јасно је зашто је овакав одлив новца огроман проблем за развој локалних самоуправа у Србији. Поред тога што представља финансијски проблем за јединице локалне самоуправе, неодговорно управљање финансијама представља и проблем од националног значаја јер кочи државу на путу ка Европској унији.

Крајем 2019. године нови закон о јавним набавкама (Закон о јавним набавкама, 2019) је ушао у скупштинску процедуру, а ступио је на снагу 1. јула 2020. године. Закон је донео броје новине у области јавних набавки, управо са циљем да се смањи корупција повећањем транспарентности у

поступку набавки. Неке од новина у систему јавних набавки у односу на претходни закон, односе се на поједностављивање административних процедура како би се омогућило малим и средњим предузећима, која често не располажу одговарајућим стручним ресурсима, да конкуришу са својим понудама, чиме би се аутоматски повећао и број понуђача по набавци. Такође, поред тога што од раније постоји обавеза објављивања докумената на Порталу јавних набавки, нови закон уводи обавезу да се целокупна комуникација у поступку јавних набавки одвија електронским путем на Порталу. Значајна новина јесте и електронски каталог, односно могућност подношења пријава за учешће у јавним набавкама електронским путем, што управо погодује малим и средњим предузећима која располажу мањим административним капацитетима.

Поред унапређивања законске основе регулисања система јавних набавки, један од начина да се стане на пут нерегуларном трошењу јавних средстава на нивоу локалних самоуправа, јесте да се грађани укључе у све фазе управљања локалним буџетима, од планирања, преко креирања и управљања, до коначно трошења средстава. Учешће грађана је битна демократска пракса преко које јавност утиче на начине којима власти доносе одлуке. Грађани су увек заинтересовани за начине трошења њиховог новца, а јавна расправа о буџету је један од начина да се грађани укључе у процес доношења одлука на локалном нивоу.

Повољан утицај укључивања грађана препознала је држава, па је и у измене и допуне Закона о локалној самоуправи, уврштена обавеза локалне самоуправе да укључи грађане у рад локалних самоуправа. Као вид помоћи, покренут је и заједнички пројекат Уједињених нација и Владе Швајцарске под називом „да се упознамо“ који ће промовисати примере добре праксе о учешћу грађана у планирању локалних буџета, а који се налази у оквиру ширег пројекта „Унапређење ревизије на општинском нивоу у циљу јачања одговорности и ефикасности у управљању јавним финансијама“ који се спроводи од 2016. године (Државна ревизорска институција, 2018, EurActiv Србија, 2018). Шеф делегације Европске уније у Србији Сем Фабрици је такође истакао значај овог пројекта за даљи развој и унапређење локалних самоуправа у Србији

из разлога што око 70% закона и правних норми Уније мора бити спроведено на локалном нивоу (EurActiv Србија, 2018).

Неки од циљева истакнутих у пројекту су проширење капацитета Сектора за ревизију буџета локалних власти, увођење функције контроле управљања финансијама и интерне ревизије у општине у којима не постоје, успостављање мреже интерних општинских ревизора ради размене примера добре праксе, подизање свести локалних самоуправа и грађана о значају добре праксе у области управљања јавним финансијама, организовање едукативних активности које укључују локалне самоуправе, организације цивилног друштва и грађане и друго (UNDP, 2018). Неки од резултата који су остварени су 390 извештаја ДРИ који су објављени у 2017. години у поређењу са 173 објављених у 2015. години, 50 примера добре праксе из 15 градова и општина о управљању јавним финансијама на локалном нивоу који су промовисани путем друштвених мрежа и других медија (UNDP, 2018). Захваљујући пројекту, у неким општинама и градовима степен извршења препорука ДРИ је достигао 100%, а у оквиру 15 локалних самоуправа које су оствариле сарадњу са грађанима, заједничким снагама обновљени су дечији паркови, обезбеђен је превоз за особе са инвалидитетом, изграђене су бицикличке стазе. Такође, јединице локалне самоуправе су почеле да предузимају бројне активности за отклањање неправилности у току спровођења ревизије. Током 2017. године изречене су 234 мере, између осталог за унапређење финансијског управљања и контроле, усклађивање плата са прописима, евидентирање финансијске и нефинансијске имовине и друго, што је довело и до отклањања неких од неправилности у спровођењу поступака јавних набавки и доделе средстава (EurActiv Србија, 2018).

Конкретне примере добре праксе, анализом извештаја ДРИ, уочили смо у општини Параћин, градовима Панчево и Смедерево. Неки од критеријума који су оцењивани у поступку ревизије, а које су локалне самоуправе успешно испуниле, су ангажовање интерних ревизора, ефикасност исправљања раније уочених грешака у пословању и управљању финансијама, степен извршења буџета у односу на првобитни план, обим испуњених препорука које је ДРИ раније дала и друго. Поред тога што је ревизија поменутих локалних самоуправа оцењена

позитивно, ДРИ је уручила признања локалним самоуправама које представљају пример успешног управљања јавним финансијама, па је тако општини Параћин уручено признање за добро управљање јавним финансијама (Параћин онлине, 2018). Поред Панчева, Смедерева и Параћина, општина Крушевац је такође добро оцењена, као пример добре праксе управљања финансијама (Крстарица, 2019). Граду Зрењанину (Град Зрењанин, 2018) и граду Пироту (Пиротске вести, 2018) су такође уручена признања за примере добре праксе у области управљања јавним финансијама.

Уручивање признања локалним самоуправама које представљају примере добре праксе и успешног управљања јавним финансијама је јако добар подстицај за даљи рад локалних самоуправа јер им се ставља до знања да се примери добре праксе у Србији препознају и вреднују. Јавно одавање признања је подстицајно колико за те локалне самоуправе које добију признање, да наставе даље са добром праксом, толико и за друге локалне самоуправе у Србији да теже већем успеху у управљању јавним финансијама.

Још једна значајна новина која ће допринети одговорнијем понашању целокупног јавног сектора приликом располагања јавним средствима јесте Регистар препорука који је Државна ревизорска институција први пут објавила, а у коме се налазе све препоруке упућене свим субјектима ревизије током 2019. године. Важност овог документа, поред тога што је на једном месту објединио све препоруке упућене свим субјектима ревизије, јесте и та што сва заинтересовала лица могу да прате статус препоруке, тачније да се информишу о томе да ли је спровођење дате препоруке у току, да ли је делимично или у потпуности поступљено у складу са препоруком.³ Такође, препоруке су разврстане према степену приоритета, где је за препоруке првог приоритета одређен временски оквир од 90 дана у току ког морају бити спроведене, за препоруке другог приоритета одређен је рок до годину дана, а за препоруке трећег приоритета одређен је временски период до три године (Државна ревизорска институција, 2020). Регистар препорука, као свима доступан документ је пример добре праксе која има

³ Више о конкретним препорукама упућеним субјектима ревизије погледати: Државна ревизорска институција, 2019.

за циљ да се, кроз рад на транспарентности и дисциплини јавног сектора приликом располагања јавним финансијама, повећа ниво финансијске одговорности када је реч о трошењу јавних средстава.

Када погледамо број препорука које је ДРИ дала током 2019. године, као и проценат њиховог извршења, такође уочавамо добар тренд. Током 2019. године ДРИ је дала чак 1970 препорука, од којих највећи број спаде у препоруке првог приоритета, 971 препорука. Када погледамо проценат поступања по препорукама, видимо да је највећи проценат извршења препорука првог приоритета, у питању је 81%, што је очекивано јер је за њихово извршење потребан најкраћи временски период (Државна ревизорска институција, 2020). До краја године ДРИ очекује да се повећа и проценат извршених препорука другог приоритета, међу којима највише има препорука датих у оквиру ревизије сврсисходности пословања, којима је одређен временски период који се крајем године завршава.

ЗАКЉУЧАК

Екстерна ревизија, као један од основних облика контроле управљања јавним средствима, представља тековину савремене демократске државе која почива на начелима правне сигурности и владавине закона. У Републици Србији екстерна контрола финансија у јавном сектору је поверена Државној ревизорској институцији, самосталном државном органу формираном Законом о државној ревизорској институцији, институционализованом Уставом Републике Србије као највише тело државне ревизије, које за свој рад одговара Народној скупштини и које је институционално независно у односу на Владу. Државна ревизорска институција има надлежност да обавља ревизију целокупног јавног сектора, односно свих корисника буџетских средстава, укључујући аутономне покрајине и јединице локалне самоуправе, Народну банку, организације социјалног осигурања, јавне установе, јавна предузећа и друго.

У оквиру Државне ревизорске институције као посебан сектор задужен за ревизију финансија локалних самоуправа

налази се Сектор за ревизију буџета локалних власти, који је отпочео са радом 2010. године. Током свог рада Сектор је извршио бројне ревизије великог броја јединица локалних самоуправа у Србији и идентификовао неке од највећих проблема који оптерећују јединице локалне самоуправе у области управљања јавним финансијама. Област јавних набавки једна је од области у којој се највише уочавају нерегуларности приликом трошења јавних средстава. Најчешће се дешава да се уговори закључују без претходно спроведеног поступка јавне набавке, да је документација непотпуна или да садржи дискриминаторне критеријуме који често немају везе са предметом набавки. Идентификоване нерегуларности представљају велики проблем за развој локалних самоуправа у Србији из разлога што јавне набавке чине између 20% и 30% локалних буџета. Поред финансијског аспекта, уочене неправилности нарушавају и основне принципе демократије који подразумевају одговорно понашање власти према грађанима и њиховим средствима, здраву конкуренцију у области јавних набавки, транспарентно и пре свега сврсисходно трошење новца пореских обвезника. А све ово представља и проблем од националног значаја са становишта евроинтеграција Србије, јер око 70% законске регулативе Европске уније треба да буде имплементирано на локалном нивоу.

Један од начина да се стане на пут локалним властима које нерационално троше буџет локалних самоуправа, поред неопходних законских измена и допуна, јесте да се грађани укључе у планирање и креирање буџета локалних самоуправа. Кроз пројекат „Унапређење ревизије на општинском нивоу у циљу јачања одговорности и ефикасности у управљању јавним финансијама“ од 2016. године ради се на едукацији и укључењу грађана у управљање буџетом на локалном нивоу и до сада је, у јединицама локалне самоуправе које су се укључиле у пројекат, заједничким снагама грађана, локалних власти, локалних медија и организација цивилног друштва доста урађено. Државна ревизорска институција такође пружа подршку спровођењу пројекта на тај начин што препознаје примере добре праксе, не само кроз своје извештаје, већ и кроз јавна признања која додељује локалним самоуправама.

Иако стање у области управљања финансијама на локалном нивоу, у периоду почетка рада Сектора за ревизију буџета локалних власти није било најбоље, видимо да локалне самоуправе ипак нису неме на препоруке које добијају од ДРИ и да временом усвајају примере добре праксе и мењају начине управљања финансијама, како би их прилагодиле дефинисаним стандардима. То је добар показатељ побољшања стања у области управљања јавним финансијама, за коју је заслужан рад Државне ревизорске институције. А како би се коначно решио проблем нерационалног трошења јавних средстава на локалном нивоу, од кључне је важности укључење грађана у расподелу локалног буџета, јер на тај начин, путем учешћа на јавним расправама, грађани, поред тога што се информишу о раду локалних власти, стичу и осећај власништва над средствима о којима расправљају, што подстиче одговорније и рационалније планирање и трошење јавних финансија, али и већу контролу власти које то спроводе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Алексић, Миланка, 2012. *Ревизија и контрола*, Бања Лука: Паневропски Апеиреон Универзитет, Факултет пословне економије
- Видовић, Зденка, Милан Милуновић, 2017. „Ревизија сврсисходности пословања“, *Одитор*, вол. 3. бр. 2: 37-53.
- Влада Републике Србије, 2014. *Преговарачка позиција Републике Србије за Међувладину конференцију о приступању Републике Србије Европској унији за поглавље 32 Финансијски надзор*, последњи приступ: 05.10.2020. <http://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/eu-dokumenta/pristupni-pregovori-sa-eu/pregovaracke-pozicije/pregovaracke-pozicije-za-poglavlje-32/>
- Влада Републике Србије, 2019. *Програм развоја јавних набавки у Републици Србији за период 2019-2023. године*, последњи приступ: 15.10.2020. <http://www.ujn.gov.rs/wp-content/uploads/2019/11/1.-UJN-Program-UJN-2019-2023..pdf>

- Вукајлија, Милан, 1954. *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета
- Гаврић, Стево, 2015. „Стандарди ревизије“, *Одитор*, бр. 11: 17-24.
- Град Зрењанин, 2018. „Зрењанин пример добре праксе у управљању јавним финансијама“ *Град Зрењанин*, последњи приступ: 27.10.2020. <http://www.zrenjanin.rs/sr-lat/vesti/2018/12/zrenjanin-primer-dobre-prakse-u-upravljanju-javnim-finansijama>
- Дабић, Љубиша, 2017. „Настанак, успостављање и развој Државне ревизорске институције у правном систему Србије“, *Финансије – часопис за теорију и праксу финансија* бр. 1-6/2017: 33-49.
- Добрашиновић, Драган. (за изд.) 2016. „Анализа пословања локалних јавних предузећа: налази и препоруке“ у *Локална јавна предузећа: најслабија карика у систему*, ур. Милорад Бјелетић: 7-23. Прокупље: Топлички центар за демократију и људска права
- Добрашиновић, Драган. (за изд.) 2018. „Јавне набавке“ у *Јавна потрошња: Србија у вртлогу политичке корупције*, ур. Милорад Бјелетић. 18-44. Прокупље: Топлички центар за демократију и људска права
- Државна ревизорска институција, 2018. „Важно учешће грађана у планирању и расподелу буџета“ *Државна ревизорска институција*, последњи приступ 23.10.2020. <http://dri.rs/mediji/Vazno-ucesce-gradjana-u-planiranju-i-raspedeli-budzeta.n-317.107.html>
- Државна ревизорска институција, 2019. *Извештај о раду ДРИ за 2018. годину*, последњи приступ 11.10.2020. <https://www.dri.rs/mediji/Drzavna-revizorska-institucija-predstavila-Izvestaj-o-radu-za-2018.-godinu.n-410.107.html>, https://www.dri.rs/upload/documents/Godisnji_izvestaji/fajlovi/Prezentacija%20Izvestaj%20o%20radu%20DRI%20za%202018.pdf

- Државна ревизорска институција, 2020, *Регистар препорука*, последњи приступ: 28.10.2020. https://www.dri.rs/upload/documents/revision/registar_preporuka/registar_preporuka_2019.pdf
- Државна ревизорска институција, 2020. „Државна ревизорска институција је објавила Регистар препорука за 2019. годину“ *Државна ревизорска институција*, последњи приступ: 28.10.2020. <https://www.dri.rs/медији/Државна-ревизорска-институција-је-објавила-Регистар-препорука-за-2019.-годину.n-512.7.html>
- Државна ревизорска институција, *Информатор о раду*, бр. 2009-2019. последњи приступ 10. 10. 2020. <https://www.dri.rs/dokumenti/informator-o-radu.128.html>
- Ђорђевић, Снежана, 2002. *Ренесанса локалне власти - упоредни модели*, Београд, Факултет политичких наука Универзитет у Београду, Чигоја штампа
- Закон о буџетском систему, *Службени гласник РС*, бр. 54/09, 73/10, 101/10, 101/11, 93/12, 62/13, 63/13 – испр. 108/13, 142/14, 68/15 – др. закон, 103/15, 99/16, 113/17, 95/18, 31/19.
- Закон о државној ревизорској институцији, *Службени гласник РС*, бр. 101/05, 54/07, 36/10, 44/18 – др. закон
Закон о јавним набавкама, *Службени гласник РС*, бр. 91/19.
- Закон о локалној самоуправи, *Службени гласник РС*, бр. 129/07, 83/14 – др. закон, 101/16 – др. закон, 47/18.
- Закон о финансирању локалне самоуправе, *Службени гласник РС*, бр. 62/06, 47/11, 93/12, 99/13 – усклађени дин. изн. 125/14 – усклађени дин. изн. 95/15 – усклађени дин. изн. 83/16, 91/16 – усклађени дин. изн. 104/16 – др. закон. 96/17 – усклађени дин. изн. 89/18 – усклађени дин. изн. 95/18 – др. закон.
- Златковић, Сандра, 2014. *Стратешки план развоја Државне ревизорске институције*, (магистарски рад), Универзитет Сингидунум, Департман за постдипломске студије и међународну сарадњу

- Канцеларија за јавне набавке, 2020. *Извештај о јавним набавкама у Републици Србији за период 1.1.2019-21.12.2019. године*, последњи приступ: 23.10.2020. <http://www.ujn.gov.rs/izvestaji/izvestaji-uprave-za-javne-nabavke/#>
- Красић, 2019. „Поражавајући извештај ревизора: На локалу 93 процента мимо правила“, *Новости*, последњи приступ: 27.10.2020. <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/ekonomija/aktuelno.239.html:796228-PORAZAVAJUC-IZ-VESTAJ-REVIZORA-Na-lokalu-93-procenta-nabavki-mimo-pravila>
- Крстарица, 2019. „ДРИ: Крушевац пример добре праксе“ *Крстарица*, последњи приступ: 27.10.2020. <https://www.krstarica.com/vesti/ekonomija/dri-krusevac-primer-dobre-prakse/>
- Мамић Сачер, Ивана, Дијана Вуковић, и Ивана Павић, 2015. „Компаративна анализа врховних ревизијских институција у Републици Хрватској и Босни и Херцеговини“, у Посебно издање 2015, *Зборник радова Економског факултета Свеучилишта у Мостару*: 204-224.
- Мој Бечеј, 2017. „ДРИ: Неправилности у јавним набавкама вредним чак 122 милиона, у платама осам милиона и пружимању обавеза 31 милион“ *Мој Бечеј*, последњи приступ: 26.10.2020. <https://mojbecej.rs/dri-neprevilnosti-u-javnim-nabavkama-vrednim-cak-122-miliona-u-platama-osam-miliona-i-preuzimanju-obaveza-31-milion-dinara/>
- Одлука о усвајању превода међународних стандарда врховних ревизорских институција, *Службени гласник РС*, бр. 77/15.
- Параћин онлине, 2018. „Пример добре праксе: Општини Параћин додељено признање за управљање јавним финансијама“ *Параћин онлине*, последњи приступ: 27.10.2020. <https://www.paracinonline.co.rs/opstini-paracin-dodeljeno-priznanje-za-primer-dobre-prakse-u-upravljanju-javnim-finansijama/>

- Пејовић, Душко, Небојша Лазаревић, и Милош Ђинђић, 2014. *Анализа досадашњих извештаја Државне ревизорске институције у вези са радом јединица локалне самоуправе и територијалне аутономије – закључци, препоруке и иницијативе*, Београд: Стална конференција градова и општина – Савез градова и општина Србије
- Пиротске вести, 2018. „Граду Пироту уручено признање државних ревизора – пример добре праксе за ефикасно управљање јавним финансијама“ *Пиротске вести*, последњи приступ: 27.10.2020. <https://www.pirotskevesti.rs/gradu-piroutu-uruceno-priznanje-drzavnih-revizora-prim-er-dobre-prakse-za-efikasno-upravljanje-javnim-finansijama/>
- Пословник Државне ревизорске институције, *Службени гласник РС*, бр. 9/09.
- Прибановић, Марија, 2013. *Улога процеса ревизије у јавном сектору и буџету локалних заједница*, (мастер рад), Универзитет Сингидунум, Пословни факултет
- Прокопијевић, Мирослав, 2017. „Проширење, преговори, изговори и јавне набавке далеко од петице“, у *Јавно о јавним политикама*, ур. Драган Добрашиновић: 13-27. Прокупље: Топлички центар за демократију и људска права
- Синановић, Биљана, Бранислава Вучковић, Влатко Божовић, Ивица Гавриловић, и Ладо Лаличић, 2016. *Истрага и процесуирање кривичних дела корупције идентификованих кроз ревизорске извештаје – практикум за припаднике правосуђа и полиције*, Београд: Савет Европе, Канцеларија у Београду
- Стакић, Бранимир, Миленка Јездимировић, 2012. *Јавне финансије*, шесто измењено и допуњено издање, Београд: Универзитет Сингидунум
- Станковић, Бранислав, Радован Дамњановић, и Миленко Поповић, 2018. „Облици надзора над јавним расходима“, *Одитор*, вол 4. бр: 3. 96-109. doi: 10.5937/Одитор1803097С

- Станичић, Ђорђе (за изд) 2015. *Анализа кључних проблема у управљању јавним финансијама на локалном нивоу*, Београд: Стална конференција градова и општина – Савез градова и општина Србије.
- Транспарентност Србија, 2014. *Ревизија сврсисходности*, Београд, последњи приступ: 01.10.2020. <http://www.transparentnost.org.rs/index.php/sr/publikacije/knjige-i-prirucnici>
- Устав Књажевства Србије – Сретењски Устав, Сретењска скупштина 15.02.1835. у Крагујевцу, последњи приступ 25.10.2020. [http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Knezevine%20Srbije_Sretenjski%20ustav%20\(1835\).pdf](http://projuris.org/RETROLEX/Ustav%20Knezevine%20Srbije_Sretenjski%20ustav%20(1835).pdf)
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 98/06.
- Центар за европске политике, 2012. *Ка већој финансијској одговорности власти у Србији – Имплементација препорука и мера Државне ревизорске институције Србије*, Београд: Центар за европске политике
- Шупит, Јелена, 2014. „Државна ревизорска институција и превенција криминалитета белог оковратника у јавном сектору“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 67: 331-346.
- Ahlenius, Inga-Britt, 2000. “Performance Audits, Evaluations and Supreme Audit Institutions”, *International Journal of Government Auditing*, vol. 27. no. 1: 1-10.
- EurActiv Srbija, 2018. „Неопходна већа укљученост локалних самоуправа у процесу евроинтеграција“ *EurActiv Srbija*, последњи приступ: 27.10.2020. <https://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/12725-neophodna-vea-ukljue-nost-lokalnih-samouprava-u-procesu-evrointegracija?fbclid=IwAR3QlZsp7TZDjDezChg35P8v7c5zyKYroZRAa-IwWxCzTsnvr81G8eQOwTUM>
- EurActiv Srbija, 2018. „Почела кампања за веће учешће грађана у управљању локалним буџетима“ *EurActiv Srbija*, последњи приступ: 27.10.2020. <https://www.euractiv.rs/srbija-i-eu/13048-poela-kampanja-za-vee-uee-graana-srbije-u-upravljanju-lokalnim-budetima?fbclid=IwAR0hNUQQcRQ37fT-lsxRMnpdestlmeTaRFqK0B4yTH1Tuuaq8GVabwTA9xOA>

- Nurdiono, Rindu Rika Gamayuni, 2018. “The Effect of Internal Auditor Competency on Internal Audit Quality and Its Implication on the Accountability of Local Government”, *European Research Studies Journal*, Volume XXI, Issue 4: 426-434.
- Rabrenović, Aleksandra, 2007. “Financial Accountability as a condition for EU Membersip” (doktorska disertacija), University of Glasgow
- UNDP, 2018. *Унапређење ревизије на локалном нивоу за ефикасније управљање јавним финансијама*, Информатор о пројекту, последњи приступ: 28.10.2020. <http://www.undp.org.rs/FactSheets/Enhancement%20of%20Municipal%20Audit%20SRP.pdf>

Agatina Petrović

Faculty of Political Science, Belgrade

**STATE AUDIT INSTITUTION AND ITS ROLE
IN THE FINANCIAL CONTROL OF LOCAL
SELF-GOVERNMENT UNITS WITH SPECIAL
REFERENCE TO THE FIELD OF PUBLIC
PROCUREMENT**

Resume

The subject of this paper is external audit, more precisely the activities analysis of the State Audit Institution in the control of public finances of local self-governments, with special emphasis on the field of public procurement. The State Audit Institution, which is responsible for external audit in Serbia, was established by the Law on State Audit Institution in 2005. By analyzing the activities and competencies of the State Audit Institution, this paper will provide answers to the next questions - why external audit is an important element of the rule of law; what is the situation at the local level in Serbia when it comes to public financial management, especially in the area of public procurement because this area is the most suitable for irregular spending of public funds; as well as how these irregularities, which are very damaging to local governments and the state as well, can be overcome.

Keywords: external audit, State Audit Institution, public finances, public funds, local self-government units, public procurement.

* Овај рад је примљен 6. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 342.4:342.511(44)”1958”

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.12>

Оригинални научни рад

Душан Гујаничић

Институт за политичке студије, Београд

ЧЛАН 16. УСТАВА ПЕТЕ ФРАНЦУСКЕ РЕПУБЛИКЕ- „НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ“ ПРЕДСЕДНИКА ДРЖАВЕ*

Сажетак

У овом раду се разматра улога, положај и овлашћења председника Републике у случају најтежих опасности и претњи по државу и поредак у оквиру уставног система Пете француске Републике. Оснивач овог режима, генерал Шарл де Гол, је имао изражену жељу да његова земља више никада не доживи слом и понижење сличном ономе из 1940. под немачким налетом. У том циљу, француски устав је у члану 16. предвидео својеврсну „легаллизовану диктатуру“ привременог трајања коју би вршио шеф државе у циљу што бржег и ефикаснијег савладавања тешкоћа и опасности по државу. То би *de facto* подразумевало преузимање целокупне извршне, па и законодавне власти у његове руке, уз реално ограничену контролу од стране парламента и накнадно укључивање уставног суда, после одређеног рока, у процес контроле. Ова институција, која донекле подсећа на узор античке римске диктатуре, је свега једном била примењена у Француској, и то током алжирског рата за независност. Ми ћемо у предложеном чланку

* Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

анализом садржаја, као и нормативном анализом везаном за правни оквир сагледати релевантне околности примене овог својеврсног „нуклеарног оружја“ председника Републике, уз нужно подсећање на тадашње историјске околности.

Кључне речи: члан 16, устав, ванредни правни режим, председник Републике, опстанак државе, Француска.

У животу сваке нације и државе постоје догађаји и тешкоће који, снагом изазова који носе и озбиљношћу стварних или потенцијалних последица које остављају, превазилазе објективне могућности редовног правног режима и захтевају неодложну и енергичну реакцију државних органа у правцу сузбијања опасности. Притом, извор и жариште тих околности може бити како унутрашњег, тако и спољашњег порекла. Међутим, то питање, иако свакако није без икаквог значаја, није од пресудне важности за заштиту државно-правног односно уставног поретка.

По природи саме ствари, односно датих догађаја и околности које представљају опасност за читав поредак, јасно је да се не може говорити о неком затвореном кругу или ограниченом броју («*numerus clausus*») тих догађаја или околности. Како је притом позната стара, и животна и правна, истина да је живот увек маштовитији од права, ниједна уставна норма не би у свом набрајању могла навести исцрпно све разлоге за примену, назовимо то тако из дидактичких разлога, специјалног правног режима. То, примера ради, могу бити: оружана побуна у земљи против уставног уређења, спољна оружана агресија против независности и суверености земље, убилачко деловање терористичких група, разорне природне непогоде у виду великих пожара или земљотреса, нагло ширење заразних болести, итд. Ми смо, разуме се, овде навели неке најчешће и најупечатљивије примере и разлоге за примену специјалних правних режима, не претендујући, како смо горе већ нагласили, на њихову исцрпност.

Имајући све ово у виду, питање које се следеће логично поставља је о каквим конкретно појавним формама тих

посебних правних режима говоримо и каквим арсеналом мера они конкретно располажу. Уобичајени правни институт који се у том погледу најчешће јавља је несумњиво ванредно стање. У правним системима појединих земаља се могу јавити још и, наведимо и њих, опсадно стање и ванредна ситуација. Међутим, једна специфичан механизам који је слабо познат нашој правничкој, а самим тим и широј јавности, а који ће бити предмет нашег рада, потиче конкретно из француског права.

Реч је наине о „чувеном“ члану 16. важећег француског устава из 1958. године који током шест деценија постојања није престао да изазива радозналост правничке јавности. Реч је о једном уставном решењу које идејно води порекло још из античке римске институције диктатора, као што ћемо видети у наставку текста. У том контексту, да би се добро и темељно схватила логика и механизам деловања члана 16, неопходно је осветлити на један сажет начин историјске околности у којима је настала Пета француска република, а поготово политичке замисли и основне идеје њеног оснивача- генерала Шарла де Гола.

ИСТОРИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ КОНТЕКСТ НАСТАНКА ПЕТЕ ФРАНЦУСКЕ РЕПУБЛИКЕ

Алжирски рат за независност од француске власти (1954-1962) је историјски догађај који је у пуном смислу речи „породио“ Пету републику и повратак генерала Шарла де Гола на власт. Квинтесенција уставног уређења и политичке логике новог режима је стабилна, снажна и ефикасна извршна власт која је способна да заузда привидну институционалну свемоћ парламента, а која се у стварности показала истински неспособном да одговори најкрупнијим државним и друштвеним изазовима.

Оно што је веома важно на почетку схватити када говоримо о председнику Републике у Петој републици је да је Шарл де Гол, као њен оснивач и творац, желео да предузме све што је у његовој моћи да се Француској никада више не догоди национални слом, као примера ради онај из 1940. године пред немачком најездом. У суштини, његова је велика бојазан била

да не прође као Албер Лебрен (*Albert Lebrun*), председник Француске у тренутку немачке инвазије. За историју је остала запамћена колико духовита толико и проницљива примедба де Гола: „У суштини, као шефу државе две ствари су му (Леброну, прим.аут.) недостајале: да он буде шеф и да постоји држава“ (Jullian 1994, 198). Наведена изјава врло сликовито дочарава степен немоћи целокупне политичке класе умируће Треће републике 1940. године, као и недостатак истинског националног и политичког вође који би био путоказ нацији ка њеним стремљењима, жељама и могућностима, али истовремено и својеврсна брана или ослонац пред великим историјским изазовима и несрећама.

У том смислу, вреди се на кратко подсетити чињенице да је Француска после пада Другог царства Наполеона Трећег 1870. ушла у фазу класичног парламентарног режима, оваплоћеног у врло сродним природама Треће (1870-1940) и Четврте (1946-1958) француске републике који нису институционално омогућавали председнику Републике ширу политичку акцију нити одлучујући политички утицај. Црвена нит тих режима је била свемоћ парламента у погледу његовог односа према извршној власти. Двodomни парламент је током трајања та два режима у првом реду бирао највишу политичку личност у земљи- председника Републике, с једне стране, а с друге стране је, с обзиром на темељни принцип политичке одговорности владе пред парламентом, бирао, а по потреби и доста често, обарао владе¹. Шарл де Гол, као личност највећег легитимитета по ослобађању земље и са јединственом визијом даљег политичког развоја Француске је имао непоколебљиво убеђење у потребу темељног раскида са претходним уставним режимом Треће републике који се обрушио у немоћи 1940. године. Он је истовремено и свестан француске политичке културе и менталитета, те у једном говору из 1946. упозорава : „Супарништво међу странкама код нас поприма суштински карактер који увек све доводи у питање и пред којим пречесто ишчезавају врховни интереси земље“ (De Gaulle 1999, 311). Другим речима, подозривост коју је целог живота имао према партијама (вероватно делом и услед војничке културе

¹ Сама чињеница да је Четврта република за 12 година свог постојања изменила чак 22 владе (!) довољно говори о њеној нестабилној политичкој ситуацији.

и васпитања) је претворио у убеђење да је држави потребан снажан политички ауторитет на челу државе, по могућству непосредно од народа изабран и који би стално потврђивао свој политички легитимитет кроз редовна изјашњавања народа на изборима, а по потреби и путем референдума, без и најмањег оклевања, као што ћемо и видети. Не слажући се са одбијањем већине политичке класе према његовом предлогу за успостављање потпуно новог режима, он се повлачи са места председника привремене владе почетком 1946. и започиње своје политичко „самовање“ наредних година. Ни чињеница да је следеће 1947. године основао свој покрет *Окупљање француског народа*,² који је после пар неуспешних година фактички замро у првој половини 50-их година, не мења уверење о његовој релативној политичкој усамљености у том раздобљу.

Пред нагомиланим проблемима у земљи, поновљеним политичким кризама изазваних пречестим обарањима влада, нерешеним колонијалним сукобима (са посебним нагласком на алжирском рату) и лошим економским показатељима, испоставило се да слаби парламентарни режим Четврте републике, без иједне носеће политичке личности снажног ауторитета, није у стању да земљу изведе из дубоке кризе. Притом, тај режим никако није успевао да реши сопствену „квadrатуру круга“ – како обезбедити стабилну парламентарну већину, а самим тим и владу. Ако се притом има у виду да је земљи буквално претио државни удар, с обзиром на растуће незадовољство једног дела официра и војника стационираних у Алжиру начином на који се одвијао рат³, постало је изненада јасно да се Француска налази пред самим амбисом великих друштвених и политичких потреса.

Не видевши друго решење за излазак из кризе, тадашњи председник Републике Рене Коти (*René Coty*) је упутио позив „најзнаменитијем међу Французима“, како је сам назвао генерала, са жељом да овај формира владу и тиме фактички преузме кормило политичке судбине земље у своје руке. Генерал Шарл де Гол је прихватио тај изазов и преузео убрзо

2 «*Rassemblement du peuple français*» у оригиналу.

3 У то време је постојало доста снажно уверење да се незадовољни падобранци из Алжира могу сваког часа појавити у Паризу и насилно оборити власт и режим.

премијерску функцију средином 1958. године. Један од његових првих задатака је био спровођење нужне институционалне реформе, превасходно кроз промену устава која је и извршена неколико месеци касније, у октобру 1958. године, и којом је званично успостављен нови режим Пете француске републике који је на снази и дан-данас.

ПОРЕКЛО И ИНСТИТУЦИОНАЛНА АНАЛИЗА МЕХАНИЗМА

Својеврсна најава неких специфичних уставних решења у погледу председничке функције се могла наслутити у генераловом говору одржаном у септембру 1958. током предпреферендумске кампање за усвајање новог устава : „Да постоји ван политичких борби један национални арбитар, кога су изабрали грађани који располажу јавним мандатом, задужен да осигура редовно деловање институција, који ће имати право да посегне за судом сувереног народа и који ће одговарати у случају ванредне опасности за независност, част, интегритет Француске и спас Републике“ (Touchard 1978, 247). Дакле, из ове уопштене најаве будућих уставних решења се могао извући закључак о де Головом разумевању председничке улоге и одговорност за „независност, част, интегритет и спас“ Француске, односно једноставно говорећи за судбину земље. Ми верујемо с пуним правом да, имајући негде у виду генералову државотворност и историјску свест, да је на неки начин „мајка“ члана 16. трагедија из јуна 1940. када је Француска за неких месец и по дана капитулирала пред Хитлеровим трупима.

У коначној редакцији уставног текста посебна улога шефа државе, одлучујућа и суверена поготово у ситуацији највишег степена опасности по земљу и поредак је пронашла своје место у члану 16. устава. Тај члан гласи :

„Када су институције Републике, независност Нације, целовитост њене територије или извршење њених међународних обавеза угрожени на један озбиљан и непосредан начин и када је нормално деловање органа државне власти онемогућено, председник Републике предузима мере које

захтевају те околности, након званично затраженог мишљења од председника владе, председника скупштинских домова, као и председника Уставног савета.

Он о томе обавештава Нацију поруком.

Те мере морају бити мотивисане жељом да се органима државне власти осигурају у најкраћем времену услови за обављање њихове надлежности. У вези тог питања се тражи мишљење и Уставног савета.

Скупштина се пуноправно састаје.

По истеку 30 дана од спровођења ванредних мера Уставном савету се могу обратити председник Народне скупштине, председник Сената, 60 посланика или 60 сенатора, у циљу разматрања питања испуњености услова наведених у првом ставу. Уставни савет се изјашњава у најкраћим могућим роковима јавним мишљењем. Он пуноправно приступа тој контроли и изјашњава се под истим условима по истеку 60 дана од спровођења ванредних мера, као и у сваком тренутку по истеку наведеног рока“.

Дакле, овај подужи члан устава садржи једно решење које шефу државе, то јест председнику Републике, даје у руке један потенцијални „нуклеарни арсенал“ са уставноправног гледишта говорећи, и који је прилично јединствен, барем у европским уставним системима. Или, како је то речено у једном француском уџбенику уставног права то је „једна диктатура јавног спаса усмерена ка обезбеђивању опстанка нације у случају крајње опасности“ (J. Gicquel, J-E Guicquel 2008, 588).

Притом, са формалне тачке гледишта он захтева сарадњу кроз међусобне консултације већег броја највиших државних органа – председника Републике, председника владе, председника скупштинских домова и председника Уставног савета. Дакле, уставотворац се потрудио да истакне нужност укључења свих релевантних политичких⁴ личности у земљи који обављају највише функције у процес примене члана 16. устава.

4 Наравно, иако председник Уставног савета (или било ког уставног суда уосталом) не спада свакако у политичке личности, бар не класичне, никако се не може занемарити с друге стране ни својеврсна политичка (или пара-политичка) димензија деловања мање-више сваког уставног суда у свету.

Међутим, као што се из приложеног може видети, ван сваке сумње је чињеница да шеф државе управо стоји на почетку и на крају тог институционалног ланца. Наравно, иако је он иницијатор сваке евентуалне примене члана 16. није никако нити искључено нити забрањено из духа ове одредбе да остали набројани органи врше међусобне консултације у погледу наведеног члана. Међутим, као што се из редакције члана 16. може јасно сагледати, само је председник државе тај који има оперативну моћ деловања по овом (уставно)правном основу – он први даје иницијативу, покреће обавезне консултације у званичној форми према наведеним државним органима, одлучује о интензитету, дужини и карактеру неопходних мера, процењује свакодневно степен озбиљности ситуације, одлучује о субјектима који могу (и још важније, морају!) потпасти под његову примену итд. Наиме, члан 16. устава Француске је дословно тако скројен да он не подразумева само ону, неизбежну, политичку одговорност приликом евентуалне примене овог механизма, већ у неким случајевима и нешто много шире, озбиљније и потенцијално „опасније“ од тога – историјску одговорност.

Оно питање које је по нашем суду остало неразјашњено или магловито је следеће : шта би се десило уколико би неко од органа, међу онима које устав прецизно наводи а које шеф државе мора обавезно консултовати, дао негативно мишљење у вези примене члана 16. устава? То питање, природно, има снажну правну димензију, али неизбежно повлачи и значајне политичке последице. Јер, на крају крајева питање које се сасвим логично мора поставити је *да ли неко може спречити шефа државе уколико се он одлучио да прибегне овом „нуклеарном оружју“ уставом предвиђеног?* Из целог слова и духа наведеног члана, и после пажљиве анализе дотичних уставних одредби, негативан одговор нам се неизбежно намеће у том погледу. Јер, не заборавимо да је у вези тумачења правних норми до кључног значаја такозвано телеолошко или циљно тумачење, односно сазнати шта је био циљ и воља аутора конкретне норме. Из тога јасно произилази да је обавеза консултовања наведених органа од стране председника првенствено формалног типа – другим речима, он у основи није обавезан њиховим изнетим мишљењем. У том контексту, воља или циљ Шарла де Гола

као идејног творца или главног (ако не и јединог) инспиратора члана 16. сигурно није била да шеф државе буде биле чиме или киме буде ограничен у свом деловању када је судбина или опстанак отаџбине у питању. Неко супротно тумачење би несумњиво дошло у сукоб са његовим схватањима улоге, положаја и одговорности шефа државе, ако и са целокупном његовим образовањем, животним путем, историјском визијом, као и целом његовом личношћу у најширем смислу те речи. Једноставно речено, овде Цицеронова изрека «*salus populi suprema lex esto*» („спас отаџбине је врховни закон“) долази до свог суштинског и највишег изражаја.

Међутим, како ова својеврсна „легализирана диктатура“ председника републике не би добила неслућене и нежељене размере устав је ипак предвидео какав-такав облик контроле деловања шефа државе од стране онога који је логично и најпозванији да бди над заштитом целокупног уставног и државно-правног поретка – Уставног савета. Он наиме по истеку 30 дана по ступању на снагу ванредних председничких мера може бити консултован од стране како председника два скупштинска дома, тако и од стране 60 посланика или 60 сенатора, за које се може претпоставити здраворазумски да би могли најпре припадати парламентарној опозицији. Исто тако, оно што је несумњиво индикативно овде по нашем суду је чињеница да ни тада Уставни савет не може сопственом иницијативом изнети своје мишљење. Тако нешто он може учинити „пуноправно“ (како то текст устава каже) тек у „другом кругу“ контроле, односно по истеку 60 дана од ступања на снагу ванредних мера, и логично у било ком тренутку после тога. Додуше, напоменимо овде и једну важну чињеницу, а то је да је последњи став овог члана који уводи могућност обраћања Уставном савету, као и његовог самооглашавања, по истеку одређеног броја дана (30 у првом односно 60 у другом случају) је једно решење унето у устав тек великом ревизијом из 2008. године. Другим речима, читавих пола века пре тога таквог ограничења председничке моћи по члану 16. није било.

Када смо малопре поменули „легаллизовану диктатуру“ (или барем потенцијалну тенденцију да радикална примена члана 16. у то прерасте), вредело би овде се подсетити на историјско, иако удаљено, порекло ове установе. Наиме,

у старом Риму је постојала институција *диктатора* као „ванредне магистратуре која се поверавала појединцима у изузетно тешким ситуацијама по римску државу (социјални немири, побуне робова, ратна опасност) или уколико дође до паралисања система власти...“ (Бујуклић 1999, 287), Диктатор је добијао период од 6 месеци у оквиру којег је могао предузети све потребне мере и потезе како би предупредио нарастајућу опасност или отклонио већ постојећу која прети да се отме контроли. Наравно, претходно би Сенат морао да донесе одлуку о крајњем степену опасности која је била стриктно формализована и увек гласила на следећи начин : „Нека се постарају конзули да држава не претрпи неку штету“ (288). Иако по нашим сазнањима нема непосредних доказа да је Шарл де Гол био директно инспирисан овом римском установом приликом конципирања члана 16. устава, тешко је заиста поверовати да он, имајући у виду његову широку класичну културу и образовање засновано у значајној мери на античком наслеђу⁵, није био упознат са овом институцијом.

ПРИМЕНА У ПРАКСИ

Какав је био развој ситуације у Алжиру и шта је био конкретан повод да генерал де Гол прибегне употреби овог члана?

Након генераловог повратка на власт средином 1958. године целокупној француској јавности је деловало сасвим извесно да ће Шарл де Гол наставити оружану и политичку борбу за очување Алжира као дела Француске.⁶ Рат који је избио алжирском побуном од 1. новембра 1954 („познат као „крваве задушнице“⁷) је претио да се одужи у недоглед, а у којем француска војска, и поред веома бројних ангажованих снага и честих успеха на терену, ипак није успевала у потпуности да неутралише алжирске побуњенике (FLN - „Фронт националног

5 У више наврата је било запамћено његово рецитовање грчких и римских класичних аутора у друштву, што је на све присутне остављало снажан утисак о његовој начитаности и високом интелекту.

6 Напоменимо да је Француска под владавином краља Луја Филипа Орлеанског заузела територију данашњег Алжира 1831. године.

7 У католичкој традицији 1. новембар означава празник Свих светих, што је аналогно задушницама у православљу.

ослобођења“). Временом је постајало јасно да искључиво војно решење не може само по себи донети мир без конкретног и дугорочног политичког споразума. Сам генерал је протеком времена, а нарочито од краја 1959. године, почео да наступа са позиција наклоњених начелу самоопредељења, у овом случају Алжираца. Он је све више истицао своје ставове, како јавно а тако још више и приватно, који су ишли у прилог немогућности повратка на старо решење, од пре избијања устанка 1954. године, као на пример : „Асимилација муслимана у француски народ је искључена из домена могућег. Француски Алжир је једна уништавајућа утопија“ (Touchard 1978, 168). У том смислу, његово залагање за референдумско самоопредељење алжирског народа (чији исход у корист независности апсолутно никоме није био споран) је постало сасвим очигледно целокупној француској јавности, што није могло проћи без политичких превирања и комешања, нарочито у војним круговима, као и међу самим Французима настањеним већ више генерација⁸ у Алжиру.

На овом месту морамо расветлити оно што представља срж целокупне теме овога рада, кључно политичко чвориште читаве проблематике алжирског сукоба – то је однос између Шарла де Гола и војске. Када се средином 1958. чинило да француској држави прети својеврсни суноврат и утонуће у потенцијални грађански рат, војска је, заједно са значајним бројем Француза из Алжира, извршила један вешт притисак, својеврсни маневар према политичким круговима, стварајући убеђење и на терену и у јавности да је Шарл де Гол, херој отаџбине из Другог светског рата, једина личност која може земљу избавити из нарастајућег хаоса. Његов велики политички противник и каснији председник Француске, Франсоа Митеран (*François Mitterrand*), је овако оценио поменути маневар: „Пошто је надахнуо политичку заверу и искористио војничку побуну, он (Шарл де Гол, прим.аут.) је срушио постојећи, али декадентни поредак који се ипак звао Републиком“ (Mitterrand 2010, 75). Не улазећи овде дубље у исправност дате оцене, што и није сама тема нашег рада, желели смо првенствено да дочарамо озбиљност друштвене и политичке кризе у којој

8 Који су у жаргону били називани “*pieds noirs*”, односно „црне ноге“. У ту категорију становништва је спадао, узгред речено, и један Албер Ками, чувени француски писац и нобеловац.

се налазила Четврта република на издисају. У том контексту, а зарад бољег разумевања личности Шарла де Гола, без кога нема ни исправног разумевања његове акције и идеја, морамо познавати неке његове карактеристичне мисли и идеје које га верно осликавају, а које се поготово налазе у његовом капиталном делу „Оштрица мача“ (*«Le fil de l'épée»*) из 1934. године.

Најпре, када говори о акцији и искушењу : „Наспрам искушења, човек од карактера налази прибежиште у самом себи. Његова акција иде ка томе да утисне свој печат, да га присвоји за себе, да од тога направи своју сопствену ствар. И не заклањајући се иза хијерархије, нити сакривајући се под нормама, нити покривајући се званичним извештајима, он се усправља, ушанчи и супротставља. То не значи да се он оглушује о наређења нити да занемарује савете, већ да поседује страст хтења и љубомору одлучивања. То не значи да он није свестан ризика нити да игнорише последице, већ их у доброј вери одмерава и прихвата без вијугања. И још више од тога, он се упушта у акцију са поносом вође, јер он бива прожет њоме и она му припада; живљајући у успеху под условом да је за њега заслужан и онда чак кад нема никакве користи од њега, подносећи сву тежину пораза са извесним горким задовољством“ (De Gaulle 2010, 60-61). Када имамо у виду претходне редове написане још у међуратном периоду од стране једног официра, тада још увек непознатог широј јавности, јасно је да реч о човеку ванредно чврстог карактера који је целог живота долазио до изражаја, а нарочито у кризним и преломним моментима.

Наведимо такође његове мисли о односу политичара и војника, о којем је он, као неко ко је искусио добро обе улоге, био веома позван да говори : „Упркос свему, самоконтрола и родољубље често спречавају супарнике да заузму крајње удаљене ставове. Али, понекад такође изванредно јавне опасности раширује страсти до те мере да се руше бране. У ковитлацу кризе и политичар и војник изненада доживљавају ту обострану зависност којом су везани неподношљиво. Жеља за доминацијом која покреће те вечите кандидате за моћ и која представља њихову жаоку, њихову величину и њихову патњу, их нагони на сукоб. Наспрам акције којом су и један и други

опијени, сваки од њих претендује да буде њен једини носилац“ (De Gaulle 2010, 133). Дакле, као што можемо видети, официр де Гол је још ‘30-их година прошлог века схватио потенцијал и природу сукоба између политичара с једне (поготово оног на власти, природно) и војника с друге стране, да би више од четврт века касније он знао да поступи и разреши кризу на један, у основи државотворан начин.

Или пак кад говори о конкретној одговорности и спровођењу акције : „[Постоји] горка радост у прихватању одговорности. Страст ка самосталном деловању је очигледно праћена појединим грубим поступцима у акцији. Човек од карактера у својој личности носи строгост која прати уложени напор. Његови потчињени то доживљавају и каткад стењу под њом. Уосталом, један такав вођа је хладан, јер ауторитет не иде без угледа, нити углед без дистанце“ (De Gaulle 2010, 62).

После овог неопходног упознавања једног сегмента његове личности, вратимо се сада на ситуацију на терену. Стање у Алжиру је постајало све нестабилније и напетије, нарочито почев од 1960. године, када је у јануару месецу спречен покушај подривања поретка и стварања хаоса после такозване „недеље барикада“.⁹ Из месеца у месец је постајало све видљивије да један већи део народних маса алжирских Француза, а нарочито високих официра, није спреман да следи генералову политику која је, додуше веома постепено али неумитно, ишла ка томе да Алжиру призна у крајњем исходу право на независност путем референдума и самим тим на одвајање од Француске. Тај референдум о самоопредељењу је коначно и одржан у јануару 1961., а на којем је било постављено следеће питање : „Одобравате ли предлог закона који председник Републике износи пред француски народ а који се односи на самоопредељење алжирског становништва и организацију државних органа у Алжиру пре самоопредељења?“ Позитиван одговор на постављено питање је дала убедљива већина становништва (око 75%), док је одзив био неких 74%. Наравно, гласало се и у европском делу земље и у самом Алжиру,

9 „Недеља барикада“ је везана за побуну дела алжирских Француза у последњој недељи јануара 1960. године када су, незадовољни неким кадровским премештајима у војсци, они изашли на улице да протестују подижући барикаде. Дошло је и до сукоба са полицијом што је резултирало мањим бројем мртвих и рањених на обе стране. Многи од ухапшених и осуђених су каснији приступили ОАС-у.

саставним деловима тада јединствене француске државе. Такав исход изјашњавања који је сасвим јасно усмерио политичку судбину земље у одређеном правцу је можда и био директан повод за генералску побуну. Додајмо још и то да се почетком 1961. године појавила својеврсна герилска организација која се жестоко противила давању самосталности Алжиру, под називом „Организације тајне војске“ («ОАС» - *Organisation de l'armée secrète*, на француском). Она је убрзо у своје редове примила изванредног број¹⁰ алжирских Француза, цивила као и официра, који су настојали да тајним деловањем, саботажама, изазивањем нереда, па и спорадичним убиствима, очајнички спрече независност Алжира, посматрајући такав исход као националну „издају“ почињену од стране деголистичке власти.

Узаврела ситуација је доживела тачку кључања у априлу месецу 1961. године. Једна група официра предвођена генералском четворком (Шал, Салан, Жуо и Зелер) је ступила у конкретну акцију заузимања важних институција и стратешких тачки у алжирским градовима. Њима је пришао један мањи део јединица у Алжиру, поготово падобранских трупа, које су почеле да спроводе диверзију на терену и да фактички отказују послушност команди у Паризу. Криза је ескалирала када су побуњене јединице у Алжиру заробиле неколико високих државних службеника, укључујући и самог министра јавних радова Робера Бирона. Париз је убрзо био обавештен о драматичним дешавањима и било је сасвим јасно да атмосфера велике неизвесности осваја и европски део Француске. Морало се хитро деловати услед велике опасности, за коју су многи тада веровали да је извесна, да падобранске јединице, уз евентуалну помоћ дела трупа размештених у самој Француској, изврше десант на Париз и оборе легални режим. Да то није била потпуно неоснована бојазан види се из радио прогласа генерала Шала, једног од вођа побуне : „Заклетва је војске да сачува Алжир како се не би десило да су наши мртви узалуд погинули. Једна влада у одступању [...] се спрема да изручи департамане у Алжиру једној страни побуњеничкој

10 Никада није поуздано утврђено њено бројно стање, али оно је вероватно обухватало неколико хиљада људи. Неке од њених парола „ОАС удара где хоће, када хоће и како хоће“ или „Ни кофер ни ковчег, већ пушка и борба“ довољно говоре о степену фанатизма њених чланова, који су и после проглашења независности Алжира 1962. године неуспешно покушали да убију Шарла де Гола.

организацији. Војска неће одступити од своје мисије. Команда задржава право да прошири своју акцију на континенталну Француску и да поново успостави државни и уставни поредак који је озбиљно нарушен деловањем једне владе чији незаконит карактер упада у очи читавој нацији“ (Lacouture 1986, 161).

Шарл де Гол као шеф државе није имао много дилема када је реч о потреби да се побуни стане на пут свим расположивим и дозвољеним средствима. Чинило се као да је „тешка артиљерија“ председничке моћи оличена у члану 16. највишег правног акта дочекала час да буде примењена, и то свега годину и по дана након усвајања устава нове Пете републике.¹¹ У складу са својим карактером и навикама он се свечано, обукавши генералску униформу, обратио нацији из Јелисејске палате преко телевизије и радија 23. априла 1961. Наводимо овде кључне делове председничке поруке :

„Једна побуњеничка власт је успостављена у Алжиру војним пучем. Та власт је привидна : њу чини једна шачица пензионисаних генерала. Она има и своју стварну страну : то је једна група официра и њихових присталица, амбициозних и фанатичних.

Ситуација је таква да је држава изазвана, нација доведена у искушење, наша моћ уздрмана, наш међународни углед умањен, наше место и улога у Африци компромитовани.

У име Француске, наређујем да сва средства, понављам сва средства, буду употребљена како би се стало на пут тим људима, док не буду елиминисани. Забрањујем сваком Французу, а првенствено сваком војнику, да извршава било које њихово наређење. Аргумент према којем би могло бити на појединим местима нужно прихватање њихове команде под изговором извршења оперативних или административних обавеза не сме никога заварати. Једини команданти, цивилни и војни, који имају право да преузму обавезе су они који су законито били одређени за то и које управо побуњеници спречавају у њиховим задацима. Судбина узурпатора може бити само онаква каква је одређена строгошћу закона.

¹¹ Што негде по нашем уверењу потврђује генералову државотворну интуицију приликом писања новог устава.

Пред опасношћу која се надвила над отаџбином и претњом која виси над Републиком, а након добијеног званичног мишљења Уставног савета, председника владе, председника Сената и председника Народне скупштине, одлучио сам да применим члан 16. нашег Устава. Почев од данашњег дана, предузећу, по потреби и директно, све мере које ми се буду чиниле неопходним у датим околностима. Исто тако, потврђујем, како за данас тако и за будућност, национални и државни легитимитет који ми је нација доделила и који ћу задржати, шта год да се деси, до истека свог мандата или док ме не издају снага или живот, а за чији опстанак ћу предузети мере да га обезбедим и после мене“ (De Gaulle 1999, 736-738).

Овде се морамо врло кратко осврнути и на личну психологију генерала која је у великој мери „исклесана“ у крупним догађајима и преломним историјским моментима. Чувена је његова мисао, наизглед таутолошког призвука, да су „ствари онакве какве јесу“. Како је то примећено, та идеја „издигнута на ниво правила, представља један од камена темељаца његове политичке филозофије. Продрети у дубоку стварност ситуације која се јавља, просветљени проценом и подстакнути тврдоглавошћу. Затим долази до изјашњавања, а онда и до акције“ (Tauriac 2008, 618).

Примена ове најрадикалније мере у виду члана 16. устава није била спроведена тек тако, изненада, у оквиру једног редовног правног режима који је владао до тада на територији Алжира. Напротив, већ неколико година уназад је у Алжиру било уведено ванредно стање, и то једним законом из 1955. године. На основу тог закона, војне јединице су добила веома велика, у основи полицијска овлашћења, на основу којих су могле да оперативно делују у циљу трагања за побуњеницима и да спроводе различите облике борбе против њих. То је између осталог укључивало могућност готово неограниченог претреса просторија и људи, слободно одређивање забрањених зона за кретање становништва, увођење полицијског часа по нахођењу итд. Те мере су основи биле толико широко постављене законски и давале толика овлашћења војним органима и снагама да је, уз присуство и (нажалост готово неизбежне) тортуре над осумњиченима у таквим приликама, то

све нагнало неке стручњаке да дотични закон од 3.априла 1955. године прогласе малтене за најстрожи закон који је Француска икада видела. Другим речима, посезање за чланом 16. је само завршни степен у исцрпљивању свих легалних средстава које француско право ставља држави на располагање у борби против оних појава или дешавања која представљају највиши степен опасности за поредак. Или, како је то неко једном приметио тај парадокс „да криза ојачава државу истовремено је потресајући“ (Caille 2007, 327).

Наравно, да би једна таква мера могла стећи формални легалитет неопходно је и да уставносудски орган као чувар поретка и тумач највишег акта изрекне своје позитивно мишљење. Уставни савет је један дан само (!) након писма¹² које му је упутио шеф државе донео одлуку у којој је нагласио:

„Имајући у виду да су у Алжиру извесни високи официри мимо хијерархије, а за њима и одређени елементи у војсци, ступили у отворену побуну против највиших државних органа чија су овлашћења узурпирани; да гажећи националну сувереност и легалност у држави они прописују мере које су искључиво у надлежности Парламента и Владе; да су лишили слободе и онемогућили највише цивилне и војне органе у Алжиру да врше своје функције, органе који су носиоци овлашћења која су им пренета од стране Владе у циљу очувања националних интереса, а да су слободе лишили и једног члана саме Владе¹³; да је њихов признати циљ да се домогну власти у читавој земљи;

Имајући у виду да су услед тих субверзивних аката с једне стране, угрожене државне институције на један озбиљан и непосредан начин, а да с друге стране највиши државно органи не могу редовно обављати њихове дужности;

Уставни савет је мишљења да су испуњени услови које захтева устав како би био примењен његов члан 16“ (Conseil constitutionnel, 1961).

12 По француском уставу Уставни савет има рок од 30 дана да донесе одлуку од дана подношења иницијативе, а у хитним случајевима 8 дана, на захтев Владе. Јасно је да је овде било реч о врло експедитивној реакцији.

13 И то већ поменутог Робера Бирона, министра јавних радова.

Стекавши на тај начин легалну основу за деловање, а ојачавши истовремено тако и свој политички легитимитет, де Гол није више имао препрека за деловање. Побуна је скршена и генерали су се предали, да би после судских процеса били осуђени на вишегодишње затворске казне, а после неколико година и амнестирани од стране Шарла де Гола.

ЕВЕНТУАЛНЕ КРИТИКЕ

Оно што је овом приликом врло занимљиво и индикативно је дужина трајања овог „најванреднијег“ од ванредних правних режима којима потенцијално располаже француско право. Шарл де Гол је наиме продужио његово трајање чак до краја септембра 1961. године, иако је генералска побуна, објективно говорећи, била ефективно угушена већ после неколико дана. Дакле, између 23. априла и 29. септембра је прошло више од 5 месеци, што значи да је шеф државе сматрао да је толико потребно држати на снази члан 16. устава. Напоменимо и то да је тадашњи председник Уставног савета Леон Ноел (*Léon Noël*) био противан толико дугом трајању оваквог правног режима, сматрајући да су разлози за његов опстанак на снази релативно брзо нестали.

У суштини, овде се поред слова устава морамо позабавити и његовим духом – уставотворац се очигледно уздао у државотворну свест председника Републике, његову политичку интуицију у крајњим околностима, као и личну решеност да одбрани државу и поредак у коначном исходу. Из тог разлога председник Републике у суштинском смислу нема никакву конкуренцију у вођењу државе током примене члана 16, под условом да добије зелено светло од оних органа које устав наводи. Он теоријски може објединити и извршну и законодавну власт у својим рукама и предузимати све мере које сматра целисходним и неопходним у циљу очувања државноправног поретка. С друге стране, веома је специфична у таквој ситуацији улога Парламента. Он редовно може заседати током примене овог ванредног режима, шеф државе га не може распустити у овом периоду (што је по члану 12. устава иначе његово право у редовним околностима), али поставља се питање колика је стварна тежина и улога Парламента у процесу доношења

норми под овим режимом, а све ово имајући у виду да шеф државе може својим одлукама потпуно управљати ситуацијом у земљи уместо редовних аката законодавне и извршне власти? С друге стране, поставља се исто тако умесно питање шта би се догодило у ситуацији да је члан 16. примењен у случају да је Парламент већ распуштен од стране председника? Да ли би здрав разум и исправна логика онда налагали да се једном распуштени Парламент (тачније Национална скупштина као његов доњи дом) поново сазове и врши својеврсну политичку контролу над применом члана 16. устава? Чини се да овде постоји једна правна празнина у француском систему која би се онда вероватно попунила, по неким мишљењима¹⁴, у корист позитивног одговора на постављено питање.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Приступајући анализи члана 16. француског устава, тог „нуклеарног арсенала“ председничке моћи, како смо га назвали, ми смо били свесни потпуне специфичности једног оваквог уставног решења у упоредној пракси. Суштински посматрајући, дотично решење произилази из елементарног политичког, па и оног једноставног људског, здравог разума – личност коју је нација непосредно изабрала за шефа државе је логично позвана да буде последња и најјача брана сваком озбиљном, а поготово крајње опасном угрожавању државе и поретка. Са те стране, тешко би се могао пронаћи неки крупан, доследан и убедљив аргумент који би ишао насупрот наведеном решењу. Јер, природа врхунских и крајњих опасности по поредак је таква да нужно захтева мудро и промишљено, али свакако и хитро и одлучно реаговање – што по природи ствари одликује (или би требало да одликује) један инокосни орган, поготово кад он има врхунску одговорност и највиши легитимитет као што је то случај са шефом државе.

С друге стране, изабрана тема носи са собом и једну (потенцијално) неповољну околност. Имајући у виду, наиме, да је члан 16. само једном, срећом по Француску, примењен у шестодеценијској историји Пете Републике, може се евентуално поставити питање недовољног емпиријског материјала,

14 На пример, већ горе поменутог Жана Жикела у наведеном уџбенику уставног права, стр. 592.

односно доживљеног искуства у примени члана 16., у смислу његове евентуалне (не)довољности за квалитетну обраду ове теме. Иако ову опаску имамо у виду, ми ипак сматрамо да особеност оваквог уставног решења, с једне стране, и његова непредвидивост која потенцијално носи врло „креативан“ приступ и решења у пракси, итекако оправдавају посебну обраду члана 16. који у француским оквирима ствара услове за једну легализовану „диктатуру“ шефа државе у оквиру које искључиво државни разлог («*raison d'Etat*») диктира целисходност мера и потеза.

И на крају, осврнимо се и на перспективу члана 16. Узимајући у обзир врло сложену, нарочито безбедносно, ситуацију у француској Петој републици последњих година, повезану превасходно са исламским тероризмом и урбаним насиљем, с пуним правом се може поставити више него легитимно питање улоге председника у ванредним или потенцијално „ултраванредним“ околностима. Без жеље да било шта прејудицирамо или да се бавимо црним прогнозама, није згорег приметити да је Шарл де Гол уношењем члана 16. у Устав поступио мудро и државнички, бивајући свестан да отаџбина никада више не сме доживети онакво понижење као те трагичне 1940. године, када је веома брзо капитулирала услед како с једне стране моћног противника, тако и услед неспособности и несналажења тада владајуће политичке класе, лишене у великој мери визије, знања, одлучности, али и институционалних средстава која би јој помогла у тој борби. Укратко, верујемо да се са пуним правом може закључити да тешко да постоји држава, достојна тог имена, која не би предвидела једно крајње средство, засновано на праву и уставу и притом подвргнуто уставносудској контроли, зарад свог опстанка и борбе за живот.

РЕФЕРЕНЦЕ

Бујуклић, Жика. 1999. *Forum Romanum : римска држава, право, религија и митови*, Правни факултет Универзитета у Београду, четврто издање

- Caille, Pascal, 2007. « L'état d'urgence, la loi du 3 avril 1955 entre maturation et dénaturation », *Revue de droit public*, n° 2/2007, Paris
- Conseil constitutionnel. 1961. «Décision n° 61-1 AR16 du 23 avril 1961» *Conseil constitutionnel*. <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1961/611AR16.htm>
- De Gaulle, Charles. 1999. *Mémoires d'espoir*, Paris: Plon
- De Gaulle, Charles. 2010. *Le fil de l'épée*, Paris: Perrin
- Gicque, Jean et Jean-Eric Gicque. 2008. *Droit constitutionnel et institutions politiques*, 22ème édition, Paris: Editions Montchrestien
- Jullian, Marcel. 1994. *De Gaulle – pensées, répliques, anecdotes*, le Cherche midi éditeur, Paris
- Lacouture, Jean. 1986. *De Gaulle – Souverain*, 3ème tome, Paris: Seuil, Paris
- Tauriac, Michel. 2008. *Vivre avec de Gaulle*, Paris: Plon
- Touchard, Jean. 1978. *Le gaullisme 1940 – 1969*, Paris: Editions du Seuil

Dušan Gujaničić

Institute for Political Studies, Belgrade

THE ARTICLE 16 OF CONSTITUTION IN THE FIFTH FRENCH REPUBLIC - THE “NUCLEAR WEAPON” OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC

Resume

In the history of every country can emerge some events that represent objectively the highest level of danger for the constitutional order of this country or even for its literal survival. In these cases, the common legal regime must give way to the exceptional legal regime that can appear under different forms. Within the French constitutional order, the article 16 of Constitution contains the most radical form of this kind of legal regime that we have designated as a “nuclear weapon” of the presidential power. This kind of “legal dictatorship” has in some way its conceptual roots in the history of the Ancient Rome that had also a radical solution for the highest level of danger against the order or the survival of state. The Roman Senate could designate one person as a dictator for a period that could not be longer than 6 months, with the waste legal possibilities for a dictator in order to reestablish the normal situation and protect the order. In the other hand, the French president, before his eventual decision to apply the article 16, have to hear the official opinions of several organs in the state: the Prime minister, the president of National Assembly, the president of Senate and the Constitutional council. However, despite this formal obligation to consultate the mentioned organs he is not legally bind by their opinions. The French president is the unique “master” of the situation because he is the only real lawmaker (and in the same time decision-maker)

during this exceptional period, that represents some kind of the emergency state, from the legal but also from the political point of view. During the application of the article 16. The French president has not the possibility to dissolve the Parliament, unlike the normal situation that permits this solution based on the article 12 of the French constitution. The Parliament, although with considerably reduced powers under the regime of article 16. However stays an important element of system, because it can demand through 60 deputies or senators the control of applied measures from the Constitutional Council, after 30 days from beginning of application of article 16. The French constitutional court can start itself this control if 60 days have been passed since the beginning of described regime. The only case of application of the article 16 was in 1961 when a group of French generals expressed their dissatisfaction against the policy of Charles de Gaulle towards the question of Algerian independence, by provoking a rebellion that involved some units of French army in Algeria in this dangerous adventure. De Gaulle was very determined to stop each attempt that could threaten the constitutional order and therefore he has taken all necessary measures to break the rebellion. Although the main part of action of de Gaulle was finished in a few days, he wanted and succeeded to maintain this exceptional regime for 5 months. The dangerous French experience from 1961 as well as the basic common sense both from legal and political points of view prove that the existence of the article 16 is a useful thing, which can always be the ultimate dike in front of the very serious attempts to threaten the constitutional order, but also the survival of state.

Keywords: article 16, Constitution, exceptional legal regime, president of the Republic, survival of state, France.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ

315

Ђуро Бодрожич
ЕКОНОМСКА И ДРУШТВЕНА ОСНОВА СТАРЕ
СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

333

Бранко Надовеза
КОМУНИСТИЧКА ПРАВНО-ПОЛИТИЧКА
ДЕСТРУКЦИЈА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ 1944-1990.

УДК 321+338(497.11)(091)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.13>

Оригинални научни рад

Буро Бодрожих

Институт за политичке студије, Београд

ЕКОНОМСКА И ДРУШТВЕНА ОСНОВА СТАРЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

Сажетак

Историјски развој сваког друштва у најтешњој вези је с његовом економском основом, јер политичка моћ директно произилази из економске снаге. Економска историја осветлила је древна друштва, дала један нови угао посматрања и разумевања њиховог уздицања и опадања. Из такве перспективе могуће је и сагледавање српског средњовековног друштва – државе Немањића. Српска средњовековна култура развила се у окриљу византијске културе, највише културе средњег века. Византијски културни образац видљив је у организацији државе, друштвеној структури, политичкој идеологији, књижевности, правним споменицима онога времена. По задужбинама које су нам оставили Немањићи, види се да су располагали значајним богатством. Указујемо на порекло тог богатства, као и основ стицања. Богатство још увек није капитал, а да ли ће то постати зависи од тога да ли ће бити употребљено за подстицај привредне делатности и технолошке иновације у производњи. На том плану није било великог успеха, како због односа према раду, још више због препуштања трговачке делатности странцима. Услед тога што је новац отицао према домицилу тих трговаца,

понајвише у Дубровник и Венецију, није дошло до развоја градских средишта у самој Србији. А без градова нема појачане привредне активности ни у пољопривреди, занатске или индустријске производње поготову. Јасно је да појам индустрија, када се говори о средњем веку, треба схватити условно.

Кључне речи: Србија, Византија, Дубровник, Венеција, средњи век, економија, трговина, економска политика, урбанизација, историја, државност

ЕКОНОМИЈА И ИСТОРИЈА – УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Економска историја као грана историјске науке оформила се у новије доба, али присуство економских мотива у разумевању историјских дешавања налазимо још код античких писаца.

Први изграђен и целовит систем класичне политичке економије, настао као теоретско образложење нових друштвено-економских односа, представља дело Адама Смита *Истраживање о природи и узроцима богатства народа* из 1776. године. Ово дело имало је велики утицај не само на развој економске мисли него и на историјску науку, упућујући је да разумевање историјских процеса и стварност историјског живота потражи и у економским чиниоцима. Обратити пажњу на економску подлогу и мотиве у историјским збивањима захтевало је и одговарајући приступ самим економским чиниоцима са становишта самог друштва, чему ће непролазан значај дати Веберова концепција привреде и друштва заснована на широкој примени социологије и социолошког метода у тумачењу економских појава, све у циљу повезивања разноврсног историјског материјала којим би се омогућила синтеза економско-историјских збивања (Vučo, 1970, 23, 24).

Принципи нове науке примењени су на прошло време, јер људе је одувек занимало који су били узроци величине и пропасти древних царстава. Увек ће остати тајна, нешто

збуњујуће и недокучиво, како су пропадала велика царства или читаве цивилизације, или, опет, како је дошло до тога да су се дотле периферне области и непознати народи уздизали до светске моћи. Римљани, пре него су се уздигли до неслућених висина, били су једва приметан народ. Исто тако, не мања загонетка јесте и пропаст овог царства, којег су поразила племена на нижем степену цивилизације. Пример Римског царства, којег су поразила раштркана племена, остаће вечита загонетка, али и опомена.

Економска историја није пропустила да баци светло на историју Римског царства и античких држава. Разлозима пропасти додавани су и узроци из области економије, виђени у недостатку технолошке креативности, која је произилазила из односа према раду. „Чланови малих привилегованих класа били су посвећени ратовању, владању, неговању лепих уметности или науке и великој потрошњи. Недостајала су им искуства и склоност да експериментишу са средствима за производњу, јер је рад носио жиг нижег статуса“ (Камерон, 2011, 71). Античка историја не оскудева у генијима који су презирали практичну примену науке, попут Архимеда, на пример. Пример Талеса из Милета, који је држао да је коришћење знања зарад стицања зараде недостојно филозофског позива, сам за себе говори. Аристотел је држао да робови морају радити да би омогућили господарима слободно време које ће утрошити на бављење уметношћу и филозофијом, држећи да је подела на слободне и робове поредак света дат самом природом. С таквим приступом, сасвим је природно да размишљање није било усмерено технолошким иновацијама и методама које би олакшале живот оних који привређују. „Друштво базирано на ропству можда може да изнедри ремек-дела уметности и литературе, али не и континуиран економски раст“ (Камерон, 2011, 71).

Економска историја дала је сасвим други угао посматрања средњовековне историје, из којег види да средњовековље није, како се то обично назива, мрачни интерлудијум између величанствене антике и блиставе ренесансе, већ једно од најинвентивнијих друштава у историји; барем кад је технологија у питању (Lendis, 2004, 63). Када се посматра историја технологије и технолошких иновација, нема јаза

између средњег века и модерног доба, барем када је Европа у питању.

Европски средњи век могао је бити тамни период у поређењу с античким временима, када се говорило о достигнућима у уметности и филозофији. Али с економске тачке, „средњовековна Европа је искусила процват технолошке креативности и економску динамику која је била у потпуној супротности са рутином древног медитеранског света“ (Камерон, 2011, 72).

Јасно је да се у разумевању историје не сме пасти у замку економског детерминизма и све објаснити економским чиниоцима. Одбацујући детерминистичко схватање да је живот једног народа и форма његовог друштва одређена једино начином производње, поделе и потрошње добара, Андра Николић, у својој расправи *Економско стање Србије у XIV веку*, објављеној 1873. године, указао је да разумевање историје из угла економије садржи велику истину. „Јер збиља је истина – вели он – да ће и политичко уређење и интелигенција народа и његова друштвена форма зависити од његовог економског стања, а што ће после и то политичко уређење и та интелигенција и друштвена форма од своје стране утицати на само економско стање то, ја мислим, не побија ни најмање утицај овог последњег, само му одриче апсолутни карактер који оно наравно и нема и који му се погрешно приписује“ (Николић, 1873, 3). Економско стање не одређује само материјалне прилике и животни стандард народа, него непосредно утиче на укупне односе који прожимају друштвени и државни живот – структуру и институције. И, пре свега, војну моћ, која је одлучујућа у историјском вредновању држава.

Историја, поред низа фактора који утичу на историјске токове, уздизање и опадање државне моћи, пре свега у домену војне снаге, показује јасну „корелацију између производних капацитета и скупљања прихода на једној страни и војне снаге на другој“ (Kenedi, 12). Суштина државне политике своди се на одржавање баланса код прерасподеле економских ресурса између војних потреба и потреба везаних за стварање новог богатства.

ДРУШТВЕНА СТРУКТУРА СРПСКОГ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Када се каже српски средњи век, мисао иде на државу Немањића. Немањићка држава остала је за српски народ симбол политичке мудрости и војне силе, али и оличење српске културе средњег века (Станојевић, 2010, 23.) На самом почетку те државности стоји лик њеног оснивача, Стефана Немање, који ће, вели Стефан Првовенчани: „Божјим промислом, постати сакупилац пропалих земаља отачаства свога, пастир и учитељ и обновилац онога што је пострадало...“ (Првовенчани, 1999, 19).

Немањићка држава ушла је у окриље византијске културе, највише културе средњег века. Политички сукоби с Византијом нису били препрека усвајању византијских традиција. И сам Немања, иако се жестоко сукобљавао с Византијом, био је типичан представник византијске културе. Да је Немања баштиник византијских традиција не говоре само његови биографи, но ће и сам, на почетку своје хиландарске повеље, посведочити да се сам сматрао припадником славне византијске традиције (Трифуновић, 1994, 17).

И међу Србима владало је мишљење, познато свуда у хришћанском свету ‘да се друштво састоји из три дела, одвојена али комплементарна. „У једној збирци питања и одговора’ пита се ‘на којим људима цео свет почива’ и даје одговор да су то поп, ратар и војник, и додаје: ‘Поп моли Бога за цео свет, а ратар храни и попа и војника, а војник брани и попа и ратара’“ (Ђирковић, 2005, 193).

Друштвени односи у Србији до XII века, о којима нема сачуваних писмених извора, регулисани су углавном обичајним правом. Неке од одредби обичајног права задржаће се и у Србији Немањића, али ће се све више ширити византијско писано право у виду зборника полуверског карактера (тзв. номоканони). Најзначајнији такав зборник дело је Светога Саве, тзв. *Крмчија* из 1219. године. Најважнија збирка правних прописа средњовековне Србије садржана је у *Душановом закону*, донетом на сабору у Скопљу 1349. године (135 чланова) и допуњеном на сабору у Серу 31. августа 1354. године.

Законик представља јединствен споменик средњег века не само у Србији него и у осталом словенском свету. Да ни због чега другог, оно стога јер је написан на народном, старосрпском језику, у време док су Душанови савременици, попут пољског краља Казимира III, чешког краља Карла IV и угарског краља Лудвига I, своје кодификације састављали на латинском језику (Михаљчић, 2015, 36). Законик се састоји од око 200 кратко формулисаних одредби, којима се настоји премостити јаз између обичајног права које је важило у народу и византијског права које је важило у царству. Законик се у много већој мери бави кривичном материјом и одржавањем јавног реда, него што обраћа пажњу имовинским стварима. Привредном животу посвећене су одредбе које се односе на слободу трговине, обезбеђење саобраћаја на путевима, спречавање незаконитог ковања новца, а узгредно помињу се државне дажбине, сточарство и заштита шума. Гарантују се слободе и безбедност трговаца, потврђују права грчких градова добијена од ранијих царева. Интенција законодавца најбоље се види из првих 38 чланова посвећених црквеним питањима. Уређује се оно што је било актуелно: обавезност црквеног венчања, забрана преобраћања у католичанство. „Законик велича улогу ‘закона’ обавезујући и цара да га поштује, фаворизује судије и судове царске, уједначава поступак, захтева писане пресуде, намеће строге казне из византијског права, покушава да прошири сферу на коју утиче државна власт. При том прихвата обичајне установе као што су колективна одговорност жупе или села, или порота...” (Ћирковић, 2005, 159).

Од највећег значаја за проучавање друштвених односа и привредних прилика у Србији јесу хрисовуље, даровне повеље црквама, манастирима, световној властели и градовима, као и уговори о трговачким и другим односима с Дубровником и Млетачком републиком. Из поменутих докумената може се реконструисати поуздана друштвена и економска структура српског друштва.

Основ економске моћи владоца везана је за земљу. Он је имао врховно право својине на сву државну територију коју је даривао својим вазалима у својину или право уживања, задржавајући врховно право на даровану земљу. Давање поседа у својину или у право уживања имало је условни карактер,

везано за службу примаоца владарове земље и покорност њему. Основна дужност властелина, имаоца баштине, било је, како стоји у чл. 42. *Душановог законика* „војску да војује по закону“. Одбијање послушности владаоцу, нарочито у погледу војне службе, сматрано је у немањихкој Србији за дело издајства (невере) и повлачило оштре санкције. Невера је могла бити основ за одузимање баштине. *Душанов законик* не говори изрично о овој мери, али она произилази из обичајног права, а садржана је и у неким старијим правним споменицима као што су *Повеља манастиру Св. Ђорђа* код Скопља из 1300. године; *Светостефанска хрисовуља* 1313–1318. године. Поред баштина, постојале су и проније, установа византијског система која је ухватила дубоког корена у Србији и одржала се до државне пропасти. Пронија је, као и баштина, додељивана за војну службу. За разлику од баштине, пронија је земљопосед где пронијар има само условну државину, а право својине и располагање остаје држави. *Душанов законик*, чланом 59, изричито забрањује пронијару да отуђи пронију у корист трећих лица. Иако је пронијар имао само државину, могли су је наслеђивати његови наследници под истим условима војне обавезе (Вучо, 1955, 51).

Изузимајући даровану земљу, владар је на основу врховног права својине располагао целокупним неокупираним земљиштем у држави. Нико осим њега није имао право нити је смео тражити некакво право својине на недарованој земљи, под претњом строге казне. У *Дечанској повељи* (1330), у члану петом, стоји „да у планинама нико нема баштине сем краљева и цркава којима су краљеви дали; ако неко рекне: баштина је моја и пређе сам ту стајао, да плати краљевству на име глобе 500 оваца“. Ово владарево право озваничено је и *Душановим законом* (чл. 81): „Планине што су у земљи царства ми, што су цареве планине да су цару, а црквене црквама, а властеоске властелом, што јест у чијој држави.“ Под појмом планине не треба разумети само планинске области, значајне због важности сточарства као привредне гране, него и земље у равницама, „јер би иначе изузимање тих поседа било неспојиво с владаочевим правом врховне својине на целокупну земљу“. (Вучо, 1955, 46) Незаузету земљу владалац је могао поклањати, давати на доживотно уживање или продавати. Тако је цар

Душан, имајући врховно право располагања земљом, продао Дубровнику Стон и полуострво Пељешац за 8.000 перпера и 500 перпера годишњег данка, као што ће по истом праву цар Урош 1357. године уступити Дубровнику део земљишта на српско-дубровачкој граници (Вучо, 1955, 46).

Поред права на земљу, владалац је располагао и другим искључивим правима везаних за обављање извесних уносних економских функција и прибирање извесних дажбина, што је додатно увећавало његово богатство и моћ. У владаочева тзв. регална права спадало је: ковање новца, наплата царине, експлоатација рудника, жировина и сл. У владаочеву благајну, због неразликовања између државне и владаочеве приватне имовине, ишли су сви приходи од пореза, намета и глоба. Како се државна благајна сматрала приватном благајном владара, а радило се о привредно просперитетној земљи, јасно је с каквим су богатством располагали владаци династије Немањића. Државно богатство и богатство владаци држали су се за једно, тако да је богатство владаци било мера економске моћи земље. А највећи показатељ владарске моћи биле су задужбине које су подигли.

Доказ материјалног богатства, исто тако, био је и домаћи новац. Да би новац био признат у промету, морао је имати устаљену тежину и квалитет, а то је тражило да онај ко га кује располаже постојаним богатством, којег нема без стабилне економске основе.

Свети Сава, архиепископ независне српске цркве, крунисао је 1228. године Радослава, најстаријег сина Стефана Првовенчаног, за краља Рашке. Он је био први српски владар који је почео да кује новац. Ковао га је у сребру и бакру. И по представама и по техници израде, носи све особине византијског новца. Ковање је подстакнуто више политичким него економским разлозима. Његов наследник Владислав није наставио с праксом свог претходника. Наставак ковања новца, колико се може утврдити према подацима из дубровачког архива, наставио је Стефан Урош I (1243–1276), а потом краљ Драгутин који је наследио престо, наставио је и монетарну политику свога оца, улажући напоре за стабилизацију динара. Забрана Венеције да се на њеној територији користи рашки

новац говори да је у томе успео, јер је ова интервенција могла доћи само зато што су га доживљавали као сметњу. А то је значило да се емитује у знатним количинама, као и то да је примљен у широкој употреби (Јовановић, 2012, 6-14). У Србији Немањића, од друге половине XIII века, у унутрашњем робном промету у употреби је сребрни ковани новац, динар, али су цене робе, дажбине и глобе, изражаване у идеалним *перперима*. А то значи да се плаћало динарима, а рачунало перперима.

Перпер је византијски златник, сама етимологија изражавала је сјај и каквоћу овог новца. По свом пореклу, перпер значи пречишћено злато. Реч је коришћена уз именицу номизма, што би значило „жарки новац“. Номизма је златник који је девет векова коришћен у Византији и ван њених граница. Цар Алексије I Комнин спровео је 1092. године новчану реформу, којом је стао на пут учесталим злоупотребама код ковања новца. Искован је златник којем је његова каквоћа одредила и име, изведено од речи пурпур. Фигуративно значење речи пурпур подразумева лепоту, сјај раскош, скупоценост и драгоценост, својства која су препозната у златнику цара Алексија I, одредивши му народно, популарно име (Гњатовић, 1998, 37-39). Перпера је износила 12 динара. У писаним споменицима динар се појављује упоредо с перпером само кад се помињу суме које не достижу 12 динара. Исто тако, када вредност прелази један перпер наводи се у динарима, па ћемо на неколико места наћи да се наводи износ од 18 динара, уместо перпер и по.

ЕКОНОМСКА ПОДЛОГА СРЕДЊОВЕКОВНЕ СРПСКЕ ДРЖАВНОСТИ

Из византијских традиција преузети су културни обрасци, примењени у књижевности, законодавству, у политичкој идеологији и државној организацији. Исте смерове примећујемо и у сфери економске делатности, нарочито после територијалног проширења и запоседања области које су се налазиле под директном влашћу Цариграда.

Територијалном експанзијом стваране су и нове могућности за привредни успон државе Немањића. Свака новостечена област, према својим привредно-географским

карактеристикама, уносила је нове смерове и подстицаје, давала нове могућности у општем привредном развоју земље. Простор за разноврсну привредну делатност давале су разнолике климатско-географске одлике земље: на приморју медитеранска флора а дубље у унутрашњости шумовите долине Ибра и Лима, рудом богати планински масиви, плодна долина Мораве, родне котлине Косова и Метохије, питоме заравни Македоније. „Србија је – казаће Андра Николић – имала услова за богатство, то је истина. Природни моменат у производњи био је веома користан српскоме народу. Природа се према њему увек пријатељски показивала, увек му је била наклоњена. Он није морао да као Дубровчани краде туђу земљу, он је имао толико земље да ју сам није могао ни да обради. Он није морао зазирати ни од пустошних ветрова ни од јаких мразева, ни од страховите жеге. Ја рекох природни моменат у производњи био је користан српскоме народу.

Али не тако и друштвени моменат. У оно доба природа је више волела Србина него што је он сам волео другог Србина. Друштвени моменат у производњи није био нимало користан српском народу.

Ми знамо да производна снага једног народа – па следствено и последица њена, економско стање тог народа – зависи од две чињенице: од природе и од човека. Економско стање то је производ суделовања ове две чињенице. И ту се сретамо с једним жалосним фактом: српско друштво није било тако уређено да може само себи помагати онолико колико му је природа помагала. И поред свију услова за богатство, Србија није богата на оном месту где кад се налази богатство онда се тек сме рећи да је народ богат. И опет велим, у овом питању треба стати на гледиште народно, а не узимати богатство једног реда као богатство народа. Са српских земаља, од српског сточарства, од винограда, од уљаника, рудника, остајало је сваке године прилично сувишка, који би могао бити основа за народно богатство када би остао у рукама народа, али који је одлазио у руке власти и црквама и ту се није појављивао као капитал, као ново средство за даљу производњу, него се просто упропашћивао. Ово је тако важан факт у народном газдинству да њега не сме прећутати ниједан економиста. Да ли ће сувишак зараде отићи у руке производној или непроизводној

класи, то је питање далеко важније од питања политичке форме друштва“ (Николић, 1873, 25, 26).

Уговори српских краљева с Дубровником јасно предочавају све привилегије које су имали Дубровчани. И на страни се могу наћи примери да су страни трговци обасипани привилегијама, попут привилегија које су у Енглеској уживали трговци Ханзе, који су у једном времену монополисали укупну спољну трговину Енглеске. Али то је било само за једно доба, јер „су у Енглеској брзо пошли паметнијим путем и усвојили политику народне економске независности, која је после одмах затворила врата туђим трговцима“ (Николић, 1873, 37, 38).

Домаћи трговци, што делује невероватно, потпуно ће бити изједначени са страним, у погледу заштите при обављању трговинске делатности, тек у доба цара Душана. У *Душанов законик* биће унете одредбе које свим трговцима, страним и домаћим, у потпуности гарантују обављање делатности у српској држави. „На тај начин домаћи трговци стекли су у својој земљи сву ону заштиту коју су Дубровчани, Млечани и други странци имали још много раније у Србији на основу уговора и повеља српских владара“ (Вучо, 1955, 98). Да су страни трговци, пре свих Дубровчани, свој привилеговани положај знали искористити за постизање највеће економске користи не треба ни наглашавати. Вишкови производа остварени у Србији узимани су по јефтиним ценама, док је цена увезене робе била врло висока. „Цео овај систем трговине ишао је у крајњој линији на терет сељака – кмета који је напорним радом богатио своје земљишне господаре и повећавао профит трговаца. Али не само то, већ је трговина са дубровачким и осталим трговцима ишла и на штету народне привреде тиме што су из Србије извлачена природна богатства, а за замену тих драгоцених сировина увожена је, за прохтеве феудалне класе, највећим делом луксузна роба, од које широки народни слојеви нису имали никакве користи“ (Вучо, 1955, 93, 94). Стечене привилегије и повластице, гарантована заштита, учиниле су стране трговце неприкосновеним да су сами за себе представљали институцију. Временом су повластице и олакшице само увећаване. „Скоро у сваком уговору или повељи појављује се која нова повластица поред старих права стечених од ранијих владалаца“ (Вучо, 1955, 95).

Од Стефана Немање, преко Стефана Првовенчаног до цара Душана, повластице су потврђиване и увећаване. Накнада материјалне штете коју би путник претрпео на српској земљи првобитно је гарантована искључиво дубровачким трговцима. Међу трговачким повластицама које 1308. године дао краљ Милутин, члан XII уговора с Дубровником садржи одредбу о краљевој имовинској одговорности за евентуалну материјалну штету коју претрпе дубровачки трговци. Предвиђено је да ће платити краљ, уколико није у стању село где је штета причињена. Стефан Дечански преузима обавезу, пребацујући обавезу исплате на жупу, па уколико не може жупа накнадити штету, преузеће је краљевска кућа. И цар Душан се обавезао на надокнаду, без захтева за колективну имовинску одговорност села или жупе (Гњатовић, 1998, 65).

Судбина српске државе у многоме је одређена тиме што она није одржала корак с државама на европском западу. Андра Николић је указао на структуру друштвених односа као главну препреку привредној иницијативи и технолошкој иницијативи, што је произвело заостајање. Главна препрека привредном развоју Србије била је, изналази Николић, политика слободне трговине, јер је тиме онемогућен развој домаће индустрије. „Економски живот народа пошао је правцем да измењује своје сокове за туђе еспапе. Производња добара није могла бити организована на једином паметном економском начелу народних потреба, него је зависила од далеких трговачких пијаца и стања цене на тим пијацама. Шта ће се, кад ће се, и како ће се у Србији произвести – то је зависило од рачуна дубровачких и млетачких трговаца.

‘Слободна трговина’ дакле није дала Србији да развије индустрију. Слободна је трговина одржавала у Србији оно економско стање које је познато као најнекономскије и најнесрећније за народ“ (Николић, 1873, 44).

Наводећи да је Србија била сировинска база за индустрију на Апенинском полуострву, где се Дубровчани појављују као посредници, Николић проналази и један од узрока урушавања државе Немањића. Препознатљиво је да овде има и читавања, када се појмови и односи из свога времена преносе у неко друго доба, што може проузрочити неспоразуме, јер свако време

треба разумети из њега самога. Ипак, неки односи, поготову они које се тичу новца, имају трајну правилност и не губе на актуелности. Николићева констатација о значају индустрије, настала у склопу разматрања из средњовековне српске историје, као да је намењена нашем времену: „Кад нема индустрије онда народ мора доћи у економску зависност од народа који му даје индустријске производе“ (Николић, 1873, 42).

Недостаци економске политике најјасније су дошли до изражаја, што упркос повољном геостратешком положају и привредним потенцијалима, није дошло до урбанизације српског средњовековног друштва.

Немањићка Србија, уколико није надмашила нај-напредније државе тадашње Европе, није за њима ни заостајала – нарочито на плану опште духовне културе. Главна разлика средњовековне Србије у односу на западне земље тицала се оскудице градског живља. „Док је већ у то доба у западној Европи било моћна грађанства, које је својом радиношћу и свеколиким правцем давало живахна полета општој цивилизацији, у Србији таквог реда не беше. Они расути елементи, који изгледаху да носе на себи неки вид грађанства, још нису састављали самосвесни и саморадни слој друштва“ (Калаи, 1882, 130).

Од Крсташких ратова па све до открића новог поморског пута за Индију, Средоземно и Јадранско море представљају главне поморске артерије у трговини Европе са земљама Истока. Најважније место у тој трговинској размени припало је Млетачкој републици, која је, заједно с Ћеновом, заузела у XIII и XIV веку најзначајнији положај и посредничку улогу у међународној трговини. Захваљујући вештом дипломатском маневрисању и војним интервенцијама, Млетачка република је пуна три века осигурала економску и политичку превласт у Јадранском мору, обезбеђујући слободан пролаз својој трговачкој флоти. Доминација у међународној трговини омогућила је процват и других градских центара у северној Италији. Развој градова у области северне Италије допринеле су свакако живе урбане традиције али су, изван сваке сумње, примат имале политичке, економске и културолошке везе с Византијом и могућност „да делују као посредници између

богатог и напредног Истока и сиромашног и заосталог Запада – позицији од које су профитирали и дословно и у преносном смислу“ (Камерон, 2011, 94).

На размеђи Истока и Запада, у најживљем општењу с Византијом, налазила се и Србија. „Али и поред тога што се пространа територија средњовековне Србије налазила на прометном пролазу тадашње јаке трговинске размене између Истока и Запада и што су страним трговцима у Србији била широм отворена врата за њихову делатност, градови су се ипак врло споро развијали и далеко су заостајали иза великих трговинских центара Италије, Фландрије или Ханзеатских градова у северном делу Европе. Анонимни путописац из 1308. г. забележио је да у Рашкој нема правих градова и да је наилазио само на већа насеља која су имала три до четири стотине дрвених кућа, без утврђења и заштитних зидина као што је то било уобичајено код других европских средњовековних градова и већих насеља“ (Вучо, 1955, 102).

Било је више чинилаца који су утицали да се у Србији не развију јака градска средишта. Сам карактер натуралне привреде успоравао је робну размену, спутавао тржишну размену, самим тим и економски развој области неопходан за настанак градова. Али је главни разлог лежао у чињеници што се трговина налазила у рукама странаца. „Страни трговци после краћег или дужег боравка одлазили су са својим оствареним профитом, односили су драгоцене сировине остављајући у замену највећим делом луксузну робу употребљавану од стране српске властеле у непродуктивне сврхе. На тај начин реализовани трговачки профит, који је могао позитивно да суделује у подизању места где је фактички стваран, одлазио је у матични град страних трговаца. Дубровник је, на пример, овим системом трговине цветао благодаревћи огромном приливу профита који су његови трговци остваривали на српским и босанским тржиштима. Не желимо тиме да порекнемо улогу страних трговаца у подизању српског унутрашњег тржишта. Али њихов допринос је знатно мањи од оне добити које су њихови матични градови имали од такве трговине“ (Вучо, 1955, 103).

Једно од важнијих трговачких средишта, изван рударских области, био је Призрен. Налазећи се на најкраћем путу који

је везивао унутрашњост и приморје, Призрен је постао важан трговачки центар са најбројнијом дубровачком насеобином. Али Дубровчани нису били једини који су развили трговачку активност. Активни су били и домаћи људи – Призренци, знатно више него домаћи становници у осталим унутрашњим градовима. И Призрен ће доласком Турака изгубити свој значај, слично другим градовима. Али, Призрен није затрт. Немогуће је да се то не доведе у везу с постојањем домаћег трговачког слоја и новца који није завршио у иностранству.

Извесне промене у етничкој структури градског становништва бележе се крајем XIV и XV века, када се домаћи људи све више насељавају у градска средишта и укључују у градску трговину. Њихова делатност наилазила је на подршку и помоћ деспота, с намером да се подигне слој домаћег грађанства и одузме монополски положај страних трговаца. Дубровчани су задржали повластице које су одраније уживали, али се чине покушаји да се обузда њихова доминација на српском тржишту. Такве покушаје у више наврата чинио је деспот Стефан, повишењем царина и другим сметњама којима је настојао спречити Дубровчане да извлаче сребро и злато из Србије (Вучо, 1955, 115). Али, ускоро ће доћи Турци, а с њиховим доласком наступио је поремећај у укупном животу српскога народа па и у процесу формирања домаће грађанске класе.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Vučo, Nikola. 1970. *Ekonomska istorija sveta, od industrijske revolucije do Drugog svetskog rata*, Београд, Савремена администрација.
- Вучо, Никола. 1955. *Привредна историја Србије*, Београд, Научна књига.
- Lendis, Dejvid. 2004. *Dejvid Lendis, Bogatstvo i siromaštvo nacija*, Београд, Stubovi kulture.
- Гњатовић, Драгана. (1998. *Добри и зли динари: функције новца и новчани систем средњовековне Србије*, Београд, Југословенски преглед.

- Калаи, Бењамин. 1882. *Историја српскога народа*, Београд, „Петар Ђурчић“.
- Камерон, Рондо: Нил, Лари. 2011. *Кратка економска историја света: од палеолитског доба до данас*, Београд, Службени гласник.
- Kenedi, Pol. 2003. *Uspon i pad velikih sila, ekonomska promena i ratovanje od 1500. do 2000*, Подгорица: Београд, ЦИД – Службени лист СРЈ.
- Михаљчић, Раде. 2015. *О старом српском праву*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Николић, Андра. 1873. *Економско стање Србије у XIV веку*, Београд, Државна штампарија.
- Првовенчани, Стефан. 1999. *Житије светог Симеона*, Београд, Српска књижевна задруга.
- Станојевић, Станоје. 2010. „О српској култури у средњем веку“, *Из наше прошлости*, књ. 1, Београд, Етхос.
- Трифунковић, Ђорђе. 1994. *Стара српска књижевност*, Београд, „Филип Вишњић“.
- Ћирковић, Сима. 2005. *Срби у средњем веку*, Београд, Идеа.

Ђуро Бодрожић

Institute for Political Studies, Belgrade

ECONOMIC AND SOCIAL BASIS OF THE OLD SERBIAN STATEHOOD

Resume

Economic history, created in recent times, has provided a completely different angle of view of medieval history, which shows that the Middle Ages is not, as it is often called, a dark interlude between magnificent antiquity and brilliant Renaissance, but one of the most inventive societies in history; at least when it comes to technology. From the angle of economic history, we look at the Serbian Middle Ages – the economic base and the social structure. When we talk about the Serbian Middle Ages, the thought goes to the state of the Nemanjić dynasty. For the Serbian people, the state of Nemanjić remained a symbol of statehood and military power, but also the embodiment of Serbian medieval culture. Serbian medieval culture developed within the Byzantine culture, the highest culture of the Middle Ages. The Byzantine cultural pattern is visible in the organization of the state, social structure, political ideology, literature and its legal monuments. The main shortcoming of the medieval Serbian state is related to the lack of a domestic trade layer that could match foreign traders. In addition to being financially more powerful, foreign traders also had greater privileges than domestic traders. The equating of domestic with foreign traders followed only in the time of Tsar Dusan. In that way, the trade profit did not stay in the country, but went to the home places from where the merchants came, most often to Dubrovnik and Venice. This is the main reason why there has been no development of cities and the emergence of urban population, and

there are no structural economic shifts based on production and technological innovations. That was the great weakness of the medieval Serbian state, which greatly reduced its resistance to the Turkish invasion.

Keywords: Serbia, Byzantium, Dubrovnik, Venice, Middle Ages, economy, urbanization, history, statehood.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 323(497.1):323.173(497.115)“1944/1990“

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.14>

Прегледни рад

Бранко Надовеза

Институт за новију историју Србије, Београд

КОМУНИСТИЧКА ПРАВНО ПОЛИТИЧКА ДЕСТРУКЦИЈА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ 1944-1990.

Сажетак

Идеја комунистичког покрета у Југославији је била од почетка да се Косово изузме из састава Србије због наводног већег броја Албанаца од Срба на Косову и њиховог третирања као националне мањине. Сплетом историјских околности ту идеју су почели да остварују од 1944. закључно са Уставом 1974. године. Проблем Косова фактички постоји од 1944, када комунистичко руководство почиње његово издвајање кроз аутономију из већ осакаћене Србије и српског народа. Даље се то урушава припајањем делова тзв. Централне Србије и правним државним ингеренцијама Косова уместо аутономије, посебно Уставом из 1974. Српско руководство марта 1989. поништава државне ингеренције Косова, али тада долази до распада Југославије, сепаратистичких тенденција на Косову, које су кулминирале интервенцијом НАТО 1999. године и насилним издвајањем Косова из Србије са још увек нејасним последицама тог питања.

Кључне речи: Косово и Метохија, Србија, Југославија, КПЈ/СКЈ, АВНОЈ, аутономија, сепаратизам

Комунистичка правно политичка деструкција Косова и Метохије 1944-1990. године има своје извориште у једном крилу српске социјалдемократије, Дрезденског конгреса КПЈ 1928. и посебно Пете земаљске конференције у Загребу октобра 1940. Српски и југословенски комунисти су национално питање у Југославији представили као великосрпску хегемонију и сплетом историјских околности Југославију као споразум Срба, Хрвата и Словенаца претворили у шест федералних јединица и две аутономне покрајине. Рецимо румунски и бугарски комунисти нису измишљали нације и федералне јединице, већ су чврсто стајали иза своје нације. Могла се Румунија федерализовати на Молдавију, Влашку, Ердељ, Добруцу, Банат; или Бугарска на Пиринску Македонију, Румелију, Тракију, Једрене али то нису учинили. Слична одговорност је руских комуниста стварајући Совјетски Савез 1922, али процес растакања руске територије и народа делимично је зауставио Стаљин, иако је Казахстан 1937. постао федерална јединица, а за то није имао објективне услове. Стога је велика одговорност српских и југословенских комуниста у деструкцији српског народа и територије.

„Косово, равница међу бреговима, већ при настајању средњовековне српске државе, постало је њена средишња област. Томе је допринела природа земљишта која је омогућила развијену земљорадњу, сточарство и особито рударство. Због тога је било густо насељено: поред ратара, сточара, рудара и трговаца, тамо или у непосредној близини своје дворце и замкове подизало је и српско племство. Све нам то указује да је ова област, посматрано демографски, привредно или политички, представљала средиште државности. Али и духовности. На овом простору подигнуто је највише црква и манастира, на чему нису штедели наши Немањићи. Својом величином, лепотом архитектуре и живописа, богато украшено, остављали су дубок утицај. Све то, у средишњу црквену власт која је кроз векове столовала у Пећи, довело је до опште представе да је Косово темељ српске државности и средишња земља српске духовности. Тако су га видели и српски непријатељи, па су, у намери да српство обезглави и затру, настојали да му Косово опустоше или преотму. Често су и успевали, али сва историја казује да је Косово, па и кад се најниже падало остајала у

свести српског народа, уписано у душу као свето предање“ (Бодрожић 2018, 104).

Косово је као српски ентитет поново присједињено Србији Балканским ратом 1912. године. Поставило се тада питање уређења Косова, да ли аутоматски укључити Косово у уставноправни систем Србије или владати посебним законима на територији Јужне и Старе Србије. „Проблем устројства нових крајева подвукао се под скуп свих основних државним поставки, отварајући могућност њиховог преиспитивања“ (Стојановић 1994, 84). Међутим, избијање Другог балканског рата 1913. и убрзо Великог рата 1914-1918. одложили су проблем Косова.

У периоду Краљевине СХС, Косово није имало никакве политичке и културне самосталности, већ је било у административној управи на основу Видовданског устава из 1921. године. Политичка странка Џемијет са својих осам посланика помогла је да се донесе Видовдански устав. Касније је Косово у Краљевини Југославији на основу Октроисаног устава из 1931. године било подељено на бановине, а од споразума Цветковић-Мачек августа 1939. године припало је у целости српској бановини „Српске земље“, где је Скопље требало да буде главни град.

Посебно је била кобна Пета земаљска конференција КПЈ у Загребу 1940, која је у суштини ударила основе будућег државотворног развоја Југославије, сплетом историјских околности и стањем Другог светског рата на тлу Југославије. У одлукама Пете земаљске конференције између осталог стоји: „Борба за слободу и равноправност арнаутских мањина на Косову, Метохији и Санџаку, а у исто време и борба против италијанских агената који у тим крајевима настоје разним обећањима обманути угњетене Арнауте и изазвати ратни сукоб у овом делу Југославије. Борба против колонизаторских метода српске буржоазије у тим областима и протеривање свих оних колонизаторских елемената, помоћу којих српска буржоазија угњетава македонски, арнаутске и друге народе” (Стругар 1976, 232).

Одлукама Другог заседања АВНОЈ-а не говори се о Косову као посебној јединици. Али, завршетком рата крајем

1944. године српски комунисти почињу даље цепање Србије. Стварање Аутономне покрајине Косово и Метохија је дело српских комуниста, а на њих нико није вршио велики притисак да од федералне Србије створе аутономије Косова и Војводине.

Током 1944. дошло је до кључне дезинтеграције Косова из састава Србије. Тако у резолуцији Конференције у Ђаковачкој малесији од 2. јануара 1944. између осталог стоји: „Косово и Метохија је крај који је насељен највећим делом шиптарским народом, а који као и увек, тако и данас жели да се уједини са Шипнијом. Према томе осећамо за дужност указати прави пут којим треба да пође шиптарски народ да би остварио своје тежње. Једини пут да се Шиптари Косова и Метохије уједине са Шипнијом јесте заједничка борба са осталим народима Југославије против окупатора и његових слугу, јер је то једини пут да се извојује слобода, када ће сви народи па и Шиптари бити у могућности да се изјасне о својој судбини са правом на самоопредељење до отцепљења. Гаранција за ово јесте НОВЈ, као и НОВШ са којим је уско повезана. Поред тога за ово су гаранција наши велики савезници Совјетски Савез, Велика Британија и Америка (Атлантска повеља, Московска и Техеранска конференција) (Петрановић, Зечевић 1988, 674).

Те 1944. године, Тито пише Главном штабу Албаније о Косову: „Ситуација захтева да нам што је пре могуће пошаљете војничке и политичке представнике ради утврђивања заједничког става у новоствореној ситуацији и ближег одређивања војничких и политичких задатака. Имена представника и њихов долазак треба држати у највећој тајности” (Исто, 710). У таквим одлукама се види да се већ тада Косово и Метохија војно и политички изузимају из састава Србије.

Од 1944. године почиње агитација у КПЈ и партизанском покрету за особеност Косова и формира се посебно тело у оквиру КПЈ „За Косово и Дукађин“, где је назначено да дате „одлуке обезбеђују равноправност свим народима, да оне омогућују право на самоопредељење. Оне су уперене против хегемониста који хоће да стварају разне велико-националне државе“ (Петрановић, Зечевић 1987, 100).

Користећи побуну балиста и албанских сепаратиста крајем 1944. и почетком 1945. године, Тито наређује да се

створи посебна команда војне управе на Косову, а за команданта је постављен Саво Дрљевић. У првој тачки наредбе стоји „да се у Косову и Метохији заведе и успостави војна управа, која ће бити орган војно-државне власти у поменутој области“ (Исто, 149). Та одлука је донесена 8. фебруара 1945. године.

У том периоду постојале су идеје о Балканској федерацији чија би основа била Југославија и Бугарска где би Косово било као самостална јединица у саставу те балканске федерације. Тако су почеле да се стварају неке организације као балканска резолуција у Дукађинију и слично где би тим путем Косово и Метохија били изузети из састава Србије и поништене тековине балканских ратова и прве Југославије.

„Ни на Великој антифашистичкој скупштини Србије питање Косова није помињано, нити су делегати из те области учествовали у њеном раду. Тек на заседању АСНОС-а 7. априла 1945. усвојена је изјава да народи Косова и Метохије желе да се присаједине федералној братској Србији. Делегати Обласног НОО Косова и Метохије дали су изјаве да се Косово и Метохија сматра саставним делом федералне Србије. Обласна народна скупштина Косова и Метохије (било је то прво редовно заседање Обласног НОО Косовско-метохијске области), усвојила је 9 - 10. јула 1945. у Призрену Резолуцију у којој је изражена жеља делегата да се те области прикључе федералној Србији као њен саставни део. У Резолуцији је наведено да је народ Косова и Метохије уверен да ће у влади Србије наћи пуну заштиту, да ће од власти Југославије бити свесрдно помогнут у свом политичком, националном, економском и културном успону, те да ће представници области у Народној скупштини Србије и АВНОЈ-у допринети изградњи демократске Србије иДФЈ. На седници Председништва АВНОЈ-а 23. јула 1945. примљена је к знању Резолуција Обласног НОО о прикључењу Косова и Метохије Србији, да би на Трећем заседању АВНОЈ-а 7. августа 1945. била одобрена Резолуција Обласног НОО о решавању положаја косовско-метохијске области“ (Антонијевић 2017, 533).

Из резолуције обласне Народне скупштине Косова и Метохије стоји жаљење што представници Албанаца нису могли да учествују на заседању АВНОЈ-а у Јајцу и да им сад треба омогућити да учествују у државотворним одлукама.

„Обласна Народна скупштина Косова и Метохије једнодушно изјављује да становништво ове области исто као и сви народи Југославије није никада признало раскомадање своје области извршене од окупатора, нити раскомадање Југославије, те даје израза жељи целокупног становништва области да ова буде прикључена федералној Србији као њен саставни део” (Антонијевић 2017, 759). Из овог документа се јасно види да се Косово третира као одвојени део Србије и да самостално одлучује у присаједињену Србији.

Санџак није постао посебна федерална јединица само захваљујући похлепности тадашњих црногорских комуниста и власти, који су хтели што већу Црну Гору и тако припојили Беране, Пљевља, Бијело Поље и још неке чисто српске, односно српске крајеве.

„Коначни територијални облик Србија је добила средином 1945. године. Тада су Антифашистичка скупштина народног ослобођења Србије и АВНОЈ прихватили одлуку Главног НОО Војводине о прикључењу те области Србији из јула те године, као и резолуцију Обласне народне скупштине Косова и Метохије о прикључењу Србији, такође из јула 1945. Војводина је у Србији постала аутономна покрајина, а Косово је добило нижи степен аутономије тзв. Обласну аутономију и за разлику од Војводине није имало Врховни суд и још неке органе. Косову су управну и административну, касније и територијалну посебност, омогућили југословенски комунисти, преуређујући земљу после освајања власти у складу са својом предратном националном политиком. Истицањем да се Косово и Метохија прикључе Србији наметала се нетачна чињеница да те територије никада нису биле у саставу Србије. КПЈ је подручје Косова и Метохије непосредно после рата прогласило за аутономну област и низом мера спречавала успостављање предратног стања. Иако су се Албанци побунили против нове власти на крају рата и иако је највећи број њих (90%) у рату био на страни сила Осовине, за КПЈ главни проблем није био у масовној албанској подршци фашизму, већ у тзв. великосрпском угњетавању Албанаца“ (Антонијевић 2017, 534).

Но, на томе се није зауставило. Да би се додворило албанском руководству на Косову, српско руководство је

наставило даље цепање Србије. Опозиција није била довољно снажна да заустави тај процес. Милан Грол је био против федералног статуса Македоније и Црне Горе, сматрајући да нема ни један разлог за то. Сматрао је да „немају обележја посебне нације“ и да се „пре свега има на уму када се подвлачи недељивост линије Мораве и Вардара“ (Демократија 1945).

„Према Службеном гласнику НР Србије од 12. децембра 1959, АКМО је територијално проширена образовањем политичко-административне општине Лепосавић, са средиштем Народног одбора (НО) општине у Лепосавићу, а која је обухватала 20 катастарских општина: Белуће, Бербериште, Бистрица, Баре, Бело Брдо, Борова, Врачево, Гувниште, Доњи Крњин, Земаница, Исево, Лешак, Миоковиће, Остраће, Постење, Поткомње, Рватска, Требиће, Ћирковићи и Црнатово. Службени гласник НРС од 24. априла 1947. открива да је испрва постојао Месни народни одбор Лепосавић, са седиштем у Лепосавићу, који је припадао Звечанском срезу са седиштем Среског НО у Косовској Митровици. Према Службеном гласнику од 22. априла 1952. Лепосавић је био општина, са седиштем НО општине у Лепосавићу, која је припадала Звечанском срезу. Међутим, побројане катастарске општине, чијим спајањем је од 1. јануара 1960. практично заживела политичко-административна општина Лепосавић у оквиру АКМО, нису раније припадале територији Косова и Метохије, односно од 1947. године су биле у саставу Дежевског, Копаоничког и Студеничког среза који су се налазили у централној Србији. Тако је територијално заокруживање Косова и Метохије извршено на рачун централне Србије од које је изузето 190 км² простора и поклоњено АКМО. Званично образложење овакве државне одлуке било је да становништво овог краја гравитира према Косовској Митровици због запослења у рудницима и индустријским предузећима. Постоје, међутим, индиције да је корекција границе извршена на захтев Петра Стамболића како би му се на изборима осигурала убедљива победа, будући да је већина становништва новоприпојеног подручја била српске националности“ (Гаталовић 2016, 82).

„У Уставу Југославије је правно и политички вечна категорија, отцепљење федералних јединица није могуће. Ипак све до Устава 1974. настављено је рушење Југославије. Иза

свих тих аката стоји личност Јосипа Броза Тита. Његов први акт је био проглашење Косова као посебне војне области а последњи потписивање Устава из 1974.

Чак и такав остатак Србије је вешто уништаван, пример је разграничење неких мањих општина.

Новом реорганизацијом 1952. године, МНО Лепосавић и МНО Слатина добијају називе Народни одбори општине, а на територији среза студеничког формира се општина Лешак (Лешак, Врачево, Бело Брдо и Бистрица).

Данашња општина Лепосавић формирана је крајем 1959. и почетком 1960. године спајањем три општине: Лепосавић, Ибарска Слатина и Лешак (општина Рашка, срез Краљево). Овом коректуром границе АП Косово и Метохија дубоко је зашла низ Ибар, односно проширена на север, низ Ибарску долину. На овај начин сва насељена места око средњег тока реке Ибар прикључена су територији АП Косово и Метохија. Данас овај клин који се дубоко завукао низ Ибар, политичари и новинари често називају Северно Косово, што је у географском смислу нетачно“ (Павловић 2003, 16).

Тако је добар део ибарско-копаоничког краја припао покрајини Косово са каснијим тешким последицама по Србију и српски народ.

Ибарско-копаонички крај обухвата слив реке Ибра и Копаоник, једну од највећих планина Србије. Међутим, како су делови слива Ибра обухваћени другим географским целинама, Ибарско-копаонички крај у ужем смислу обухвата долину Ибра низводно од Косовске Митровице и западне падине Копаоника. Ибарска долина и Копаоник јужним деловима припадају АП Косову и Метохији. Новијом коректуром границе, Косову је прикључен и Лепосавић са околином, чиме је граница овог краја дубоко зашла низ Ибар.

Изворишни део Ибра припада крају Црногорског брда и површи, део Ибра од ушћа и његове леве притоке Видрењака (односно републичке српско-црногорске границе) до Косовске Митровице припада Старовлашко-рашкој висији, а део Ибра непосредно узводно и низводно од Косовске Митровице и притоке Ситница и Лаб припадају Косову. Ибарско-копаонички

крај у ужем смислу на западу је ограничен Рашком, а на северу западним Поморављем, на североистоку Александровачком жупом, односно Расином, а на истоку Јужним Поморављем. Ибарско-копаонички крај представља северни продужетак Косова, односно источно долињско-планински наставак Старовлашке-рашке висије а подељен је између уже Србије и АП Косово и Метохија.

Површина Ибарско-копаоничког краја износи 1780 км² (Марковић 1966, 408).

Мада се причало да је још током рата Тито Косово обећао Албанији. У листу *Zeri i populit* је писало да је Тито рекао Енвер Хоџи по завршетку рата „Косово и други албански региони припадају Албанији и ми ћемо вам их вратити, али не сада, јер великосрпска реакција не би прихватила тако нешто“ (Зери и популит 1981).

Тако је заокружена територијална целовитост косовске аутономије, захваљујући пре свега српском руководству, оптерећеним још Дрезденским конгресом КПЈ и фаталном Петом земаљском седницом КПЈ 1940. у Загребу.

„Чину укључивања Косовско-метохијске области, са аутономним статусом, у федералну Србију био је потребан још један конститутиван чин прихватања од стране највише југословенске институције власти АВНОЈ-а, заступника свих југословенских народа. Тај последњи акт није имао само строго формални карактер већ је и суштински био неопходан да би статус области, као и покрајине Војводине, био прихваћен од стране југословенског већа“ (Петровић 1988, 131).

Тиме тадашње руководство није водило рачуна о последицама, о будућности. Нису водили рачуна о томе да ће на Косову временом Албанци мајоризовати Србе, да ће угрозити и остатак Србије, да ће тиме угрозити развој привреде Србије, довести у опасност природне ресурсе на Косову и Метохији. Хтели су само да сачувају своје личне интересе, да се додворе личности Јосипа Броза Тита.

„Ова Област је, за разлику од Војводине, током НОР-а, те и у лето 1945. била територијално углавном одређена, мада не и прецизно утврђена. Захватајући пре свега Косово

и Метохију она није била ограничена на ове две котлине. У њен територијални оквир улазе равни али и висински предели између Копаоника, Скопске Црне Горе, Шаре, Проклетије, Мокре, Хајле и Жљеба. Она захвата котлину Биначке Мораве, без моравичког слива са прешевским срезом, а на северу скоро читаво поибарје, источни део Старог Колашина а на југу шарпланинску Гору. Тек крајем лета донети Закон о установљењу и устројству Аутономне Косовско-метохијске области прецизније је изразио територијални оквир Области и њену административну поделу“ (Петровић 1988, 131).

Са разградњом Југословенске федерације почело је и косовско издвајање из Србије. Такозвани Брионски пленум и Шеста седница СКЈ и обрачун с Ранковићем били су даље политичко осамостаљивање Косова. „У извештају Покрајинског комитета за Косово и Метохију констатује се да су тамо деформације и злоупотребе ове службе биле изразито тешке, нарочито у неким општинама и да су стварале и оставиле крупне политичке проблеме“ (Петрановић, Зечевић 1988, 1111).

Касније су албански сепаратисти у оквиру партије и ван ње почели добијати све што су хтели, посебно амандманима на устав из 1963. године и самим Уставом СФРЈ из 1974. године. Узалуд су се појединци супротстављали том процесу. Демографска структура на Косову и Метохији се битно изменила у корист Албанаца.

„Иако су албански функционери осудили демонстрације, искористили су прилику да изнесу што више захтева у корист остварења шире аутономије у односу на Србију. Само месец дана касније, брише се „Метохија“ из службеног назива Покрајине, заставе суседне Албаније почињу да се вијоре широм Косова, укида се назив ‘Шиптари’ и уводи јединствено име ‘Албанци’. Уставни амандмани из 1971. године били су преломан корак у конституисању покрајине са овлашћењима републике. Пошто је Србија и даље посматрана као ‘потенцијално унитаристичка снага’, њене две покрајине добијају много ширу аутономију: извршну, законодавну и судску власт; све се отвореније говори да су покрајине ‘конститутивни елемент југословенског федерализма’. Тако почиње ‘златна деценија’ (1971-1981)

косовских Албанаца која је за последицу имала нагли и убрзани наставак смањења српске популације“ (Николић 2006, 20).

У закључку 20. седнице ЦК СКЈ активност непријатељских и контрареволуционарних снага у САП Косову из 1981, истакнуто је од стране неких комуниста да се Косово правно политички отуђује из састава Србије. „Националистичке и иредентистичке паролe о републици Косово морају се одлучно разобличити као напад на револуционарне тековине - уставно уређење СФРЈ, на интересе и јединство народа и народности Косова и СР Србије, у чијем су саставу социјалистичке аутономне покрајине. Централни комитет подржава иницијативу да се посебно размотри пракса досадашњег остваривања одредби Устава СФРЈ као и устава СР Србије и устава социјалистичких аутономних покрајина, које се тичу уставно-правног положаја покрајина у СР Србији (Петрановић, Зечевић 1987, 590).

Касније измене уставности Србије и одузимање државних правних поставки Косову и свођење на правну аутономију под руководством Слободана Милошевића, није наишло на разумевање ван Србије, а најалост ни међу неким Србима.

„После усвајања уставних амандмана (27. марта 1989), на реду је била битка за Југославију. Она је симболично најављена на прослави шест векова Косовске битке (28. јуна 1989) на Газиместану, када је Милошевић и званично ‘крунисан’ за вођу свих Срба. Он је тада отклонио и све резерве према религији како би ојачао своју националну оријентацију. Тада је посегао и за најснажнијим елементом националне традиције – косовским митом, његовим етосом и са њим повезаним скупом симбола набијених емоцијама. Када је Милошевић рекао да је спреман на рат како би сви Срби живели у једној држави, више није било никакве дилеме око његовог статуса“ (Николић 2013, 266-267).

Такозвана Осма седница СК Србије касније је погрешно тумачена као политикантска борба у троуглу Слободан Милошевић, Иван Стамболић и Драгиша Павловић, где је Милошевић изашао као победник, али не у смислу укидања државних ингеренција покрајина и свођење на аутономију.

„Милошевић се вешто преселио на националистичку страну у јесен 1987, али с каквим убеђењем и даље није познато. Када је његов наследник на месту партијског шефа Београда на пленуму Централног комитета у септембру напао експесе ‘националистичких медија’, Милошевић је уграбио прилику. Мобилисао је довољну подршку да га примора да оде, а тиме и имплицитно осудио и Стамболића“ (Лемпи 2004, 309).

Дакле, Слободан Милошевић је проглашен за националисту и великосрбина, што никада није било тачно. Читав низ написа има који доказују да су САД и западне силе и до 1990. године подржавале Албанце на Косову у насиљу, сепаратизму и побуни против српске државе.

Но, крајем 80-их година политичко руководство Србије је спречило правно-политичку деструкцију Косова доношењем амандмана који су спречили државни карактер покрајине и свели га на аутономију.

“Током 1989. године српска скупштина је почела са припремом амандмана на српски устав који ће увелико смањити ингеренције покрајина. Када је амандманима на Устав из 1989. године покрајинама одузето право вета на уставне промене и део законодавне, судске и управне функције, оне бивају враћене у оквир Републике Србије” (Словић, Зарковић 2012).

Албанци покушавају у јулу 1990. године да створе Републику Косово али крајем истог месеца Србија доноси нови Устав којим утврђује “јединство и неповредивост своје територије”.

Стога је велика историјска одговорност српских и југословенских комуниста, без обзира на њихову друштвену идеологију, у покушају отуђења Косова од Србије. „До Другог светског рата и успостављања социјалистичке Југославије Косово и Метохија никада нису представљали посебну управну територију: ни у римским ни у византијским временима; ни за време средњовековне Србије, ни за време турске владавине; ни у Краљевини Србији, ни у Краљевини Црној Гори после 1913, ни у Краљевини СХС“ (Суботић 2012, 162).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антонијевић Ненад. 2017. *Косово и Метохија 1941-1945. година - Ратни злочини*, Београд: Музеј жртва геноцида
- Бодрожић, Ђуро. 2018. *Српски идентитет*, Београд: СКЗ
- Демократија*, бр. 1, 27. септембар 1945.
- Гаталовић Миомир. 2016. *Косово и Метохија у државној политици Југославије 1958-1965*, Београд: ИСИ
- Zeri i populit*, 17. мај 1981.
- Лемпи Џон. 2004. *Југославија као историја*, Београд: Дан Граф
- Марковић Јова. 1966. *Географске области СФРЈ*, Београд
- Николић Коста. 2006. *Нико не сме да вас бије*, Београд; ИСИ
- Николић Коста. 2013 „Политички портрет Слободана Милошевића 1988-1991“, *Токови историје 1/2013*, Београд: ИНИС
- Павловић Благоје. 2003. *Насеље и миграција становништва општине Лепосавић*, Лепосавић
- Петрановић Бранко и Зечевић Момчило. 1987. *Југословенски федерализам: идеје и стварност 2*, Београд: Просвета
- Петрановић Бранко, Момчило Зечевић. 1988. *Југославија 1918-1988*, тематска збирка докумената, Београд; Рад
- Петровић Драгољуб. 1988. *Конституисање федералне Србије*, Београд: Нова књига
- Стојановић Дубравка. 1994. *Искушавање начела*, Београд: Timit Book
- Суботић, Момчило. 2012. *Идентитет и геополитичка стварност Срба*, Београд: Институт за политичке студије
- Slović, Srđan, Zarković, Vesna. 2012. *Kosovo i Metohija od Berlinskog kongresa do raspada SFRJ*, Leposavić: Institut za srpsku kulturu

Strugar, Vlado. 1976. *Jugoslavija: federacija i republika*, Beograd:
Narodna knjiga

Branko Nadoveza

Institute for Recent History of Serbia, Belgrade

**COMMUNIST LEGAL AND POLITICAL
DESTRUCTION OF KOSOVO AND METOHИЈА
1944-1990.**

Resume

The destruction of Kosovo and Metohija from Serbia began with some more attitudes from the Serbian social democratic movement and continued in the communist movement, which treated Kosovo as an occupied territory by the Serbian bourgeoisie. This destruction began with the Decision of the Fifth National Conference of the CPY in Zagreb in 1940, and then more specifically continued with various political and legal acts in 1944 and 1945, with the creation of autonomous provinces within Serbia. The 1974 constitution marked the beginning of the process of excluding Kosovo from Serbia, when it took over the powers of the republic and became a “constitutive element” of the Yugoslav federation. It was only at the end of the 1980s that the Serbian political leadership returned Kosovo and Metohija to Serbia as part of its legal and political structure, reducing it to autonomy.

Keywords: Kosovo and Metohija, Serbia, Yugoslavia, CPY/LCY, Косово и Метохија, ACNLY, autonomy, separatism.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

351

Владимир Сапунов
ПООШТРАВАЊЕ МЕДИЈСКОГ МЕНАЏМЕНТА
У САД И ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ:
НЕДАВНИ ДОГАЂАЈИ

363

Марко Мандић
УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ УСЛОВЉАВАЊА
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА СПОЉНУ ПОЛИТИКУ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

УДК 316.774(73)(4-672EU)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.15>

Оригинални научни рад

*Владимир Сапунов**

Вороњежски државни универзитет, Руска Федерација

ПООШТРАВАЊЕ МЕДИЈСКОГ МЕНАЦМЕНТА У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА И ЗЕМЉАМА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: НЕДАВНИ ДОГАЂАЈИ

Сажетак

Овај чланак има за циљ да допуни домаће студије масовне комуникације политичком и економском анализом догађаја везаних за пооштравање менаџмента у САД и ЕУ током прошле године - на основу релевантних примера.

Кључне речи: пооштравање медијског менаџмента, финансијализација, комерцијализација, отпуштање новинара, смањење новинарске продукције.

Пооштравање медијског менаџмента, заједно са монополизацијом и финансијализацијом, је најважнији тренд у развоју светских медија. Главни фактори затезања су:

- отпуштања новинара, креативних и техничких радника издања;
- затварање медија;
- ликвидација штампаних верзија новина и часописа;
- смањење доступности издања;
- смањена учесталост објављивања издања;

* vsapunov76@rambler.ru

- смањење броја уредничких материјала у корист рекламних и ПР материјала;
- смањење броја текстуалног материјала у корист илустрација;
- консолидација функција медија које припадају истој групи,
- консолидација функција конкурентских издања,
- проширење обима посла без промене плате;
- трансфер редакција из престоница у унутрашњост са смањењем броја запослених;
- увођење репресивних облика управљања у издањима (партиципативни менаџмент, стрес менаџмент, ликвидација радних места, стафлизинг и слично).

Пооштравање медијског менаџмента повезано је са прва два политичка и економска тренда у развоју модерног медијског сектора. Монополско спајање медијских компанија неминовно доводи до дуплирања радних места и отпуштања. Јачање финансијског капитала, а самим тим и пооштравање финансијског управљања и преношење у медије уобичајених шема и традиција финансијског пословања, доводи до невиђених смањења броја запослених.

Аутор је више пута анализирао процесе заоштравања медијског менаџмента у западном медијском сектору (видети нпр.: Сапунов 2009а, 2009б, 2009в, 2010, 2017, 2018; Sapunow 2011). У овом чланку ћемо обратити пажњу на најважније догађаје у вези са пооштравањем медијског менаџмента који су се догодили у глобалном медијском сектору током прошле године.

У мају 2019. године, нови власник *New Orleans Times-Picayune* - компанија *New Orleans Advocate* - најавио је отпуштање целокупног уредничког тима 182-годишњег листа. Реч је о 161 запослених, укључујући 65 новинара и креативних уредника.

New Orleans Advocate, велетрговац и велепродаја, купио је *Times-Picayune* од *Advance Local*-а, компаније из Њухауса, која је била власник новина од 1962.

Масовно отпуштање у новинама у Њу Орлеансу било је једно од најимпресивнијих од почетка „друге новинске куге“ у Сједињеним Државама 2007. године - не само у процентима (ово се може упоредити само са менаџментом Мердока у *Wall Street Journal*-у, које је престало у октобру 2016. (уговори са свим уредништвима), али такође у апсолутном броју. За поређење, жртве највећих отпуштања у *New York Times*-у у 2008. години било је 100 људи (9% од укупног броја запослених).

Тираж *Times-Picayune*-а опао је 3 пута од 2005. године - са 257.000 на 83.860, што генерално одражава општи тренд наглог пада тиражности америчких градских новина на позадини финансијске кризе, али има и регионалну конотацију - последице разорног урагана Катрина у 2005. години (Kelly 2019).

Пооштравање медијског менаџмента у Сједињеним Државама узроковано је пре свега текућом кризом америчке новинске индустрије, чији је главни разлог конкуренција Интернетом. Откако је криза почела 2007–2008. године, 47% запослених у америчким новинама изгубило је посао, а 60 новина (укључујући она са традицијама дужим од 100 и 150 година) престало је да постоји. Најновија жртва почетком јула биле су новине са 150-годишњом историјом *Vindicator*, у граду Јангстоун (Охајо). Такође, од 2000. до 2018. америчке новине изгубиле су 49% недељног укупног тиража и 57% прихода од оглашавања и дистрибуције.

Сада о европским догађајима. Руководство телевизијске компаније *RTL Belgium* средином септембра 2017. године објавило је план за смањење броја запослених. Почетком октобра је конкретизован - 15 запосленима одељења оглашавања и 30 уредницима одељења информације објављено је о отпуштању, касније је додато 36 људи из програмског одељења.

Укупно је планирано да се отпусти 105 запослених - с укупним бројем уредништва од око 750 људи, од чега око 200 нису били стално запослени. Менаџери *RTL Belgium* навели су као изговор за отказ то да француски ТВ канал TF-1 „истражује могућност уласка на белгијско тржиште“, као и дигитализацију производње. Међутим, белгијски синдикати нису потпуно импресионирани таквим објашњењима, синдикати у њима виде

убичајене неолибералне мере у интересу највиших менаџера и главних акционара. И постављају питања: „Зашто отпустити запослене када TF-1 још није узео ни један евро од RTL-а? «TF-1 истражује могућност комерцијалног емитовања у Белгији већ 30 година, зашто су отпуштања тренутно потребна?»

Забринутост су изразиле и белгијске новинарске организације, које су веровале да је руководство *RTL Belgium* на путу претварања канала у белгијски М6 (француски забавни музички канал). Постоје докази да се вести могу уклонити из програмске мреже или смањити на 15-минутно издање (Biermé 2017; Munster 2017).

У фебруару 2018. менаџмент *RTL Belgium* најавио је једнострано повлачење из преговора са синдикатима у вези са масовним отпуштањем запослених. «Процедура Рено» - обавезне консултације са синдикатима - завршена је, речено је у управи телевизијске компаније у власништву *Bertelsmann SE & Co. KGaA*. Говоримо о преседану из 1997. године, након чега су усвојене одговарајуће измене радног законодавства Белгије - одлука управе Рено-а о затварању фабрике у Вилворду и потом масовно отпуштање - 3.097 људи (Les Sports 2018).

Резултат колективног преговарања било је смањење броја отпуштених - 87 би изгубило посао уместо 105. Поред тога, у септембру 2019. појавиле су се информације да се *RTL France* може интегрисати у М6 групу (оба канала заправо припадају Бертелсмановој медијској групи) - са ликвидацијом са 30 на 50 посто, али без отпуштања (RTL 2019).

Сада о односима француског медијског менаџмента и државне телевизије. У новембру 2017. године, на располагању *Le Monde*-а, био је пројекат реорганизације јавне телевизије у Француској, који је припремило Министарство културе ове земље под надлежношћу Комитета за јавну акцију 2022 (*Comité Action Publique 2022*, CAP 22), који је створила француска влада – како би значајно смањила буџетску потрошњу до 2022. године . Према пројекту, сва француска јавна телевизија биће припојена холдингу са значајним смањењем производње и особља.

Планирано је да се ликвидира канал *France Ô* који емитује на прекоморским територијама Француске, одсече регионална инфраструктура *France 2*, *France 3* и *France Bleu* и ограничи емитовање *France 4* и радио станице *Le Mouv* само на интернету. Поред тога, извештава се о могућој интеграцији радио станица у мрежу *France Radio* и повећању заједничке производње *Arte* и *France Télévisions*. Наравно, не без отпуштања. Број запослених до 2022. године требало би да се смањи за еквивалент 516 запослених.

Министарство културе пројект је назвало «радним документом», одлука о којом још није донета. Поред тога, реорганизацију *France Télévisions*-а и других јавних канала још увек мора одобрити француски регулатор у области електронских медија - CSA. Ипак, вектор «реструктурирања» државне телевизије у Француској био је очигледан - долази до озбиљног смањења производње и запослених, једино је питање бројева.

«Реструктурирање» јавне телевизије у Француској још једном илуструје не само поштравање управљања медијима, већ и лицемерје термина «јавна телевизија». Како је она јавна, ако држава одлучи о њеној судбини, посебно не консултујући се са јавношћу? И ту не треба спомињати свакодневно управљање, које спроводе људи и структуре које су именовале власти.

У октобру 2019. године, француски министар културе Франк Ристер, у интервјуу за *Le Figaro*, коначно је прецизирао планове владе за аудио-визуелни сектор у државном власништву. Скоро цела француска државна ТВ и радио биће спојена у холдинг *France Médias*.

Обухватаће: државну телевизијску компанију *France Télévisions*, државну радио компанију *Radio France*, Национални аудиовизуелни институт (*L'Institut national de l'audiovisuel* (LNA)) који има највећу светску архиву аудио-визуелних информација и државна компанија за међународно емитовање *France Médias Monde* (*RFI*, *France 24*, *Monte Carlo Doualiya* (радио мрежа на арапском језику)) (Wojciak, 2019).

Иако Ристер говори о стварању француског ВВС-а, критичари ће вероватније упоредити нову државну супер-

структуру са ORTF-ом Шарл де Гола, када је француски председник рекао: „Опозиција има штампу, али ја имам телевизију коју не намеравам да дам опозицији“.

Као резултат реформе, *France Télévisions* мораће да затвори *France 4* и *France Ô* канал, а *Radio France* ће до 2020. смањити 300 радних места. Изван оквира нове структуре остаће јавни образовни француско-немачки канал *ARTE* и међународни канал за подршку франкофоније *TV Monde*, чији су суоснивачи Белгија, Швајцарска, Канада и Квебек.

Поред тога, реформа државног аудиовизуелног сектора укључује стварање супер-регулатора - уједињењем два постојећа регулатора - CSA (*Conseil supérieur de l'audiovisuel*) и *Hadopi* (*La Haute autorité pour la diffusion des œuvres et la protection des droits sur Internet*).

Нови медијски регулатор ће се звати «l'Autorité de régulation de la communication audiovisuelle et numérique» (Комисија за регулисање аудиовизуелне и дигиталне комуникације) или l'ARCOM.

У јануару 2019. године, једна од најстаријих француских новина *L'Humanité*, које је 1904. основао Жан Жорес, прогласила је стварни банкрот и затражила помоћ од јавности [7] Један од париских судова расправљаће о случају финансијске несолвентности левичарских новина. Баш левичарских погледа, јер, од 1994. *L'Humanité* више није централни орган Комунистичке партије Француске.

Руководство *L'Humanité* изјављује да није у питању ликвидација предузећа и нада се да ће „крауд-фандинг“ спасити ситуацију. За време хладног рата, *L'Humanité* је добијала финансијску помоћ од СССР-а и конкурисала са *Le Monde*-ом и *Le Figaro*-ом у смислу тиража (док је одређени део тиража дистрибуиран у нашој земљи). Међутим, након распада Совјетског Савеза, дошло је до тешких времена за комунистичке новине, као и за *L'Unità* у Италији. Обе новине су се спасиле не само јавном помоћи, већ и финансијском инфузијом класових непријатеља. Над *L'Unità*-ом је преузео контролу бизнисмен-марксист Ренато Сору, власник *Tiscali*, а

француска медијска група, укључујући *Dassault* и *Lagardère*, такође је одбацила подршку за *L'Humanité*.

Традиционална отпуштања се јављају у новинским агенцијама. Аутор се више пута бавио овим проблемом (видети нпр. Сапунов 2006, 2008). У овом раду ћемо покрити само догађаје 2018-19.

У новембру 2018. управа Ројтерса најавила је још једно реструктурирање европских бироа, што ће довести до нових отпуштања новинара. Реорганизација, о којој је известио Симон Робинсон, главни уредник за Европу, Блиски Исток и Африку, подразумева обједињавање функција међународних и локалних дописника.

Италијански биро пустиће 16 од 45 новинара - и овом приликом је италијанско издање Ројтерса недељу дана раније већ организовало дводневни штрајк. У немачкој редакцији биће смањено 10 од 120 новинара. Запослени у лондонском бироу тврде да се већ агресивно нуде да агенцију напусте уз накнаду откупа (*buy-out*), јер ће у супротном бити отпуштени (*lay-off*). У ишчекивању лоших вести, били су новинари са париских и московских бироа.

Поред тога, Џон Пулман, који је одговоран за аудио-визуелну продукцију у Европи, поделио је комуникацију особља агенције која говори о предстојећем спајању фото и видео услуга. Очигледно ће спајање бити праћено редовним отпуштањем новинара.

Нема сумње да су отпуштања повезана са продајом *Thomson Reuters*-овог 55% удела у *Financial and Risk* (F&R) приватном инвестиционом фонду *Blackstone*. Као што је већ поменуто, уочи договора објављеног 30. јануара 2018. *Thomson Reuters* пустио је 2.000 запослених у F&R-у због не тако добрих финансијских резултата одељења и «менаџмента на средњем нивоу».

Отпуштања су употпунила смањења пет и по хиљада радних места у F&R-у у 2013. години, што је постало следећа фаза у живописној историји хиљаде отпуштања у Ројтерсу (на пример, након усвајања плана *Fast Forward* у 2002.) и у *Thomson* и *Thomson Reuters* након припајања 2008. године.

У јануару 2019. Генерална скупштина АФР-а одбацила је план управљања реорганизације глобалне новинске агенције, упркос чињеници да је процењени број отпуштених радника у наредних 5 година смањен са 125 на 95 у поређењу с првобитним планом, достављеним у новембру 2018. године.

Реструктурирање такође значи замену искусних запослених млађим са нижим платама. Поред тога, 15 запослених Француза у међународној дописничкој мрежи France Presse-а требало би да замени локалне новинаре, наравно, са нижим платама. Укупна уштеда, према плановима руководиоца АФР-а, требало би да износи 19 милиона евра до 2023. године, од чега би 14 милиона евра требало да оде запосленима.

Скупштина, која је окупила све синдикате у којима су чланови радници АФР-а (CGT, SNJ, SUD, FO, CFDT и CFE-CGC), изјавила је своју неспремност да преговара о добровољном отпуштању запослених – за откуп – према плану који је предложило руководство, под изговором да ће то «онемогућити даљи квалитетни уреднички рад агенције».

На основу резултата студије може се извести главни закључак.

Процеси заоштравања управљања у САД и Европи се интензивирају, што је омогућено радним законодавством западних земаља. Англосаксонски закон о раду у погледу отпуштања је врло једноставан (колико год подмукао) - ако запослени не пристане на откуп (компензовано извршење уговора, *buy-out*), бива отпуштен (отказ без накнаде, *lay-off*). Континентални европски закон следио је исти пут.

У случају колективних отпуштања обавезни су преговори са синдикатима, који по правилу доводе само до малог смањења броја отпуштених радника - и никада до потпуног укидања жеље послодавца да спроведе масовна смањења. Једноставност, наравно, није без преваре - отпуштање формално даје више шанси да се вратите на свој претходни посао, док откуп то практично онемогућава.

Без структурних промена у радном законодавству неће бити могуће разјаснити проблем интензивирања поштравања

медијског менаџмента, али интензивирање узрокују и два друга тренда развоја глобалног медијског сектора - монополизација и финансизација. Они такође доприносе другим факторима пооштравања управљања медијима: затварању новина, смањењу тиража, смањивању броја страница новина, смањењу броја квалитетних информација у корист масовних, и друго.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Сапунов, Владимир И. 2006. *Зарубежне информационе агенства*. СПб.: Издање Михаилова
- Сапунов, Владимир И. 2008. „Мирове информационе агенства Рейтер и Асошијетед Пресс у условима финансијализације медијског сектора и мултимедијне конвергенције (2007 – почетак 2008. године)“. *Акценти: ново у масовној комуникацији*. № 1-2: 39-47.
- Сапунов, Владимир И. 2009а. „Газетна индустрија США у условима финансијског кризиса: убрзање у лошем правцу“ *Акценти: ново у масовној комуникацији*. № 3-4: 44-64.
- Сапунов, Владимир И. 2009б. „Ужесточење менаџмента у газетној индустрији Велике Британије у условима финансијског кризиса“ *У Руски језик у модерном медијском простору*. Зборник радова Међународне практичне конференције: 478-484. Белгород
- Сапунов, Владимир И. 2009в. „Ужесточење менаџмента и друга догађаја у медијском сектору Велике Британије у 2009. години“ *У Модерне проблеме журналистичке науке. Годишњи зборник научних радова*: 64-91. Воронеж
- Сапунов, Владимир И. 2010. „Ужесточење медијског менаџмента у највећим континенталним земљама ЕУ у условима финансијског кризиса“. *Акценти: ново у масовној комуникацији*. № 3-4.
- Сапунов, Владимир И. 2017. „Ужесточење менаџмента у иностраном медијском сектору“. *Вестник Воронежског државног универзитета*. № 4: 123.126.

- Сапунов, Владимир И. 2018. „Глобалне медијске процесе и најновије телевизијске технологије“. *Особености функционисања модерних аудиовизуелних медија*: 9-124. Воронеж, Кварт
- Biermé, Maxime. 2017. “36 licenciements supplémentaires à la production chez RTL”. *Le Soir*. <http://www.lesoir.be/118375/article/2017-10-09/36-licenciements-supplementaires-la-production-chez-rtl>.
- L'Express*. 2019. “En difficulté, «L'Humanité» appelle à un «soutien populaire»”. 25.01.2019. https://www.lexpress.fr/actualite/medias/en-difficulte-l-humanite-appelle-a-un-soutien-populaire_2059750.html.
- Les Sports*. 2018. “La direction de RTL Belgium met unilatéralement fin à la phase de consultation”. 18.02.2018. http://www.dhnet.be/medias/television/la-direction-de-rtl-belgium-met-unilateralement-fin-a-la-phase-de-consultation-5a8afee6cd70f0681dcb0daa?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter.
- Kelly J. Keith. 2019. “Entire New Orleans Times-Picayune Staff Axed After Sale To Competitor”. *New York Post*. https://nypost.com/2019/05/03/entire-new-orleans-times-picayune-staff-axed-after-sale-to-competitor/amp/?__twitter_impression=true.
- Munster, Jean-François. 2017. “Le personnel de RTL se prépare à une vague de licenciements”. *Le Soir*. <https://www.lesoir.be/114038/article/2017-09-14/le-personnel-de-rtl-se-prepare-une-vague-de-licenciements>.
- RTL*. 2019. “50 suppressions de postes mais aucun licenciement”. 17.09.2019. <http://www.strategies.fr/actualites/medias/1071068w/rtl-50-suppressions-de-postes-mais-aucun-licenciement.html>.
- Sapunow, Władimirz. Wzrost bezwzględności w zarządzaniu mediami w Europie zachodniej w warunkach kryzysu finansowego / Zeszyty Prasoznawcze. Nr. 1-2 (205-206). Kraków, 2011. – S. 107-125.

Wojciak, Thierry. 2019. “L’audiovisuel public dans une seule holding : France medias”. CB News. <https://www.cbnews.fr/medias/image-audiovisuel-public-seule-holding-france-medias-46257>.

Vladimir Sapunov

Voronezh State University, Russian Federation

TOUGHENING OF MEDIA MANAGEMENT IN THE UNITED STATES AND EUROPEAN UNION: LATEST EVENTS

Resume

The issue aims at supplementing investigations of mass communication with political and economic analysis of events linked with toughening of management in foreign media sector over the latest year – basing on relevant examples.

Keywords: toughening of management, financialization, commercialization, sacking of journalists, reduction of journalist content.

* Овај рад је примљен 3. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 341.217.02(4-672EU:497.11):327(497.11)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.16>

Прегледни рад

*Марко Мандић**

Институт друштвених наука, Београд

УТИЦАЈ ПОЛИТИКЕ УСЛОВЉАВАЊА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ НА СПОЉНУ ПОЛИТИКУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ**

Сажетак

Политика условљавања Европске уније представља механизам који ЕУ практикује као део сопствене политике проширења како би утицала на унутардржавне политичке и економске реформе земље кандидата за чланство. Поменута политика доживела је велики успех у процесу проширења ЕУ на земље Централне и Источне Европе. Међутим, овакав успех није поновљен у процесу приступања Србије. Србија одбија да хармонизује своју спољну политику са Заједничком спољном и безбедносном политиком ЕУ (ЗСБП ЕУ) у оквиру преговарачког поглавља 31, највише због неспремности увођења санкција Руској Федерацији. Подстицаји које чланство у ЕУ у виду демократизације, владавине права, јединственог тржишта нуди држави кандидату нису гарант усаглашавања ако су на „преговарачком столу“ теме везане за националне интересе државе који нису у складу са спољнополитичким ставовима ЕУ. Централно питање ове истраживачке анализе је зашто се у случају Републике Србије политика

* mandic1612@gmail.com

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

условљавања не показује као успешан механизам усаглашавања са ЗСБП ЕУ. Први део посвећен је концепту политике условљавања ЕУ и критеријума који су предуслов њене успешности. Други део рада посвећен је анализи усклађености спољне политике Републике Србије са ЗСБП ЕУ. Трећи део рада бави се ограничењем политике условљавања ЕУ и њене моћи да утиче на преобликовање спољне политике Србије. Без обзира на подстицаје које ЕУ нуди кроз своју политику условљавања, трошкови промене спољне политике Србије били би велики за обе стране, како за владајуће структуре у Србији који темеље спољнополитички курс на евроинтеграцијама и блиским односима са Русијом, тако и за ЕУ која услед „замора проширења“ већи акценат ставља на флексибилније условљавање у циљу очувања безбедности и *status quo* на Балкану.

Кључне речи: политика условљавања, политика проширења, Европска унија, ЗСБП ЕУ, спољна политика Србије, Србија и ЕУ, Србија и Русија

УВОД

Политика проширења ЕУ дуго је сматрана као највеће достигнуће процеса европских интеграција. Ова политика доживела је свој врхунац у проширењу на земље Централне и Источне Европе 2004. године када је чак десет земаља добило статус пуноправног члана.¹ Сматра се да је политика проширења била пресудна за свеобухватну политичку и економску реформу у државама током претприступних преговора за чланство у ЕУ. Успешна трансформација ових земаља постигнута је захваљујући политици условљавања коју је ЕУ примењивала током преговора са државама кандидатима. Политика условљавања која почива на механизму спољних подстицаја успела је да утиче на државе нудећи им перспективу

1 Земље које су 2004. године добиле статус државе чланице су Словенија, Мађарска, Чешка, Словачка, Пољска, Литванија, Летонија, Естонија, Малта и Кипар. Бугарска и Румунија стекле су пуноправно чланство 2007. године, док је Хрватска приступила 2013. године.

чланства уз демократске реформе, учешће у јединственом тржишту, владавину праву, заштиту мањина, итд. (Schimmelfennig 2008, 918).

Међутим, политика условљавања доживела је неуспех у проширењу на државе Западног Балкана. Србија је једна од држава која у низу области није спремна да усклади своје деловање са стандардима ЕУ, иако се налази у претприступним преговорима са ЕУ. Једна од тих области јесте спољна политика Србије која није усклађена са Заједничком спољном и безбедносном политиком ЕУ (ЗСБП ЕУ). Централни фокус овог рада јесте на питању зашто политика условљавања ЕУ не утиче делотворно на усклађивање спољне политике Србије са ЕУ. Рад ће приказати да политика условљавања по овом питању не испуњава критеријуме сопствене делотворности.

Рад се, поред увода и закључка, састоји из три дела. Први део посвећен је концепту политике условљавања ЕУ који доминантно делује кроз модел спољних подстицаја. Други део бави се ЗСБП ЕУ и прегледом усклађености спољне политике Србије у овој области. Трећи део бави се ограниченим утицајем политике условљавања у покушају трансформације спољнополитичког курса Србије.

ПОЛИТИКА УСЛОВЉАВАЊА ЕУ

Највећи допринос развоју концепта политике условљавања ЕУ дао је Франк Шимелфениг (*Frank Schimmelfennig*) који је кроз теорију рационалних очекивања покушао да објасни услове ефикасног условљавања (Schimmelfennig, Engert and Knobel 2002). Аутор тврди да током примене условљавања један друштвени актер користи механизам убеђивања у циљу промене понашања другог актера. На овим премисама Шимелфениг и Улрих Седелмајер (*Ulrich Sedelmeier*) развијају модел спољних подстицаја у сврху објашњења делотворности политике условљавања ЕУ.

Модел спољних подстицаја почива на процесу рационалног преговарања. Такав модел подразумева усмереност актера према максимизацији сопствених користи. Када ступе у преговоре две стране размењују информације, претње и

обећања, док исход преговора зависи од њихове релативне преговорачке моћи (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 671). Механизам убеђивања може деловати кроз кажњавање, пружање подршке или давање награде (Schimmelfennig, Engert and Knobel 2002, 3). Модел спољних подстицаја у стратегији условљавања ЕУ функционише тако да ЕУ одреди испуњење одређеног услова као обавезу за другог актера у преговорима како би добио награду (Исто). Стога, ЕУ као главни механизам убеђивања користи награђивање. Под овом стратегијом ЕУ награђује државу са којом преговара ако испуни дате услове, а суздржава се од награђивања у супротном (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 671-672).

Процес преговора почиње са *status quo* тачке у држави са којом ЕУ преговара. *Status quo* у одређеној држави подразумева да постоје правила, понашање или скуп политика која нису у складу са стандардима ЕУ. Стога ЕУ настоји да кроз условљавање промени постојеће стање у држави са којом преговара. Како би се такво стање променило и дошло да пристанка на услове ЕУ потребно је да власти државе донесу одлуку која ће избалансирати унутардржавне интересе са захтевима ЕУ и могућим притисцима међународног окружења у циљу максимизирања политичких користи (Исто, 672). Из овога следи да понашање условљеног актера у великој мери одређује *cost-benefit* анализа између понуђене награде и трошкова прихватања услова ЕУ, као и могућих последица у случају неиспуњавања услова (Todorović 2011, 187-188). Делотворност модела спољних подстицаја зависи од следећих критеријума: одређености услова, величине и брзине награде, кредибилитета условљавања и величине трошкова усвајања (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 672).

Модел спољних подстицаја наводи да што је условљавање ЕУ одређеније, шанса за прихватање услова од стране државе у преговорима расте. Одређеност услова подразумева да правила која ЕУ захтева да држава у преговорима усваја морају да буду јасна и формална. Што су правила јасније формулисана и имају ригидну и формализовану форму, већа им је одређеност (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 672). Одређеност услова са собом носи и улогу обавештења које држави прецизно поручује шта се од ње очекује да испуни

како би била награђена. Постојање одређености условљавања побољшава и кредибилитет процеса јер онемогућава и сужава простор друге стране у тумачењу захтева. Са друге стране, одређеност ограничава и ЕУ од арбитрарне процене да ли су услови испуњени или не (672). Такође, одређеност услова односи се и на конзистентност процеса. Конзистентност значи да све државе током условљавања подлежу истим захтевима и да се они временом не мењају (Zhelyazkova et al. 2018, 19).

Величина и брзина награде представља још један део модела спољних подстицаја и механизма убеђивања. Награде се разликују по величини тако што ЕУ као подстицај за усвајање њених захтева може понудити читав сет награда од финансијске помоћи до пуноправног чланства. Према томе, обећање за пријем у чланство треба да представља већу награду од финансијске помоћи и самим тим већи подстицај да држава усвоји захтеве ЕУ. Међутим, ако обећање за пријем у чланство постоји, али је временски неизвесно када би уследило, шансе за прихватање захтева опадају (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 673).

Још један сет фактора представља кредибилитет ЕУ током преговора. Кредибилитет ЕУ се односи на њену способност да награди уколико држава испуни постављене услове и од могућности да запрети задржавањем награде ако захтеви нису испуњени. Кредибилитет таквих претњи зависи од релативне преговорачке моћи страна у процесу. Претња задржавањем награде има већи кредибилитет у случају када су односи између ЕУ и државе у преговорима асиметрично међузависни у корист ЕУ. Таква асиметричност је присутна када је држава више заинтересована за пријем у чланство него што је ЕУ заинтересована за проширење (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 673). Што је ЕУ мање заинтересована за проширење у већој је могућности да задржи награду ако услови и захтеви нису испуњени. Такође, кредибилитет ЕУ у процесу условљавања опада ако државе испуњавају своје обавезе и задате услове, али због недостатка конзензуса унутар ЕУ око проширења награда изостане (Zhelyazkova et al. 2018, 19).

На крају, сет фактора који утичу на делотворност модела спољних подстицаја јесте и величина трошкова коју држава

мора да сноси у случају прихватања услова. У случају када је држава суочена са одређеним и кредибилним условљавањем уз понуђене награде, величина трошкова прихватања услова и захтева, као и њихова дистрибуција на унутардржавне актере одређује њихово прихватање или одбацивање. Усвајање увек носи са собом одређене трошкове, у супротном условљавање уопште не би било потребно (Schimmelfennig and Sedelmeier 2004, 674). Трошкови усвајања су углавном политичке природе у смислу да њихово усвајање зависи од преференција политичких актера на власти или других утицајних друштвених структура чија је сагласност неопходна за усвајање одлука и који у том процесу могу да имају улогу вето играча. Према томе, трошкови усвајања су високи ако промена стања и *status quo* негативно утиче на благостање политичких актера на власти и других утицајних домаћих структура што последично може довести до промена на домаћој политичкој сцени и у крајњој фази до губитка избора (Zhelyazkova et al. 2018, 20).

Речено је да се модел спољних подстицаја базира на логици рационалних очекивања. Аутори Тина Фрајбург (*Tina Freyburg*) и Солвиг Рихтер (*Solveig Richter*) у фокус политике условљавања стављају националне идентитете који служе као филтер кроз који власти државе одлучују да ли ће се њихова одлука током преговора заснивати на *cost-benefit* прорачунима (логици рационалних очекивања) или у складу са социјално конструисаним и прихваћеним идентитетима, обрасцима понашања и праксама (логици прикладности) (Freyburg and Richter 2010, 264). Аутори наглашавају да ова два приступа не морају бити искључива, већ да могу бити и комплементарни. Подстицаји у процесу условљавања који долазе у облику награде морају да прођу „идентитетски тест“. Ако су захтеви од стране ЕУ везани за питање или област која се сматра проблематичном за национални идентитет, могуће је да државне власти одлучују на другачији начин у односу на саму *cost-benefit* анализу (266).

АНАЛИЗА УСАГЛАШАВАЊА СРБИЈЕ СА ЗСБП ЕУ

Заједничка спољна и безбедносна политика ЕУ представља аспект спољне политике ЕУ у којем доминира

међувладино одлучивање. Ова политика је први пут званично установљена 1992. године Уговором из Мастрихта, да би се Уговором из Лисабона 2009. године снажније повезивала са институционалним системом ЕУ. У овој области Европски парламент и Европска комисија, који се сврставају у ред наднационалних органа, имају споредну улогу. Европски савет, тело које се састоји од шефова држава и председника влада држава чланица задужено је идентификацију стратешких интереса и циљева из области спољне политике и заједничке безбедности. Одлуке доноси једногласно, на препоруку Савета ЕУ. Управо Савет ЕУ који се састаје у формату министара спољних послова представља кључно тело за доношење одлука у овој области. Савет ЕУ своје одлуке доноси једногласно, осим у изузецима предвиђеним уговором. Састанцима председава Високи представник Уније за спољне послове и безбедносну политику (Stanković 2017, 303-304). Развијена као координациони механизам који се заснива на „најмањем заједничком именитељу“, ЗСБП ЕУ омогућава да државе чланице заједнички реагују на ситуације, изазове и претње око којих постоји интерес да се делује „једним гласом“. Такве ситуације се пре свега односе на кризе у непосредном окружењу које могу да угрозе безбедност и стабилност целокупне ЕУ, њених држава чланица и грађана (Novaković 2017, 12).

За разумевање и анализу усклађивања Србије са ЗСБП неопходно је поменути инструменте које ЕУ има на располагању. По Уговору из Лисабона основни инструменти ЗСБП су одлуке и закључци које доноси Европски савет и Савет ЕУ. У случају Европског савета одлукама се дефинишу опште смернице и циљеви ЕУ. Одлуке нису правно обавезујуће, већ више имају политичку снагу јер су донете у оквиру политички најснажнијег међудржавног органа у оквиру ЕУ. По усвајању одлука Европског савета, за њихову имплементацију одговоран је Савет ЕУ (Novaković 2017, 31). У одлуке Савета ЕУ спадају акције које ће ЕУ предузети, позиције које ће заузети и процедуре за имплементацију акција и позиција. Закључке могу донети и Европски савет и Савет ЕУ. По својој снази закључци нису на нивоу одлука, али представљају важан инструмент преко којег ЕУ формализује свој став о важним политичким питањима широм међународног система (32). Од инструмената у области

ЗСПП посебан значај имају декларације и изјаве Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику које представљају кључан политички део поглавља 31, пошто се по њима мери усаглашавање државе кандидата са мерама које предузима ЕУ (32). Декларације Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику односе се на питања која углавном не захтевају моменталну реакцију и остављају простор Високом представнику да обави консултације са државама чланицама. Од држава кандидата се углавном захтева придруживање декларацијама (Исто). Преостали битни инструменти јесу демарши, политички дијалози и санкције. Санкције представљају изразито значајан део поглавља 31 зато што придруживање оваквим рестриктивним мерама против трећих држава несумњиво указује на погоршање односа са државом против које су усмерене (Stanković 2017, 305).

Поглавље 31 је преговарачко претприступно поглавље Србије са ЕУ које се често квалификује као политичко. То значи да се поглавље 31, осим усклађивања са малим бројем правних тековина (*acquis communautaire*), у највећој мери односи на усклађивање са политичким тековинама ЕУ (*acquis politique*). Усклађивање са политичким тековинама подразумева прогресивну хармонизацију спољне политике Србије са спољнополитичким приступом ЕУ, заснованим на одлукама и закључцима Европског савета и Савета ЕУ. Од Србије се у пракси очекује придруживање декларацијама Високог представника Уније за спољне послове и безбедносну политику које су засноване на одлукама и закључцима, као и спољнополитичким мерама које из њих произилазе (Novaković 2017, 11). У годишњим извештајима Европске комисије о напретку Србије истиче се да у оквиру поглавља 31 државе кандидати морају да испуне следеће захтеве: „Државе чланице морају бити способне за вођење политичког дијалога у оквиру спољне, безбедносне и одбрамбене политике, за усаглашавање са изјавама ЕУ, за учешће у активностима ЕУ и за примену договорених санкција и рестриктивних мера“ (Evropska komisija 2019). Декларације представљају један од најважнијих начина за „пласирање гласа“ ЕУ у међународним односима и очекује се да држава кандидат до ступања у чланство у

потпуности усклади своју спољну политику са ЗСБП ЕУ (Nedeljković i Krstić 2018, 653).

Управо у годишњим извештајима Европске комисије може се пратити ниво усклађености и напретка Србије у преговорима са ЕУ у оквиру поглавља 31. Ниво усклађености се најпрецизније може посматрати кроз два мерила: квантитативним, бројем спољнополитичких декларација и мера којима се Србија придружила, и квалитативним, кроз описну оцену која се даје у годишњим извештајима о напретку (Nedeljković i Krstić 2018, 655). У оквиру овог поглавља главни елементи мерења усклађености су следећи: редовност политичког дијалога са ЕУ о спољној и безбедносној политици; проценат придружености декларацијама ЕУ; анализа билатералних односа Србије са великим силама (пре свега САД, Русија и Кина); неширење оружја за масовно уништење; сарадња са међународним организацијама; учешће у оквиру Заједничке безбедносне и одбрамбене политике ЕУ (ЗБОП ЕУ), што подразумева учешће у мисијама и операцијама управљања кризама ЕУ; учешће у мисијама НАТО и УН (655).

Према свим извештајима од 2015. године Србија је оцењена као умерено припремљена и да бележи изванредан напредак. По овим описним оценама може се констатовати да Србија нема нарочите проблеме у овом поглављу када су квалитативни критеријуми у питању. Међутим, у последњем извештају за 2020. годину изричито је наведено да Србија треба да: унапреди усаглашавање са декларацијама ЕУ и одлукама Савета о заједничкој спољној и безбедносној политици; примени националне стратегије безбедности и одбране и усвоји одговарајуће акционе планове тако да они у потпуности одражавају оријентацију Србије ка ЕУ. У извештају је констатовано да Стратегија националне безбедности и Стратегија одбране Републике Србије по садржају представљају искорак у односу на њихове претходнице у погледу прилагођавања европским стандардима у овој области. Позитивно је оцењено учешће Србије у мировним мисијама и управљању кризама ЕУ у оквиру ЗБОП, као и у сарадњи са НАТО. У односу према великим силама констатује се одржавање добрих односа са САД и појачане сарадње са Кином, док су посебно наглашени блиски односи са Русијом,

војно-техничка сарадња и честе билатералне посете државних званичника (European Commission 2020).

Са друге стране, по квантитативном критеријуму, број спољнополитичких декларација и мера којима се Србија придружила није на високом нивоу. У годишњем извештају за 2014. годину констатује се да је проценат усаглашености Србије за дати период са декларацијама ЕУ и одлукама Савета 62% што представља пад у односу на извештај за 2013. годину када је тај проценат био 89% (Evropska komisija 2014). У извештају за 2015. годину проценат је износио 65% (Evropska komisija 2015); извештај за 2016. годину наводи проценат усаглашености од 59% (Evropska komisija 2016); извештај за 2018. годину приказује стопу придруживања од 52% (Evropska komisija 2018); извештај за 2019. годину наводи бројку од близу 53% (Evropska komisija 2019); последњи извештај за 2020. годину констатује проценат придруживања од тачно 60% (European Commission 2020). Највећи број декларација којима се Србија у претходном периоду није придружила односе се на рестриктивне мере и санкције усмерене према Русији. Србија је због поменутих блиских односа са Русијом, као и због њене улоге у решавању статуса Косова, истрајна у својој спољној политици неугрожавања руских националних интереса. Такође, Србија није усаглашавала своје спољнополитичко деловање са декларацијама које су уперене против држава које не признају независност Косова.

ОГРАНИЧЕЊА ПОЛИТИКЕ УСЛОВЉАВАЊА НА ПРИМЕРУ СРБИЈЕ

Политика условљавања у оквиру политике проширења ЕУ најбоље резултате постигла је у проширењу на државе Централне и Источне Европе на почетку XX века. Међутим, политика условљавања показала се мање делотворном у процесу проширења на државе Западног Балкана. Модел спољних подстицаја показао се неуспешним у покушајима да промени спољнополитички курс Србије и трансформише га у правцу усклађивања са ставовима ЕУ. Након избијања Украјинске кризе 2014. године и анексије Крима од стране Русије, дошло је до захлађивања међусобних односа између

ЕУ и Русије. ЕУ је због умешаности Русије у кризу у Украјини и анексије Крима решила да истој уведе рестриктивне мере у виду санкција (Deutsche Welle 2014). Исте године у Бриселу одржана је прва међувладина конференција између Србије и ЕУ, чиме је означен почетак претприступних преговора (Radio Slobodna Evropa 2014). Међутим, од почетка преговарачког процеса Србија истрајава у политици „седења на две столице“, оличена у посвећености евроинтеграцијама, али и одржавању блиских односа са Русијом.

Ограничење политике условљавања ЕУ у специфичном случају утицања на спољну политику Србије уочава се већ код првог критеријума њене делотворности – одређености услова. Иако је јасно да Србија мора у потпуности да усклади своју спољну политику са ЗСБП ЕУ у тренутку ступања у чланство, постоји неизвесност када би Србија могла да добије извештај о скринингу у оквиру поглавља 31, као и када би било отворено поменуто преговарачко поглавље. Усвајање извештаја о скринингу представља предуслов за отварање поглавља, али одређене чланице ЕУ међу којима предњаче државе из региона Балтика (Литванија, Летонија, Естонија) блокирају његово усвајање забринуте због развоја блиских односа Србије са Русијом (Politika 2018). Међутим, иако се формално очекује да се Србија придружује спољнополитичким декларацијама ЕУ, званичници ЕУ нису спремни да врше снажније условљавање према Србији у овој области. У прилог томе говори и изјава некадашњег комесара ЕУ за суседску политику и проширење Јоханеса Хана (*Johannes Hahn*) који је рекао следеће: „Нисам тражио да се Србија придружи европским санкцијама против Русије. Санкције и отварање поглавља у преговарачком процесу нису ни у каквој вези“ (Politika 2014).

ЕУ није успела кроз механизам давања награда у овој области да подстакне Србију да промени свој спољнополитички курс. ЕУ је актер који је у Србији примењивао, а то чини и даље, широк спектар спољнополитичких инструмената. Они обухватају класичне дипломатске мере и иницијативе, трговинске инструменте, финансијску помоћ (програме CARDS, IPA и IPA II), макро-финансијску помоћ, визну либерализацију, учешће у програмима као што су *Horizon 2020* и *Erasmus+* (Kovačević 2019, 38-39). Без обзира колико

ЕУ користи разне спољнополитичке инструменте и помоћ како би утицала на евроинтеграције Србије, а самим тим и на њену спољну политику, делотворност условљавања опада ако не постоји подстицај непосредног чланства у ЕУ као ултимативна награда. Делотворност условљавања ЕУ у претходном таласу проширења била је успешна зато што је награда у виду чланства на крају преговорачког процеса била извесна. У процесу условљавања Србије, као и осталих држава Западног Балкана, разним „средњим“ наградама ЕУ настоји да одржи државе на европском путу, али без извесности добијања статуса државе чланице, делотворност условљавања опада (Anastasakis 2008, 368).

Уздраност од пружања могућности непосредног чланства као награде утиче на смањење кредибилитета ЕУ у процесу условљавања. Главни разлог за то јесте „замор од проширења“ међу државама чланицама ЕУ (више видети: О' Brennan 2014, 221-242). „Замор од проширења“ узрокован је низом криза након великог таласа проширења на државе Централне и Источне Европе као што су неусвајање „европског устава“, светска финансијска криза, мигрантска криза, излазак Уједињеног Краљевства из ЕУ (*BREXIT*), јачање нелибералних тенденција унутар самих држава чланица (примери Мађарске и Пољске), итд. (Samardžić 2018, 677-679). Глобална стратегија безбедности ЕУ из 2016. године потврђује кризу на самом почетку документа: „Живимо у време егзистенцијалне кризе, у оквиру Европске уније и изван ње“ (European External Action Service 2016, 7). Током велике унутрашње кризе, ни сами званичници ЕУ нису били оптимистични по погледу проширења. Бивши председник Европске комисије Жан Клод Јункер (*Jean-Claude Juncker*) изјавио је да за његовог мандата неће бити проширења (RTS 2016). Француски председник Емануел Макрон (*Emmanuel Macron*) изјавио је да се залаже за европску перспективу свих земаља Западног Балкана, али да проширење на ове земље не може уследити пре него што се сама ЕУ реформише (RTS 2018). Овакви принципи садржани су и у два документа ЕУ – Стратегија проширења за Западни Балкан (фебруар 2018) и Декларација са самита шефова држава и влада Европске уније и лидера држава региона у Софији (март 2018). Први документ, упркос што наводи 2025. годину као годину могућег приступања,

нагласак ставља на динамику и неопходност реформи унутар саме ЕУ. У документу пише да: „Наша унија мора постати јача и чвршћа, пре него што постане већа“. Извесност чланства не постоји ни у Декларацији из Софије где није поменута година пријема нити има речи као што су приступање, проширење или чланство (Samardžić 2018, 675).

На крају, Србија би у случају промене спољнополитичког курса и усаглашавања са ЗСБП ЕУ била суочена са великим трошковима доношења такве одлуке. Србија је држава која је енергетски зависна од Русије, са којом има и високу развијену билатералну војно-техничку сарадњу и посматрач је у Организацији Уговора о колективној безбедности (ОДКВ), економско партнерство оличено у зони слободне трговине са Евроазијским економским савезом (ЕАЕС), као и потписано стратешко партнерство између две земље. Москва је дугорочно везала за себе Србију и њену спољну политику, својом спремношћу да уложи вето у Савету безбедности Уједињених нација око питања независности Косова.² Подршка чланству у ЕУ креће се на референдумској маргини, док је перцепција о односима са Русијом изразито позитивна. Грађани сматрају да највећу заслугу за добре односе са Русијом имају владајуће структуре (Danas 2020). Стога, владајуће структуре имају снажан унутрашњи подстицај да наставе спољнополитички курс утемељен на наставку евроинтеграција уз блиске односе са Русијом како не би ризиковале пад сопствене популарности у бирачком телу. Осим што политика условљавања у овом случају не испуњава логику рационалних очекивања, снажне културне, религијске, историјске повезаности два народа указују да би промена спољне политике тешко прошла и „идентитетски тест“: Важност улоге националних идентитета у политици условљавања ЕУ према Западном Балкану приметио је и сам Шимелфенинг, констатујући да питања која су везана за њих представљају највећи изазов политици проширења на овај регион (Schimmelfennig 2008, 919-920).

С обзиром на ограниченост политике условљавање и њене немогућности да ефективно промени спољнополитички курс Србије, ЕУ се у овој области одлучила да примењује прагматичније и флексибилније условљавање. Акцент је

2 О односима Србије и Русије видети више у: Đukić i Varga, 2017.

стављен на поглавље 35 где ЕУ од Србије захтева постизање обавезујућег правног споразума са Косовом, као и на поглавља 23 (правосуђе и основна права) и 24 (правда, слобода и безбедност). Постојање опасности дестабилизације односа у региону са недавним ратним наслеђем постоји, те је ЕУ првенствено заинтересована за очување сопствене безбедности (више видети: Hyde-Price 2006, 217-234). Док год владајуће елите представљају гарант стабилности и добросуседских односа, ЕУ зарад очувања безбедности није спремна на ригидније и снажније условљавање које у себи носи ризик да тренутне власти скрене са „европског пута“ и уступи место политичким опцијама које би Србију у потпуности преусмериле са тог правца.

ЗАКЉУЧАК

Од избијања Украјинске кризе 2014. године и увођења рестриктивних мера Русији од стране ЕУ, Србија истрајава у политици неугрожавања руских националних интереса. Улога Русије у заштити српских националних интереса по питању статуса Косова, сарадња у областима енергетике, војске, економије, стратешко партнерство, као и религијске, културне и историјске везе дугорочно су везали српску спољну политику према Русији. ЕУ путем политике условљавање не успева делотворно да утиче на промену спољнополитичког курса Србије. Политика условљавања ЕУ у покушају трансформације спољне политике Србије није испунила критеријуме сопствене делотворности оличене у одређености услова, величини и брзини награде, кредибилитета условљавања и величине трошкова усвајања. Србија се још налази у периоду чекања усвајања извештаја о скринингу у оквиру поглавља 31 и постојању неизвесности тачног датума отварања преговарачког поглавља. Спољни подстицају у виду „средњих“ награда показали су се као неделотворни у покушају промене спољнополитичког курса Србије у недостатку могућности непосредног чланства као ултимативне награде. „Замор од проширења“ утицао је на став ЕУ да су унутрашње реформе у доба кризе приоритет пре пријема нових држава чланица. Непостојање унутрашњег консензуса

у ЕУ по питању проширења додатно смањује кредибилитет у преговорима и даје простор Србији да истраје на тренутном спољнополитичком путу. Усаглашавање спољне политике са ЗСБП ЕУ подразумевало би велике трошкове за домаће политичке актере у Србији. Осим наведених области сарадње и значаја одржавања добрих односа са Русијом, владајуће структуре прате и став јавног мњења које подржава такав облик односа. Суочена са таквом ситуацијом ЕУ се одлучила да према Србији примењује флексибилнији и прагматичнији приступ. Акценат је стављен на постизање правно обавезујућег споразума са Косовом и на поглавља 23 и 24. Неспремност ЕУ да делује одлучније и ригидније у намери да промени спољну политику Србије лежи у намери очувања стабилности у региону Западног Балкана и очувању сопствене безбедности. ЕУ у тренутним владајућим елитима види поузданог партнера по том питању, свесна да би њихова популарност у домаћој јавности била угрожена у случају потпуног усклађивања спољнополитичких ставова са ЗСБП.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Anastasakis, Othon. 2008. "The EU's political conditionality in the Western Balkans: Towards a more pragmatic approach". *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(4): 365-377.
- Danas. 2020. "Русија и даље највећи пријатељ Србије, захваљујући Вучићу, а Кина највећи донатор". 21. мај 2020. Последњи приступ: 25. октобар 2020. <https://www.danas.rs/drustvo/rusija-i-dalje-najveci-prijatelj-srbije-zahvaljujuci-vucicu-a-kina-najveci-donator/>
- Deutsche Welle*. 2014. "EU uvela sankcije Rusiji". 17. mart 2014. Последњи приступ: 24. октобар 2020. <https://www.dw.com/bs/eu-uvela-sankcije-rusiji/a-17501833>
- Ђукић, Срећко и Борис Варга. 2017 "Србија на путу ка ЕУ и Русија". *Спољнополитичке свеске*, 17(2)
- European Comission. 2020. *Serbia 2020 Report*, Brussels. Последњи приступ: 19. октобар 2020. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/serbia_report_2020.pdf

- European External Action Service. 2016. “Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy”, Brussels. Poslednji pristup: 25. oktobar 2020. https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
- Evropska komisija. 2014. *Republika Srbija: Izveštaj za 2014. godinu*, Brisel. Poslednji pristup: 19. oktobar 2020. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Izvestaj_o_napretku_dec14.pdf
- Evropska komisija. 2015. *Republika Srbija: Izveštaj za 2015. godinu*, Brisel. Poslednji pristup: 19. Oktobar 2020. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/godinji_izvestaj_15_final.pdf
- Evropska komisija. 2016. *Republika Srbija: Izveštaj za 2016. godinu*, Brisel. Poslednji pristup: 19. oktobar. 2020. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_srbija_2016.pdf
- Evropska komisija. 2018. *Republika Srbija: Izveštaj za 2018. godinu*, Brisel. Poslednji pristup: 19. oktobar 2020. [https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji\(1\).pdf](https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji(1).pdf)
- Evropska komisija. 2019. *Republika Srbija: Izveštaj za 2019. godinu*, Brisel. Poslednji pristup: 19. oktobar 2020. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/20190529-serbia-report_SR_-_REVIDIRANO.pdf
- Freyburg, Tina and Solveig Richter. 2010. “National identity matters: The limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans”. *Journal of European Public Policy*, 17(2): 263–281.
- Hyde-Price, Adrian. 2006. “Normative’ Power Europe: a realist critique”. *Journal of European Public Policy*, 13(2): 217-234.
- Kovačević, Maja. 2019. “Ograničenja transformativne moći Evropske unije i Zapadni Balkan”. *Međunarodni problemi*, 71(1): 26-49.

- Nedeljković, Stevan i Milan Krstić. 2018. "Poglavlje 31: postepeno (ne)usklađivanje". U *Evropa za mene*, ur. Dragan Simić, Dejan Milenković, Dragan Živojinović, 651-675. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd.
- Novaković, Igor. 2017. *Vodič kroz poglavlje 31 pretpristupnih pregovora Srbije sa Evropskom unijom*. ISAC fond, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd.
- O'Brennan, John. 2014. "On the Slow Train to Nowhere? The European Union, 'Enlargement Fatigue' and the Western Balkans". *European Foreign Affairs Review*, 19(2): 221–242.
- Politika*. 2014. "Han: Nisam tražio sankcije protiv Rusije". 18. novembar 2014. Poslednji pristup: 24. oktobar 2020. <http://www.politika.rs/sr/clanak/311147/Han-Nisam-trazio-sankcije-protiv-Rusije#!>
- Politika*. 2018. "Litvanija traži novi izveštaj o skriningu za Poglavlje 31". 24. decembar 2018. Poslednji pristup: 24. oktobar 2020. <http://www.politika.rs/sr/clanak/418825/Litvanija-trazi-novi-izvestaj-o-skriningu-za-Poglavlje-31>
- Radio Slobodna Evropa*. 2014. "Početak pregovora sa EU istorijski dan za Srbiju". 21. januar 2014. Poslednji pristup: 24. oktobar 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-otvorila-predpristupne-prgovore-sa-eu/25236727.html>
- RTS*. 2016. "Junker: Nema proširenja EU pre 2020. godine". 11. novembar 2016. Poslednji pristup: 25. oktobar 2020 <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/2523187/junker-nema-prosirenja-eu-pre-2020-godine.html>
- RTS*, 2018. "Makron: Nema proširenja bez reformi unutar EU". 17. april 2018. Poslednji pristup: 25. oktobar 2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/3108186/makron-eu-za-sada-ne-treba-da-prihvati-nijednu-novu-clanicu.html>
- Samardžić, Slobodan. 2018. "Od Soluna (2003) do Sofije (2018)". U *Evropa za mene*, ur. Dragan Simić, Dejan Milenković, Dragan Živojinović, 675-685. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Beograd.

- Schimmelfennig, Frank and Ulrich Sedelmeier. 2004. "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe". *Journal of European Public Policy*, 11(4): 661–679.
- Schimmelfennig, Frank, Stefan Engert, and Heiko Knobel. 2002. "The conditions of conditionality - The Impact of the EU on Democracy and Human Rights in European Non-Member States". Paper presented at the Paper prepared for the ECPR Joint Sessions, Workshop: Enlargement and European Governance, Turin, Italy.
- Schimmelfennig, Frank. 2008. "EU political accession conditionality after the 2004 enlargement: consistency and effectiveness". *Journal of European Public Policy*, 15(6): 918-937.
- Stanković, Nevena. 2017. "Mesto poglavlja 31 o pregovorima o pristupanju Republike Srbije Evropskoj uniji". 16(61-62): 301-314.
- Todorović, Jelena. 2011. "Srbija i politika uslovljavanja Evropske unije". *Politička revija*, 28(2): 183-203.
- Zhelyazkova, Asya, Ivan Damjanovski, Zoran Nechev, and Frank Schimmelfennig. 2018. "European Union Conditionality in the Western Balkans: External Incentives and Europeanisation". U *The Europeanisation of the Western Balkans: New Perspectives on South-East Europe*, ur. Jelena Džankić, Soeren Keil, Marko Kmezić, 15-39. Palgrave Macmillan, London.

Marko Mandić

Institute of Social Sciences, Belgrade

THE IMPACT OF EU CONDITIONALITY ON SERBIAN FOREIGN POLICY

Resume

The European Union's conditionality is a mechanism that the EU practices as part of its own enlargement policy in order to influence the internal political and economic reforms of the candidate country. The mentioned policy was a great success in the process of EU enlargement to the countries of Central and Eastern Europe. However, this success has not been repeated in Serbia's accession process. Serbia refuses to harmonize its foreign policy with the EU's Common Foreign and Security Policy within the chapter 31, mostly due to the unwillingness to impose sanctions on the Russian Federation. The incentives that EU membership offers in the form of democratization, rule of law, single market to a candidate country are not a guarantee of harmonization if the topics of negotiations are related to the national interests of the country which are not in accordance with EU foreign policy positions. The central question of this research analysis is why, in the case of the Republic of Serbia, the conditionality policy does not prove to be a successful mechanism for harmonization with the EU CFSP. In the first chapter the theoretical framework of EU conditionality is outlined. The external incentive model which is developed under works of Frank Schimmelfennig and Ulrich Sedelmeier suggest that the candidate country adopts EU rules if the benefits of EU rewards exceed the domestic adoption costs. Thus, EU conditionality is successful if it meets the four criteria: the determinacy of conditions, size and speed of rewards, the credibil-

ity of threats and promises and the size of adoption costs. Additionally, the EU conditionality in certain cases can be unsuccessful if it doesn't pass the "identity test" in candidate country. In both cases the EU conditionality has not met its criteria of success. Serbia is not willing to align and transform its foreign policy with EU CFSP because EU incentives doesn't exceed the adoption costs. The decision to impose sanctions on Russia would be an unpopular and risky move for Serbia due to close relations and cooperation between two countries. On the other hand, EU is uncertain about the future of its enlargement policy and it is unwilling to pursue strict conditionality towards Serbia. In negotiation process EU has opted for more pragmatic and tailor-made approach and it has put an emphasis on solving the Kosovo issue under chapter 35 bearing in mind that the potential change of Serbia foreign policy may harm the political position of ruling elites which are perceived as guarantor of regional stability and proponents of the country's EU path.

Keywords: conditionality, enlargement policy, European Union, CFSP, Serbia foreign policy, Serbia and EU, Serbia and Russia.

* Овај рад је примљен 27. октобра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

ЕТНОЛОШКИ ОСВРТ

385

Миодраг Перић

ФОЛКЛОР, МУЗИКА И ИГРЕ ВЛАХА
СЕВЕРОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

УДК 394.3+793.3(=135.1)(497.11-18)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.17>

Етнолошки осврт

Миодраг Д. Перућ

Институт за политичке студије, Београд

ФОЛКЛОР-МУЗИКА И ИГРЕ ВЛАХА СЕВЕРОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Аутор у чланку заступа став да је музички фолклор Влаха битан део националног идентитета и традиције Влаха у Србији. Због специфичних облика влашке музичке традиције, ведрих, темпераментних, разуданих влашких игара, Власи североисточне Србије су познати по веома оригиналном фолклору разноврсних изражајних облика. Влашки музички фолклор је део традиционалне културе Влаха североисточне Србије у који су уткани и многи садржаји који се односе на колективни влашки етнички идентитет. Фолклор-музика и игре Влаха североисточне Србије је јединствен у Европи.

Кључне речи: Власи североисточне Србије, влашки музички фолклор

Влашки музички фолклор је значајан део културе Влаха североисточне Србије. Влашки музички фолклор и ритуали у фолклору вуку корене из далеке келтско - трачанске прошлости. Због разноврсних изражајних облика влашки фолклор је интересантан за многе народе Европе. Он је јединствен у Европи (Стојановић 2007, 252). У музичкој традицији становништва североисточне Србије постоје два музичка фолклора: влашки музички фолклор и српски музички фолклор и заједнички

влашко - српски музички фолклор. У североисточној Србији у инструменталној традицији заступљене су све категорије музичких инструмената за свирке великог броја влашких, српских и заједничких влашко-српских игара. Примера ради, у инструменталној традицији Неготинске Крајине заступљене су све категорије музичких инструмената. Идиофони (дромбуља - “дрид”, “дримба”), мембранофони (бубањ, м.бубањ - добош, “вува” - дуна”), аерофони (лист од букве, рикало -”бушен”, фрула “флуер”, окарина - “пиској”, гајде - “карабе”), затим лимени дувачки инструменти – флигорна, бисфлигорна, тромбон и бас, дрвени дувачки инструменти - кларинет и флаута и на крају хармоника, кордофони (виолина, виола, контра-бас).

Од неких од ових инструмената, готово у сваком селу Неготинске Крајине, састављен је и мали ансамбл од два или више инструмената. На пример I и II виолина (Плавна); I, II виолина и виола (Карбулово); само флигорна и бубањ (Србово), затим две хармонике и контрабас (Сиколе), фрула и две усне хармонике (Мокрање), дудук, хармоника, контрабас (Сикола), труба, саксофон, хармоника, бубањ (Кобишница), труба, кларинет ин Ес и Б, басфлигорна, бубање (Буковче). Ансамбли су различито састављени и често су настали стицањем околности. Устаљенији су блех дувачки састави који, такође, комбинују различите дувачке инструменте (са кларинетом, саксофоном, тромбоном, па понекад и хармоником).

За разлику од појединих инструмената намењених личној разоноди, забави или некој одређеној функцији у обичајима, блех ансамбли су незамењиви и у наше време на народним саборима, свадбама и сахранама. Такође су као састави омиљени гудачки инструменти у комбинацији са трубом и хармоником. Влашке баладе певају се обично уз пратњу гудачких инструмената, често само уз пратњу једне виолине (Девих 1969, 415-416).

Од свих инструмената најразноврснија је група аерофоних, од којих се посебно издвајају различити типови свирала (фрула, „флуер“, дудук) на којима су појединци одлични извођачи. Репертоар чине пастирске мелодије а најчешће различита кола (Стара Влајна, Кокоњеш, Тројанац, Кисер,

Рузмаринка, Тудорка, Ђурђевка, Браничевски кисер, Три пазешће, Стара чобанка, Каламунђе, Унгурјанка, Арамбао, Мокрањана, Батрна, Поломка...).

Од осталих дувачких инструмената, од шездесетих година XX века до данас мало ређе се срећу једноцевне гајде („карабе“), са карактеристичном конусном свиралом, кларинетског типа. Добри извођачи имају и веома богат репертоар игара и песама (Тудорка, Четворка, Соло падури, Кукуњаска, Чобанка, Три пазешће...).

Посебна врста рикала бушена, пастирске трубе израђује се за Ђурђевдан у североисточној Србији. У околини Јабуковца код Неготина рикало-бушен се израђује од облице врбовог дрвета. И овај инструмент има исту намену као и рикало-бушен са Мироча (Девих 1969, 416-47).

Становници влашког села Буковске (околина Кучева) од 1968. године до данас сваке године учествују на смотри изворног народног стваралаштва источне Србије у Кучеву. Они су на смотри изворног народног стваралаштва источне Србије „Хомољским мотивима“ уочљиви по пастирској труби – бушену, карактеристичном инструменту кога носе и са којим се редовно појављују на смотри изворног народног стваралаштва источне Србије „Хомољски мотиви“. Становници села Буковске су у читавом Хомољу једини мајстори тог инструмента који се назива „бушен“. „Бушен“ праве овчари, да би се лакше дозивали с једног брега на други кад потеряју своја стада на испаше. Најпогодније време када се „бушен“ прави је друга половина априла и прва половина маја. Тада овчари одаберу изданак липе, дебљине 5 цм а дужине 70-90 цм са њега пажљиво скину кору којом обликују овај инструмент, који има форму фруле али, далеко дуже и без рупица. Када се од липове коре направи облик „бушена“, са друге липове коре, скида се лика којом се пажљиво обмотава „бушен“ целом својом дужином, тако када се дува у њега он што мање пропушта ваздух. Звук мелодије коју производи „бушен“ има доста сличности са звуком рога (Десета смотра изворног народног стваралаштва источне Србије „Хомољски мотиви“ 1977, 46-47).

Поред инструмената фабричке производње, сви остали се израђују у народу, а градитељи су обично сами сељани.

Дромбуља се израђује од коване жице и еластичне челичне опруге. Овај једноставни инструмент има ограничене музичке могућности, али се на њему, ипак, свирају песме и једноставније игре.

У дувачким блех ансамблима обавезан је велики бубањ, док се мали бубањ добош може наћи само код појединих ансамбала. Сви ови инструменти су фабричке производње. Посебан је мембрафон инструмент тзв. „вува“ или „дуба“ (на влашком), нека врста већег дефа подапетог мембраном са обе стране. Израђују га сами сељани. У прошлости се употребљавао за претњу обредних попевки пре Божића (коледа).

За разлику од вокалне традиције североисточне Србије, где је већина попевки у непосредном саставу обичаја, и са одређеном функцијом, музички инструментаријум североисточне Србије у целини, мање је одређен обичајима и ритуалу, али, ипак, издвајају се два инструмента - „вува“ (мали бубањ), као пратња коледарских попевки, и рикало-бушен (пастирска труба), као саставни део сточарског церемонијала за Ђурђевдан. Ту треба још уврстити и улогу дувачких ансамбала у посмртним обичајима (свирка у кући покојника, на путу, на гробље, на помани-даћи).

Од многих категорија вокалне и инструменталне музике влашког и српског етноса североисточне Србије, као што има заједничких обичаја и код једног и код другог етноса, заједничке су им и поједине попевке, игре и музички инструменти. Музичка традиција влашке и српске групе становника североисточне Србије прожета многим заједничким елементима (мотиви и садржаји песама, сличност напева појединих категорија, сличне или заједничке хорске инструменталне мелодије, истоветност појединих, нарочито аерофоних инструмената) (Девих 1969, 418-419).

Због специфичних облика влашке музичке традиције, ведрих, темпераментних разузданих влашких игара, Власи североисточне Србије су познати по веома оригиналном фолклору разноврсних изражајних облика. Влашки фолклор (музика и игре) се разликује по оригиналности од српског музичког фолклора, румунског музичког фолклора и других музичких фолклора који постоје у Европи. Влашки фолклор

је део традиционалне културе Влаха североисточне Србије у који су уткани и многи садржаји који се односе на колективни влашки етнички идентитет. Оригинални влашки фолклор (музика и игре) је одраз миленијумске борбе Влаха, упркос разним искушењима да очувају свој колективни влашки етнички идентитет.

За неговање, очување и развој оригиналности фолклора - музике и игара Влаха, велики значај има смотра изворног народног стваралаштва источне Србије „Хомољски мотиви” која се сваке године, почев од 1968. године организује у Кучеву као значајна културна манифестација у Србији. Прва смотра изворног народног стваралаштва источне Србије „Хомољски мотиви”, одржана је 1968. године у Кучеву у време успона тзв. „новокомпоноване народне музике“ и њених фолклоризованих шлагера свесрдно прихваћених од средина градских центара у Србији. За разлику од изворне народне музике, оне која живи вековима на ливадама, пашњацима, сеоским поселима, новокомпонована народна музика најчешће са народном традицијом музицирања нема никакве везе. Године 1968. Хомоље је у Србији било оаза у којој је био неприметан талас афирмисане тзв. „новокомпоноване народне музике“ и њених фолклоризованих „шлагера“. У то време, донета је мудра одлука: „програм масовног окупљања у култури града Кучева усмерити ка народном стваралаштву-фолклору“. Са овим идејним опредељењима уследио је и назив будућег племенитог дружења и окупљања, на јединствену смотру народног стваралаштва источне Србије „Хомољски мотиви” маја 1968. године одржана је у Кучеву смотра изворног народног стваралаштва источне Србије „Хомољски мотиви” на којој су учествовали многи народни певачи, свирачи и играчи Звижда, Пека, Млаве, Црноречја, Моравице, Тимока и Неготинске Крајине. Јединствени фолклорни сабор „Хомољски мотиви”, почетног свечаног дана испуњавао је топот корака играча: Старе влајне, Полонке, Препишора, Руменке.

Од 1968. године, сваке године у Кучеву се одржава смотра изворног народног стваралаштва Хомољски мотиви велика свечаност свирке, игре, песме, обичаји и разних видова народне забаве у чему су уживали сви извођачи програма заједно са многобројним гледаоцима.

Тако је почело и тако су одржавани „Хомољски мотиви”, једна велика културна манифестација изворног народног стваралаштва у Србији већ после 5 година од одржане прве смотре изворног народног стваралаштва у Кучеву, организован је први Сабор народног стваралаштва као Републичка манифестација, а потом „Црноречје у песми“ „игри“ у Бољевцу, „Прођох Левач, прођох Шумадију“ у Рековцу, „Сабор фрулаша у Грљану“. Све ове смотре су поникле као последице „Хомољских мотива“ који су као смотра изворног народног стваралаштва источне Србије показали да могу да трају, и који су се по својим резултатима у неговању и очувању изворног народног стваралаштва источне Србије сврстала међу највеће и најзначајније смотре изворног народног стваралаштва у Србији (Хомољски мотиви – 20 година традиције и лепоте 1987, 85-86).

У првих 20 година постојања и одржавања „Хомољских мотива“ у Кучеву су поред извођача из Хомоља, појављивали и народни уметници из Црноречја из Неготинске Крајине из Тимочке области, затим из Поморавља, Шумадије, Левча и Соко Бање. Учесћем извођача из ових области репертоар, игара и песама се обогаћивао новим и другачијим садржајима. Поред осталог, на „Хомољским мотивима“ у Кучеву, многобројни гледаоци су имали прилику да се упознају са веома богатом и разноврсном традицијом Влаха североисточне Србије, пре свега њиховим играма. Досадашњи истраживачи источне Србије забележили су велики број игара (њихове називе највише). Међутим, оскудни су подаци у публикованим етнокореолошким радовима како се изводе народне игре (влашке и српске игре). Овде је била прилика да их многобројни гледаоци и присутни стручњаци за етно музику виде у још увек веома добром извођењу бројних група које су се током ових протеклих година појавиле на „Хомољским мотивима“. Присутни посматрачи влашких и српских игара на смотри „Хомољски мотиви”, пре свега стручњаци за играчко и музичко стваралаштво (кореографи, етномузиколози и композитори) могли су да уоче сличности и разлике у начину играња, у називима игара и мелодијама које их прате.

Постоји једна препознатљива игра у источној Србији и она се скоро свуда игра на исти начин и има исто име и

мелодију. То је игра Шокац (Шукец, Шокће, Шокрц, итд.). За игру под називом Влаиња (Стара влајна) може се рећи да је као тип игре коју играју готово све групе, али јој додају и нека локална обележја у играчким елементима или у називу игре или у мелодији (Омољанца, Кобилјана, Нересничанка, Брестовљана, Четворка итд.). Игру Ропота играју многе групе и она готово увек има карактеристичан играчки елемент ударања ногама о тло (што и њено име каже - ропота на влашком значи ударање).

Влашке игре које су најчешће биле у репертоару на смотри „Хомољски мотиви“ (1968-1987) у извођењу многих група из поменутих крајева су: Препишор (Пепишор, Пјумпишор), Батрна, Коштелка, Бабошика, Трипазешће, Даворике Дајке, Трамуриша, Пошевојка (Пошевоја), Стрнга (Прострнга), Јепура, Тудорка (Дудорка), Тобашанка, Минц та (Минцита), Батута и Данцу и др. Запажено је било на смотри „Хомољски мотиви“ (1968-1987) да је имао велики број назива влашких игара које су карактеристичне само за поједине области. Тако нпр. игре Поласка, Патруша, Јута, Сигна, налазимо углавном у селима околине Зајечара, Ан Лок, Сушита, Бумбашика играју села у Ресави, игре Капепек, Бугарјаска углавном села околине Мајданпека и Жагубице, Циганкуша, Ђорђонка, Ора мануите, Цуца, Попићита су игре из околине Петровца на Млави. У Неготинској Крајини су најпознатији и најчешће извођене игре: Манастиријана, Ороловка, Скинтија, Урзенкуца, Раца, Кацао, Арабаоа, Ђе Патру, итд., из Црноречја су извођене игре Вакарјаца, Шкјуапа, Сојанца, Пропурта.

Релевантно је напоменути да се ту не ради увек о потпуно новим и другачијим играма. Често су ту само називи другачији а кораци и мелодије исти или слични играма из других области (Хомољски мотиви – 20 година традиције и лепоте 1987, 88-89).

Протеклих 50 година трајања смотре „Хомољски мотиви“ (1968-2013) на смотри су поменуте влашке игре играле и стари и млади. Учешће и старих и младих у извођењу (игрању) влашких игара (кола) је веома вредно за неговање, очување и развој оригиналног фолклора - музике и игара Влаха североисточне Србије. Велико је задовољство видети најмлађе, који у предивним ношњама настављају миленијску традицију својих предака играјући уз свирку (музику) влашке игре.

За неговање и очување влашког фолклора (музике и влашких игара) у Србији су значајни у првом реду „Хомољски мотиви” потом „Црноречје у игри и песми“ и друге мање али вредне пажње смотре народног играчког и музичког стваралаштва. Такође играње старих и младих играча и играчица влашких игара на свадбама, крштењима, испраћајима у војску и другим местима доприноси неговању и очувању оригиналности фолклора (музике и игара) Влаха североисточне Србије.

За очување влашког музичког фолклора и народног стваралаштва Влаха североисточне Србије велики значај има и фестивал народног стваралаштва „Црноречје у песми и игри“. Замишљен као манифестација чији је циљ очување и неговање народног стваралаштва, фестивал Црноречје у песми и игри у Бољевцу траје 49 година. Први сабор фолклора одржан је 25. Маја 1971. године на градском тргу, а публици се том приликом шест сеоских група са подручја Бољевца. Ову смотру осмислила су и покренула тројица културних посланика (Жика Бранковић, Миодраг Николић и Југослав Урошевић), ентузијаста, који су обилазећи црноречка села открили неисцрпно народно благо, које је почело да нестаје пред налетом модерног. Формирали су фолклорне групе у селима и подстакли и старије и млађе житеље да из шкриња изнесу народне ношње и старе свирале и да заиграју и запевају онако како се то вековима чинило на овим просторима од Кривог Вира до Звездана, Гамзиграда и других села дуж кривудаваг Црног Тимока.

Из године у годину „Црноречје“ је расло и развијало се окупљајућу по неколико стотина извођача који су наступали по аутентичним песмама и играма црноречког краја, а специфичну слику народног стваралаштва Црне Реке даје етнички састав становништва у коме се сусрећу и преплићу бројни етнокултурни слојеви. Српско и влашко становништво своје културно наслеђе ревитализује и негује на овом фестивалу пуних 46 година. Управо та шароликост привлачи пажњу етномузиколога, етнолога и других стручњака из области фолклора који свих ових година прате Фестивал и вреднују његов садржај. Очување првобитне концепције и изворног музичког израза основни је и најважнији императив Фестивала.

На подручју Црне Реке, забележено је више од осамдесет влашких и српских игара, а многе од њих изводили су играчи од најмлађег узраста до ветерана. Од оснивања, на Црноречју наступају следеће влашке групе: Боговина, Валакоње, Оснић, Подгорица, Бачевица, Добро Поље и Савинац. Последњих година се не појављују, али су зато присутне фолклорне групе Валакоње-Буково и Оснић-Буково. Њихови играчи играју: сојанцу, шкјуопу, унгурјану, батрну, три пазешче, здрн, трамуришу, коштељку, минцту, ропоту... Академик др Драгослав Антонијевић, у књизи „Црноречје у песми и игри, 1971-1975“, Бољевац, 1995, каже: „Батрна, ропота и унгурјана, са комбинацијом дводелног и троделног такта, издвајају влашке игре као специфично кореолошко наслеђе. Синкопирани удар о земљу симболично означава убијање зла, савладавање тектонских сила, чији пандан чини нада, васкресење и светлост“. У вокалној традицији Власи у Црноречју практикују једногласје, за разлику од вишегласја Срба, а од инструмената: рикало-бушен (пастирска труба, до недавно је са њом наступао Небојша Пауновић из Бачевице), гајде, флуер (дудук), виолина и тоба.

Због реномеа, угледа и високих оцена у стручним круговима жељу за учешћем на Фестивалу исказивало је све више фолклорних група и културно-уметничких друштва не само из Тимочке Крајине, већ и из читаве Србије и иностранства. Од првобитног једнодневнoг сабора, „Црноречје“ је постало тродневна манифестација на којој се осим фолклора, представљају и туристички потенцијали, народна радиност и стари занати. Такмичење у припремању традиционалних јела је такође неодвојиви део Фестивала више од двадесет година.

Готово да нема сабора народног стваралаштва у Србији на којима нису учествовали фолклористи Црне Реке: Смoтра дечјег стваралаштва у Ратини, „Хомoљки мотиви“ у Кучеву, Сабор народног стваралаштва у Тополи, Фестивал „Београдски победник“... Певали су и свирали Црноречани и на БЕМУС-у, у Аустрији, Русији и неколико година заредом на Међународном фестивалу у Загребу у бившој Југославији. Многа културно-уметничка друштва на свом репертоару данас имају игре из Црне Реке. Сваке године другог викенда у јуну месецу Фестивал народног стваралаштва „Црноречје у песми и игри“ окупља

готово хиљаду извођача не само из Тимочке Крајине и Србије, већ и иностранства. На „Црноречју“ су учествовали извођачи из Словеније, Македоније, Бугарске, Шпаније, Португалије, Пољске, Италије... О вредности Фестивала „Црноречје у песми и игри“ и његовом значају, говори и чињеница да је уврштен у календар интернационалних манифестација фолклора Унеска.

Од оснивања, организатор „Црноречја“ је Културно-образовни центар Бољевац, а последњих осам година у организовању Фестивала учествује Туристичка организација Бољевац. Фестивал се финансира углавном из буџета општине Бољевац, скромна средства добијају се од Министарства културе и информисања РС и од малобројних спонзора.

Више од 40 година термин одржавања „Црноречја“ је други викенд у јуну, у Бољевцу (Бранковић 2015).

РЕФЕРЕНЦЕ

Бранковић, Емина. 2015. Текст фестивалу народног стваралаштва „Црноречје у песми и игри“. 03.07.2015.

Бољевац: Архива Културно-образовног центра Бољевац

Девих, Драгослав. 1969. *Музичка традиција Неготинске Крајине (прилог етномузиколошкој анализи)*, Београд: Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 31-32.

Десета смотра изворног народног стваралаштва Источне Србије „Хомољски мотиви“, 1977. Кучево: Организациони одбор смотре „Хомољски мотиви“

Хомољски мотиви-20 година традиције и лепоте (зборник радова). 1987. Кучево: Организациони одбор смотре „Хомољски мотиви“

Стојановић, Војислав. 2007. *Етногенеза Влаха: Власи и балкански народи*, Неготин

Miodrag D. Perić

Institute for Political Studies, Belgrade

FOLKLORE - MUSIC AND DANCES OF THE VLACHS OF NORTHEASTERN SERBIA

Resume

Folklore, music and dances of the Vlachs of Northeastern Serbia, is a part of collective ethnic identity and tradition of the Vlachs in Serbia. Vlachs both musical and ritual folklore have their roots on Celtic-Thracian ancestry. Because of its various expressive forms, Vlach folklore is interesting of many nations outside Serbia. Folklore of the Vlachs in Serbia is one of the most unique in the world. The festival “Crnorečje in sing and play” is included in the calendar of international UNESCO folklore events.

Keywords: Vlachs of the Northeastern Serbia, Vlachs musical folklore.

* Овај рад је примљен 13. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

399

Стојан Бербер

ЈОВАН РАШКОВИЋ – КРАЈИШКИ МЕСИЈА

405

Душан Достанић

МИТ О НЕПРИЈАТЕЉУ: АНТИСЕМИТИЗАМ
ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА

419

Јован Пејин

КРУГ ОКО НАЈНОВИЈЕГ ЗАХТЕВА ДЗВХ ЗА
МЕСТА У ВЛАДИ И СКУПШТИНИ СРБИЈЕ

427

Зоран Радоњић

ЈУГОСЛАВИЈА, ПОСЛЕДЊИ ДАНИ 1989-1992.
КЊИГА ДРУГА – ЉУДИ МРЖЊЕ, ЗЕМЉА СМРТИ

УДК 32:929 Rašković J.(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.18>

Приказ

Стојан Бербер

Сомбор

ЈОВАН РАШКОВИЋ - КРАЈИШКИ МЕСИЈА

Јован Рашковић, Србин пореклом из Книна, станоник Шибеника али и света,

момачки стасао у време усташког геноцида над српским народом током Другог светског рата, син адвоката, бегунац испред ножа, лекар, професор универзитета и академик, врстан зналац људске душе, човек који је био слободан и у бољшевичкој неслободи, плећати Крајишник, крупноок, са брадом масивном и проседом, појавио се у времену поновног несна, мрака и страха, у времену распада неугаслих жеља, онако како су се јављале, давно некада, библијске месије, да сачувају народ ода зла и да га поведу пут спасења.

Јован Рашковић је човек без претка, онако како је Милош Црњански за себе, самоуверено, говорио: Ја сам сâм себи предак! – означавајући тако своју самосвојност, поричући прошлост, али и будућност која пристиже. И као што су се мудраци, старозаветни, појављивали изненада, али у право време, време безнађа, тако се изненадно јавио, као објавом кумранском, или можда тарабићевском, и Јован Рашковић, да би и својом смрћу обзнанио да смрт великог човека никад није стварна и да је дух Јованов онај неумрли део Јована Рашковића који је

носио његово јако а трошно тело, настављајући и даље да нас плени у овом новом и потонулом времену.

Толерантан у дијалогу, мудар да би умео и знао да слуша, али и да буде слушан, са посебним нервом за реч научне истине, али и за ослушкивање народне мудрости из тамних дубина прошлости, човек анализе али и синтезе, јасне мисли у времену свеопште смутње и немогућих питалица, човек упитности пред брзалицама кратковеког памћења, загладан у бездан људских сујета, едиповских и других комплекса, исто као и у себе самог, Јован Рашковић је живео са вечним и већ знаним питањем, а без правог одговора: ко смо, одкуд идемо, куда гремо.

Јован Рашковић, са именом мудрог Јована Претече, оног што је предказао долазак Спаситеља, и са презименом у којем је корен Рашке, претече Србије, као да је био предодређен за бунтовника против тираније једноумља, против усташке идеје крви и зла, против рата и ножа, дилетантских одлука, а за свеопшту помирљивост и људско трпљење, да буде вођа српског народа, али и његов слуга, у тренутку када су се

усташка и агаренска кама поново уздизале изнад нашег врата.

Увек спреман на разговор и разумевања, на откривање и разоткривање старчевићанских и павелићевских ужаса, Јован Рашковић је био будница српског народа, онако како је у једно друго време и у једној другој српској покрајини чинио Светозар Милетић, вожд Војводине, потомак банијских Крајишника Завишића, Јовану и ликом сличан.

Нудио је Јован Рашковић објашњења за потмулу мржњу између нација које говоре истим језиком и живе на истом простору, као што су то Срби и Хрвати, а тумачења је налазио у синдрому малих разлика који се виђају у породицама, али и код народа, где се несразмерно преувеличавају и прерастају у праве политичке и социјалне параноје.

А оданост својој нацији, својој етничкој групи, објашњавао је Рашковић љубављу која је видљива у детета према мајци, а код одраслих особа сублимише се на читав народ, што подразумева топлоту и заштиту, а све у границама толерантности, до тренутка када се други народ

почне осећати као претња, па се човек, едипалним и другим комплексима, ректалним и кастрационим синдромом, увлачи у параноидни свет мржње, у параноју која је извор многих мрачних зала. Посебно када се параноја намеће, када постаје реметилачки фактор услед идеолошких наслага, па се туђа нација доживљава као прогонитељ, кога треба, параноидно, наравно, прогонити.

Указивао је професор Рашковић безброј пута да је усташки геноцид на Србима имао све одлике ирационалног параноидног делирија, који се одвијао употребом ножа, маља и секире, са значајном дозом страсти, сасвим различит од нацистичког хладно-разумског уништавања људи у гасним коморама и бешумним логорима смрти. Тражио је и саветовао да се тај ирационални геноцид призна и прихвати од хрватске власти као нељудски спрам Срба, али су његове речи одлазиле у празно, не додирујући хрватско врховништво, које данас покушава не само да умањи геноцид над Србима већ да га, мењајући и спомен-обележје Јасеновац, претвори у геноцид (гле чуда!) над самим хрватским народом.

И поред свега реченог Јован Рашковић је имао разумевања за хрватски народ, за његову опијеност националном опстојношћу, сматрајући га истовремено трагичним и несрећним, желећи му, јавно, бољу власт, мудрије и племенитије вођство, али и будућност без фрустрација.

Романтичарски наиван пред усташоидним хрватским режимом и пред Туђмановим полицијским духом, пред тајним магнетофонима и сличним шпијунским справама, широке гандијевске душе али и са могућим сагрешењем онако како су људи по природи грешни, Јован Рашковић се чини као да је у тренутку, у трептају, залутао у време крвавих рана, у време средњовековних верских и других несхватања, да би опет, за час, изронио у светлост измаглице као онај који је показивао прави пут, а савременици га нису хтели или нису могли разумети. Имао је, као психијатар у политици и као лекар у времену опште параноје, разумевања за хрватски кастрациони синдром и хрватску жељу за државом на терену сагрвеног југословенства, али је знао и за српски едипални комплекс и жељу да

се постављају вође које ћемо потом сами, као синови оца, обарати у свађама неразумља и тучњави до безумља.

И сам непрестано пред упитношћу над понором људске душе, пред вечним дихотомијама, а посебно у времену нараслих међунационалних мржњи, изниклих на ирационалном и недијалектичком духу, на непримереној идеолошкој свести и пошастима, Јован Рашковић се често питао да ли уопште има смисла било шта и било коме говорити. Беседио је јавно да „мржња храни параноидност, а сумњичавост обнавља мржњу”, али је мало ко то разборито слушао. Идеологију је упоређивао са расизмом и шовинизмом, јер кажњава оне који нису са њом у дослуху, а решење је налазио, а где би другде, него у толеранцији, поверењу и разумевању, а надасве у слободном мишљењу и истини, које ће поништити идеолошко друштво и човека дефинитивно ослободити од дириговане свести.

Казивао је, али је мало ко читао, да „у овом рату, као у сну, око нас тумарају, вуцарају се дивљи вукодлаци, мрачни вучјаци, свирепи примати које је мир држао у ланцима

разума.” И настављао да опомиње да у нашим мржњама оргијају митске приказе и да су „рат и мржња царски друмови зла”.

Није на добар одјек у Хрватској наилазило ни његово питање коме сметају српске културне институције, нити зашто се у Хрватској води политика заташкавања геноцида над Србима из времена усташке власти.

Признавао је, јавно, и онда када је стајао на челу Српске демократске странке као најснажнијег српског покрета у неоусташкој Хрватској, и када су му палили кућу крај Шибеника, трубили аутосиренама иза његових леђа, те скупљали потписе национално острашћених грађана за његов изгон из града коме је поклонио живот, чак и тада је казивао да он није политичар већ само испитивач људске душе.

Пред сам рат изјавио је да никада неће водити наоружан народ на било коју тврђаву или град, али је спреман да у случају напада на његов народ предложи да се скупно крене на Загреб без оружја – пешице и масовно.

А данас, када је читав његов крајишки народ бачен у

временски бездан ћутње, остављен сам себи на ветрометини на којој се задесио, издан од својих вођа и оних који су му се као вође представљали, заведен и пометен, нападнут од светских моћника и изопштен из своје домаје, са Кордуна, Баније, Лике и Далмације, тај „луди народ” Рашковићев, остаје, зачудо, без гласа, мада му грло није сасвим пререзано, и мада му корење није до краја почупано.

Чека се, ваљда, да се поново јави Јован Рашковић, или његов мудрачки брат, старобиблијски, да народ, бачен вихорном руком у расејање, поведе у своју нову, или можда стару, постојбину, како је то радио Мојсије некада, давно.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 329.18:929 Ljotić D.V.(049.3)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.19>

Приказ

Душан Достанић
Институт за политичке
студије, Београд

МИТ О НЕПРИЈАТЕЉУ: АНТИСЕМИТИЗАМ ДИМИТРИЈА ЉОТИЋА

Дарко Гавриловић. 2018.
Мит о непријатељу:
антисемитизам Димитрија
Љотића, Београд: Службени
гласник, 242. стр.

Историја Јевреја у Србији је тема која није остала неистражена. Када се говори о историји Јевреја питање антисемитизма намеће се само по себи, а у српском контексту се тада неминовно долази до имена Димитрија Љотића. Ипак, то не значи да је ова тема темељно проучена, јер једна је ствар констатовати да је Љотић имао негативан став о Јеврејима, а сасвим је нешто друго одговорити на питања какав је био карактер његовог антисемитизма, који су му извори, колико је он код Љотића био дубок, када се он код њега јавио и под којим утицајима, које је било место антисемитизма у Љотићевом погледу на свет, да ли је он укључивао и позиве на насиље, да ли је пролазио кроз различите фазе и које, као и колики је био домет тог антисемитизма у контексту оног времена. Све су то питања на која данас још увек немамо задовољавајуће одговоре. Стога, када један историчар са завидном библиографијом напише књигу о Љотићевом антисемитизму, када су рецензенти наши угледни историчари, и када се зна да је аутору за рукопис додељена и једна престижна награда, тада би се могло очекивати да је реч о вредном доприносу

нашој историографији. Нажалост, овде то није случај. Уместо уравнотежене књиге о једној деликатној теми Дарко Гавриловић је читаоцима понудио једно конфузно и на моменте сасвим неразумљиво излагање, препуно општих места из левичарског идеолошког арсенала, оптерећено катастрофалним материјалним грешкама, погрешним цитирањима, недоследностима, окалим тврдњама, изостављеним чињеницама и понављањем у науци већ давно оповргнутих ставова. Уместо корака напред и расветљавања непознаница, аутор је успео да унесе додатну забуну.

Да ова оцена није преоштра може се закључити већ из увода у коме Гавриловић креће у лов на авети национализма односно „националистички оријентисане политичке елите“ и њихове саучеснике из медија и „друштвених и хуманистичких наука“, „самозване научнике“... Тама против које аутор полази у свој крсташки поход се према његовим речима „распростире“ од „слома комунизма и продора капитализма“ који су довели до сиромашења широких слојева, а који су, тако осиромашени, постали

плен националистичких политичара (9). Читаоцу се може учинити да је у Србији у време комунизма владало право благостање све док се ниоткуда и на волшебан начин нису појавили капита-лизам, манипулативни политичари, изолационизам и неизбежни национализам, који су залудели сироти пук. Дефиниција тог национализма, нажалост, изостаје, па није јасно шта је то и зашто аутор устаје против њега, али је извесно да је то некакво зло, ако не и највеће зло човечанства. Тако су већ у уводу улоге подељене. Са једне стране су премоћни националисти који друштво даде у лажима и „политичким митовима“, док је са друге страна мала, али храбра дружина паладина истине који стоички подносе све нападе са мрачне стране. Где је аутор успео да пронађе та упоришта национализма и шовинизма? Који су то националистички медији, ко то „оправдава злодела из прошлости“, ко то у Србији „релативизује фашизам“, ко га правда и ко су његове апологете? Који се то колаборационисти претварају у националне хероје и ко то међу Србима шири „митоманску историју“? Аутор нам о томе не говори,

јер може бити држи да је то све толико очигледно да на такве тривијалности не вреди трошити речи. Ипак, ово искривљено виђење стварности и није од пресудне важности. Важна је имплицирана подела на зле, агресивне и моћне националисте, десничаре, конзервативце, фашисте и теоретичаре завере (за Гавриловића је све то једно исто), који шире заблуде, „вишеструко умножавају своје жртве“ (10), распирују мржњу те воде у поделе и ратове и на истинољубиве поборнике мира и разумевања међу људима. Само по себи се разуме да је аутор себе сврстао на страну добра, међу оне који не подлежу „колективној уобразиљи“ и који су због сопствене „субверзивности према пожељном националном идентитету“ означени као издајници и страни плаћеници (стр. 7-8), односно на страну оних који Србе треба да суоче са прошлoшћу, да их ослободе заблуда и митоманије, те да их приведу истини. У складу са прокламованом борбом против национализма ни ова књига није лишена старих југо-комунистичких флоскула оличених у изједначавању четничких и усташких злочина, или усташа и

збораша (86) иако су таква изједначавања сасвим недржива. У сваком случају, аутор ће се своје једноставне поделе на светло и таму држати до краја књиге. Тако се и све жртве и злочини XX века редукују на национализам и фашизам, односно „идеологије које су пропагирале националну, расну и верску неједнакост“ (16). Да се зло не мора чинити само у име нације, да су масовни злочини вршени и уз помоћ другачијих идеолошких легитимација (па и без њих), укратко да су људи масовно убијани у име једнакости, аутору вероватно није познато. Штавише, полазећи од унапред формиране слике Гавриловић заборавља да бољшевички злочин долази и хронолошки и логички пре фашистичког злочина. Такође, према аутору, изгледа да је тек национализам XX века измислио употребу политичких митова, те да је створио „мит о непријатељу“ и „мит о смрти“ (21-22), при чему је у овој књизи нагласак на „миту о непријатељу“. Иако није баш најјасније шта је Гавриловић овим хтео да каже, некако се намеће закључак да је за аутора непријатељство међу људима само „мит“ и „манипулација“,

те да је у питању производ национализма, и то на библијском темељу (22). Да ли то значи да је до појаве национализма свет живео у неком вечном миру – не може се са сигурношћу рећи, иако нам историјска наука не пружа доказе да је такво стање икада постојало.

Како Гавриловић сам каже, његов циљ је да исправи слику прошлих догађаја, те да на основу докумената покаже „у коликој мери је било антисемитизма, расне, националне или било које друге мржње“ (11). Овакво постављање циља стоји у вези са почетном поделом на добре и лоше, јер би без ње и без идеје о доминацији национализма такав циљ био сасвим промашен. Наиме, никада није ни било спорно да је и у српском друштву било појава антисемитизма. Сама та чињеница је одавно позната и нема потребе доказивати је изнова и изнова. Оно што је спорно је карактер тог антисемитизма, његово порекло и основе, као и његова распрострањеност, а о томе аутор не казује ништа одређено. Такође, спорно је и то ко се све може називати антисемитом и фашистом и могу ли се такве етикете плакатирати на све

стране без икаквог ваљаног образложења. А Гавриловић управо то чини. Тако су за аутора и Милетићева *Застава* и *Србобран* и *Привредник* били часописи који су пропагирали антисемитизам (49), часопис *Идеје* Милоша Црњанског окупљао је „екстремно националистички и антидемократски оријентисане интелектуалце“, те је у својим чланцима „подржавао фашизам“, поздрављао Хитлерове економске успехе и „подгревао милитаристичко расположење међу Југословенима“ (52), Орјуна је била „организација фашистичког југословенства“ (53), фашисти и антисемити су и Хођера и његова странка (143), богомољачки покрет је био антисемитски (204), док за владику Николаја Велимировића аутор каже да је био „познати антисемита“ (130, 203), дочим не налази за сходно да ову смелу тврдњу нечим докаже. Штавише, за Велимировића аутор даље тврди да су он и Љотић „били идејни оснивачи светосавског национализма – екстремне десничарске политичке идеологије која је представљала спој српског национализма и православног клерикализма“ те да их је повезивао антикомунизам, „дивљење Хитлеру“ и анти-

семитизам (204). Поред тога што не објашњава шта је то екстремно у Велимировићевим ставовима и где се види то његово „дивљење Хитлеру“, Гавриловић није у стању да објасни зашто су Немци Велимировића заточили у логор. Поред Велимировића, Гавриловић за антисемитизам оптужује и Милана Стојадиновића и *Време* (130), као и Драгишу Цветковића (145), Антона Корошеца (129-130). На страни 101 се помињу чак и „стари српски православни стереотипи и предубеђења о Јеврејима“ док се на другом месту читаво хришћанство оптужује за „постепено утирање пута“ вишевековној мржњи и потирању јеврејског народа (195-196, 201, 226). Тиме се фашизам и антисемитизам виде свуда у српском предратном друштву, а не само код Љотића и његовог покрета, а иде се и даље па се претпоставља постојање некакве логичне везе између хришћанства и истребљења европских Јевреја, посебно када пише да је Холокауст незамислив „без тровања хришћанских умова које је трајало вековима“ (201). Сатакошироким списком антисемита и фашиста изгледа да циљ књиге ипак није да се само покаже да је антисеми-

тизма било и међу Србима, него да се после овакве листе може закључити да је он био доминантна појава, јер су од владе, преко опозиције до новина и цркве свуда били све сами антисемити и фашисти. Управо то није ништа друго до политизација прошлости, против које аутор устаје у уводу.

Говорећи о циљу књиге, аутор каже да је пре свега био оријентисан на рад архивском грађом, те да на тај начин документује постојање антисемитизма у Срба. Међутим, и тај покушај се показао неуспешним, будући да је његово коришћење докумената на моменте врло креативно и без било какве критичке дистанце. Можда најбољи пример пружа Гавриловићево позивање на „један немачки извештај“ у коме се наводно помиње „четврта тачка програма Збора“ као „антисемитски план према коме није требало дозволити да Јевреји у јавном животу Југославије као и у вођењу државе имају било какву улогу“ (167). Зачуђујуће је да један историчар који се хвали темељним познавањем архивске грађе и чланака из оновремене штампе (11) није нашао за сходно да провери свој извор и консултује фамозну 4. тачку програма Збора,

па чак и да цитира делове тог плана. Ипак, да је Гавриловић и летимично погледао Начела и смернице Збора, или пак Јонићев коментар програма (*Шта хоће Збор?*) видео би да таква тачка не постоји и да се ни у првом ни у другом документу Јевреји ни не спомињу. То је још једна невоља за аутора, јер како објаснити да програм странке која се оптужује за најгори антисемитизам не садржи ни реч о Јеврејима? Иначе, за програмом Збора Гавриловић није морао да трага по архивима, јер је тај документ до сада прештампаван и цитиран у бројној литератури, као оновременој, тако и у емигрантској. Овај пример најбоље показује ауторову немарност, јер не само да се у књизи не консултује програм организације о којој аутор пише, него недостају и друга документа кључна за Збор и њихов однос према Јеврејима. Тако не само да аутор не наводи Јонићеву брошуру, него ни Васиљевићев *Зборашки социјолошки требник* у коме је обрађен и однос Збора према Јеврејима. Аутор такође потпуно игнорише послератне изјаве бивших Збораша (нпр. Мирка Бојића) који су тврдили да за њих у Збору антисемитизам и однос према

Јеврејима није играо кључну улогу. Иста ствар се уочава и када Гавриловић говори о Збору као о „југословенском фашизму“ (41, 55), при чему су потпуно занемарује сва она литература – како предратна (Стакић), тако и послератна (Бојић, Слијепчевић, Парезјанин) – у којој се поред сличности истичу и разлике између зборашке идеологије и фашизма. Сасвим је легитимно да Гавриловић не уважи њихове аргументе, али би за читаоце било корисно да каже зашто их не уважава.

Недостаци не долазе само отуда што Гавриловић игнорише или не познаје литературу, него аутор има муке и са грађом која му је позната. Тако на пример каже да су припадници Југословенске акције за симбол имали „кукасти крст“ (53), односно „плаву свастику“ (166) при чему се у првом случају позива на један немачки извештај, а у другом на један обичан памфлет (Philip J. Cohen, David Riesman, *Serbia's Secret War: Propaganda and the Deceit of History*). Ни у овом случају овај историчар изворима не приступа критички, него узима све оно што му се чини корисним за подупирање тезе о југословенским фашистима.

Ипак, да је темељније прочитао књигу Александра Стојановића *Идеје политички пројекти и пракса владе Милана Недића*, коју иначе наводи у литератури, Гавриловић би знао да је прича о „кукастом крсту“ Југословенске акције нелогична, а пронашао би и слику симбола те организације.

Ово није једини пример Гавриловићевог игнорисања података које би требало да познаје. За причу о Љотићевом антисемитизму свакако је битно питање да ли је он 1941. послао један меморандум у Берлин у коме протестује против прогона Јевреја. Тај меморандум помиње Парежанин, који је према сопственом сведочењу лично био укључен у целу ствар. Гавриловић у списку литературе наводи Парежанинову књигу, али овај важан моменат изоставља. Наравно, сасвим је могуће да Гавриловић не верује у Парежанинову причу, или да је сматра за некакав покушај накнадног оправдања, али би и у том случају било потребно рећи неку реч о томе. Гавриловић се слично опходи и када се позива на радове других научника. Тако на пример када се позива на

Шмита и његову књигу *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens* (28) аутор се у ствари позива на нешто што у тој књизи једноставно не пише. Исто се дешава и када пише о карактеристикама људи који верују у теорије завере, при чему наводи један број особина (100) ослањајући се на чланак (Swami, Chamorro-Premuzic, Furnham) у коме се особине које је навео ни не спомињу, те остаје непознаница како је Гавриловић дошао до особина које наводи. Ствар је постаје занимљивија када аутор се упусти у баналне психолошке процене Љотићеве личности, наравно без навођења референци. Да разлика у годинама није значајна, читалац би помислио да је Гавриловић лично познавао Љотића.

Као што неки пут у текстовима налази оно чега тамо нема, Гавриловић понекад једноставно заборави да наведе извор за своје тврдње, што је случај на месту где каже да је Љотић говорио против јеврејских лекара (106) или тамо где пише о „прозивкама у медијима јавних личности за које се сумњало да су масони“ (147), па не знамо ни ко је прозиван,

ни када, ни где. Иста ствар је и са тврдњом да је идеологија Збора „била насилничка“ и да је Збор имао „наоружане појединце“ (213). За све то недостаје извор и податак.

Велика мана ове књиге је Гавриловићев однос према текстовима којима прилази немарно и наоружан макама. Он као да поседује унапред формирану слику Љотића, па онда у тај оквир гура све оно што му одговара, док цитате који би његову слику могли довести у питање једноставно занемарује. Тако, на пример, у жељи да покаже Љотићево одушевљење Хитлером, Гавриловић некоректно цитира његов текст „Наш национализам“ у делу који каже да је Хитлер „као човек изузетно ретка појава. Дубоко мисаон, и генијалан, организатор, херој и апостол, он одиста фасцинира свој народ. Нема мане ни пеге на њему... Хитлер је написао своје одиста ретко дело *Моју борбу*, и кроз ово је многе јеврејско-интернационалне заблуде порушио у немачком народу...“ Из цитата су пажљиво избачени поједини делови који аутору не иду у прилог. Тако Гавриловић прекида цитат на месту на коме Љотић пише: „Али он, одиста високим својим умом,

није био у стању отићи даље од немачке истине. Он уопште не види општечовечанску истину, нити је признаје. Онај Немац који се труди да сазна објективну, а не само немачку истину, није добар Немац.“ Такође, Гавриловић изоставља крај пасуса где стоји: „Али је ову нову заблуду, порицање објективне, општечовечанске истине, у свој народ унео, раширио и од тога направио државну веру. И како је сам немачки народ особито погодан земљиште за такво семе, то тамо имамо данас особито бујну жетву.“ Тако се текст који Гавриловић узима као крунски доказ Љотићевог дивљења Хитлеру, када се прочита у целини, претвара у Љотићеву критику Хитлерове идеологије која се експлицитно назива заблудом и то 1938. године, дакле пре почетка Другог светског рата. Гавриловићева књига је препуна оваквих и сличних примера и готово сваки пут када цитира Љотићеве речи, аутор понешто заборави да наведе или потпуно занемари контекст.

На местима је приметно да Гавриловић у Љотићевим текстовима чита и оно што тамо не пише, па тако каже да је Љотић „истакао како

жали што српски народ не учествује у Хитлеровом нападу на Совјетски Савез“ (173) иако у тексту на који се позива такве реченице једноставно нема. Уосталом, припадници Српског добровољачког корпуса ни после инсистирања Немаца нису слати на Источни фронт, а и сам аутор на другом месту цитира Љотићев текст у коме се овај залаже за „обавезну неутралност Југославије у светском сукобу“ (117). Аутор показује велику дозу неодређености и када је у питању појава антисемитских ставова код Љотића. Тако на пример каже да је Љотић пре формирања Збора ретко исказивао антисемитске ставове (53), али не даје ни једну једину назнаку где их је то исказивао. У стварности, ни након покретања *Отаџбине*, те формирања Збора Љотић извесно време нигде не спомиње Јевреје. Заправо, Гавриловић ни сам није начисто са почецима Љотићевог антисемитизма, па на једном месту каже да када је Љотић „отпочео акцију на организовању покрета 'Збор', антисемитизам није заузимао значајније место“ (101) да би само пар страна касније тврдио да „међу најранијим чланцима“ може да се нађе

антисемитизам (108). На трећем месту стоји да је Љотић „од почетка оснивања 'Збора' почео да износи ставове који су Јевреје оптуживали“ за економско слабљење и пропаст хришћанских и националних вредности (132), док на четвртном месту каже да је „мржња према Јеврејима постепено заузимала све значајније место“ (166-167) из чега се може закључити да је у почетку није било. Када се дакле тај антисемитизам јавља остаје да се нагађа.

Истина, Љотић није једини аутор чије текстове је Гавриловић непажљиво читао. Сличан случај је и са Карлом Шмитом кога помиње на више места и за кога каже да је био „један од мислилаца нацизма“ (27), који „је здушно радио на томе да мит о непријатељу постане окосница нацистичке идеологије“ (28). У стварности Шмит није био „мислилац нацизма“, а део по коме је он „здушно радио“ на томе да „мит о непријатељу постане део нацистичке идеологије“ је дословно бесмислен, већ стога што нас сам Гавриловић убеђује да је „мит о непријатељу“ конститутивни део национализма, те према томе ту Шмит није имао на чему да „здушно ради“.

На страну што Шмитово схватање политичког само по себи нема никакве везе са антисемитизмом, као се то причинјава аутору (30). Шта год Гавриловић подразумевао под „митом о непријатељу“ сигурно је да он Шмитов концепт непријатеља једноставно не разуме. Проблематичан је и Гавриловићев покушај да Љотића представи као српског националисту, јер само такав Љотић се уклапа у поделу улога дату у уводу. У том смислу аутор тврди је Љотић „давао предност српству над хрватством“ (55), да су збораши „сањали Велику Србију“ (93), те да је Љотић предлагао да се државна политика врати на пут „којим би Србија наметнула своју хегемонију осталима“ (134). Истина, аутор помиње и Љотићево југословенство (55), али однос између југословенства и српства у идеологији Збора остаје неразјашњен. У сваком случају, схватање о Љотићу као о „великосрпском националисту“ и неке ко се залагао за српску хегемонију одавно је превазиђено.

Поред мањкаве литературе, Гавриловић поједине појмове користи доста креативно, па и поред велике приче

о национализму из књиге се не може закључити шта под тим појмом тачно подразумева, осим што је јасно да је реч о некој негативној појави. Још мање је јасан однос национализма према расизму и антисемитизму. Истина, аутор на једном месту каже да је „мржња према Јеврејима била повезана“ са расизмом и национализмом, да су „и расизам и национализам пронашли место за мржњу према Јеврејима у свету својих фрустрација“ (199), односно да је антисемитизам почео да буја „на плећима националистичке идеологије“ (226), али то не говори много, и више замагљује него што разјашњава. Наиме, познато је да национализам не мора бити нужно антисемитски, да су многи познати националисти били јеврејског порекла, те да напоследку постоји и јеврејски национализам, као и што су поједини Јевреји (Гумплович) прихватили социјал-дарвинизам. Са друге стране, одређење расизма је сасвим ново, па тако стоји: „Расизам је подржавао друштвене норме понашања покушавајући да учини легитимном разлику између нормалног и абнормалног. Јеврејима и 'црнцима', као главним жртвама расама,

касније су се придружили и други чије се 'абнормално' понашање налазило са оне стране друштвено изнуђених норми. Сви они који се нису уклапали у признати образац грађанског друштва етикетирани су као 'уклета раса' у коју су сврставани у XX веку највише Јевреји, Роми и хомосексуалци" (45). Према овој, до сада непознатој дефиницији су и хомосексуалци постали посебна раса, а расизам је уместо нетрпељивости према другим расама претворио у инструмент очувања грађанског друштва. Уз то, према Гавриловићу, изгледа да је тек расизам легитимисао разликовање нормалног од абнормалног, те да је пре тога човечанство живело у постмодерном, *everything goes*, рају. Исто је и са антисемитизмом који је код Гавриловића виђен искључиво као десно-конзервативна ствар, при чему се заборавља да ни сва ауторитарна десница није нужно антисемитска. О употреби антисемитизма у контексту других идеологија, односно о предрасудама према Јеврејима међу социјалистима Гавриловић не говори ништа. Чак и када говори о оптужбама на рачун „јеврејског капитала, аутор у њима не

види ништа друго осим национализма. Тако су десница, национализам, антисемитизам, расизам, фашизам и национал-социјализам за Гавриловића мање или више иста ствар, појмови који се преплићу и који се не могу одвајати. У таквој ноћи су све краве црне. Како би додатно истакао Љотићево непријатељство према демократији, које и није спорно, аутор пише да је Љотић, „будући да је био противник парламентарне демократије нападао Владу Југославије“ (214), као да то је противљење политици владе карактеристично само за убеђене противнике демократије, а не нешто што важи и за опозицију у сваком демократском поретку.

Када се пође од мањкаве и једностране литературе, и када се та литература непажљиво чита и криво разумева, те пропушта кроз унапред формиран и идеолошки филтер, мало је вероватно да ће се стићи до исправних закључака. Тако су сва поглавља Гавриловићеве књиге конфузна и без прецизно формулисаних налаза. На пример није јасно да ли је Љотићева склоност конспирологији потицала из његових особина личности (затво-

реност, неповерење према другима), или из „страха младе српске буржоазије“ (100). Исто тако остаје нејасно и да ли је Љотићев антисемитизам био верски, економски, политички или расни и ако је долазило до промене зашто је до ње дошло. Просто није довољно рећи да је до окупације Љотићев антисемитизам био на религијској основи, а од окупације на расној (202, 227), поготово ако та изјава није поткрепљена нечим што би показало да је до такве промене заиста и дошло, односно ако се та промена не објасни неком битном променом у Љотићевом погледу на свет. На појединим местима (200-201) стиче се утисак да аутор није сигуран по питању разликовања религијског, економског и расног антисемитизма, што се посебно види када пише да „без векова хришћанског антисемитизма, Хитлерова острашћена мржња никада не би била тако снажна“ (201). Једнако је неразјашњено и то да ли је Љотићев антисемитизам био елиминационистички или не, а изгледа да ни аутор није сигуран када се тачно код Љотића непријатељство према Јеврејима јавља, односно да ли се јавља као плод

„хришћанских предрасуда“, „ситнобуржујског страха“, Морасовог утицаја или је формиран под немачким утицајима. Премда наводи да су Љотићеве идеје у вези са решавањем јеврејског питања биле бруталне (227), аутор се тим Љотићевим плановима скоро да није ни бавио. Сасвим је остало нерасветљен и однос Љотићевог антикапитализма и антикорупцијског става и антисемитизма. Гавриловић, истина, о томе пише, али се једнозначан закључак не може донети. Такође је изостављена анализа Љотићевог односа према интернационализмима у контексту његовог негативног става према Јеврејима. На више места у књизи аутор уопштено спомиње физичке нападе збораша на Јевреје из времена пре избијања рата, али не наводи ниједан конкретан случај иако би било занимљиво видети колико је тих случајева било, колико су били учестали и како су на њих реаговале држава и оновремена штампа.

Гавриловић прави недопустиве материјалне грешке, па тако испод слике Михајла Олћана стоји да је у питању Димитрије Љотић (176) те је главном јунаку књиге промењен идентитет. Исти Олћан

није само изгубио слику, него се на неколико места помиње и као Олчан (67, 69, 70, 71, 78, 150, 190, 229), Станислав Краков се понекад среће као Светислав (131, 167, 170), али и Станислав (61-62), Танасије Динић је постао Атанасије (76, 229), док је Ото Вајнинггер је прекрштен у „Веинингера“ (48), Феликс Бенцлер у Бентзлера (204-205, 229), а извесни Месаровић је на једној страни Борислав, а на другој Бранислав (135-136, 148). Да се аутор не сналази најбоље са именима закључује се и по томе што брка Фон Рајхенау и Ратенау (161), па једно презиме стоји у тексту, а друго у фусноти и то на истој страни. Владимир Велмар-Јанковић се у регистру помиње као министар (229) иако ту функцију није обављао. Вајнинггеру се приписује да је аутор књиге *О spolu и значају* (48) што се вероватно односи на његову књигу *Пол и карактер*. Такође, „Буђење“ из Петровграда није био „профашистички покрет“ (54) него часопис, а часопис „Збор“ није излазио „у Херцеговини“ (54) него у Београду, *Наша борба* није била „зборашка“ (76), и „страначки лист“ (180), већ гласило Српског добровољачког корпуса. За Шарла Мораса Гавриловић

тврди да је „каленио хришћанску догму на политичке идеје“ (109) што већ само по себи представља занимљиву конструкцију која постаје још интересантнија када се зна да Морас није био верујући човек, те да се римокатоличка црква још у време његовог живота јасно оградиле од тог учење. Аутор показује своје непознавање Морасовог дела и када каже да је Љотић „осим Морасових политичких идеја прихватио и корпоративизам“ (227) заборављајући да је Морас био поборник корпоративизма. Такође, не стоји ни ауторова констатација да је „млади фашистички покрет са нетрпељивошћу односио према јеврејској заједници“ (23), јер фашистичка странка у Италији није била антисемитска. Исто тако је нетачно да „свака критика модерности“ резултира антисемитизмом (164), а довољно је само узети у обзир Леа Штрауса и Ерика Фегелина. Невероватна је и тврдња да је Љотић „међу првима напао комунисте, прогласивши их за највеће непријатеље државе“ (167), будући да је комунистичка партија у Краљевини СХС била забрањена давно пре него што се Љотић појавио

на политичкој сцени, те да су према томе комунисти од раније били означени као непријатељи државе. Када аутор тврди да су „Немци веровали“ јединицама Српског добровољачког корпуса до краја рата, па чак и да је у питању био „пажљив однос“ (59), прави још једну материјалну грешку и превиђа све многобројне случајеве немачког неповерења, па чак и затварања војника и официра СДК. Изненађују и Гавриловићеве алузије да је Дража Михаиловић одлучио да крене Љотићевим путем“ (184-187), јер ако је већ то одлучио, зашто са њим није отишао у Словенију?

Иако је Гавриловићева књига врло слаба, не нуди нове увиде и не помаже бољем разумевању наше прошлости, она није сасвим без вредности, будући да покреће барем два, за нашу научну средину, важна питања. Прво питање је чему још служе рецензије, јер је просто немогуће да су угледни историчари, који су наведени као рецензенти, превидели грубе материјалне грешке и нелогичности којих је ова књига препуна? Шта је смисао награда када се оне додељују немарно састављеним текстовима? Ако критеријуми нису

били научне природе, постоје ли неки други? Тако долазимо до другог питања. Управо, шта треба да буде циљ историчара који се бави деликатним темама? Да ли се од писања прошлости онако како се догодила дошло до рата против прошлости и моралистичко-идеолошке критике „лоше“ прошлости у име светле будућности? Да ли се разумевање, које не подразумева оправдавање, склања пред деконструкцијом, где се сопствена морална висина показује над противником који је давно поражен. Јер, ко је хтео да се бори против Љотића и његове идеологије могао је то да чини до 1945. године. Тада би та борба укључивала одважност и прихватање ризика, али данас, преко седамдесет година од после пораза те идеје, такав ризик сасвим отпада. Ратовати против Љотићеве утваре данас и није неки показатељ особне храбрости. Уколико наука одустане од објективног истраживања прошлости, па ма каква та прошлост била, и уместо тога почне да служи идеологијама, тада неминовно страдају и наука и истина.

* Овај рад је примљен 7. октобра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК 323.15(=163.42)(497.113)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6642020.20>

Осврт

Јован Пејин

Београд

**КРУГ ОКО
НАЈНОВИЈЕГ
ЗАХТЕВА ДЗВХ ЗА
МЕСТА У ВЛАДИ И
СКУПШТИНИ СРБИЈЕ**

Политички Београд и Србија изложени су више-деценијским притисцима, тачније речено, споља великих сила и унутрашњим разних странака, странака националних мањина и невладиних организација. Уочи пута у Вашингтон водећих политичара земље ради разговора са највишим и најзначајнијим људима једне од водећих сила у свету о питању укључења НАТО „независног” протектората Косово успостављеног на окупираном делу Србије у економски развој и санирања штете изазване терористичком побуном Арбанаса у Покрајини Косово и Метохија,

десило се преузимање власти у Бујановцу и Прешеву, након избора 2020, од представника само арбанашке националне мањине. Затим, Србија се суочила са захтевом Хрватске националне заједнице и Демократске заједнице Хрвата у Војводини да промене свој статус у покрајини и Републици уласком њихових чланова у владу и скупштину.

Овај политички испад ХНЗ и ДЗХВ поново је покренуо питање Буњеваца и њиховог статуса као народа, које дуго траје.

Нико од 14. маја 1945. године када је наредбом Главног Народноослободилачког одбора Војводине наређено да „Буњевачка и Шокачка народност не постоји и да се они имају сматрати Хрватима...”, коју је потписао извесни Маринковић, још није преузео кораке да одбаци овај акт и да стави тачку на денационализацију Буњеваца и Шокаца.

Наредбом ГНООВ од 14. маја 1945. године да Буњевци и Шокци не постоје, извршени су први кораци „демонтаже” ова два народа, систем који је описао Сергеј Кара-Мурза, руски филозоф, настављач руског народњаштва анализом сличног процесу на руском

простору после Октобарске револуције.

Денационализацију Буњеваца и Шокаца још нико није обрадио. Немамо одговор на питање како је Комунистичка партија Југославије у савезу са КП Хрватске уз помоћ Римокатоличке цркве то урадила у социјалистичкој Југославији. Није проучен отпор денационализацији ових малих народа, Буњеваца и Шокаца, како им је укинута право да се изјашњавају онако како су се вековима изјашњавали, како су одвојени од својих националних вредности, како им је наметнут нов културни и национални образац, нове националне вредности и идентитет који заједно немају никакве везе са њиховом традицијом.

Буњевцима је одузето право да буду оно што јесу, за шта се они свесно изјашњавају - народ!

Године 1988. означен је крај партијско-полицијског насиља, крај идеолошког прогона на основу деликта мишљења и у Војводини. Буњевци су живнули и заједно са Србима дигли глас против парадржавне кроатокомунистичке аутономије покрајине, чији је крајњи циљ издвајање Војводине из Србије

ради претварања у европску регију са програмом стварања новог „војвођанског народа” као европски “мелтинг пот”, док би се сви новодошли Срби на територију северне Србије протерали.

Буњевци су више пута, након октобра 1988. године захтевали да се прекине денационализаторски процес. Њихови захтеви показали су да не може да се порекне свест Буњеваца како се то чини наредбом ГНООВ од 14. маја 1945. године, иза чијих леђа је стајао Броз са великохрватима на челу ратног врха нове Југославије. Када кажемо стајао са великохрватима, мислимо на др Ивана Рибара, др Ивана Шубашића, Андрију Хебранга, генерала Ивана Рукавину и друге. Такође исказали су и исказују незадовољство што буњевачки ренегати „нови Хрвати”, њихови суседи а често и рођаци ,прихватају повампирену усташку идеологију и што им преко својих организација отимају језик, културу и традицију.

Савез бачких Буњеваца захтев стално понавља. Њихов захтев не допире до свести српских политичара, како покрајинских окупљених у разним странкама и покретима у Новом Саду тако и

оних у Београду који гледају Војводину очима из 1974. године.

Партијска средишта у Београду, партијски кадрови никако да схвате да је циљ Буњеваца очување исконског идентитета уз истовремено искључење силом наметнутог хрватства.

Буњевци добро знају да потичу са простора између Дубровника и Неретве и од Белих Срба који су дошли из Беле Србије ради ступања у службу византијског цара Ираклија. Такође знају да су живели на висоравни Захумље где су забележена два града Буна и Хум.

Од грчке речи *буниа* сматра се да потиче именица Буњевац са истим значењем као Хумљанин. Именица Буњевац означава човека брђанина, горштака.

Речени простор са ког потичу Буњевци забележен је још у 9. веку као српски у континенталној Далмацији. Српски историчар Реља Новаковић цитира баварског летописца Ајнхарда и закључује за речени простор на основу критике чињеница да су Паганија (Неретљанска област), Захумље, Травунија а можда и Босна првобитно

језгро српске државно племенске заједнице насупрот западном делу континенталне Далмације.

Ово је простор из којег су се Буњевци расули под притиском Турака у 15-16. веку према Хрватској на западу и према северу у Угарску где су се придружили другим Србима у Бачкој и дуж Дунава све до изнад Пеште. Лична имена и презимена су остала иста као код Срба у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији као Марковић, Вукушић, Војнић, Вуковић, што се види из аустријских пописа Буњеваца Крмпоћана.

Разлика између православних и римокатолика није постојала. Живећи заједно међусобно су се мешали све до 1622. године када је ступила на сцену Конгрегација за пропаганду вере после чега се односи мењају, а уносе се и неке промене у богослужењу дотле толерисане. У таквом духовном стању „Раци католичког реда” - како су Буњевци забележени у аустријским документима - стижу у Бачку, узимају учешће, заједно са Србима у Аустријско-турском рату у бици код Сенте 1697. године. Буњевци у Бачкој од склапања Карловачког мира 1699. године

непрекидно живе са Србима у заједници, делећи добро и зло, пружајући сваки за себе отпор после 1718. године захукталој мађаризацији. Не може се порећи народносна свест бачких Буњеваца како се то чини од Титове наредбе 8. октобра 1944. године, којом су одвојени Банат, Бачка и Барања из састава Србије и формирана Војна управа за БББ, иговором Божидача Масла рића, комунисте, Титовог интимуса из Шпаније, Суботичанима 6. новембра 1944. Он се суботичким Буњевцима обратио као Хрватима, што је код присутних изазвало велико негодовање. После завршетка ратних операција следило још погубнија, већ поменута, одлука Јосипа Броза да Буњевци и Шокци не постоје као народ.

Већ смо поменули кроатокомунистички врх КПЈ. Морамо додати и Аустрохрвате у политичком врху нове Југославије др Ивана Рибара, бана Ивана Шубашића и франковце комунисте у КПХ Андрију Хебранга и др Владимира Бакарића а са њима Владимира Назора, ренегата, далматинског Италијана, а сви поменути били су главни уредници националне и територијалне поделе нове

Југославије. Чак је Андрија Хебранг био смењен 1944, због захтева да Федерална држава Хрватска обухвати Босну и Херцеговину и задржи границе НДХ, плус Истра и Далмација а у „игри“ је била и Војводина.

Беспоговорно проглашење Буњеваца и Шокаца за Хрвате је део ове политике и тада постављеног питања, сада од стране КПЈ, чија је Војводина: српска или хрватска. Да је ово тачно показује порицање народности и националне свести бачких Буњеваца ради добијања хрватске масе како се то чини од издвајања Војводине из Србије.

Буњевци су имали свој национални препород у 19. веку и створили су своју националну књижевност која је сасечена после 1945, идеолошко полицијско политичким терором и насилном кроатизацијом. Промењен им је идентитет на силу. Ово стање јетрајало до 1988. године, када је нестала коалиција КПЈ-ХСС оличена у СКЈ и ПК СКЈ за Војводину, главног политичког носиоца демонстрације народа Буњеваца и Шокаца. Буњевци су затражили остварења својих националних права и поста-

вили захтев да се наредба ГНОО Војводине поништи, али, нажалост тај њихов захтев није до данас постављен не дневни ред скупштине АП Војводине.

Пре две године, још једном су указали на дубину начина кроатизације речима: „Они који представљају хрватску мањину у Републици Србији а ћуте на повампирено усташтво у Хрватској, нас Буњевце приказују као Хрвате, отимајући наш језик, културу и традицију и називајући нас некаквим “буњевачким Хрватима”, а држава то ћутке посматра.“

Не само што власт ћутке посматра него не предузима ништа и оставља их на маргину без заштите. Буњевци су подвукли да немају Завод за културу, лекторат на факултету и предмете у средњој школи. Насупрот њима, можемо да закључимо да буњевачки ренегати „нови Хрвати” имају своје институције.

Не само што ови ренегати као Хрвати имају своје институције него отимају туђе – буњевачко на основу радова хрватских спекулативних историчара и лингвиста. Најновије је отимање буњевачког просветитеља дон Ивана Антуновића од Буње-

ваца којима својим преподитељским радом припада.

Пре седам година Буњевачки национални савет покренуо је идеју да подигне споменик овом просветитељу. Захтев Савета да се подигну споменици Ивану Антуновићу, Марку Пеићу и Мији Мандићу, био је упућен градској Комисији за подизање и одржавање јавних споменика на територији града Суботице, има дубоки смисао и представља одбрану од даље „демонтаже” буњевачког народа. У међувремену су заобиђени. Насупрот одбрани од „демонтаже” народа, буњевачки ренегати уживају политичку и материјалну подршку Хрватске, те, сад они, преко споменика дон Ивану Антуновићу, раде на остварењу својих политичких циљева у Србији. Ренегати су потисли Буњевце и искључили их из акције око споменика иако бискуп није био ренегат него Буњевац, рођен у Кунбаји у угледној буњевачкој породици, говорио буњевачки и писао на буњевачком језику да би подигао дух и свест свог народа.

У суштини акција ДЗХВ око споменика дон Ивану Антуновићу је чисто политичка, нема везе са традицијом

и културом Буњеваца. Циљ је прикривање и поништење препорода Буњеваца као народа који је проширен акцијом Бозе Шарчевића, сарадника дон Ивана Антуновића средином 19. века. Акција Бозе Шарчевића утврдила је осећање националне свести и супротстављање Буњеваца мађаризацији која је добила полет са Кошутом и његовом политиком. Заједничка акција дон Ивана Антуновића и Бозе Шарчевића покренула је и ширила свест да су Буњевци народ.

Национална свест Буњеваца има историјску дубину за разлику од свести ренегата који су уведени у неки други свет у којем осећају да му не припадају. Ово показују својим двоструким идентитетом и спадају у људе који су себе претворили у туђине.

Супротно историјским изворима и релевантној литератури хрватска историографија и лингвистика третира Буњевце као Хрвате а Ивана Антуновића као хрватског просветитеља што он никада није био, појавио се на политичкој и препородитељској сцени као Буњевац и радио у корист свог Буњевачког народа бранећи га од денационализације.

Дон Иван Антуновић је 1870. године покренуо „Буњевачко-шокачке новине”, а затим „Буњевачку и Шокачку вилу” затим „Расправу о подунавских и потисанских Буњевцих и Шокцих у погледу народни, вјерском умни и господарском” на буњевачком језику управо у време када је вршена жестока мађаризација у Угарској свих немађара посебно Словена римокатолика. „Демонтажа” Буњеваца и Шокаца заустављена је 1918. Године, када су њихови представници узели учешће у раду Велике народне скупштине Срба, Буњеваца и осталих јужних Словена новембра у Новом Саду и гласали за уједињење БББ са Србијом. До 1941. трајао је предак без притиска власти, макар да су долазили емисари ХСС и узнемиравали Шокце и Буњевце. Више успеха су имали код фолксдојчера и Мађара својим франковачким и ревизионистичким причама. Предак је трајао кратко, 22 године - до априла 1941, када су Барања и Бачка окупиране од Хортијеве Мађарске. Упркос свему, шта се дешавало, мађарске власти у набрајању ко живи у тзв. „Јужном крају” навеле су Буњевце, посебно између осталих националних

група. У овом опису наглашено је да је свака нација задржала свој језик, своје обичаје и своју културу.

Успостављена је Војна управа за БББ на чије чело је постављен Иван Рукавина кроатизован лички Буњевац у основи франковац, дотле члан Главног штаба НОВ Хрватске, који је успоставио партијско идеолошко политички репресивни систем у Војводини и „демонтира“ Буњеваца и Шокаца могла је да почне. Ренегати су онемогућили Буњевце да подигну споменик Ивану Антуновићу, натурањем да они као Хрвати буду носиоци целог посла. Овим актом поставили су хрватски белег у северном делу Србије. Још једном су овом отимачином понижени Буњевци, њихов препородитељ је после више од сто година од упокојења проглашен за Хрвата

Врхунац свега је да ренегати као нови народ сада траже место у Влади и Народној скупштини затварају круг „демонтира“ реченим захтевом у тешком тренутку за Србију.

* Овај рад је примљен 15. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УДК
323(497.1)”1989/1992”(049.3)

DOI: [https://doi.org/10.22182/
pr.6642020.21](https://doi.org/10.22182/pr.6642020.21)

Приказ

Зоран Б. Радоњић

*Народна скупштина
Републике Србије, Београд*

**ЈУГОСЛАВИЈА,
ПОСЛЕДЊИ ДАНИ
1989 – 1992.
КЊИГА ДРУГА - ЉУДИ
МРЖЊЕ, ЗЕМЉА СМРТИ**

Коста Николић, 2020.
*Југославија, последњи
дани 1989-1992. Књига
друга - Људи мржње,
земља смрти*, Београд:
Службени гласник, 540 стр.

Писање радова о полити-
чким догађајима и процесима
из блиске прошлости пред
сваког научног радника поста-
вља вишеструке изазове.
Релативно мали протек вре-
мена увек доводи до опа-
сности да се о прошлим
догађајима, чак и несвесно
пише под утицајем актуелних
друштвено-политичких
збивања. Додатни проблем
представља недоступност
изворних докумената као
поузданих сведочанстава о
чињеницама које су се за-
иста догодиле у односу на оно
што је представљано широј
јавности. А када се ради о
случајевима рата као нај-
насилнијег средства вођења
политике, сви ови проблеми
се додатно мултипликују
постојањем двају често
потпуно одвојених визура о
стварности. Дело историчара
Косте Николића *Југославија,
последњи дани 1989-1992.
Књига друга*, у великој мери
превазилази ове проблеме.
Написана као други део
обимне студије о распаду СФР
Југославије, ова књига бави се
временски изузетно кратким
(тек шест месеци) али свакако
најбурнијим периодом у
претходних неколико деценија
на овом простору, у коме је
годинама нарастајућа криза
кулминирала грађанским
ратом.

Описе ратних збивања, Николић отпочиње са 26. јуном 1991. године. Након што су словеначке оружане снаге спроводећи одлуку свог републичког руководства о отцепљењу од СФРЈ тога дана преузеле контролу на граничним прелазима према Италији, Аустрији и Мађарској, „јединице ЈНА добиле су (од Савезног извршног већа) задатак ограниченог карактера [...] преузимања контроле над 35 граничних прелаза у циљу успостављања редовног граничног режима и заштите интегритета земље. У складу са тим, ограничена су и борбена средства и врсте наоружања [...] Наређена је употреба силе само у случају нужне самоодбране, а акција је требало да се изведе до поднева 27. јуна.“ (стр. 8) Међутим, „насупрот малобројним и голобрадим регрутима ЈНА, стајало је 30.000 словеначких територијалаца, професионалаца обучаваних у новооснованим центрима за обуку и потпуно спремних за обрачун. У Словенији није било дилеме шта треба да се ради, ни тада ни касније.“ (стр. 11) Отпочео је оружани сукоб, из кога је ЈНА и поред делимичних првобитних успеха након десетак дана

изашла као поражена и понижена страна. Тек након међународног посредовања, 3. јула склопљено је примирје, а у поноћ 7/8. јула потписана је тзв. Брионска декларација, која је предвиђала да словеначки органи наставе да контролишу границе, да се ЈНА врати у касарне и да се на словеначке и хрватске одлуке о проглашењу независности прогласи тромесечни мораторијум (стр. 48) Потпуни политички и војни дебакл запечаћен је Одлуком о дислоцирању јединица и установа ЈНА из Републике Словеније, коју је Председништво СФРЈ донело на својој седници од 18. јула. (стр. 59-61)

Закључујући описе и анализе догађаја у краткотрајном рату у Словенији, Николић даје врло оштре негативне оцене ставова и понашања савезних органа, војног врха и српског политичког руководства: „Одлуком о повлачењу ЈНА из Словеније прекршени су Устав СФРЈ, Закон о општенародној одбрани, Закон о служби у Оружаним снагама и Закон о војној обавези. Одлука није ни објављена у Службеном листу СФРЈ како је прописивао Устав [...] Пошто је било очигледно да Словенија и

Србија више не желе никакву Југославију, дошло је до заокрета и у политици међународне заједнице према југословенској кризи, јер до тада није постојала подршка сецесионизму [...] Не изгледа вероватно да је српско руководство током догађаја у Словенији следило неку унапред усаглашену стратегију [...] Каснији развој догађаја више упућује на закључак о општој конфузији и потпуној неприпремљености врха српске власти за даљи ток југословенске кризе [...] Историја је без сувишних емоција почела да Србији наплаћује пуну цену за непромишљену и неодговорну политику вођену током 20. века. Следила су нова понижења.“ (стр. 61-67)

Други, далеко обимнији део књиге посвећен је рату на простору авнојевске Хрватске. У нешто другачијим околностима и претходно већ опасно заостреном међунационалном сукобу Хрвата и Срба, у овој републици ратна сукобљавања имала су и другачији ток у односу на Словенију. Након окончања рата у Словенији, у Хрватској су се множили оружани инциденти. Обе стране су се ужурбано припремале за рат: „Снаге хрватског

МУП-а у Костајници распоредиле су се у бункерима на мосту на реци Уни са обе стране, на торњу цркве Светог Антуна поставили су митраљеско гнездо са једним пушкомитраљезом, једним осматрачем и једним снајперистом [...] У Крајини је 11. јула наређена мобилизација свих штабова и јединица Територијалне одбране на територији САО Крајине. Основани су ратни општински и регионални штабови ТО.“ (стр. 78) Инциденти из дана у дан постају све чешћи и све интензивнији, да би у септембру прерасли у пуни оружани сукоб: „Хрватски председник је 13. септембра донео наредбу о предузимању мера приправности које су подразумевале блокаду касарни ЈНА, искључивање воде, струје и плина, инсистирање на њиховој предаји и нападе на све објекте ЈНА. То је значило прелажење из фазе ограниченог сукоба у фазу тоталног рата. Тада је завршен период ни рата ни мира у односима ЈНА – Хрватска [...] После Туђманове наредбе, војни врх је активирао већ припремљени план о широким офанзивним операцијама против Хрватске.“ (стр. 164) Као и у случају Словеније, док је Хрватска ушла у отворени

рат са јасним намерама, на другој страни је настављена потпуна конфузија о ратним циљевима и стратегији у наступајућој драми: „Генерал Кадијевић је тражио да Србија и Црна Гора јасно подрже ратне циљеве, да прогласе војску својом и да преузму команду, финансирање и даље вођење рата и да је то захтев свих Срба у Генералштабу ЈНА. Али, Јовић и Милошевић нису прихватили тај план – требало је задржати постојеће стање и онда очекивати да се ситуација реши сама од себе. Осим тога, важећа Милошевићева парола била је да Србија није у рату, што је само показивало степен неспремности српског руководства да се суочи са реалношћу.“ (стр. 186)

На самом почетку овог дела, аутор приказује и две епизоде о томе како су на обе стране пролазили појединци који су узалудно апеловали на смиривање ситуације и тражење компромисних решења. Група српских интелектуалаца (Милорад Пуповац, Јован Рашковић, Светозар Ливада и Станко Кораћ) састала се 13. јула у Липику са порукама „да Срби у Хрватској поред културне треба да добију и политичку аутономију у оквиру хрватске државе. Очењено је да се рат

треба зауставити по сваку цену, да ниједна национална држава, ниједан национални простор не вреди ниједне људске главе. Прихваћена је Брионска декларација, тражено је да хрватска власт више не напада Србе и да почне дијалог о тражењу заједничког живота са Србима у Хрватској, јер је хрватска сувереност погрешно схваћена – нема суверене државе без суверених грађана.“ На такве изјаве одмах је оштро реаговао СДС из Книна „Нико од учесника тог скупа нема легитимитет. Они могу организовати пикник или нешто слично, али се њихове политичке иницијативе не могу односити на Крајину и српски народ који у њој живи. Са хрватским властима можемо преговарати само о границама, а питања мањина и српске у Хрватској и хрватске у Крајини, могу се уређивати само на принципима реци-процитета. Скуп у Липику је означен као издајнички, кукавички и удворички гест хрватском режиму.“ (стр. 80) Далеко горе је прошао Јосип Реихл Кир, Хрват, начелник полицијске управе у Осијеку, који је убијен од стране хрватског полицајца у резерви у моменту док је покушавао да преговорима постигне

мирно решење сукоба у Тењи који је био прожет насиљем и барикадама које су поставиле две стране. „Премда су се на лицу места затекли и многи припадници резервног и регуларног састава полиције, нико није прогонио убицу, који је и даље на слободи.“ (стр. 69-71).

У опису политичких догађања, аутор поставља интересантну паралелу дешавања у Србији и Хрватској током лета 1991. године. Готово истовремено се у обе републике поставило питање да ли би услед све интензивнијег ратног вихора требало постићи свенационални консензус стварањем широких влада националног јединства у које би ушле и парламентарне опозиционе партије. Коначни исходи били су дијаметрално супротни. У Србији „Влада је под притиском кризе желела да у својим редовима види и представнике две највеће опозиционе странке, Српског покрета обнове и Демократске странке [...] Милошевић је други круг разговора са Мићуновићем и Ракитићем одржао 15. јула. Они су тражили смену целе владе и формирање нове, ванстраначке. Предложено је и формирање једног државног савета на нивоу целе Србије у

који би ушли најумнији људи [...] Пошто није прихватио ниједан захтев опозиције, ДС и СПО су 23. јула најавили делимично напуштање српског парламента – у његовом раду ће учествовати само када се буде расправљало о државним и националним интересима. Намера је образложена оценом да у доношењу најважнијих одлука за будућност Србије преовладавају партијска пристрасност и нестручност, а не снага аргумената.“ (стр. 106-107) Насупрот томе, у Хрватској је постигнута пуна национална и политичка мобилизација: „У оштром говору у Сабору, Фрањо Туђман је најављивао општи рат за независност и затражио подршку од опозиционих првака [...] Хитно је формирана коалиција са либералима, социјалдемократима и бившим комунистима, па је 4. августа формирана влада демократског јединства.“ (стр. 108-109)

Истовремено са интензивирањем ратних сукоба, аутор осликава и готово потпуну дисолуцију савезних органа, који из дана у дан остају са све мање полуга моћи и ауторитета за управљањем и преко којих се такође води политичка борба зараћених

страна. Илустративан је пример колективног шефа државе, Председништва СФРЈ. Избијање рата у Словенији оно је дочекало без изабраног председника, с обзиром да је још 15. маја дотадашњем председнику Борисаву Јо-вићу истекао једногодишњи мандат на том положају, а да хрватски представник Стипе Месић на кога је долазио унапред утврђени ред за председавање није могао бити изабран, јер није било већине гласова за избор. Када су отпочеле оружане борбе, Председништво се састало тек након два дана, 27. јуна, без представника Словеније и Хрватске и није донело ништа више од декларативне подршке ставовима Савезног извршног већа о очувању Југославије. Чак ни након избора председника Председништва и постигнутих договора о смиривању ситуације, Јанез Дрновшек и Стипе Месић нису желели да учествују у раду седнице на којој је требало размотрити прихватање и спровођење принципа из Брионске декларације. (стр. 49) Седнице су држане и по више дана и до дубоко у ноћ, да би и сам аутор у једном моменту свог излагања морао да примети да „није

могуће прецизно изложити и образложити све елементе“ са тих састанака (стр. 53), дајући опширне цитате стенограма и препуштајући читаоцу да сам створи слику о немоћи овог тела да донесе било какву ефективну одлуку. Протеком времена, активности Председништва све више наликују правој гротески, где у већ распламсалом ратном вихору на подручју Хрватске председник Председништва наводи да „јединице ЈНА делују ванинституционално, што практично значи да је извршен државни удар“, те „наређује да се све јединице повуку у своје војарне у року од 48 сати.“ (стр. 162) Тек почетком октобра месеца, упитним правним маневром уз коришћење лукавства приликом изјашњавања (стр. 204), „унионистички блок“ (потпредседник Бранко Костић, Борисав Јовић, Југослав Костић и Сејдо Бајрамовић) успео је да издејствује проглашење стања непосредне ратне опасности и позивајући се на раније донете тајне прописе о раду „премости“ смишљене блокаде и опструкције у одлучивању од стране сецесиониста (стр. 207-208); али након тога из овог тела иступили су и чланови из Босне и Херцеговине и

Македоније, па је оно од тада наставило да ради са свега четири члана (и поред тога, чини се да Николић, иако у доброј намери да помогне читаоцу, можда преоштро од овог момента користи интерпункцијске знаке навода приликом навођења назива овог државног органа). Напоследку, Сабор Републике Хрватске је циничном одлуком од 5. децембра опозвао Стјепана Месића (са ретро-активним важењем од 8. октобра, дана када је ова република прогласила пуну независност), а „Председништво“ СФРЈ је наредног дана донело надреалан закључак да се на наредне седнице, сходно Уставу СФРЈ, позива председник Републике Хрватске! (стр. 471) По сличном обрасцу растакало се и Савезно извршно веће. Већ првог дана по проглашењу отцепљења СИВ је напустио потпредседник Живко Прегл заједно са осталим словеначким функционерима. (стр. 13) Министри из Хрватске напустили су ово тело средином септембра (стр. 170), 11. децембра то је учинио и последњи хрватски кадар, савезни секретар за међународне односе Будимир Лончар. (стр. 474) На крају, премијер Анте Марковић

поднео је оставку 20. децембра, коначно предухитривши неколико покушаја „Председништва“ да га смени редовним путем изјашњавања у Скупштини СФРЈ, која, пак, није успевала да се састане због недостатка кворума (није могао да се постигне чак ни након доношења одлуке да се он рачуна без делегата из Словеније и Хрватске).

Највећи део излагања о рату у Хрватској аутор је посветио кључним војним операцијама вођеним током јесени и зиме 1991. године, попут догађања и борби у и око Илока (стр. 228-244), Дубровника (стр. 277-355) и најобимнији део који се тиче Вуковарске операције (стр. 356-446). Користећи значајан број изворних докумената који су постали доступни јавности током рада Хашког трибунала и домаћих судова, као и у међувремену објављене научне радове и мемоаре актера на обе зараћене стране, те њиховим међусобним упоређивањем, пред потенцијалног читаоца ставља се у појединим моментима можда чак претерано мучна и тешка, али до у танчине сурово реална слика бестијалног грађанског рата, која у потпуности оправдава поднаслов дат самој књизи

(*Људи мржње, земља смрти*). Објективност приказа дешавања на фронтима Николић је доказао и тиме што није желео да изостави и питање ратних злочина које је починила српска страна, а који су у време почињања 1991. године бивали или потпуно негирани или драстично умањивани. Тако је ратном злочину убиства над 194 припадника хрватских ратних заробљеника на пољопривредном добру „Овчара“ код Вуковара у ноћи 20/21. новембра посвећена читава глава књиге (стр. 419-446), где је аутор навођењем аутентичних података из пресуда Хашког трибунала и Специјалног одељења за ратне злочине Вишег суда у Београду успео да детаљно расветли догађања око самог злочина као и касније судске епилоге према извршиоцима.

Оно што карактерише већину ових случајева је да су таква непочинства углавном чинили припадници различитих паравојски и локалних милиција. Стога су у посебној глави (стр. 446-469) дати детаљнији описи „лика и дела“ двојице најистакнутијих ратних команданата ових трупа, Жељка Ражнатовића - Аркана и Драгана Васиљковића – Капетана Драгана, након

којих пред читаоца излази још мрачнија страна рата исказана кроз отворену спрегу државних органа безбедности тајне полиције и припадника организованог криминала. Не спорећи храброст појединцима и групама унутар ових јединица, аутор као главни проблем везан за њих уочава да су оне имале довољно оружане снаге и политичке заштите да на терену готово у целости делују самостално и без икакве контроле, мимо командног ланца ЈНА и да су непрестано долазиле у конфликт и са регуларном војском, па и са цивилним српским становништвом.

Крај наратива књиге временски се поклапа са размеђом 1991/1992. године. Са првим већим војним поразом српске стране у борбама за Западну Славонију (стр. 496-516), већ се наслућује будућа постепена промена односа снага зараћених снага, а из цитираних докумената се види да закулисне игре и договори политичара све више кроје судбину обичних грађана, без обзира на жртвовања на фронту. Наспрам слика огорчених и разочараних прогнанника и расула оружаних снага стоји језгровита реченица

националног лидера из (у то време тајних) телефонских разговора „Ма нека, не мора се Западна Славонија држати.“ (стр. 510) Сам почетак нове 1992. године доноси дефинитивно примирје две зараћене стране, потписано у Сарајеву, али серија драматичних догађаја (7. јануара је оборен хеликоптер са посматрачима Европске заједнице, дан касније оставку подноси начелник Генералштаба ЈНА Вељко Кадивијевић, а 21. јануара међународне организације подносе прве извештаје у којима окривљују српску страну за ратне злочине и траже кажњавање криваца) оставља читаоца тек пред завршетком једног чина распада југословенске државе. (стр. 516-520)

Књига Косте Николића представља до сада најобимнију синтезу о ратном вихору распада бивше југословенске државе у другој половини 1991. године које се појавила у Србији. Својом ширином и објективним приступом ово дело свакако представља изузетан допринос домаћој историографији, а требало би да пружи инспирацију и постане путоказ за нова истраживања и преиспитивања ранијих виђења ове богате тематике, која већ

постепено прелази из поља актуелне политике у историју. Једини мањи недостатак књиге могла би представљати извесна неконзистентност у излагању материје, с обзиром да се аутор углавном држао хронолошког редоследа догађаја, али је том приликом у већој мери изостављао деловање иностраног фактора („међународне заједнице“) и његову улогу у југословенским сукобима, нарочито након интензивирања рата на простору Хрватске у последњим месецима 1991. године. Но, пошто је најављено да ће и овај сегмент југословенске кризе бити обрађен у будућем трећем делу студије, који ће се бавити избијањем рата на простору Босне и Херцеговине, потенцијалном читаоцу не преостаје ништа друго него да са нестрпљењем дочека и трећи наставак овог значајног дела, уз наду да се предмет истраживања у даљој перспективи неће зауставити на 1992. години.

* Овај рад је примљен 13. новембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2020. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

Редакција часописа Политичка ревија прихвата радове који су уређени на следећи начин.

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису.

За писање рада користити **ћирилично писмо**.

Текст писати у фонту Times New Roman, величина фонта **12**, са увученим пасусима и проредом **1,5** и маргинама **Normal 2,5 cm**.

Обим рада не сме бити већи од 36.000 карактера са размаком (приликом провере броја карактера користити: Review/Word Count/Character (with spaces) - активирати опцију *Include text-boxes, footnotes and endnotes*).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold* и *Italic* (фонт 12).

Афилијација се пише испод имена аутора на средини, малим словима – *Italic* (фонт 12). Уколико је аутор запослен на факултету, након навођења факултета, наводи се и универзитет (нпр. *Факултет политичких наука, Универзитет у Београду*). Уколико је аутор запослен на институту, наводи се и град у коме се институт налази (нпр. *Институт за политичке студије, Београд*).

Наслов се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 14). Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан.

Сажетак се пише испод наслова на средини малим словима величина фонта 12. Испод тога пише се текст сажетка у обиму од 100 до 250 речи - фонт 12, *Justify*. Сажетак садржи предмет анализе, циљ рада, коришћене теоријско-методолошке приступе, резултате и закључке рада.

Кључне речи се пишу испод текста сажетка малим словима (фонт 12), и одвајају зарезом. Наводи се од 5 до 10 кључних речи.

Поднаслови се пише на средини, великим словима – *Bold* (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима *Bold* (фонт 12).

Начин цитирања:

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте уносите командом *Insert – Reference – Footnote*. Фусноте се пишу у фонту **Times New Roman**, величина слова **10**. Фусноте треба поравнати по левој и десној маргини, односно изабрати опцију *Justify*.

Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

● **приликом навођења монографије/књиге** фуснота мора садржати:

- Име и презиме аутора, наслов рада курзивом (*Italic*), назив издавача, место, годину издања и број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

● **приликом навођења чланака из часописа:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа курзивом (*Italic*), назив издавача, место издавања, број, година излажења и број стране.

- **Пример:** Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67.

● **приликом навођења зборника радова/поглавља из књиге:**

- Име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника/поглавља курзивом (*Italic*), имена и презимена приређивача зборника у загради, назив издавача, место издања, година издања, број стране.

- **Пример:** Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239.

● **приликом навођења извора са Интернета** (не смеју прећи више од 10% коришћене литературе):

- Име и презиме аутора, наслов чланка курзивом (*Italic*), пуну интернет адресу и датум приступа.

- **Пример:** Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013

● **приликом навођења архивске грађе:**

- мора да садржи назив институције у којој се грађа чува, фонд, фасциклу (уколико има), назив документа (ако нема назива документа одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?), место, датум.

- **Пример:** Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894, Извештај Министарства иностраних дела о постављењу конзула, Београд, 19. април 1888.

● **приликом навођења прописа/закона:**

- Пуним називом прописа/закона, курзивом гласило у коме је пропис објављен, број и година објављивања.

- **Пример:** Закон о извршном поступку – ЗИП, *Службени гласник РС*, бр. 125/04.

● **приликом навођења публикација у новинама:**

- Име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив новине курзивом, датум објављивања

- **Пример:** Слободан Кљакић, „Черчилов рат звезда против Хитлера“, *Политика*, 21. 12. 2004.

● **Код поновљеног цитирања истог извора узастопно на истој страни користити:**

- Исто, број стране

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54. Исто, стр. 55

● **Код поновљеног цитирања истог извора уколико није узастопно и на истој страни користити:**

- Име, презиме аутора, назив извора, нав.дело, број стране.

- **Пример:** Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54.

Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, нав. дело, стр. 54.

Код уноса табела и графикана користити:

Изнад табеле/графикана центрирано пише се Табела/Графикон, редни број, назив табеле, величина фонта 10.

Испод табеле/графикана пише се Извор: навести извор по правилима цитирања за фусноте, величина фонта 10.

Литература се наводи на исти начин као и у фуснотама, с тим што се прво наводи презиме, па име аутора. Литература је поређана по азбучном реду за изворе на ћириличном писму, који се први наводе, а затим по абecedном реду за изворе на латиници.

За чланке из часописа, зборника као и за поглавља у књигама потребно је навести од које до које стране је чланак или поглавље у зборнику/књизи.

Литература садржи само изворе који су наведени у фуснотама.

Након литературе, латиничним писмом навести **име и презиме аутора** на средини - *Bold* (фонт 12), испод тога наслов рада на енглеском великим словима - *Bold* (фонт 14).

Резиме (Resume) се пише на средини, малим словима – *Bold* (фонт 12). Испод тога пише се текст резимеа на енглеском језику у обиму до **1/10** дужине чланка. Резиме садржи резултате и закључке истраживања до којих је аутор дошао у свом раду и то знатно шире него у сажетку.

Кључне речи (Keywords) се пишу малим словима (фонт 12) и одвајају зарезом.

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима политиколошке тематике.

Рокови за достављање радова су: 15. фебруар, 15. мај, 15. август, 15. новембар.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и изјаву да тај рад није раније објављиван, тј да рад није аутоплагијат или плагијат. Изјава може да се преузме на интернет презентацији часописа: <http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/>

Текстове слати у електронском облику на адресу: pr@ips.ac.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензента је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публикавању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review
: часопис за политикологију, политичку
социологију, комуникологију и примењену
политику / главни и одговорни уредник
Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - .
- Београд Светозара Марковића 36) : Институт за
политичке студије, 2002 -
(Житиште : Ситопринт). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364

04
2020

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

КОРОНАВИРУС:
КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКИ И МЕЂУНАРОДНИ АСПЕКТ
Сања Стошић, Зоран Пешић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ
Момчило Суботић, Андреа Матијевић,
Дарио Кршић, Ана Славковић

О НАЦИЈИ И ДРЖАВИ
Јелена Миљковић Матић,
Викторија Кутјко, Никита Рудаков

ИЗ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА
Никола Лазић, Дејан Бурсаћ,
Агатина Петровић, Душан Гујаничић

ИСТОРИЈСКЕ ТЕМЕ
Ђуро Бодржић, Бранко Надовеза

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ
Владимир Сапунов, Марко Мандић

ЕТНОЛОШКИ ОСВРТ
Миодраг Перић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ
Стојан Бербер, Душан Достанић,
Јован Пејин, Зоран Радоњић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 Година (XXX) XX vol. 66 №4/2020

